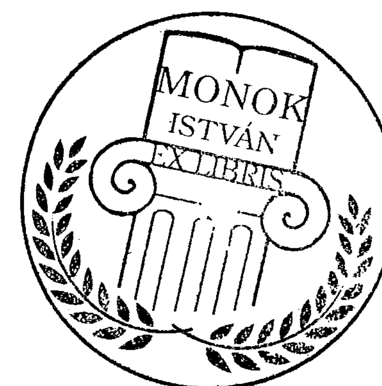
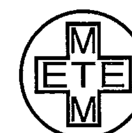
MAGYARORSZÁG ÉS A SZENTSZÉK DIPLOMÁCIAI KAPCSOLATAI 1920–2015

Szerkesztette:
FEJÉRDY András

Balassi Intézet
Római Magyar Akadémia

Budapest–Róma
2015

METEM Könyvek 84.

Kiadja:
Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség
(METEM) Budapest
Balassi Intézet – Római Magyar Akadémia
és a
Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány
www.heh.hu

Felelős kiadó:
Molnár Antal – Várszegi Asztrik

Sorozatszerkesztők:
Várszegi Asztrik – Zombori István

A 2015. április 14-én Budapesten, a Parlamentben megrendezett **Fejezetek Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolataiból** és a 2015. június 12-én a Római Magyar Akadémián tartott **Rapporti diplomatici tra la Santa Sede e l'Ungheria** c. konferenciák szerkesztett anyaga.

A kötet megjelenését támogatta
az Emberi Erőforrások Minisztériuma
a Pannonhalmi Főapátság
továbbá a Közép- és Kelet-Európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány a Közös Siker projekt keretében.

Borító:
Palkovics Veronika

ISBN 978-963-9662-90-2
ISSN 1217-2669

Nyomdai előkészítés:
Sigillum 2000 Bt., Szeged
Nyomdai munkák:
EFO nyomda

TARTALOM

A DIPLOMÁCIAI KAPCSOLATOK HELYREÁLLÍTÁSA (1990–2015)

ERDŐ PÉTER

KÖSZÖNTŐ

Excellenciás és Főtisztelendő Gallagher Érsek Úr és Apostoli Nuncius Úr!
Igen Tisztelt Miniszterelnök-helyettes úr, Miniszter Urak!
Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Magyarország és az Apostoli Szentszék kapcsolatai évezredes múltra tekintenek vissza. Ez a kapcsolat mindig egyik jelentős összetevője volt Európa politikai egyensúlyának és kulturális arculatának. Amikor 1015 évvel ezelőtt II. Szilveszter pápa koronát küldött Szent István magyar királynak, megnyitotta azt a kaput, amelyen át a magyarság beléphetett az akkori Európa népeinek közösségébe. Hazánkban az őszinte keresztény hit terjedése és a keresztény intézmények kialakulása megteremtette a lehetőségét annak, hogy a magyar nép békés gazdasági tevékenységből éljen és jó viszonyt alakítson ki a szomszéd népekkel. A kereszténység átalakította ennek a népnek az életformáját és a gondolkodását, és lehetővé tette, hogy a középkor nagy katasztrófái, így az 1241-es tatár invázió pusztítása után helyreálljon és megerősödjön az európai keresztény élet. A pápák legátusokat küldtek Magyarországra, akik zsinatokat szerveztek és bírói tevékenységet folytattak. Segítették népünk beilleszkedését az európai népek családjába, támogatói voltak kulturális fejlődésének, az európai jogi kultúra magyarországi elterjedésének. Amikor pedig 1456-ban a török már Belgrádot fenyegette, Hunyadi János magyar csapatai mellett Kapisztrán Szent János vezetésével keresztes hadak jöttek a várak felmentésére. Ennek a győzelemnek az emlékét jelzi a déli harangszó napjainkban is. De szükség volt erre az összefogásra az 1500-as évek elején is, amikor a mohácsi csata előtt a pápai legátus azt írta Rómába, hogy a védelem megszervezése vontatottan halad, és csak azok a katonák sietnek Magyarország megsegítésére, akiket pápai pénzen fogadtak fel.

Az 1526-os mohácsi vereség után 150 év török hódoltság következett állandó háborúkkal és járványokkal, egész falvak népének elhurcolásával és rabszolgaként való eladásával Közel-Kelet piacain. Ehhez képest valódi felszabadulást, életet és kultúrát jelentett az 1686-os győzelem, amikor a keresztény hadak felszabadították Buda várát, majd az ország egész területét. Ennek az egész hadjáratnak a lelke és legnagyobb anyagi támogatója Boldog XI. Ince pápa volt. Az újjáépítés műve, az iskoláztatás megszervezése ugyancsak a világegyház támogatásával valósulhatott meg a 18. század folyamán.

Az első világháború után Magyarország önálló állammá vált. Önálló diplomáciai kapcsolatokat létesített az Apostoli Szentszékkel. Ennek a kicsi és elszigetelt országnak ismét segítette beilleszkedését az európai népek családjába az Apostoli Szentszékkel fennálló kapcsolat.

A második világháború idején pedig a szentszéki követség, a Nunciatúra, Angelo Rotta apostoli nuncius és Mons. Gennaro Verolino hősies fáradozása nyomán üldözött emberek tízezreit mentette meg a faji üldözéstől és a biztos haláltól. A mai kutatások azt is megvilágították, hogy a Nunciatúra az egész diplomáciai testület embermentő tevékenységének résztvevője, sőt, bizonyos értelemben a motorja volt. Az önzetlen emberségnek ez a tanúságtétele ma is elevenen él a magyar nép emlékezetében.

Annál fájdalmasabb volt viszont, hogy a náci diktatúrát követő szovjet uralom kiutasította a Nunciatúrát Budapestről és így a Szentszék és Magyarország közti diplomáciai kapcsolatok megszakadtak egészen 1990. február 9-éig. A diplomáciai kapcsolatok huszonöt évvel ezelőtti helyreállítása ismét jelképes értékű volt. Jelezte Magyarország visszatalálását a nyugati népek nagy családjába.

Ma is értékes és termékeny az Apostoli Szentszék magyarországi munkája, amely nem csak a magyar egyház és a magyar társadalom munkáját segíti, hanem hozzájárul a magyarság és a szomszédos népek megbékéléséhez és aktív együttműködéséhez is. Ennek a folyamatnak egy nagy eseménye volt, hogy a magyar és a szlovák püspöki konferencia 2006-ban közös nyilatkozatot írt alá „Megbocsátunk és bocsánatot kérünk" címmel, amelyet XVI. Benedek pápa külön üzenetében is üdvözölt.

2016-ban hazánk nagyszerű évfordulót ünnepel: 1700 évvel ezelőtt itt, Pannóniában született Tours-i Szent Márton püspök. Apostoli munkája olyan időszakra esett, amikor Magyarországtól az Atlanti-óceánig szoros közösség fűzte egybe a népeket, éppen a keresztény hit jegyében. Bizalommal és reménységgel várjuk, hogy a Szentatya, Ferenc pápa, meghívásunknak eleget téve, ennek a különleges jubileumi évnek a kapcsán hazánkba látogasson.

A mostani kongresszus, melynek előadóit, köztük Paul Richard Gallagher érsek urat, a vatikáni államtitkárság titkárát nagy szeretettel üdvözlöm, alkalmul szolgál arra, hogy bemutassa a humánum és az értékes együttműködés feledhetetlen tanúságtételét, valamint példát és ihletést adjon a helytállásra korunkban is. Köszönöm szépen a figyelmet!

ALBERTO BOTTARI DE CASTELLO

EZER ÉVES KAPCSOLATOK MEGÚJÍTÁSA

Különleges megrendültséggel tölt el, hogy Őszentsége Ferenc pápa apostoli nunciusaként köszönthetem Önöket, és mondhatok köszönetet jelenlétükért a Szentszék és Magyarország közötti diplomáciai kapcsolatok helyreállításának 25. évforulója alkalmából rendezett megemlékezésen.

Egy ilyen évforuló öröm és megelégedettség forrása minden diplomáciai képviselet életében. Engedjék meg, hogy azt mondjam: különösképpen is az a nunciatúra számára, mert a Magyarország és a Szentszék, illetve a Pápaság közötti történelmi kapcsolatok több mint ezer évre nyúlnak vissza, egészen ennek a nemes nemzetnek kezdeteiig.

Szent István koronája, amelyet tisztelettel és méltósággal őriznek a Parlamentnek ebben az egyedülálló történelmi épületében, a pápák figyelmének és áldásának jele, hiszen II. Szilveszter pápa küldte ide. Miként a soron következő előadásokból kiderül, a diplomáciai kapcsolatokban voltak jó és nehéz pillanatok: megemlékezünk a kapcsolatok 1920. évi helyreállításáról, 1945-ös erőszakos megszakításukról és 1990-ben történő szerencsés újrafelvételükről, amely mindmáig tartósnak bizonyult.

Fel szeretnénk idézni az itt dolgozó első nunciusok nevét: Lorenzo Schioppáét (1920–1925), Cesare Orsenigóét (1925–1930) és Angelo Rottáét (1930–1945). Különösképpen is emlékezünk utóbbinak a második világháború alatti tevékenységére, amikor hűséges titkára, Mons. Gennaro Verolino társaságában, emberi életek védelméért, különösképpen a holokauszt által sújtott zsidókért harcolt.

A következő évek szomorúak és nehezek voltak az egész nemzet és a katolikus egyház számára. Mindszenty bíboros és más vértanú püspökök szenvedésének ideje volt ez. Ezt követte a kezdetben nehéz, de kitartó és eredményes párbeszéd időszaka, amelyet Agostino Casaroli bíboros vezetett, a 25 évvel ezelőtti Megállapodás létrehozója.

Azért vagyunk itt, hogy az együttműködésre és egyetértésre irányuló akaratról megemlékezzünk. azt ünnepeljük és megerősítsük. A Szentszék Őexcellenciája Mons. Paul Richard Gallagher, az államközi kapcsolatok titkára személyében képviselőt küldött, hogy megerősítse és ünnepélyesebbé tegye ezt az eseményt. Külön köszönet részemről is jelenlétéért és előadásáért.

Köszönöm a kormánynak a figyelmességet és azt, hogy ennek az egyedi helyszínnek biztosításával növelte az esemény jelentőségét. Külön köszönet illeti Semjén Zsolt miniszterelnök-helyettest, Szijjártó Péter Külgazdasági- és külügyminisztert valamint Balog Zoltánt, az Emberi Erőforrások Minisztériumának vezetőjét.

Mint venetói származású, a Szent István által Imre herceg számára kiválasztott és meghívott Szent Gellért földjéről érkező ember megtiszteltetésnek érzem, hogy ebben a nemes országban szolgálhatok, és segítségül hívhatom a nevezett szenteket, hogy áldják

meg mindazon erőfeszítéseket, amelyek az ő idejük óta azt célozzák, hogy Magyarország egységes, nemes, nyitott és nagylelkű ország legyen. Éljen Magyarország, éljen a Szentszék, éljen Ferenc Pápa!

Isten áldd meg a magyar!

(Fordította: Fejérdy András)

MIKOLA ISTVÁN

MAGYARORSZÁG KERESZTÉNY ALAPJAINAK HELYREÁLLÍTÁSA

Eminenciás Bíboros Úr, Excellenciás Gallagher érsek úr, Excellenciás Bottari de Castello érsek úr, Köztársasági elnök úr, Miniszterelnök-helyettes úr, Excellenciás érsek és püspök urak, Miniszter és államtitkár urak, A Diplomáciai Testület tagjai, Igen tisztelt előadók, Hölgyeim és Uraim!

Öröm és megtiszteltetés számunkra, hogy Magyarország Kormánya nevében köszönthetjük önöket ezen az ünnepi konferencián, melyet abból az alkalomból rendezünk meg, hogy 25 éve ezek között a falak között írta alá Magyarország akkori miniszterelnöke és az Apostoli Szentszék akkori bíboros államtitkára Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatainak helyreállításáról szóló dokumentumot.

Helyreállítás: mennyire jól kifejezi ez az egy szó mindazt, amit a negyedszázaddal ezelőtti esemény jelentett a számunkra. 1990 februárjában még épphogy elkezdtünk fellélegezni 40 esztendő fojtogató és lélekölő diktatúrája után. Még hazánkban állomásoztak a megszálló orosz csapatok, még nem történt meg az első szabad választás, de már enyhült a pártállam szorítása és elkezdtük, közös erővel, lebontani a diktatúra épületét és elkezdtük lerakni egy szabad és demokratikus Magyarország alapjait.

Amikor Németh Miklós miniszterelnök és a néhai Agostino Casaroli bíboros államtitkár ellátták kézjegyükkel a diplomáciai kapcsolatok újrafelvételét kimondó dokumentumot, valóban az alapok helyreállítása kezdődött meg.

Két diktatúra: a nácizmus és a kommunizmus kísérelte meg lerombolni, elpusztítani azokat az alapokat, melyekre nyugati, európai civilizációnk épül, s melynek középpontjában a zsidó-keresztény hagyomány értékrendje áll. Megdöbbentően szimbolikus jelentőségű, hogy azt az Angelo Rottát, aki a nácizmus áldozatait – Gennaro Verolinoval együttműködve – áldozatos munkával mentette, a másik véres diktatúra, a kommunista hatalom utasította ki az országból 1945. április 6-án, szinte napra pontosan 70 évvel ezelőtt, s ezzel ténylegesen megszakadtak a diplomáciai kapcsolatok hazánk és Szentszék között.

Magyarország 1990. február 9-én írta alá a diplomáciai kapcsolatok helyreállításáról szóló dokumentumot, másodikként térségünk országai közül – egyedül a lengyel pápa hazája „előzött meg" bennünket, érthető módon, 1989. július 17-én – s ezzel az alapok helyreállítása megkezdődött. Magyarország ezzel a lépéssel is jelezte, hogy újra azokra az alapokra, közös értékekre kívánja építeni a jövőjét, melyeket a nemzetközi közösségben a Szentszék képvisel. 1991-ben II. János Pál pápa magyarországi apostoli látogatása aztán megkoronázta a helyreállításnak ezt a folyamatát: a pápa már egy szabad, demok-

ratikus, újjáépülő Magyarországra érkezett, s megerősített bennünket a helyreállítás fáradságos munkájában.

Negyed századdal a diplomáciai kapcsolataink helyreállítása után még korántsem értünk végére az akkor megkezdődött helyreállító munkának. Bár szabad és demokratikus társadalmi rendszerünk épülete ma már szilárdan áll és azóta otthonra találtunk a nyugati, euro-atlanti szövetségi rendszerben is, mégis sokszor érezzük, hogy a belső, lelki helyreállítás folyamata még nagyon is a kezdetén tart országunkban, s erre a megújulásra van szükség egész Európában is. Ennek a belső megújulásnak fontos tényezője az Egyház, melynek missziójára ezért reménykedéssel tekintünk.

KERESZTÉNYSÉG, ÁLLAM, DIPLOMÁCIA

ANGELO ACERBI

EGYHÁZ ÉS TÁRSADALOM MAGYARORSZÁGON A VISSZANYERT SZABADSÁG ELSŐ ÉVEIBEN: EGY NUNCIUS EMLÉKEI

Egy nuncius emlékei: lényegében erről szól előadásom, amikor a magyar társadalom és egyház témájáról beszélek a visszanyert szabadság hajnalán. Megközelítésem nem kínálja a 90-es évek első felében végbemenő változások alapos társadalmi-gazdasági elemzését, és nem szól az állami intézmények fejlődésének vagy az egyház helyzetének átfogó bemutatásáról, mégha ez utóbbi közel is állt küldetésemhez. Röviden néhány általános észrevételt teszek ezekkel az összefüggésekkel kapcsolatban is. Előadásomban mindenekelőtt emlékeim útját követem, amelyek még mindig élénkek, jóllehet a korszak már nincsen oly közel hozzánk, miként azt az ünnepelt kerek évforduló is jelzi.

Feltettem magamnak a kérdést: mikor kezdte Magyarország visszanyerni szabadságát? A társadalom szempontjából talán az 1990 március-áprilisi első szabad választásokkal, jóllehet a szabadság magvait már a korábbi gazdasági és politikai intézkedésekben fellelhetjük. Ami pedig az egyházat illeti, az ugyanazon év február 9-én végbement hivatalos aktust tekinteném kiindulópontnak, amikor Casaroli bíboros a Parlament épületében, ünnepélyes keretek között aláírta azt a megállapodást, amellyel – „a Magyarországon az utóbbi hónapokban végbemenő mély politikai és társadalmi változások" láttán – megszűntnek nyilvánították az 1964-es részleges megállapodást, és széleskörű szabadságot biztosítottak az egyháznak. Az egyezménnyel egyúttal helyreállították a diplomáciai kapcsolatokat és a Szentszék képviselőjének adták a diplomáciai kar doyen-i tisztjét.

1990. március 28-án publikálta a L'Osservatore Romano magyarországi nunciusi kinevezésemet. Akkor már 10 éve Kolumbiában képviseltem a Szentszéket. 45 év telt el attól fogva, hogy miután a szovjet hatóságok parancsára 48 órás határidővel kiutasították őket, Angelo Rotta és titkára, Gennaro Verolino 1945. április 6-án elhagyták Magyarországot. Április 2-án, Húsvéthétfőn, Apor Vilmos győri püspök belehalt azokba a sérülésekbe, amelyeket Nagypénteken szovjet katonák okoztak neki, miközben testével védelmezte a Püspöki Palota egyik szárnyának bejáratát, ahol számos nő keresett menedéket. Ugyanazon a Húsvéthétfőn temették Esztergomban Serédi bíborost, prímást, esztergomi érseket. A mártír győri püspököt egyszerű és szegényes keretek között április 4-én helyezték végső nyugalomra: szomorú fátyol ereszkedett a magyar egyházra.

Emlékszem, hogy amikor a budapesti repülőtérre, Ferihegyre érkeztem, kissé megrendültem a gondolattól, hogy olyan országba jövök, amely egy totalitárius rendszer hosszú uralmát élte túl. Paskai László bíboros, esztergomi és Dankó László kalocsai érsekek vártak a repülőtéren. Volt ott egy újságíró is, aki villáminterjút készített velem. Első kérdése az volt: „A magyar kisebbségek ügyét is figyelemmel kíséri majd?" A váratlan kérdésre diplomatikus választ adtam, de a kérdés azonnal megértette velem, hogy ez a probléma mennyire élő a magyar társadalomban.

Megbízó levelemet Göncz Árpád ideiglenes köztársasági elnöknek mutattam be, akit a következő szeptemberben a Parlament elnökké választott. Amikor először találkoztam Antall József miniszterelnökkel, egy fényképet mutatott nekem, amelyen apja, apja barátja Rotta nuncius, és ő maga szerepelt, mint kb. 12 éves fiú. Nem sokkal később a kitűnő államférfi Antall tudatta velem, hogy elődömnek emléktáblát kíván állítani. Azt javasoltam, ezt a Dísz téren, a nunciatúra egykori épületének falán helyezzük el, amit a háborús pusztulás után helyreállítottak. Az emléktábla avatásra ünnepélyes keretek között került sor.

Munkatársammal, a jelenlegi szlovéniai nunciussal, két kis lakást béreltünk a Budakeszi úton. Az első évben ez az ideiglenes rezidencia lehetővé tette, hogy közel kerüljünk az emberekhez, és közelről, hétköznapi gyakorlatában lássuk a jelent és jövőt illetően még egyaránt bizonytalan életet: munkahelyeket, tömegközlekedést, üzleteket. Idővel világossá vált számomra egy olyan társadalom minden nehézsége, amelynek egy ily radikális gazdasági változással ilyen gyorsan kellett szembenéznie: a központilag irányított és a komunista országokra korlátozódó rendszerből piacgazdaságba átlépni anélkül, hogy olyan támogatást kapott volna Nyugatról, mint amit az európai államok kaptak a második világháború után. A szabadságnak ezeket az első éveit jelentős áldozatokkal kellett megfizetni: látszott ez a városi és vidéki életben, a munka ritmusában, a gazdaságban, a családokban.

Az egyház is új kihívásokkal találta szembe magát. A kommunista rendszer hosszú évei széleskörű szekularizációt eredményeztek; gyakorlatilag két generáció nőtt fel hitoktatás nélkül és sokan eltávolodtak a hittől. Ez a spirituális űr lassan csökkent az egyházhoz való visszatéréssel: gyakran családi események, mint például keresztelők és elsőáldozások alkalmával. Különösképpen érzékelhető volt a fiatalok hiánya a templomokban. Mindenesetre nagy meglepetést okozott a fiatalok sokasága és lelkesedése a Népstadionban II. János Pál 1991-es látogatása keretében megvalósult rendezvényen.

A rendszer jórészt levágta az egyház hagyományos szárnyait: a nevelést és a szociális intézményeket. Három férfi és egy női szerzetesrend maradt életben, valamennyi 2-2 oktatási intézménnyel. A kommunista uralmat megelőzően az oktatási intézményeknek mintegy 50%-a az egyház – különösképpen női és férfi rendek – vezetése alatt állt.

A szabadság visszanyerése alapvetően meghatározta a szerzetesek és szerzetesnők életét. 1950-ben – a fenti négy kivételével – valamennyi rendet és kongregációt feloszlatták. A szerzetesek és szerzetesnők arra kényszerültek, hogy az életben maradáshoz valamilyen munkát találjanak. Negyven év után megvolt bennük az újrakezdés vágya, de nem volt rendházuk, megfogyatkoztak és megöregedtek. Emlékszem az elöljárók első gyűléseire, amelyekre rendszerint engem is meghívtak. Emlékszem arra a látogatásra is, amelyet Esztergomban tettem egy szerzetesotthonban: az idős szerzetesek megrendülésére, amikor a pápa képviselőjével találkoztak. A jezsuitáknak két provinciájuk volt: egy magyarországi titkos és egy külföldi; a szabadság visszanyerésével ez a kettő ismét egyesült. Ez alkalomból felkeresett a két provinciális a Budakeszi úti lakásban. Emlékszem magyar teológiaprofesszoromra a Gregoriana Egyetemről, aki ugyancsak visszatért Magyarországra, hogy hasznossá tegye magát az újranyílt noviciátusban: nehezen tudott az új körülményekhez alkalmazkodni a hosszú külföldön töltött idő után. Voltak olyan szerzetesek és szerzetesnők is, akik bár megőrizték hivatásukat a hosszú évek viszontagságaiban, részben pszichológiai okok miatt, nem kívántak már közösségben élni. Az illetékes római kongregációtól elnyertem számukra az engedélyt, hogy a rendházon kívül továbbra is szerzetesrendjük tagjai maradhassanak.

Nem volt könnyű számomra az egyes személyekben és családokban megmaradt vallásosság mértékét felmérni. Egyfajta képet azokból az eseményekből kaptam, amelyek az első időkben lehetővé tették, hogy a nyilvános rendezvényeken kapcsolatba kerüljek az emberekkel. Az 1990-es Szent István napon részt vettem a Szentjobb körmenetben a belváros utcáiban, amelyen először volt ismét jelen a köztársasági elnök és a hadsereg egy alakulata. Néztem sorfalukat és többet láttam közülük, akik mozgó ajakkal követték az egyházi népénekeket.

1991. május 4-én, amikor Mindszenty bíboros földi maradványai megérkeztek az esztergomi bazilikába, hatalmas tömeg jelent meg a bazilika előtti téren. 1974 októberében, egy évvel halála előtt abban az örömben részesültem, hogy fogadhattam az emigráns honfitársai meglátogatására érkező hős bíborost az új zélandi Wellington repülőterén, ahol kevéssel azelőtt kezdtem meg szolgálatomat a Szentszék képviseletében.

Szent II. János Pál pápa ötnapos látogatása Magyarországon 1991 augusztusában nemzeti vallásos esemény volt, amelyet egész útvonala során emlékezetes rendezvények kísértek. A budapesti Hősök terén tartott záróünnepséget emelném ki. A tér, amely 1938-ban a Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszusnak adott pompás helyet – és közvetítette a katolikus Magyarország képét –, a kommunista diktatúra hosszú évei után ismét a vallásos hit nagyszabású megnyilvánulásának adott otthont, amelyen mintegy félmillió ember vett részt. Emlékszem az arcokról leolvasható megrendültségre és megkönnyebbülésre, amikor a pápa erős hangon követelte Gorbacsov orosz elnök szabadon bocsátását, akit azokban a napokban a Krímben tartotta fogva.

A Szentatya útja ökumenikus megnyilvánulásokra is alkalmat adott. Debrecenben, a református nagytemplomban meglehetősen hideg légkörben hangzottak el a beszédek és az imádságok. A rendezvény végén a pápa taps közepette vonult a templom oldalához, hogy emlékkoszorút helyezzen el a valláshaborúk idején a nápolyi gályákra küldött protestáns lelkipásztorok emlékművénél. A gesztus szíven érintette a reformátusokat, akik a következő évben az esztergomi bazilikában megismételték ezt a gesztust, a katolikus papvértanúk oltáránál.

II. János Pál pápa a nunciatúrán találkozott a zsidó közösség küldöttségével. Egy rabbi szomorú és szigorú szavakkal emlékezett az elszenvedett üldöztetésekre. A pápa válasza nyomán többen könnyekben törtek ki. Rotta nuncius emléke még élő volt a zsidók körében. Egy, a pannonhalmi monostorban a zsidó közösség képviselőivel létrejött találkozón egy oklevelet és arany emlékérmet adtak át nekem elődöm emlékére. Szerepet vállaltam a történelmi budapesti zsinagóga felújításának nyitóünnepségén, és elfogadtam, hogy felszólaljak a szegedi zsinagógában a Nostra Aetate zsinati határozat érvfordulóján.

Amikor Rómában még csak készültem Magyarországra, hallottam már az Erdő Péter részéről megfogalmazott tervről – aki jelenleg esztergom-budapesti érsek és Magyarország prímása –, hogy Budapesten katolikus egyetemet létesítsenek. Mons. Erdő akkor a kánonjog római és budapesti professzoraként nagy meggyőződéssel, kitartással és hozzáértéssel vitte végig tervét, amelyet a nunciatúra és a nevelési kongregáció is maximálisan támogatott. Meghívtam a kongregációt vezető barátomat, Laghi bíborost, és Erdő Péter társaságában felkerestük a miniszterelnököt. Antall József inkább a hittudományi karnak az állami egyetemre való visszahelyezését támogatta, úgy, miként az a kommunizmus előtt volt. Hosszú véleménycsere után a miniszterelnök kijelentette: látom, hogy a Szentszék katolikus egyetemet szeretne: részemről ezt elő fogom segíteni. Nem alkalmas, hogy itt felsoroljuk az érveket: az egyik mindenestre az volt, hogy a magyar

fiatalságnak – különösen a bölcsészettudományok területén – lehetőséget biztosítsunk a marxista gondolkodásmód meghaladására. A piliscsabai egyetemi kampusz felavatása a szabadság visszanyerésének örömteli eseménye volt. Habsburg Ottó beszédében hangsúlyozta ennek a lépésnek jelentőségét: a szovjet hadsereg laktanyájából lett katolikus egyetem.

A szabadság új korszaka lehetővé tette, hogy fontos változatatásokat hajtsunk végre az egyház területi felépítésében: 1993-ban két új egyházmegye alapítására került sor, egy egyházmegye érsekség rangjára emelkedett és csaknem valamennyi egyházi területi egység határai módosultak. A legjelentősebb változás Budapest fővárosnak Esztergommal való egyesítése volt; Budapest ugyanis addig három különböző egyházmegye joghatósága alá tartozott. Ezek nagy horderejű intézkedések voltak, különösen ha arra gondolunk, hogy Szent István óta a legutolsó változtatások Mária Terézia idején történtek.

Az új légkör eredményeként jött létre a katonai ordinariátus, illetve az állam és Szentszék közötti egyezmények sora, amelyek az egyház nevelési és karitatív intézményeinek életét és a gazdasági jellegű kérdéseket rendezték. A kormánnyal folytatott tárgyalások során a Szentszék delegációjának elnökeként hathatós segítséget kaptam Mons. Erdőtől és Mons. Ternyáktól, a püspöki kar akkori titkárától, jelenlegi egri érsektől. A kormány és a Szentszék bizottságainak utolsó találkozójára már Hollandiából jöttem Budapestre, ahová időközben áthelyeztek.

A személyes emlékeknek ebben a töredékes sorában – miközben újabb és újabb emlékek idéződnek fel –, muszáj ismét felidéznem a totalitarizmusok hosszú telét, a kommunista rendszer vallásellenes üldözését, amely különösen kemény és kegyetlen volt Rákosi idejében és Kádár diktatúrájának első szakaszában; egy olyan időszakban, amikor 1946 és 1963 között nem volt semmiféle kapcsolat a Szentszék és Magyarország között. Ebből az időszakból csupán a fiatal szalézi testvérnek Boldog Sándor Istvánnak esetét idézem. Szóltam már Mindszenty bíborosról és Boldog Apor Vilmosról. Nem szabad elfelejeni a magyarok által 1956-ban fizetett hatalmas árat, midőn hősiesen megkísérelték visszanyerni szabadságukat. Minderre emlékezni kívánok a mai 25. évforduló alkalmából. Köszönöm figyelmüket!

(Fordította: Fejérdy András)

SEMJÉN ZSOLT

KÉTOLDALÚ MEGÁLLAPODÁSAINK ÉS A SZENTSZÉKI–MAGYAR VEGYESBIZOTTSÁG SZEREPE

BEVEZETÉS

Magyarország és az Apostoli Szentszék diplomáciai kapcsolatai elmúlt huszonöt évének egyik sajátos vonása a kétoldalú megállapodások megkötésének és az ezek megvalósítására létesített vegyesbizottság története. De miért volt szükség ezekre a megállapodásokra?

Tudjuk, hogy a katolikus egyház *sui generis* valóságként működik a világban. Független az állami hatalomtól, és saját autonómiával rendelkezik, amit a történelemben mindig is büszkén védelmezett. Ezen önmeghatározása szerencsés módon találkozik a demokratikus államok manapság általánosan elfogadott hozzáállásával. Amint azt Magyarország Alaptörvénye megfogalmazza: „Az állam és a vallási közösségek különváltan működnek. A vallási közösségek önállóak."[1]

A kérdés manapság tehát nem is annyira a különválasztás, az önállóság kérdése – szerencsére. Hanem sokkal inkább a két fél együttműködésének lehetősége és módja. Hiszen az egyház csak az államtól van elválasztva, de nem a társadalomtól. Sőt, küldetése ugyanahhoz a társadalomhoz szól, melynek szolgálatára az állam létrejött. Amint azt a II. Vatikáni Zsinat megfogalmazta: „Mind a kettő ugyanazoknak az embereknek a személyes és társadalmi hivatását szolgálja, bár más-más címen. Annál hatékonyabb lesz szolgálatuk mindenki javára, minél inkább egy egészséges együttműködést folytatnak egymással a helyek és korok körülményei szerint."[2]

Az egészséges együttműködés egyik legalkalmasabb hagyományos eszközét a katolikus egyház esetében a nemzetközi megállapodások jelentik, tekintettel arra a sajátos helyzetre, hogy a katolikus egyház legfőbb hatósága, az Apostoli Szentszék a nemzetközi kapcsolatokban teljes értékű szereplőként vesz részt, s teljes jogképességgel képviseli a katolikus egyházat az államokkal való kapcsolatban.

MAGYARORSZÁG ÉS A SZENTSZÉK MEGÁLLAPODÁSAI

A magyarországi demokratikus átmenet, a rendszerváltozás szimbolikus mozzanatai közé sorolható a Szentszékkel kötött, Németh Mikós miniszterelnök és Agostino Casaroli bíboros államtitkár által Budapesten, a Parlament épületében aláírt 1990. február 9-i meg-

1 Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25), VII. cikk (3).

2 A II. Vatikáni Zsinat *Gaudium et spes* kezdetű lelkipásztori konstitúciója az Egyházról a mai világban. Nr. 76.

állapodás.[3] A diplomáciai kapcsolatok helyreállítása volt ennek a megállapodásnak az elsődleges célja, de legalább ilyen nagy jelentőségű, hogy benne a felek rögzítették a katolikus egyház magyarországi helyzetét. Kimondva, hogy az egyházat érintő kérdéseket egyfelől az Egyházi Törvénykönyv, másfelől az akkor frissen elfogadott, a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény szabályozza. A megállapodás kijelölte továbbá a kétoldalú kapcsolatok új irányát is azzal, hogy rögzítette: „a kölcsönös érdeklődésre számot tartó egyedi kérdéseket, amelyek kétoldalú megegyezést kívánnak, a Felek a jövőben közös megállapodás útján oldják meg".[4]

Magyarország és a Szentszék ennek értelmében nem az átfogó jellegű megállapodásos formát, a technikai értelemben vett konkordátum műfaját választotta állam és egyház kapcsolatainak egyes kérdései rendezésére, hanem a részleges megállapodásokét.

Az első ilyen részleges megállapodás volt az 1994. január 10-én, Budapesten Angelo Acerbi nuncius és Für Lajos honvédelmi miniszter által aláírt *Megállapodás a Magyar Honvédségnél és a Határőrségnél végzendő lelkipásztori szolgálat tárgyában*,[5] melynek értelmében létrejött a tábori ordinariátus és felállt a katolikus tábori lelkészi szolgálat. A Magyar Honvédség feladatrendszerét és szervezetét azóta több lépésben átalakították, amelynek következtében megváltozott a katonai szolgálat jellege, a katonai pályamodell (például megszűnt a sorkatonaság, viszont megszaporodtak a külföldi bevetések). Mindez változást eredményezett a katonalelkészi tevékenység feltételrendszerében is, ami szükségessé tette a vonatkozó megállapodásnak a naprakésszé tételét.

Erre a 2008. december 8-án a Juliusz Janusz nuncius és Szekeres Imre honvédelmi miniszter által aláírt *Memorandum* szolgált megoldással.[6] A Memorandum nem módosította az eredeti, 1994-es Megállapodást, hanem az a szerepe, hogy annak megfelelő értelmezést adjon, s az új helyzetre alkalmazza azt. A jogalapot az 1994-es megállapodás XIV. cikke szolgáltatta, amely szerint „amennyiben a Magas Szerződő Felek egyike úgy ítélné meg, hogy gyökeresen megváltoztak azok a körülmények, amelyek között a megállapodást megkötötték, tárgyalásokat kezdeményez a megállapodásnak az új körülményekhez történő igazítására."[7]

A legismertebb szerződés Magyarország és a Szentszék között az, amit a köznyelv már csak „Vatikáni Szerződésként" ismer. Hozzá kell tennünk, hogy ez annyiban korrekt is, hogy aláírására tényleg a Vatikánvárosban került sor, 1997. június 20-án, Horn Gyula miniszterelnök és Angelo Sodano bíboros államtitkár keze által. S bizony jelentősége is indokolja, hogy azon nagyhorderejű megállapodások közé tartozzon, melyek aláírási helyszínük után kapták nevüket. Márcsak azért is, mert rendes, teljes neve – „Megállapodás, amely létrejött egyfelől a Magyar Köztársaság, másfelől az Apostoli Szentszék között a Katolikus Egyház magyarországi közszolgálati és hitéleti tevékenységének finanszírozásáról, valamint néhány vagyoni természetű kérdésről" – nem egészen alkalmas a hétköznapi használatra.

3 Ld. Megállapodás a Szentszék és a Magyar Köztársaság között. *Balogh Margit–Gergely Jenő:* Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005. Dokumentumok. 2. köt. 1944–2005. História–MTA Történettudományi Intézete, Bp., 2005. (História Könyvtár – Okmánytárak 2.) 1232–1233.

4 Uo. 1233.

5 Magyar Közlöny 1994/19. (augusztus 12.). Olaszul: Acta Apostolicae Sedis, 86. (1994) 574.

6 Ld. 290/2008. (XII. 9.) Korm. rendelet egyfelől a Magyar Köztársaság, másfelől az Apostoli Szentszék között a Magyar Honvédségnél és a Határőrségnél végzendő lelkipásztori szolgálat tárgyában 1994. január 10-én aláírt megállapodás, valamint az egyfelől a Magyar Köztársaság, másfelől az Apostoli Szentszék között a Magyar Honvédségnél és a Határőrségnél végzendő lelkipásztori szolgálat tárgyában 1994. január 10-én aláírt megállapodás értelmezését célzó memorandum egységes szerkezetbe foglalt kihirdetéséről.

7 Magyar Közlöny 1994/19. (augusztus 12.). Olaszul: Acta Apostolicae Sedis, 86. (1994) 574.

Márpedig ez a megállapodás a katolikus egyház magyarországi működési feltételeit, s így a katolikus állampolgárok életét – sőt áttételesen más vallásos állampolgárokét is – alapvetően meghatározza. Elég, ha az egyházi oktatási, felsőoktatási, nevelési, szociális, kulturális intézmények finanszírozásának kérdésére, az ingatlanrendezésre és kárpótlásra, vagy az állampolgárok által felajánlható 1%-os személyijövedelemadó-hányadra gondolunk. Ez a megállapodás is tartalmazott egy olyan klauzulát, melynek értelmében, amennyiben annak „értelmezésével vagy alkalmazásával kapcsolatban valamilyen nehézség merülne fel, a Felek közös megegyezéssel keresik meg a legmegfelelőbb megoldást."[8]

Ez a rendelkezés alapozta meg a kétoldalú kapcsolatainkat sajátosan jellemző vegyesbizottság létrejöttét és működését. Természetszerűen felmerültek ugyanis nehézségek a megállapodás alkalmazásával kapcsolatban, ami érthető is, ha belegondolunk, mely területekről van szó, s azokat milyen összetett szabályozás igazgatja. És akkor az esetleg szándékosan támasztott értelmezési vagy alkalmazási nehézségekről nem is szóltunk...

A Vatikáni Szerződés utóélete jól ismert.[9] A Horn-kormány – melynek kétségkívül érdeme volt a megállapodás tető alá hozása – szinte azonnal akadályokat is gördített annak megvalósítása elé. Az I. Orbán-kormányra várt a feladat, hogy tisztázza a helyzetet, leüljön tárgyalni a katolikus egyház képviselőivel, élükön a pápa magyarországi követével, s közösen kidolgozzák azokat a megoldásokat, amik elvezettek a rákövetkező években a magyar jogszabályoknak a megállapodásban vállalt kötelezettségekhez igazítására.

A SZENTSZÉKI–MAGYAR VEGYESBIZOTTSÁG I. ÜLÉSSZAKA

Ezen megbeszéléseknek keretéül szolgált a Szentszéki–Magyar Vegyesbizottság intézménye, mely a Vatikáni Szerződés alapján jött létre.[10] Paritetikus bizottságról van szó, melyben a szentszéki/egyházi tárgyalódelegáció és a magyar kormány képviselői vitatják meg a megállapodás alkalmazásának, értelmezésének kérdéseit, illetőleg minden közös érdeklődésre számot tartó ügyet. A szentszéki delegációt a pápa követe, a mindenkori budapesti apostoli nuncius vezeti, soraiban pedig a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia kiválasztott tagjai találhatók. A kormányzati delegációt a mindenkori kormány által felhatalmazott személyek alkotják: jellemzően az oktatási, szociális, pénzügyi, külügyi, egyházügyi tárcák miniszteri-államtitkári rangú képviselői, a miniszterelnök által kinevezett személy vezetésével, aki rangban a helyettes államtitkártól a miniszterelnök-helyettesig terjedő skálán mozgott.

A vegyesbizottság első ülésszaka 1998 decemberétől 2001-ig számítható. Ezek az évek lázas munkával teltek a vegyesbizottság – s persze mindenekelőtt a magyar kormány számára. Abban a megtiszteltetésben volt részem, hogy az I. Orbán-kormányban is én lehettem ennek a feladatnak felelőse. Akkori egyházpolitikánk három pillére volt: az

8 1999. évi LXX. törvény a Magyar Köztársaság és az Apostoli Szentszék között a Katolikus Egyház magyarországi közszolgálati és hitéleti tevékenységének finanszírozásáról, valamint néhány vagyoni természetű kérdésről 1997. június 20-án, Vatikánvárosban aláírt Megállapodás kihirdetéséről. V. cikk (1) bek.

9 Az Országgyűlés a 109/1997. (XII. 8.) OGY határozattal erősítette meg.

10 A témához ld. *Schanda Balázs*: A Vatikáni Megállapodás 15 éve. Pázmány Law Working Papers, 2014/9. (http://plwp.eu/docs/wp/2014/2014-09_Schanda.pdf)

egyházak diszkriminációjának megszüntetése, az ingatlanrendezés lezárása és hasonló megállapodások megkötése más magyarországi egyházakkal is. Utóbbiak ezáltal áttételesen a Vatikáni Szerződés jótékony hatásait élvezhetik.

Azzal kezdtük a munkát, hogy ratifikáltuk a Vatikáni Szerződést, amivel az a magyar jogrend részévé vált.[11] Ráadásul olyan részévé, amely nemzetközi szerződésen alapulván megerősített védelmet élvez – és ennek a későbbi években meg is volt a maga jelentősége. Azzal folytattuk, hogy felgyorsítottuk az ingatlanrendezést, növelvén a katolikus egyház által természetben visszaigényelt ingatlanok után az akkori használóknak járó kompenzációs, funkcióváltó állami támogatás keretét, s jogilag rendeztük a visszaszolgáltatott ingatlanok ügyét.

Volt még egy kérdés, ami akkoriban felmerült, mégpedig az 1%-os adófelajánlás ügye. A Vatikáni Szerződés 4. cikk (2) bekezdése értelmében „a Magyar Állam 2001-ig garantálja az egyházaknak az előző évi progresszív Szja-bevétel 0,5 százalékát úgy, hogy ha a rendelkezők által juttatott összeg nem éri el ezt a szintet, a Magyar Állam azt kiegészíti. Az egyházak között a kiegészítés összegét az állampolgári rendelkezések arányában osztja fel, (...) 2001-ben a Felek megvizsgálják a nevezett bevételi forrás helyzetét." Amikor eljött a megállapodásban jelzett év, a vegyesbizottságban át is tekintettük az 1% kérdését, s megállapodás született arról, hogy egyrészt a kiegészítés összegét felemeljük 0,5%-ról 0,8%-ra, másrészt, hogy a kiegészítés összegének elosztásakor a 2001-es népszámlálás adatait vesszük figyelembe. Ezt Karl-Josef Rauber nuncius úrral egy jegyzőkönyvben rögzítettük, 2001. augusztus 23-án. Ez a jegyzőkönyv nem egy új megállapodás volt, hanem nemzetközi jogi értelemben az 1997-es megállapodást kiegészítő jegyzőkönyvnek minősült, melynek melléklete volt az a törvénymódosítási javaslat, amelyet a kormány előterjesztésére az Országgyűlés elfogadott.[12]

A VEGYESBIZOTTSÁGI GYAKORLAT 2002 UTÁN

A 2002-es kormányváltás új fejezetet nyitott a magyar kormány és az egyházak kapcsolataiban, s így a Szentszéki–Magyar Vegyesbizottság életében is. Ennek egyik első mozzanata az volt, hogy az 1% kiegészítésének elosztására vonatkozó kiegészítő jegyzőkönyvet az új kormány megpróbálta meg nem történtté tenni, kiváltva a püspöki konferencia határozott tiltakozását.[13] 2002. november végén ugyanis a kormány eltörölte a jegyzőkönyv alapján elfogadott jogszabályt. Ezáltal szembement az Apostoli Szentszék és a Magyar Köztársaság között létrejött nemzetközi szerződéssel. Ugyanakkor a Medgyessy-kormány – mintegy kompenzálni próbálva a nemzetközi egyezmény sérel-

11 1999. évi LXX. törvény a Magyar Köztársaság és az Apostoli Szentszék között a Katolikus Egyház magyarországi közszolgálati és hitéleti tevékenységének finanszírozásáról, valamint néhány vagyoni természetű kérdésről 1997. június 20-án, Vatikánvárosban aláírt Megállapodás kihirdetéséről.

12 Ld. 2001. évi LXXIV. törvény 153. §.

13 Vö. „2002. december 2. A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia nyilatkozatot ad ki arról, hogy a balliberális kormány a vatikáni-magyar szerződéseket sértő – szociális és egészségügyi – törvényeket készül a parlament elé terjeszteni. Seregély István érsek, az MKPK elnöke és Medgyessy Péter kormányfő megbeszélésén nem történik előrelépés. Ehhez kapcsolódóan Karl-Josef Rauber apostoli nuncius Donáth László (MSZP) állítását cáfolva leszögezi: a témában semmilyen megállapodás nem történt közte és Szalay István egyházügyi államtitkár között." In: A Magyar Katolikus Egyház történeti kronológiája (1945–2006), http://uj.katolikus.hu/kronologia.php?h=59, ld. még: Új Ember, 2002. december 8.

mét, mely ebben az esetben egyúttal az ún. „közjogi váromány" sérelmét is okozta –, megemelte 0,9%-ra az 1%-os adófelajánlás garantált kiegészítését.

A 2003-as év további súlyos konfliktusokat hozott. Az akkori kormány az egyházakat a civil szférába beszorítani próbáló törekvésének keretében a szociális törvényt olyan értelemben módosította, hogy az egyházi fenntartású szociális intézményeket lényegében kiszolgáltatta a helyi önkormányzatok aktuális politikai viszonyainak.[14] Ugyanakkor az egyházi oktatási intézményeket is diszkriminálta a támogatások tekintetében: a Vatikáni Szerződésben foglaltak ellenére nem biztosította számukra az egyenlő finanszírozást.

A Szentszéki–Magyar Vegyesbizottság[15] II. üléssorozata 2004. április 26-án vette kezdetét és 2005 nyaráig tartott. Napirendjén olyan súlyos kérdések szerepeltek, mint az egyházi oktatási intézmények finanszírozásának kérdésköre. Az egyházi felsőoktatás finanszírozásának a Vatikáni Megállapodás 3. cikk (1) pontja szerinti felülvizsgálata is aktuális lett volna, ez azonban végül nem történt meg.

Ennek az időszaknak emblematikus mozzanata volt Gyurcsány Ferenc miniszterelnök 2004. december 18-i vatikáni látogatása II. János Pál pápánál és Angelo Sodano bíboros államtitkárnál. A budapesti nunciatúra akkori közleménye szerint „A Miniszterelnök [Sodano bíborosnál] megerősítette a Szentatyához intézett beszédében elhangzott szavait, miszerint a Katolikus Egyház túlságosan sokat foglalkozik a politikával, amint azt a kettős állampolgárságról szóló népszavazás és az Oktatási Minisztérium előtti tüntetés alkalmával tette".[16] A vádakra Sodano bíboros annyit válaszolt csupán, hogy „a magyar püspökök jó állampolgárokként csak aggodalmuknak adtak hangot a közjóért, és a Szentszék kiáll mellettük, mert csak azt kérik, ami a megállapodás szerint jár".[17]

A magyar–szentszéki szerződéses kapcsolatok, illetve a vegyesbizottság munkája szempontjából is fontos felidézni II. János Pál pápának a miniszterelnökhöz intézett akkori szavait: „Rendkívül nagyra értékelem a Magyarország és a Szentszék között az elmúlt években kötött jogi egyezmények sorát, – mondta a szent pápa – különösen is a Megállapodást a Katolikus Egyház magyarországi közszolgálati és hitéleti tevékenységének finanszírozásáról. Ez a Megállapodás jogilag kötelező érvénnyel határozza meg az Egyház szerepét a magyar társadalom életének e fontos területén, tiszteletben tartva a vallásszabadságra és az oktatásra vonatkozó emberi jogokat. Remélem, hogy a konstruktív együttműködés szelleme jellemzi majd a jövőben is az Egyház és az Állam munkáját a Megállapodásban foglaltak hűséges végrehajtása során."[18]

Ilyen előzmények után ült össze a vegyesbizottság eme II. ülésszorozatának következő ülése 2005. március 16-án, amelyen napirendre került az iskolafinanszírozás kérdésében fennálló nézeteltérés. A 2005. június 1-jén megtartott következő ülésén a bizottság napirendjén két téma szerepelt: a szociális alapellátás helyzete és a Megállapodás egy-

14 A 2002. december 17-én megszavazott törvénycsomagot Mádl Ferenc köztársasági elnök visszaküldte a parlamentnek, mely azt a 2003. évi IV. törvénnyel újra elfogadta.

15 Vö. 1119/2003. (XII. 10) Korm. határozat.

16 Gyurcsány Ferencet a 2004. december 5-i magyarországi népszavazás kapcsán a határon túli magyarokkal való szolidaritás melletti egyházi kiállást sérelmezte.

17 Ld.: A Magyarországi Apostoli Nunciatúra közleménye Gyurcsány Ferenc miniszterelnök úr 2004. december 18-án tett vatikáni látogatásával kapcsolatban. Magyar Kurír, 2004. december 21. (http://www.magyarkurir.hu/hirek/magyarorszagi-apostoli-nunciatura-koezlemenye-gyurcsany-ferenc-miniszterelnoek-ur-2004-decembe).

18 Ld. Udienza al Primo Ministro di Ungheria, 18.12.2004. Bollettino della Sala Stampa della Santa Sede [B0612] http://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2004/12/18/0612/02016.html

házi közoktatási tevékenységre vonatkozó részei végrehajtásának értékelése. A bizottság munkája végeztével megállapította, hogy a szociális alapellátás területén fennállott problémák jelentős része megoldódott. A közoktatással kapcsolatban azonban közös álláspontot nem sikerült kialakítani.[19] A Magyar Katolikus Püspöki kar nyilatkozata szerint: „a Vatikáni-Magyar Vegyesbizottság munkája az egyházi iskolák finanszírozásának vonatkozásában az állami oldal magatartása miatt csúfosan megfeneklett."[20]

A 2006-os esztendő a vegyesbizottság szempontjából egy intermezzóval telt el. 2006 nyarán ugyanis Gyurcsány Ferenc a történelmi egyházak vezetőivel folytatott egyeztetés után bejelentette, hogy bizottságot hoznak létre a Vatikáni Szerződés tapasztalatainak értékelésére. Ebben az esetben nem a Szentszéki–Magyar Vegyesbizottságról volt tehát szó, hanem egy egyoldalú kormányzati tanácsadó bizottságról, melynek tagjai jogászok, szociológusok, vallástudósok voltak, Tamás Pál, a Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutatóintézetének igazgatójának vezetésével. A 2006 őszén elkészült jelentésük[21] megállapításai között kiemelt helyen szerepelt, hogy „a Vatikáni–Magyar Vegyesbizottságot kívánatos lenne működtetni; előre megtervezve és határozottan rögzítve összehívásának periodicitását; munkájának tematikáját, menetrendjét és ügyrendjét."[22] Továbbá, hogy „a feleknek egyetértésre kellene abban jutniuk, hogy megtörténtek-e és milyen konkrét következtetésekkel [a Megállapodásban előírtak]. A magyar–vatikáni Vegyesbizottság utolsó időszakbeli munkájának szüneteltetésével mintha e feladatok teljesítése is elmaradt volna."[23]

A Nézőpont Intézet által, ugyancsak 2006 őszén elkészített vitairat[24] rámutatott, hogy „a költségvetési törvénykezésnek igazodnia kellene az egyházakat érintő elvi törvényekhez", továbbá megállapította, hogy „a költségvetési törvénykezés az egyházakat érintő részeiben strukturálisan elvált az egyházfinanszírozási törvénytől". Azt is bizonyította, hogy noha az egyházak hitéleti támogatása évről évre folyamatosan nőtt, „a növekedésben meghatározó két tényező – az Szja felajánlás és a hittanoktatás támogatása –, éppen azok, amelyek a kormány által nem befolyásolhatók". Ellenben „azon költségvetési tételek esetében, amelyeknél az állam oldalán nincs objektív összehasonlítási alap (ingatlan felújítás, ingatlan juttatás, nemzetközi tevékenység) az elmúlt években előirányzott öszszegek vagy stagnálnak, vagy folyamatosan csökkennek".[25]

A SZENTSZÉKI–MAGYAR VEGYESBIZOTTSÁG III. ÜLÉSSOROZATA

A Szentszéki–Magyar Vegyesbizottság III. üléssorozatára, összesen hat találkozóra, 2007-ben került sor. A szentszéki delegáció Juliusz Janusz apostoli nuncius vezetésével a bizottság első ülésén felvetette a 2005-ös évre vonatkozó zárszámadási törvénnyel kap-

19 Ülésezett a Vatikáni Vegyesbizottság. MKPK Sajtóiroda, Budapest, 2005. június 2. http://uj.katolikus.hu/cikk.php?h=347
20 Rendkívüli sajtótájékoztató az Oktatási Minisztérium által tervezett rendelet módosításokról. MKPK Sajtóiroda, Budapest, 2005. július 11., http://uj.katolikus.hu/cikk.php?h=379
21 A vatikáni megállapodás eredményeit és hatásait elemző bizottság jelentése (2006) http://www.okm.gov.hu/letolt/egyhaz/vatikanijelentes06nov11.pdf
22 Uo. (8.25.1.)
23 Uo. (7.3)
24 Új egyházpolitika felé. Kell-e változtatni a vatikáni szerződésen? Nézőpont Intézet, 2006 október. http://direct.amorf.net/szpma/node/125
25 Uo. 2–3.

csolatos nehézségeket, ami hátrányos helyzetbe hozta az egyházi iskolákat. Az egyházi oldal sérelmezte ezzel kapcsolatban azt is, hogy a négy történelmi egyház nem kapott választ a Veres János pénzügyminiszternek írt közös levelére, melyben azt kérték, hogy a miniszter magyarázza meg, egyáltalán milyen módszerrel számították ki a kiegészítő támogatás összegét.[26] Meg kell jegyezni, hogy a püspöki konferencia mindvégig biztosította a kormányt, hogy sem a katolikus egyház, sem a Szentszék nem zárkózik el attól, hogy megvizsgálják a Vatikáni Szerződés aktualitását, azaz esetleges felülvizsgálatának szükségességét.

A 2007-es tárgyalások során napirendre került az egyházi fenntartású felsőoktatási intézmények akkreditációs és regisztrációs problematikája; az egyházi fenntartású közoktatási intézmények finanszírozása és kiegészítő támogatás módszerének meghatározása; a szociális törvény módosításának kérdése; a személyi jövedelem-adó 1%-os felajánlásának és kiegészítésének metodikája, valamint a Katonai Ordinariátus helyzete.[27] Az eredmények közül lényegében csak ez utóbbi, az 1994-es megállapodást értelmező 2008 decemberében aláírt memorandum megszületése említhető meg.

Noha nemcsak a szentszéki oldal, de a kormány is megerősítette, hogy pozitívan értékeli a tárgyalásokat és bizonygatta, hogy a vegyesbizottság rendszeres működése elengedhetetlenül fontos a Magyar Köztársaság és az Apostoli Szentszék közötti sikeres együttműködés érdekében, a következő ülésszakra – s az előző időszak meg nem oldott kérdéseinek rendezésére – 2010-ig kellett várni.

Közben az Alkotmánybíróság 2008. június 30-án – Salamon László és jómagam indítványát elbírálva – kimondta az akkori közoktatási törvény egyházi iskolákat diszkrimináló részének alkotmányellenességét.[28] Az Állami Számvevőszék 2008. június 3-án közzétett jelentésében pedig megállapította, hogy a kormány nem a vonatkozó törvénynek megfelelően számolta ki az egyházi kiegészítő támogatás összegét, így több milliárd forinttal kevesebbet kaptak az egyházak, mint ami járt volna nekik.[29]

Erre az időszakra visszatekintve megállapítható, hogy mindent összevetve az az egyházpolitikai rendszer, ami 1998 és 2002 között – nem kis részben a Szentszéki–Magyar Vegyesbizottság révén – felépült, kiállta a nehezebb időket.

A VEGYESBIZOTTSÁG IV. ÜLÉSSZAKA

A 2010-es kormányváltást követően immár negyedszerre újraindult vegyesbizottsági munka első eredményeként 2010. december 27-én a magyar kormány és a Magyar Ka-

26 Vö. Januárban ülésezik a vatikáni magyar vegyes bizottság. 2006. december 7. (http://www.nefmi.gov.hu/egyhaz/2006/januarban-ulesezik)
27 Ld. A Magyar Köztársaság Kormánya és az Apostoli Szentszék delegáltjaiból álló egyeztető bizottság közös nyilatkozata. Budapest, 2008. január 25. (http://uj.katolikus.hu/cikk.php?h=983)
28 1260/C/2007. AB határozat a közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény (Köot.) 118. § (4) bekezdése alkotmányellenességének vizsgálatáról.
29 „A 2005–2006. évi kiegészítő támogatás összegének megállapítása nem az egyház-finanszírozási törvény előírásának, az érintett egyházakkal történő egyeztetésnek megfelelően került rendezésre." *Állami Számvevőszék*: Jelentés az Oktatási és Kulturális Minisztérium fejezetnél a közoktatási feladatok finanszírozására fordított pénzeszközök hasznosulásának ellenőrzéséről. 2008. május (0807), 36. (http://www.asz.hu/jelentes/0807/jelentes-az-oktatasi-es-kulturalis-miniszterium-fejezetnel-a-kozoktatasi-feladatok-finanszirozasara-forditott-penzeszkozok-hasznosulasanak-ellenorzeserol/0807j000.pdf)

tolikus Püspöki Konferencia megállapodást[30] írt alá (szerény személyem és Erdő Péter bíboros) – az 1997-es Vatikáni Megállapodás keretein belül –, mely főleg két fontos kérdést rendezett. Mint ismeretes, az 1991. évi XXXII. törvény szerint az egyházaknak visszajáró, főként hitéleti és közszolgálati célú ingatlanok egy részéről a katolikus egyház az 1997-es Vatikáni Megállapodásban lemondott, s ennek fejében járadékot állapítottak meg a katolikus egyház részére. Hasonló megállapodást kötöttek a történelmi protestáns egyházak is, a nekik visszajáró ingatlanok jóval kisebb részéről. Az I. Orbán-kormány utóbbiakkal szerződést kötött a járadékok kiegészítéséről is, ami viszont elmaradt a katolikus egyház esetében, s ezt pótolta a 2010-es megállapodás. A másik kérdést illetően a II. Orbán-kormány kifizette az egyházi oktatási és szociális intézményeknek járó – ám az előző kormány által a Vatikáni Szerződést sértő módon ki nem fizetett – összegeket. Továbbá az oktatási törvénytől kezdve a szociális törvényig úgy alakította át a vonatkozó jogszabályokat, hogy azok megfeleljenek az egyenlő finanszírozás elvének, és így a közfeladatot ellátó egyházi intézmények – az iskoláktól a kórházakon át a múzeumi gyűjteményekig – ugyanolyan támogatást kaphassanak, mint az ugyanilyen állami és önkormányzati intézmények, azaz ne szenvedjenek diszkriminációt.

A II. Orbán-kormány törvényalkotó munkája számos, az egyházakat érintő területen eredményezett új szabályozást. 2012. január 1-jén pedig hatályba lépett Magyarország Alaptörvénye. A Magyar Kormány és a Szentszék ezért egyetértett abban, hogy az 1997-ben megkötött Vatikáni Szerződés a bekövetkezett magyarországi jogszabályi változások okán felülvizsgálatra szorul.

A 2012 októbere és 2013 júniusa között megtartott hat vegyesbizottsági ülés[31] során öt főbb témakörben született egyetértés:

1) A kormány és a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia által 2010 decemberében aláírt megállapodás releváns részei beépülnek a nemzetközi szerződésbe.

2) A Pápai Magyar Egyházi Intézet (PMI) státusát, működésének feltételeit nemzetközi szerződésben rögzítik.

3) A Magyar Állam biztosítja, hogy az egyház közcélú tevékenysége és intézménye a hasonló tevékenységet folytató állami és/vagy helyi önkormányzati intézményekkel azonos mértékű költségvetési támogatásra lesz jogosult.

4) A Magyar Állam biztosítja az SZJA tényleges 1%-ának felosztását az egyházak (és a kiemelt költségvetési cél) között.

5) A Magyar Állam fedezetet nyújt katolikus egyház által végzett hit- és erkölcstanoktatásra (ide értve mind a kötelező, mind a fakultatív hitoktatást).

Az 1997-es Vatikáni Megállapodást módosító új megállapodást („módosító megállapodás") 2013. október 21-én, Alberto Bottari de Castello nuncius úrral jómagam írhattam alá az Országházban, s az, a parlamenti kihirdetést követően[32] 2014. február 10-én, a ratifikációs okmányok cseréjével hatályba is lépett.[33]

30 Vö. A Kormány 1313/2010. (XII. 27.) Korm. határozata a Magyar Köztársaság Kormánya és a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia közötti Megállapodásról.

31 Vö. 68/2010. (VIII. 11.) ME hat.

32 Ld. 2013. évi CCIX. törvény az egyfelől Magyarország, másfelől az Apostoli Szentszék között a Katolikus Egyház magyarországi közszolgálati és hitéleti tevékenységének finanszírozásáról, valamint néhány vagyoni természetű kérdésről szóló 1997. június 20-án aláírt Megállapodás módosításáról szóló Megállapodás kihirdetéséről (2013. december. 2.)

33 Ld. A külügyminiszter 6/2014. (II. 21.) KüM közleménye az egyfelől Magyarország, másfelől az Apostoli Szentszék között a Katolikus Egyház magyarországi közszolgálati és hitéleti tevékenységének finanszírozá-

A Szentszéki–Magyar Vegyesbizottság az elmúlt években olyan eredményeket ért el, ami lehetővé teszi, hogy a katolikus egyház a hitéleti tevékenység mellett az oktatás, az egészségügy, a szükséget szenvedőkről való gondoskodás terén, illetve a közjó előmozdításában is mind nagyobb szerepet vállalhasson. Ez pedig az egész magyar társadalom javát szolgálja. Hozzájárulva azon feladat teljesítéséhez, amit Alaptörvényünk így fogalmaz meg: „a huszadik század erkölcsi megrendüléshez vezető évtizedei után múlhatatlanul szükségünk van a lelki és szellemi megújulásra".[34]

sáról, valamint néhány vagyoni természetű kérdésről szóló 1997. június 20-án aláírt Megállapodás módosításáról szóló Megállapodás kihirdetéséről szóló 2013. évi CCIX. törvény 2. és 3. §-ának hatálybalépéséről.

34 Vö. Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25), Nemzeti Hitvallás.

PAUL-RICHARD GALLAGHER

AGOSTINO CASAROLI ÉS A SZENTSZÉKI–MAGYAR KAPCSOLATOK

Eminenciás Uram, Excellenciás Urak, Tisztelt Állami Méltóságok, Hölgyeim és Uraim!

Szívből köszönöm a szervezőknek a meghívást, hogy a Szentszék és Magyarország közötti diplomáciai kapcsolatok helyreállításának 25. évfordulóján részt vegyek ezen a találkozón, amelynek a Parlamentnek a közeli Duna vizében visszatükröződő, méltóságteljes szépségű történelmi épülete ad ragyogó helyszínt. Itt írta alá 1990. február 9-én Agostino Casaroli bíboros és Németh Miklós miniszterelnök a kapcsolatok helyreállításáról szóló egyezményt, új fejezetet nyitva Péter széke és a magyar állam közötti kapcsolatok ezeréves történetében, amely akkor kezdődött, „amikor a távoli 1000-ben a fiatal magyar István herceg megkapta a Szilveszter pápa által neki küldött királyi koronát."[1] A Parlament falai között a nemzet elsőszámú ereklyéjeként őrzött „Szent Korona" büszkén emlékezteti mindazokat, akik megtekintik, hogy Szent István ezer évvel ezelőtt szilárd alapokra helyezte országát és Magyarországot a keresztény Európa részévé tette.[2] A keresztény örökségre emlékeztet Magyarország Alaptörvénye is, egyrészt azzal, hogy az elején Isten nevét hívja segítségül, másrészt azon keresztény értékek által, amelyekből szövege ihletet merít.

Tisztelettel köszöntöm az állami méltóságokat, az előadókat, és mindazokat akik jelen vannak ezen a megemlékezésen, amelynek keretében Angelo Rotta budapesti nunciusra és Gennaro Verolino uditoréra, valamint a magyar történelem sötét és nehéz korszakában az ártatlanok érdekében végzett tevékenységükre emlékezünk.

Beszédemben tisztelegni kívánok a „nemzetek és egyének közötti békés kapcsolatok szenvedélyes építője,"[3] Agostino Casaroli bíboros előtt, aki miután több mint huszonöt éven keresztül elsődleges szerepet játszott a Magyarországgal folytatott tárgyalásokban, a Szentszék képviseletében 1990. február 9-én kézjegyével látta el azt az egyezményt, amelynek értelmében a Szentszék és a Magyar Köztársaság megállapodott, hogy a Szentszék részéről nunciatúrai, a Magyar Köztársaság részéről nagykövetségi szinten helyreállítják a diplomáciai kapcsolatokat. Casaroli bíboros mélyen emberi és gazdag papi lelkületről tanúskodó alakjával és működésével kapcsolatban csupán néhány gondolat megfogalmazására szorítkozom, különös tekintettel Magyarországhoz fűződő kapcsolataira.

1 XVI. Benedek pápa Győriványi Gáborhoz, Magyarország új szentszéki nagykövetéhez intézett beszéde. 2010. december 2. Olasz szövegét ld. https://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/it/speeches/2010/december/documents/hf_ben-xvi_spe_20101202_amb-ungheria.html (Utolsó letöltés: 2015. szeptember 4.)

2 Vö. Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) Nemzeti Hitvallás.

3 *Giovanni Paolo II*: Insegnamenti di Giovanni Paolo II, Vol. 21/1, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, 1988. (Insegnamenti) 1332.

Temetési szertartásán mondott szentbeszédében II. János Pál pápa „buzgó pásztorként" és „ragyogó diplomataként" emlékezett meg róla.[4] Agostino Casaroli diplomáciai tevékenysége öt pápa időszakát kísérte végig, attól kezdve, hogy 1940-ben XII. Piusz Államtitkárságán, a korabeli Rendkívüli Egyházi Ügyek Szekciójában levéltárosi minőségben megkezdte szolgálatát, amelyet azután 1950 és 1961 között, mint Latin-Amerikáért felelős *minutante* folytatott. Szent XXIII. János pápa 1961 márciusában kinevezte a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja altitkárának, majd a keleti kommunista országokba küldte. Boldog VI. Pál a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja titkárává nevezte ki, mely hamarosan az Egyházi Közügyek Tanácsa új nevet kapta, majd 1967. július 16-án püspökké szentelte. Kétségkívül rövid volt az a szolgálat, amelyet I. János Pálnak tehetett. Szent II. János Pál 1979 áprilisában előbb pro-államtitkárrá és az Egyházi Közügyek Tanácsa pro-prefektusává nevezte ki. Miután ugyanazon év júniusában bíborossá kreálták, államtitkár lett. A pápa, elődeihez hasonlóan, egészen 1990. december 1-jéig igényt tartott értékes és szakértő munkájára, amikoris az előírt korhatár betöltése miatt elhagyta hivatalát. Számos apostoli úton vett részt II. János Pál pápával. Mellette volt olyan történelmi találkozókon, mint például a Mihail Gorbacsovval való találkozás. 1988-ban Moszkvába utazott, hogy a pápa nevében ünnepelje az oroszországi kereszténység ezeréves évfordulóját.

A Szentszék tárgyalójaként Agostino Casaroli a béke hiteles előmozdítója volt, akit a „béke ügyének és a nemzetek közötti és nemzeteken belüli együttműködésnek mélységes szeretete" vezetett.[5] Az államok, nemzeti és nemzetközi szervezetek képviselőivel folytatott megbeszélései és találkozói során ezt a békét mindig mindenekelőtt az egyház számára kérte. Nem mindenki értékelte pozitívan a szentszéki nyitást a kommunista államok irányába. Nem hiányoztak a kritikák és kifogások azok részéről, akik a kommunistákkal való bármiféle megegyezést ellenezték, mert azt haszontalannak és károsnak tartották, és azok részéről sem, akik nem bíztak a totalitárius rendszer szándékainak őszinteségében, és olyan egyezmények lehetőségében, amelyek valódi javulást hozhattak az egyház helyzetében. A kritikus hangok mind erősebben ismétlődtek, ahogy hírek érkeztek az egyház és hívei elleni újabb és újabb megszorításokról, támadásokról és jogtalanságokról. Casaroli fő gondja azonban az egyház szabadságának védelme maradt, annak érdekében, hogy az be tudja teljesíteni Krisztustól rábízott misszióját. „A végső cél, amelyre tevékenysége mindig irányult, a lelkek java volt, különösképpen az egyházhoz hű, de a folyamatos elvallástalanodás veszélyében élő nagyszámú katolikusé."[6] Módszere, amely diplomáciai működését hatékonnyá és gyümölcsözővé tette, a dialógus volt: „az igazság képviseletében és a jog védelmében szilárd, a személyek irányában figyelmes"[7] dialógus.

Nem csak kitűnő diplomata, kapcsolatépítő, hanem egyúttal Krisztus papja volt és maradt mindig. „Jóllehet az egyház és a nemzetközi kapcsolatok szempontjából nagy jelentőségű ügyekkel foglalkozott, 1943-tól kezdve megszakítás nélkül folytatta lelkipásztori szolgálatát a kiskorúak római Casal del Marmo javítóintézetében. Az ottani fiatalokkal és családjaikkal kölcsönös bizalmi kapcsolatot alakított ki."[8] Kezdeményezésére

4 II. János Pál pápa 1998. június 12-én elhangzott szentbeszéde. Olasz szövegét ld.: http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/homilies/1998/documents/hf_jp-ii_hom_12061998_casaroli.html

5 *Agostino Casaroli*: Nella Chiesa per il mondo. Omelie e discorsi, Rusconi, Milano, 1987, 494.

6 II. János Pál 1998. június 12-én elhangzott szentbeszéde, i. m.

7 *A. Casaroli*: Nella Chiesa per il mondo i. m. 494.

8 II. János Pál 1998. június 12-én elhangzott szentbeszéde, i. m.

hozták létre a „Villa Agnese"-t, a börtönből szabaduló, vagy a munka világába való visszatérésben segítségre szoruló fiatalok befogadását szolgáló otthont. „Fiaival" utoljára halála előtt tíz nappal találkozott.

A kommunista rezsimekkel való párbeszéd és megegyezés keresése jellemezte 1963 és 1989 között Agostino Casaroli diplomáciai tevékenységét. 1963-ban Casaroli, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának altitkára vezette a szentszéki delegációt az ENSZ konzuli kapcsolatokról szóló bécsi konferenciáján. XXIII. János pápa rendelkezésére – akit felbátorított néhány magyar és csehszlovák püspök jelenléte a II. Vatikáni Zsinaton és aki egyúttal erősen vágyott arra, hogy valamiféle szűk lehetőséget találjon a párbeszédre annak érdekében, hogy kiszabadítsa az egyházat abból az elszigeteltségből amelyben ezekben az országokban élt, – Casaroli Bécsből elutazott Budapestre és Prágába, hogy az évekkel korábban megszakad kapcsolatokat felvegye a kommunista kormányokkal. „Lényegében arról volt szó, hogy nézzem meg, mit lehetne tenni az Egyház érdekében a kommunista Magyarországon és Csehszlovákiában arra törekedve, hogy a párbeszédet ne kizárólag a Mindszenty és a Berán »ügy«-ekre korlátozzuk."[9]

Az 1945-ös földreform az egyházat földbirtokainak nagy részétől megfosztotta Magyarországon. 1948-ban államosították az iskolákat, amelyek addig nagyobb részben egyházi iskolák voltak. Az iskolai hitoktatást akadályozták. A katolikus szervezeteket feloszlatták, és a katolikus sajtó csaknem teljesen megszűnt. 1950-ben a kormány feloszlatta a szerzetesrendeket; csupán négy – három férfi és egy női – rendet hagytak meg, korlátozott létszámú rendtaggal. Egy 1957-es kormányrendelet gyakorlatilag lehetetlenné tette a Szentszék számára, hogy az egyházmegyék élére vezetőket nevezzen ki.

Előre látszott tehát, hogy a tárgyalások rendkívül nehezek lesznek. Megfelelő elindításukhoz a lehető legjobban meg kellett ismerni a problémákat és a körülményeket; a prioritások, halaszthatatlan ügyek és lehetőségek mérlegelésével kidolgozni egy tervet; valamint átfogó képet szerezni a helyzetről.

Ebben a tervben első helyen a püspökök ügye szerepelt, azaz annak szándéka, hogy az egyházmegyék ne maradjanak törvényes pásztorok nélkül. Tizenegy egyházmegyéből csupán öt rendelkezett saját püspökkel; a többiek „akadályozottak" voltak. Szükség volt tehát a püspöki kar lehető legteljesebb helyreállítására. A kormány hajthatatlannak mutatkozott a tekintetben, hogy nem engedélyezi, hogy az akadályozott püspökök ismét működhessenek. Az új jelöltek kiválasztása viszont problémát jelentett: egyfelől a kormány szándéka az volt, hogy „saját embereit" fogadtassa el, másfelől pedig a katolikus közvéleményt az foglalkoztatta, hogy az egyháznak és ne a rendszernek legyenek püspökei. Végül sikerült elfogadtatni azt az alapelvet, hogy a lehetséges jelöltek kiválasztására a Szentszék illetékes, amely lehetőséget kapott a püspökjelöltek szokásos vizsgálatának lefolytatására. A kormány ugyanakkor fenntartotta a jogot, hogy a kinevezéseket elfogadja vagy visszautasítsa. Ezen felül mind a püspökök, mind a papok számára előírta, hogy hűségesküt tegyenek a Magyar Népköztársaságnak. A Szentszék legalább azt el akarta érni, hogy a püspökök és a papok az eskühöz hozzátehessék a „sicut decet episcopum, vel sacerdotem" (ahogy az püspökhöz, vagy paphoz illik) záradékot. A Szentszék ezáltal is azt kívánta hangsúlyozni: a püspök vagy más egyházi személy által a köztársaságnak ígért hűségnek átléphetatlan határokat szabnak az egyház alapelvei. A püspökök mindennapi élete és működése szempontjából fontos volt továbbá, hogy a kormány lemond-

9 *Agostino Casaroli*: A türelem vértanúsága. A Szentszék és a kommunista államok (1963–1989). Szent István Társulat, Bp., 2001. 47.

jon a miniszteri biztosok alkalmazásáról, akik a püspökségen és a püspök mellett ellenőrző tisztet töltöttek be, és a gyakorlatban tényleges döntéshozó szereppel bírtak.

1964. szeptember 15-én egy jegyzőkönnyvel és két melléklettel ellátott egyezményt írtak alá Budapesten. Ez a bilaterális dokumentum, amelynek szövegét nem kívánták nyilvánosságra hozni, megvizsgálta a dolgok állását és kötelezte mindkét felet, hogy betartja a benne felsorolt vállalásokat és ígéreteket. A magyar püspökök széleskörű és hiteles tájékoztatást kaptak az egyezményről. A dokumentum aláírásának bejelentésével egyidőben öt új, kormány által elismert püspök kinevezését is kihirdették. Egyúttal ismét megnyílt Rómában a Pápai Magyar Egyházi Intézet a magyar egyházmegyékből érkező papok számára.

Az élet továbbra is nehéz maradt az egyház számára az állam és az Állami Egyházügyi Hivatal ellenőrző tekintete alatt. Az 1964-es megállapodások mindenesetre segítettek életben tartani a párbeszédet és a vitát. Az 1967-ben a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának titkárává kinevezett Casaroli és a kormány képviselői közötti találkozókat felváltva tartották Rómában és Budapesten.

A kormány számára a legkényesebb kérdés Mindszenty bíboros ügye volt, aki az 1956-os forradalom bukása után az Egyesült Államok követségére menekült. Ő volt az egyház és a magyar nép tragédiájának megszemélyesítője. A kormány ragaszkodott ahhoz, hogy „kegyelmet" kérjen, de a bíboros ezt visszautasította, mert magát – joggal – egy szégyenletes igazságtalanság áldozatának tekintette. A kormány végül a „kedvezményezett" előzetes kérelme nélkül gyakorolt kegyelmet. Ott volt még azonban a „garanciák" ügye, amelyekre a kormány tartott igényt a bíboros magatartását illetően, miután elhagyta a követséget és Magyarországot. Eszerint a Szentszéknek vállalnia kellett: meggyőzi a bíborost arról, hogy nem avatkozik a magyar egyház életébe és nem mond vagy tesz semmit, ami „ellenséges" a Magyar Népköztársasággal szemben.

1980-ban Lékai bíboros, esztergomi érsek megkérte a pápát, hogy küldje el Casaroli bíborost, a Szent István királlyal és fiával Imre herceggel együtt Magyarországon az egyház alapítójaként tisztelt vértanú Szent Gellért püspök halálának millenniumi ünnepségére. Ez alkalomból Casaroli már államtitkári minőségében tért vissza Magyarországra. A kormány a legmagasabb szintű állami találkozót is megszervezte számára.

Tíz évvel később Casaroli bíboros „abban az örömben részesült, hogy egy új, az 1989-es események által meghatározott történelmi korszak eljövetelében látta megkoronázni bölcs és türelmes erőfeszítéseit."[10] A falak Európa arcát megváltoztató leomlása után a bíboros még egyszer visszatért az új reményre születő Magyarországra. 1990. február 9-én örömel írt alá egy új megállapodást, szentesítve az 1964. szeptember 15-én aláírt egyezmény megszűnését. Miután Magyarországon elbukott a komunista rendszer, az új kormány első cselekedeteinek egyikeként felülvizsgálta az egyházra vonatkozó törvényhozást, és rögzítette a teljes vallásszabadság elismerését. Az 1990. február 11-én a Szent István bazilikában celebrált ünnepi szentmisével ért véget Casaroli bíboros magyarországi ténykedése, amely 26 évvel korábban kezdődött.

Az 1990-es megállapodással véget ért a vallásszabadság szigorú korlátozása és a kölcsönös baráti kapcsolatok egy új fejezete nyílt meg, megteremtve annak lehetőségét, hogy a mindkét felet érintő ügyekben újabb kétoldalú megállapodások szülessenek. A katolikus egyház Magyarországon ma „számos területen vállal szerepet oktatási és kulturális, valamint szociális intézményeivel, és ily módon járul hozzá az ország valóban hasznos erkölcsi építéséhez."[11]

10 II. János Pál 1998. június 12-én elhangzott szentbeszéde, i. m.

Örömmel ragadom meg az alkalmat, hogy köszönetet mondjak mindazoknak, akik 1994-ben lehetővé tették a Magyar Honvédségnél és a Határőrségnél végzendő lelkipásztori szolgálat tárgyában kötött megállapodás aláírását és ratifikálását, amelyet 1997-ben a Katolikus Egyház magyarországi közszolgálati és hitéleti tevékenységének finanszírozásáról, valamint néhány vagyoni természetű kérdésről szóló megállapodás, a közelmúltban pedig az 2013. október 21-én aláírt, és 2014. február 10-én ratifikált megállapodás követett, melynek célja az 1997-es megállapodás módosítása Magyarország új, 2011. április 25-én kihirdetett Alaptörvényéhez kapcsolódó új jogszabályi környezethez alkalmazkodva.

Köszönöm, hogy meghallgattak, köszönöm figyelmüket.

Isten áldd meg a magyart!

(Fordította: Fejérdy András)

11 XVI. Benedek pápa Győriványi Gáborhoz, Magyarország új szentszéki nagykövetéhez intézett beszéde, i. m.

BALOG ZOLTÁN

A KERESZTÉNY NEVELÉS SZEREPE A MAGYAR TÁRSADALOMBAN

Eminenciás Bíboros Úr, Excellenciás Apostoli Nuncius Úr, Szentszéki Államtitkárság Titkára, Főtisztelendő Érsek és Püspökatyák, Köztársasági Elnök Úr, Miniszterelnök Úr, Miniszterelnök-helyettes Úr! Tisztelt Konferencia!

A folytonosságban hihetetlen erő van. Tudni azt, hogy valami volt és van és lesz is, és még azután is számíthatunk rá, amikor mi már nem leszünk, mert az utódaink lesznek és számíthatnak rá. Állandóság a tartósság, a történelmi hitelesség, és éppen ezért az átláthatóság, hiszen ha valamit a történelemben kipróbált, akkor körülbelül tudjuk, hogy mire számíthatunk, ha találkozunk vele, és hogy rábízhatjuk-e magunkat vagy nem. Mindezt jelenti az az ezer év, amióta Magyarország – először a történelmi Magyarország – és a Szentszék kapcsolatban vannak egymással.

Ezer év – elgondolni is nehéz, bár ugye a 9. zsoltárban azt olvassuk, hogy az Úristen szemében ezer esztendő annyi, mint a tegnapi nap, mint egy őrváltásnyi idő éjjel. Úgyhogy, ha a 25 évet, amit most ünneplünk, kiszámolom, akkor az az Istennek a szemében körülbelül 40 perc. Számoljanak utána! A zsoltárnak ez a talán kicsit humoros parafrázisa nemcsak egyszerűen hangulatjel, hanem a lényegre, arra a dimenzióra utal ebben az ezer éves kapcsolatban, sőt, az egyház létének kétezer évében, amelyik kívül esik az emberi hatalmon, de ami nélkül ez az ezer év, és különösen is a kétezer év nem érthető, és nem is értelmezhető. Sőt, azt is mondhatnám, hogy a legerősebb Istenbizonyíték. Vannak olyan teológusok, akik azt mondják, hogy ha nem pszichológiai vagy éppen természettudományos Istenbizonyítékokat keresünk, hanem történelmit, akkor az Isten léte mellett a két legerősebb bizonyíték Izraelnek és az egyháznak a léte.

Állandóság. Az állandóságnak csak akkor van értelme, hogyha ez nem ellenkezik a szüntelen megújulás képességével, hiszen az egyház a történelemre utaltatott, és elmondhatjuk, hogy az elmúlt száz év, de az egész ezer év itt Magyarországon a veszteségek, a sikerek, a kudarcok és az újrakezdések időszaka volt. És hogyha csak az elmúlt néhány évtizedre gondolunk, arra a 65 évvel ezelőtti kiutasításra, amikor – talán nem véletlen – azok, akik embereket mentettek, lettek a kommunizmus első áldozatai, vagy kiutasítással, vagy miként Boldog Apor Vilmos, az élete feláldozásával: az egyik diktatúrával szembefordult, életét egy másik diktatúra golyója oltotta ki.

A kommunizmusban az állam el akarta távolítani az embereket attól, ami ezer évig itt volt, itt van közöttünk. Úgy gondolták, hogy el kell venni mindent. Mindent el kell venni a keresztény közösségtől, ami eszköz, és leginkább ki kell venni a kezükből a nevelés eszközét. Hiszen azok a közösségek, amelyek a saját értékeikre alapozzák a nevelést,

azok autonómok, azok szuverének, nehéz őket befolyásolni, és egy olyan világban, ahol az ideológiát felülről építik, veszélyesek is tudnak lenni.

Negyven év elteltével, a rendszerváltoztatás idején már egyértelművé vált, hogy a kommunista ideológia nevében nem lehet összetartani egy közösséget, csak szétverni; nem lehet sikeressé és boldoggá tenni egy országot, nem lehet az embereket akaratuk ellenére boldogítani. Mindannak a gazdasági és pénzügyi romlásnak, annak a politikai válságnak a megoldására, ami ekkorra teljessé vált az országban, az első lépcsőfok az erkölcsi válság megszüntetése volt. Újra kellett mozgósítani azokat az értékeket, amelyek ezt az országot ezer éven keresztül megtartották.

És valóban, 25 évvel ezelőtt ez volt a nagy kérdés. Azok az értékek, amelyek segítettek bennünket a túlélésben, a kommunizmus túlélésében, amelyek segítettek bennünket két diktatúrában embernek maradni, ezek az értékek újra fognak működni az életünkben, a szabadság világában, vagy sokszor inkább az álszabadság világában. Ezek az értékek akkor igazán hatékonyak és hatásosak, hogyha aktuális emberek és közösségek képviselik és alkalmazzák. Merthogy az örök érték és a korszerűség egymásnak nem ellentmondásai, hanem éppen ellenkezőleg: a kettő összetartozik. Ami örök érték, azt újra kell értelmeznünk és újra kell fogalmaznunk, és leginkább újra kell élnünk. A tízparancsolat igazsága örök és abszolút. A mi élethelyzeteinkben viszont nagyon sok a relatív. Más volt 1989-ben, vagy éppen most, 2015-ben, és nekünk tudnunk kell az örök értékek nevében korszerű, aktuális válaszokat adni és képviselni.

25 évvel ezelőtt Magyarország egy reménytelenségig eladósodott, erkölcsi értelemben is eladósodott ország volt, életképtelen szocialista gazdasággal, mely népességében fogyatkozott, kishitűségben szenvedett és tájékozódásában alaposan megzavarodott. Magyarországnak 40 év diktatúra és elnyomás után aztán ismét megadatott a lehetőség erre az újrakezdésre. Most utólag láthatjuk – szeretnénk látni –, hogy ami 1949-ben kezdődött és 1990-ben végződött egy epizódnak számít csupán a magyar történelemben.

A magyar–szentszéki diplomáciai kapcsolatok helyreállítását kimondó megállapodás első pontja magát a diplomáciai kapcsolat helyreállítását mondja ki, a második pedig a diplomáciai képviseletek rangját határozza meg. Szeretném fölhívni a figyelmet a harmadik pontra, mely két részből áll: az első fordulata egy ünnepélyes kijelentés, melyben a felek egy nehéz és vészterhes korszakot nyilvánítanak lezártnak. És ismerjük el, hogy annak idején, az első szabad választások előtt kimondani azt, hogy az előző egy nehéz, vészterhes korszak volt, ahhoz kellett egyfajta bátorság, elsősorban az akkori miniszterelnök, Németh Miklós bátorsága.

A harmadik pont második része kijelenti, hogy mindkét félnek saját jogrendje van, melyek a nemzetközi életben mint szuverén jogrendek érintkeznek, kommunikálnak más szuverén jogrendekkel, így egymással is. A felek ebben a kijelentésben a partner számára meghatározzák, jellemzik jogrendjük alapvetően jellemző jogforrását, amire alapozva a közöttük később létrejövő nemzetközi szerződések szuverén jogrendek között fognak kollíziós jogot létesíteni.

Miért fontos ez a kijelentés: szuverén jogrendek közötti kapcsolat? Az elmúlt 25 évben nemcsak a hívő emberek, hanem mindazok, akik egyházi intézmények szolgálatát vették igénybe, köszönettel és hálával tartoznak a Szentszéknek. Hiszen egy nemzetközi szerződés azoknak az intézményeknek, amelyeket az egyház és az állam azért hozott létre, mert a polgárai vallásos nevelést és vallásos gondoskodást szeretnének gyermekeiknek, időseiknek, a saját családtagjaiknak, olyan védelmet nyújtott, amelyet ismételten újra és újra számon lehetett kérni a mindenkori magyar kormányon.

Egyetlenegy számot szeretnék kiemelni, mert ez számomra a legfontosabb: ma 461 katolikus intézményben 111 020 gyermek tanul óvodától középiskoláig (a Pázmány Péter Katolikus Egyetemet nem is számolva), összesen több mint kétszázezer gyermek tanul vagy jár egyházi oktatási intézménybe óvodától a középiskoláig. Hogy ez a szám nagy vagy kicsi, azon természetesen lehet vitatkozni, és szoktunk is ezen vitatkozni, de mégiscsak jelzi azt, hogy ebben az országban megváltozott valami. Hiszen az első magyarországi iskola egyházi iskola volt, melyet Géza fejedelem hívására akkor érkező bencés szerzetesek alapítottak Szent Márton hegyén, Pannonhalmán. Ez akkor és ma is azt jelentette, hogy az egyetemes európai kultúrához tartozunk, és ez egy keresztény kultúra. A Szent Márton-hegyi iskola lett a bölcsője a magyarországi iskolarendszernek, melyre kezdettől fogva jellemző volt a hagyomány és a modernitás, a szokások, a tradíció tisztelete, és a törekvés, hogy lépést tartsunk a világgal, s hogy lépést tartson velünk a nagyvilág. A magyar iskolának, a világszintű magyar oktatásnak több mint évezredes történelme során sarokköve az egyházi oktatás volt. Amely mindig képes volt a megújulásra, ugyanakkor képviselte keresztény hagyományait.

S bizony ez a lényeg, ez a jövő: hogy mit tanulnak a gyermekek. A mai magyarországi oktatási rendszer legfontosabb jellemzője, hogy nem oktatásról beszélünk többé, hanem nevelésről, köznevelésről. Hogyan nevelünk? Hogyan nevelünk az iskolában és hogyan nevelünk a családban? Ezen múlik az, milyen lesz Magyarország tíz, húsz, harminc év múlva. Hogy milyen lesz Magyarország, azon múlik, hogy benne lesz-e az elmúlt ezer év is és a jövendő is. Benne lesz-e az a megtartó erő, amit a magyar kereszténység jelentett ezer éven keresztül Magyarországon. Benne lesz-e az az erő az oktatásban, családok életében, benne lesz-e az az erő a szegények megsegítésében, magyarországi cigányság felemelésében, benne lesz-e ez kultúránk önkifejeződésében, benne lesz-e az ifjúság tudásában és a szívében – bibliai fordulattal élve – a só és a világosság.

SZIJJÁRTÓ PÉTER

KERESZTÉNY ALAPOKON NYUGVÓ MAGYAR KÜLPOLITIKA

Főtisztelendő Bíboros Úr, Érsek és Püspök Urak! Tisztelt Miniszter és Államtitkár Urak! Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Megtisztelő, hogy itt állhatok Önök előtt, s felkértek e rövid előadásra a magyar kormány keresztény alapokon nyugvó külpolitikájáról.

Magyarország Kormánya folyamatosan figyeli azokat a nagy horderejű és elképesztő gyorsaságú változásokat, amelyek világunkat alakítják, és amely változások a világ teljes politikai, katonai és gazdasági átrendeződéséhez vezettek. Nap mint nap megfigyelhetjük egyes térségek gazdasági összeomlását, más térségek gyors gazdasági felemelkedését. Szinte naponta jönnek hírek erőszakos politikai hatalomátvételekről, s korábban elképzelhetetlen, dermesztő és brutális erőszak üti fel a fejét a világ különböző pontjain. Ahelyett, hogy lassulnának, és beállna egy új világrend, ezek a változások egyre inkább gyorsulnak s mind őrültebb tempóra váltanak. Nem szabad szépíteni a helyzetet: a most zajló változások olyan kihívások elé állítják a világot, amelyekre az nincsen felkészülve, mert nem is lehet. S ezekre a legsúlyosabb kihívásokra mind a mai napig nem tudtunk választ adni. Pedig a válaszkeresés igenis fontos felelőssége a világ vezetőinek, legyenek azok politikai vagy egyházi vezetők. Ebben a helyzetben fontos a szembenézés a valósággal, hogy nevükön nevezzük a dolgokat. Mert ha ezt nem tesszük meg, helytelen lesz helyzetértékelésünk és egészen biztosan rossz válaszokat fogunk adni. S mi lesz akkor, ha nem találjuk meg a válaszokat a világot érő kihívásokra? Akkor bizony egy ilyen konferenciához méltatlanul profán és egyszerű választ kell adnunk: nagyon nagy baj lesz. S ezt szó szerint kell érteni.

Ne dugjuk homokba a fejünket! A különböző geopolitikai, társadalmi, világgazdasági változások oda vezettek, hogy szélsőséges eszmék és brutális ideológiák által vezérelt ördögi erők állnak harcban a világgal, és a terror eszközével fenyegetik a velük egyet nem értőket. És úgy látszik, vannak, akik ezt a kihívást nem értik meg, de legalábbis nem kezelik a súlyának megfelelően. Nemcsak a már megszokott válsággócokról van szó, hanem ezek mellett olyan konfliktuszónák jöttek létre, és olyan helyeken törtek ki és súlyosbodtak háborús konfliktusok, ahol egyáltalán nem vártuk volna. A terrorizmus előretörése Európában mára valóság, és nem egy távoli jövőbeni fenyegetés. Egy általános, brutális és könyörtelen támadás érte a mi értékrendünket, a mi értékvilágunkat – mondhatnánk azt: a mi civilizációnkat. A nyugati értékközösséghez tartozó ember, az ő szabadsága és életformája áll támadás alatt, ami most már hétköznapjaink biztonságát is fenyegeti.

Világossá kell tenni, hogy az Iszlám Államot mint veszélyforrást komolyan kell venni. Szélsőséges ideológiájára alapozva követel magának hatalmat a világban, és célja eléréséhez nem fél akármilyen kegyetlen módszerhez nyúlni. Ezért tehát komoly katonai

fenyegetést jelent, nemcsak a közel-keleti és az észak-afrikai térség országai számára, hanem most már egész Európa számára is. Nekünk, európaiaknak a legszorosabban össze kell fognunk a közel-keleti és észak-afrikai barátainkkal. Máskülönben nem fogunk megoldást találni az Iszlám Állam jelentette kihívásokra. Számba kell venni természetesen a fenyegetéseket, a jövőbeni kockázatokat, de megijedni és megfutamodni nem szabad. Hideg fejjel kell értelmezni a helyzetet, felmérni a lehetőségeket, s így kell megfogalmazni a válaszokat.

Magyarország Kormánya nem dugja homokba a fejét, külpolitikájában nevén nevezi a dolgokat, még akkor is, ha ezzel támadások sorát vonja magára. És Magyarország Kormánya tudatában van felelősségének, hogy részt kell vállalnia azon döntésekben, amelyek nyomán a világ választ adhat az alapvető kihívásokra. Én magam annakidején azt tanultam a Győri Bencés Gimnáziumban, hogy nekünk, keresztény embereknek részt kell vennünk a minket körülvevő világ jobbá alakításában. Magyarország külpolitikája is ezt a szemléletet tükrözi. Mert Magyarországnak igenis felelőssége, hogy a minket körülvevő világot érő kihívásokra közösen tudjunk válaszokat adni. Magyarország Kormánya ezért keresztény külpolitikát folytat. Ennek különösen akkor van jelentősége, amikor rendkívül súlyos kihívások érik az országunkat, Európát, a kereszténységet és – nem túlzás azt állítani – magát a civilizált világot is.

Külpolitikánk kiindulópontja a keresztény Európa, és benne a keresztény Magyarország. Az ilyen kihívásokkal terhelt világban csak akkor tudunk sikeres külpolitikát folytatni, hogyha külpolitikánkat stabil értékrendre alapozzuk. Akkor lehetünk sikeresek, akkor juthatunk át a legnehezebb helyzeteken, ha a hitből, s a keresztény értékekből mindenkor erőt tudunk meríteni. Keresztény külpolitikánk öt sarokpontját a következőképpen lehet összefoglalni.

1. Felelősséget viselünk a világban élő keresztény közösségekért, főleg üldöztetések idején. Ma pedig sok keresztény testvérünket üldözik a világban, sok keresztény testvérünknek kellett az életével fizetnie pusztán a hite miatt, sőt, a kereszténység mára a világ legüldözöttebb vallásává vált. Ebből fakadóan nekünk, keresztény külpolitikát folytató országoknak, s magának a keresztény Európának is felelősségünk, hogy erre a kihívásra választ tudjunk adni. A magyar kormány mindig fel fogja emelni szavát, amikor bárhol a világon keresztény közösségeket fenyegetés, vagy támadás ér. Nekünk ilyenkor a keresztény szolidaritás talaján állva ott a helyünk, hogy megvédjük őket.

2. A béke megteremtése és a stabilitás fenntartása a Közel-Keleten a magyar külpolitika egyik legfontosabb célja. Az értékrendünkkel szemben indított támadás visszaverésében a kormány álláspontja szerint Magyarországnak kötelessége részt venni. Ez egy olyan kötelezettség, amelynek nem szavakban kell megfelelni, hanem döntésekkel s tettekkel. Magyarország Kormánya ezért kérte az Országgyűlés felhatalmazását, hogy őrzés-védelmi és biztosítási funkciók ellátására katonákat küldjön az Iszlám Állam ellen küzdő koalícióba. Ez a döntés is mutatja, hogy tettekkel is meg tudunk felelni a nyugati értékközösséghez tartozásból fakadó kötelezettségeinknek. Hasonlóképpen, amikor Líbiában a huszonegy kopt keresztényt lefejezték a terroristák, mi voltunk az elsők, akik ott voltunk segíteni. 500 EUR támogatást nyújtottunk minden érintett családnak, amely elvesztette az egyetlen családfenntartót, hogy újra felépíthesse önálló egzisztenciáját. Ugyancsak a keresztény szolidaritásból, felelősségtudatból fakadóan felvállaltuk az Európai Unió külügyminiszteri tanácsában Erbil érsekének kérését, hogy az otthonukból elűzött iraki keresztények ellátásának finanszírozását az Európai Unió néhány hónapra vállalja magára.

3. A keresztény magyar külpolitika sajátja a magyar közösségekért vállalt felelősség. Ezért tesszük mindig világossá, hogy Ukrajnában számunkra az egyetlen elfogadható megoldás a békés megoldás. Ezért is része külpolitikánknak az Ukrajnának nyújtott folyamatos segítség. 100 millió forintnyi segélyt folyósítottunk a belső menekültek ellátásához, és 340 millió forinttal támogatjuk a kárpátaljai megyei intézmények működését. Arra törekszünk, hogy ha van rá mód, humanitárius tevékenységünket egyházi szervezetekkel közösen végezzük. Nemcsak keresztény alapon gondolom ezt helyesnek, hanem racionális alapon is, mert a tapasztalatok azt mutatják, hogy a keresztény egyházi szervezetekkel folytatott humanitárius akciók mindig a leghatékonyabbak. Ezért is üdvözöltük, s vagyunk hálásak azért, hogy a Kárpátalján kialakult súlyos helyzet miatt az idén március 15-én országos gyűjtést rendezett a Magyar Katolikus Egyház.

4. A keresztény külpolitika jegyében Magyarország soha, semmilyen körülmények között nem mond le egyetlenegy állampolgáráról sem. Bárhol kerüljenek magyar emberek veszélybe, mi mindig ott vagyunk, hogy segítsünk nekik. A külpolitika összetett dolog, nem lehet egyszerű mérőszámokkal mérni sikerességét. Mert valahol a sikerességet az jelenti, ha hazahozzuk a bajbajutott állampolgárt, de van, amikor az jelenti a segítséget, ha segítünk neki ott boldogulni, ahol éppen van.

5. Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatainak helyreállítása 1990-ben annak a jele volt, hogy Magyarország újra elfoglalta a helyét abban az értékközösségben, amelyhez több mint ezer éven át mindig is tartozott. Hálával tartozunk a Szentszéknek azért, hogy Magyarországon mindkét embertelen diktatúra idején rendíthetetlenül képviselte azokat az értékeket, amelyek az emberséget jelentik az embertelenségben. A Szentszék hűségesen és kitartóan képviseli az örök értékeket és igazságokat: a kérdés az, hogy készek vagyunk-e odafigyelni ezekre, vagy pedig figyelmen kívül hagyjuk azokat. Huszonöt évvel ezelőtt Magyarország véglegesen állást foglalt ebben a kérdésben, s a diplomáciai kapcsolatok helyreállításával kinyilvánította, hogy jövője építésekor mindenképpen figyelembe veszi a Szentszék által képviselt örök értékeket. A Szentszék útmutatásai, II. János Pál, XVI. Benedek és Ferenc pápa megnyilatkozásai segítséget jelentenek nekünk abban, hogy élhetőbb, fenntartható jövőt teremtsünk Európában, és azon belül Magyarországon.

Vallásdiplomáciai feladatainkat nem tudnánk sikeresen végezni, ha az egyházak támogatását nem tudnánk folyamatosan magunk mögött. Tisztelettel kérem a magyarországi egyházak vezetőit, hogy imáik mellett – amelyekért mindig hálásak vagyunk – továbbra is legyenek segítségünkre abban, hogy a meglehetősen nehéz kihívásokkal terhelt világban keresztény külpolitikánkat sikerre tudjuk vinni valamennyi magyar ember, s meggyőződésem szerint valamennyi keresztény érdekében.

A SZENTSZÉK ÉS MAGYARORSZÁG DIPLOMÁCIAI KAPCSOLATAI (1920–1945)

JOHAN ICKX

A PÁPAI ÁLLAMTITKÁRSÁG MÁSODIK SZEKCIÓJÁNAK TÖRTÉNETI LEVÉLTÁRÁBAN ŐRZÖTT DOKUMENTUMOK JELENTŐSÉGE A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETÍRÁS SZÁMÁRA

A Rendkívüli Egyházi Ügyek kongregációjának az Államtitkárság Államközi Kapcsolatok Szekciója Történeti Levéltárában (*Archivio Storico della Sezione per i Rapporti con gli Stati della Segreteria di Stato*) őrzött dokumentumai között számos olyat találhatunk, amelyek az 1919 és 1938 közötti magyar történelem legjelentősebb kérdéseivel foglalkoznak.[1] Sokat lehetne ezekről a forrásokról elmondani, de – hogy hagyjuk a történészeket is dolgozni – itt csak arra szorítkozunk, hogy kiinduló pontokat adjunk és bemutassuk a levéltár struktúrájával kapcsolatos technikai részleteket.

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ VÉGJÁTÉKA

„A szörnyű világháború szerencsétlensége után még félelmetesebb szenvedések várnak ránk, ha a békekötés során megvalósul határaink úgynevezett erőszakos korrekciója. A népeknek már amúgy is mértéktelenül megnőtt irigységét egy igazságtalan béke még tovább növelné és hosszú időre nehézzé tenné a népek együttélését."[2]

Ezekkel a szavakkal fordult 1918. november 20-án Csernoch János bíboros, esztergomi érsek, Magyarország hercegprímása XV. Benedek pápához. A bíboros szavai felfedik, miképp fenyegették az országot a háborús vereség másnapján a környező nemzetek, amelyek mind jogot formáltak a korábbi magyar területek egy részére, amelyet fokozatosan meg is hódítottak. Az egyik irányból a csehszlovákok követeltek 50 ezer négyzetkilométert 3.330.000 lakossal, amivel szinte Budapest kapujáig jutottak volna. A románok – a korábban Ausztriához tartozó – Bukovinán kívül igényt formáltak Erdélyre is, összesen tehát egy 128.000 négyzetkilométeres, 6.800.000 millió lakosú, különféle bányákban igen gazdag területre. A szerbek ugyancsak részt követeltek a termékeny területből, és az új jugoszláv állam jelenttős részben a Magyar Királysághoz tartozó területeken jött létre. Összességében tehát a háború előtt 283.000 négyzetkilométerre kiterjedő Magyarország területe 50 vagy 60 ezer négyzetkilométerre csökkent volna, tengeri kijárat nélkül.[3] Ne

1 A Magyar Tudományos Akadémia meghívására 2013. május 28-án hasonló témában tartottam előadást Budapesten, a Magyar Nemzeti Levéltárban. Az előadás szerkesztett változatát ld.: *Johan Ickx*: A Szentszék Külügyi Történeti Levéltára különös tekintettel Magyarországra. Levéltári Szemle 65. (2015) 2. sz. 5–25.

2 Archivio Storico della Sezione per i Rapporti con gli Stati della Segreteria di Stato (Vatikánváros; = S.RR.SS.), Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari (= AA.EE.SS.), Austria-Ungheria, 1918, pos. 1340. fasc. 531. f. 44r.

3 S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1918, pos. 1340. fasc. 532. f. 5r.

felejtkezzünk meg a teljes belpolitikai anarchiáról sem: az új kormány rendelkezésére feloszlatott hadsereg forradalmi eszmék magvát vitte magával az ország legeldugottabb sarkába is, és már folyamatban volt az általános választások előkészítése, amelyek utóbb a köztársaság kikiáltásához vezettek.

Az I. világháború után tehát az Osztrák–Magyar Monarchia határait újrarajzolták, és ez a katolikus egyház számára is következményekkel járt. 2008-ban kiváló kollégánk, Tomislav Mrkonjić „A magyarországi apostoli nunciatúra levéltára (1920–1930)" [4] című tanulmányában teljes terjedelmében közölte azt a Pietro Gasparri sajátkezű aláírásával ellátott, géppel írt, 1920-ban Lorenzo Schioppa nunciusnak szóló instukciókat tartalmazó dokumentumot, amely felsorolta mindazon következményeket, amellyekkel a háború utáni Magyarország szembesült.

Az első világháború és az Osztrák–Magyar Monarchia bukásának másnapján számos figyelemreméltó kiadvány született különböző nyelveken, amelyeket talán minden korabeli diplomáciai képviseletnek – köztük a Szentszéknek is – megküldtek, és így megtalálhatóak a Rendkívüli Egyházi Ügyek kongregációjának anyagai között is. (Ezek elemzésétől jelen keretek között eltekintünk, csupán fel kívánjuk hívni rájuk a figyelmet.):

a) Az *Appeal of the Hungarian Geographical Society to the Geographical Societies of the World* című angol nyelvű munkát a Magyar Földrajzi Társaság készítette, és Cholnoky Jenő elnökön kívül, Lóczy Lajos és Havass Rudolf tiszteletbeli elnökök is aláírták. (Vö. f. 2.).

b) Kovács Alajosnak, a Magyar Nemzeti Liga tagjának két, *Développement de la population de la Hongrie depuis la cessation de la domination turque* és *Arguments contre les aspirations territoriales des Tchèques, des Roumains et des Serbes* című írása.

c) Buday Lászlónak, a Magyar Tudományos Akadémia tagjának francia nyelvű, *L'unité économique de la Hongrie* című cikke.[5]

Hasznos volna, ha a kutatók abból a szempontból is vizsgálnák ezeket a forrásokat, vajon milyen mértékben vették figyelembe az Államtitkárság minutantei és elöljáróik ezt a fajta irodalmat.

Mindezen előzetes megfontolásokból is nyilvánvaló, hogy a Magyarországra vonatkozó források kutatását – amely normális esetben kétoldalú, azaz Szentszék–Magyarország pályán mozogna – a Rendkívüli Egyházi Ügyek irategyüttesében szükséges többoldalú kutatássá kibővíteni, azaz nem csupán a „Magyarország" sorozatban keresni, mert ez ad lehetőséget az átfogóbb látásmódra.

4 *Tomislav Mrkonjić*: Archivio della Nunziatura Apostolica in Ungheria (1920–1939). In: Gli archivi della Santa Sede e il Regno d'Ungheria (secc. 15–20). In memoriam di Lajos Pásztor. A cura di Gaetano Platania–Matteo Sanfilippo–Péter Tusor. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Egyháztörténeti Kutatócsoportja–Università degli Studi della Tuscia. Centro Studi sull'Età dei Sobieski e della Polonia Moderna, Bp.–Roma, 2008. (Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nuncupatae. Series I. Collectanea Vaticana Hungariae. Classis I. Vol. 4.) 274–284.

5 A négy értekezés megtalálható: S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria–Ungheria, 1919, pos. 1398. fasc. 556. ff. 2–4. Ezt követően további jelentéseket találunk: *Mémoire sur les dangers menaçant le catholicisme par le démembrement de la Hongrie* (Uo. 5r–6r). *Memorandum, aux mandataires des puissances alliées et associées à Budapest au sujet des abus éprouvés de la part des puissances occupatrices dans les parties de la Hongrie mises sous l'administration tchécoslovaque et roumaine.* (Uo. ff. 7r-18r. Ugyanez angolul: ff. 19r–29r). Érdemes az egész faszcikulust áttanulmányozni, akárcsak a következőt: S.RR.SS., AA.EE. SS., Austria–Ungheria, 1919, pos. 1398. fasc. 557.

A Szentszéknek az 1919–1920. évi versailles-i, saint-germaini és trianoni békeszerződéseket követően a kelet-európai (vagy inkább kelet-közép-európai) államok felé irányuló konkordátumpolitikájából kiindulva a következő főbb pontok ragadhatók meg.

A Szentszék konkordátumot kötött csaknem valamennyi állammal, két esetet leszámítva: Csehszlovákiát, amellyel 1928-ban egy – az Acta Apostolicae Sedis-ben[6] publikált – *Modus vivendit* kötöttek; és Magyarországot, amellyel 1927-ben az érintett felek által soha nyilvánosságra nem hozott[7] intesa semplicét írtak alá. Ez utóbbi szövegét Csizmadia Andor publikálta először 1966-ban magyarul, majd 1971-ben – rövidített változatban – németül, az Angelo Mercati által közzétett dokumentumok és más korabeli források alapján, de bármiféle, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja irategyütteséből származó forrás nélkül.[8] Az olasz nyelvű szöveg eredetije a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található. Levéltárunk őrzi ennek fogalmazványát, amelyet olasz nyelven teljes terjedelemben először ennek a tanulmánynak függelékében publikálunk. Tudniillik a fogalmazvány talán ugyanolyan értékes, mint az eredeti, mert tartalmazza az aprólékos javításokat, és a vatikáni részről az utolsó pillanatban végrehajtott módosításokat. *Rebus sic stantibus*, úgy vélem, érdemes volna ezt a témát ismét tanulmányozni.

Az intesa sempliréhez fűződő másik érdekes anekdota – amely egyúttal rámutat minden egyes hivatali irat tartalmának jelentőségére – arról szól, hogy a kormány elfogadta, hogy Zichy Gyula pécsi püspök, és így a Szentszék által a jövőben kinevezendő többi püspök is a Szentszék és a Haiti Köztársaság között 1860. március 28-án létrejött konkordátum esküformulája alapján tegyék le az esküt.[9] Erről szól jelen kötetben Fejérdy András tanulmánya.

A levéltárunkból származó és az intesa semplicéhez kapcsolódó felsorolás utolsó eleme a fiatal Agostino Casarolihoz vezet bennünket. Miként joggal jelezte Pietro Parolin bíboros államtitkár a *L'Osservatore Romano*-ban megjelent, *Ostpolitik? No, Ostpastoral. Cento anni fa nasceva Agostino Casaroli* című cikkében,[10] a Pápai Akadémia fiatal hallgatójaként 1939-ben benyújtott szakdolgozatában Casaroli a Szentszék és bármely állam között addig létrejött konkordátumok és egyezmények alapján azt vizsgálta, mi a *status questionis* a püspökök kinevezésének ügyében. Magyarország esetében is kereste az *intesa semplice* szövegét, mert így írt: „Textum harum litterarum nullibi invenire

6 Vö. Acta Apostolicae Sedis 20. (1928) 65–66.

7 Árpád von Klimó „megegyezésről" (*Vereinbarung*) beszél. A levéltári források azonban arról tanúskodnak, hogy se megállapodásról (*accordo*), se ratifikált és publikált szövegről nincsen szó. A magyar kormány semmiképpen nem akart ilyen jellegű megállapodást. Inkább megfelel a valóságnak, ha a két fél között kötött „hallgatólagos *modus vivendi*"-ről beszélünk. Vö. *Árpád von Klimó*: Impartialität versus Revisionismus? Zum Verhältnis zwischen dem Heiligen Stuhl und Ungarn in der Zwischenkriegszeit. In: Der Heilige Stuhl in den internationalen Beziehungen 1870–1939. Hrsg. Jörg Zedler. Herbert Utz Verlag, München, 2010. (Spreti Studien 2.) 319.

8 *Csizmadia Andor*: A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban. Akadémiai, Bp., 1966. 301–310; és *Andor Csizmadia*: Rechtliche Beziehungen von Staat und Kirche in Ungarn vor 1944. Akadémiai, Bp., 1971. 118–120.

9 A Haiti konkordátumban rögzített eskűszöveg így szólt: „Io giuro e prometto a Dio sopra i Santi Evangeli di serbare obbedienza e fedeltà al Governo stabilito dalla Costituzione di Haiti e di niente intraprendere né direttamente né indirettamente che sia contrario ai diritti e interessi della Repubblica." A magyar változat az „al Governo stabilito dalla Costituzione" szavak helyett a következőt tartalmazta: „Al Governo del Regno di Ungheria"; a „Repubblica" szót „Regno" szóval helyettesítette, és elhagyta az „obbedienza" szót. Meglepő, szinte szórakoztató, de egyenlőre nem ismert, milyen oknál fogva esett a választás a haiti esküмintára.

10 *Pietro Parolin*: Ostpolitik? No, Ostpastoral. L'Osservatore Romano, 2014. november 23, 5.

potuimus" (Ezen dokumentum szövegét sehol sem találtuk). Mivel azonban akkor még nem volt hozzáférése levéltárunk dokumentumaihoz, be kellett érnie azzal, hogy Madarász könyvére hivatkozott.[11]

Aki az Ostpolitik történetét, és különösképpen Casaroli iratait tanulmányozza, annak Pietro Parolin bíboros államtitkárhoz hasonlóan, mindig emlékeznie kellene arra, hogy amikor Casaroli – akár *minutante*ként, akár titkárként, akár bíborosként – ment tárgyalni a különböző kormányokkal, szakdolgozatának köszönhetően (1939-ig valamennyi nemzetre vonatkozóan a püspökkinevezések jogára vonatkozó *status quaestionis* összefoglalása), elvi síkon mindig kitűnően felkészült volt az adott ország vonatkozásában. Nem véletlenül az a címe a Fondo Casaroli 132-es dobozának (busta): „A vallás és a katolikus egyház jogi helyzete a különböző országokban *(1974. szeptember 13-ig naprakészen frissítve).*"[12]

1) Ott van ezentúl a sajátos (cseh)szlovák kérdés,[13] és annak összefüggései a magyarországi egyház helyzetével.[14] Az első Csehszlovák Köztársaság úgy kívánta elismertetni határait, hogy az egyházszervezeti beosztás is összhangban legyen azokkal. Így az esztergomi[15] és egri főegyházmegyék, valamint a rozsnyói,[16] kassai és szatmári egyházmegyék határait kellett rendezni. A helyzetet tovább bonyolította az egyházi javak kérdése.

2) A Szentszék elismerte az ilyen igények jogosságát, és a számára szorosan egyházi kérdésnek tekintett ügyet két lépésben oldotta meg. Esztergom esetében megállapíthatjuk, hogy 1922-ben előbb apostoli kormányzóság rangjára emelte a nagyszombati székhelyű esztergomi általános helynökséget.[17] Majd hosszú évek tárgyalásait követően 1937-ben XI. Piusz kiadta az *Ad ecclesiastici regiminis incrementum* kezdetű bullát, amellyel a kormányzóságot függetlenítette Esztergomtól, és közvetlenül a Szentszék alá rendelte.[18]

Az Államközi Kapcsolatok Szekciójának levéltára rengeteg dokumentumot őriz ezzel kapcsolatban, amelyeket felettébb érdemes tanulmányozni, mert ezen források elemzése nélkül nehezen zárható le megbízható módon a magyar és szlovák egyházmegyék kérdése, beleértve más magyar egyházi intézmények ügyét is, mint például a pannonhalmi te-

11 *Agustinus Casaroli*: De episcoporum nominatione novum ius. Thesis ad lauream in iure canonico obtinendam [Pontificia Universitas Lateranense], Romae, 1939. 81.: 2. jegyz.; *Madarász István*: A katolikus Egyház kapcsolatai a magyar állami közigazgatással. In: A mai magyar város. Az 1938. évi közigazgatási továbbképző tanfolyam előadásai. Közzéteszi Keresztes-Fischer Ferenc. Szerk. Mártonffy Károly. Állami Nyomda, Bp., 1938. (A korszerű közszolgálat útja, 8.) 719–732.

12 Fondo Casaroli, b. 132. Vö. *Paola Giovanna Agostinelli–Elena Nironi*: Inventario Archivio Agostino Casaroli (1861–1999). Archivio di Stato di Parma, Parma, 2010. 636–638.

13 S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1920, pos. 1454. fasc. 587. ff. 29r–61r. Szlovákia vonatkozásában létezik egy átfogó tanulmány: *Emília Hrabovec*: Slovensko a Sväta stolica 1918–1927 vo svetle vatikánskych pramenov. Univerzita Komenského v Bratislave, Bratislava, 2012. Érdemes a következő recenziót is hozzá venni: *Somorjai Ádám*: Vatikáni források a szlovák államiság kezdeteire, 1918–1927. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 24. (2012) 3–4. sz. 167–181.

14 S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1920, pos. 1456. fasc. 588. ff. 2r–57r.

15 S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1920, pos. 1447. fasc. 581. ff. 18r–21r.

16 A rozsnyói egyházmegyéről ld. a következő friss doktori értekezést: *Milan Kerdik*: La Diocesi di Roznava negli anni 1918–1938 alla luce degli Archivi Vaticani. Dissertazione per il Dottorato nella Facoltà di Storia e Beni Culturali della Chiesa della Pontificia Università Gregoriana, Roma, 2014. Különösen a térképeket: 369–375.

17 Az első évekre lásd Emilia Hrabovec idézett művét, amely számos forrást közöl az Államtitkárság Államközi Kapcsolatok Szekciója levéltárának AA.EE.SS. fondjából. Vö. még: *Krisztina Tóth*: The formation of the apostolic administration of Trnava from the prospective of János Csernoch in the light of Vatican documents. A „90 years of Trnava's archdiocese" című, 2012. május 10-én Nagyszombatban tartott előadás kézirata.

18 Lettera apostolica *Ad ecclesiastici regiminis incrementum*. Acta Apostolicae Sedis 29. (1937) 366–369.

rületi apátság, a zirci ciszterci apátság, a Szent Mihály arkangyalról nevezett csornai premontrei prépostság, amelyek mind rendelkeztek birtokokkal Csehszlovákia területén.[19]

3) Hasonló helyzet állt elő Romániában és Jugoszláviában is.[20] Az Államközi Kapcsolatok Szekciójának Levéltára (a Vatikáni Titkos Levéltár csehszlovák, magyar, román és jugoszláv nunciatúrák fondjainak dokumentumaival kiegészítve)[21] számos dokumentumot őriz a témával kapcsolatban, amelyeket a következők szerint csoportosíthatunk.

a) Kétoldalú kapcsolatok, azaz a Szentszékkel közvetlen kapcsolatot tartó országtól érkezett dokumentumok.

b) A kongregáció üléseinek iratanyaga (*Serie Sessioni*), azaz a Rendkívüli Egyházi Ügyek Szent Kongregációjában tagsággal rendelkező bíborosok és érsekek értekezleteinek dokumentumai.

c) XI. Piusz pápa lakosztályából származó politikai dokumentumok maradéka, amelyet a közelmúltban adtak át a Történeti Levéltárnak, és amelynek folyamatban van előkészítése a kutatásra. Ebből az anyagból előkerülhetnek eddig ismeretlen, fontos dokumentumok.

Megjegyezzük, hogy ugyanilyen jellegű anyagok találhatók a Megszentelt Élet Intézményeinek és az Apostoli Élet Társaságainak Kongregációja levéltárában a XI. Piusz pápasága alatt lefolytatott apostoli vizitációról.[22]

Mikor szükségessé vált, hogy a vizsgált korszakot megelőző periódusból származó forrásokat is bevonjunk a kutatásba, azzal szembesültünk, hogy a 19. századra vonatkozó szakirodalom, különösen a konkordátumokkal foglalkozó munkák, mintegy harminc éve idejét múltak, mert – bizonyosan nem csupán ezen levéltár kései megnyitása miatt – hiányoznak belőlük az Államtitkárság politikai dokumentumai. A 80-as években ebben a témában készült munkákat[23] azóta nem frissítették, így nem aknázzák ki azt a két, levéltárunkban őrzött 1855-ben készült kéziratos kötetet sem, amelyek az Ausztriával kötött konkordátumok és megegyezések történetét (*Storia dei Concordati e Trattati di affari*

19 A kérdés összefügg az 1938. november 2-i bécsi döntéssel, amikor is kb. egy évvel az *Ad ecclesiastici regiminis incrementum* bulla publikálását és a függőben lévő egyházmegyehatárok rendezését követően, ismét megváltoztak az országhatárok, és ezen javak nagy része, számos plébániával együtt visszakerült a magyarországi egyházmegyékhez. A helyzet a második világháború után ismét megváltozott.

20 Jugoszlávia esetében ld. *Massimiliano Valente*: La Santa Sede e Jugoslavia nelle Sessioni della Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari (1922–1934). In: Santa Sede ed Europa centro-orientale tra le due guerre mondiali. La questione cattolica in Jugoslavia e in Cecoslovachia. A cura di Massimiliano Valente. Rubbettino, Soveria Mannelli, 2011. 189–240. Bőséges bibliográfia található: *Uő*: Diplomazia pontificia e Regno dei Serbi, Croati e Sloveni (1918–1929). Filozofski fakultet–Odsjek za povijest, Split, 2012. 11–14. Ld. még: *Igor Salmič*: Al di là di ogni pregiudizio. Le trattative per il concordato tra la Santa Sede e il Regno dei Serbi, Croati e Sloveni/Jugoslavia e la mancata ratifica (1922–1938). Pontificia Università Gregoriana, Roma, 2015. (Analecta Gregoriana 323.)

21 A kutatás aktuális állását ismerteti: *Tusor Péter–Tóth Krisztina*: Az újonnan megnyitott vatikáni fondok és a magyar történetkutatás. In: Magyarország és a római Szentszék. (Források és távlatok). Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére. Szerk. Tusor Péter. Gondolat, Bp.–Roma, 2012. (Collectanea Vaticana Hungariae. Classis I. Vol. 8.) 203–252.

22 Magyarországra ld. *Somorjai Ádám*: Visitatio apostolica Institutorum Vitae consecratae in Hungaria, 1927–1935. [s. n.], Pannonhalma, 2008. (Rendtörténeti Füzetek, 13.). Sor került apostoli vizitációra Csehszlovákiában és Litvániában is. Vö. Lituania in documentis Archivi Congregationis Pro Negotiis Ecclesiasticis Extraordinariis (1919–1938). Lietuva Bažnyčios Nepaprastųjų Reikalų Kongregacijos Archyvo dokumentuose (1919–1938). Ed. Rita Tolomeo–Silvia Camilli Giammei. Academia Lituana Catholica Scientiarum, Vilnius, 2014. (Fontes Historiae Lituaniae 12.).

23 Mint pl. *Andrea Zanotti*: Il Concordato Austriaco del 1855. Giuffré, Milano, 1986.

d'Austria) tartalmazzák. A két kötet tartalma márpedig biztos alapot nyújt a korábbi konkordátum-politika logikájának megértéséhez.[24]

AZ ÁLLAMKÖZI KAPCSOLATOK SZEKCIÓJA TÖRTÉNETI LEVÉLTÁRA, MINT A SZENTSZÉK POLITIKÁJÁNAK EGYEDÜLÁLLÓ LEVÉLTÁRI FORRÁSA

A fenti kiindulópontok jelzik, hogy az Államtitkárság történeti levéltára még sok meglepő újdonságot őrizhet a magyar egyháztörténelem témakörében. Most azonban néhány, a levéltárral kapcsolatos technikai adatot kívánok jelezni, különösképpen is a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja fondjára vonatkozóan. Ez utóbbiról – fontosnak tartom ismételten idézni – Pásztor Lajos tömör és mesteri formában azt írta, hogy „ezt a kongregációt nem azért alapították, hogy az egyházi élet egy meghatározott területén a rendes közigazgatás ügyeit szabályozza, hanem azért, hogy a Szentszéknek legyen egy olyan politikai tanácsadó testülete, amely elé lehet terjeszteni azokat a különleges ügyeket, amelyeknek gyökerei az egyháznak a francia forradalom mélyreható változásai nyomán létrejött súlyos helyzetében, illetve a forradalom közvetlen termékében: Bonaparte Napóleonban keresendők."[25] A kongregáció tehát mint szükséghelyzetre adott válasz születik meg, majd idővel valami sokkal „átfogóbbá" alakul. Ezzel magyarázható a Történeti Levéltár fizikai összetétele is, amelynek levéltári családfája – a bilaterális kapcsolatokat illetően – az ENSZ létrejöttét megelőző nemzetközi fejlődést tükrözi, és amely különböző fondokat ölel fel: az Egyházi Közügyek Tanácsa (AA.PP.) anyagát, amely a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának (AA.EE.SS.) utóda volt, és amelyet 1988 óta az Államközi Kapcsolatok Szekciójának hívnak; a Caprano fondot, amely a levéltár legrégibb anyaga; a Rendkívüli Egyházi Ügyek Szent Kongregációja bíborosai üléseinek iratanyagát,[26] amelyet már megemlítettünk, és amely mind a mai napig élő, átfogó és többoldalú sorozatot képez. Minden kutató számára ez a fond kellene, hogy a kutatás kiinduló és végpontját jelentse. Meg kell továbbá említeni a multilaterális fondot, amely ma még nem hozzáférhető, de amelynek dokumentumait a jövőben már kutatni lehet, mihelyt megnyílnak XII. Piusz pápaságának iratait. A közelmúltban került ide a Casaroli fond, amely jelenleg ugyancsak a kutathatóvá tétel fázisában van. Jóllehet ez utóbbi fond – miként arra a közelmúltban éppen egy magyar kutató mutatott rá[27] – csak válogatott dokumentációt kínál a történészeknek, kétségkívül hasznos anyagokat tartalmaz Magyarország és a magyar egyház történetének néhány

24 Levéltári jelzet nélkül, az inventárium kötetben a következő bibliográfiai adatokkal: Szerző neve hiányzik. Vol. I. Germania, Austria, Ungheria. Storia delle Assemblee Episcopali di Würzburg, Vienna e Strigonia, 1848–1850. Vol. II. Austria. Storia del Concordato, 1855. Mindkettő kézzel írt, vastag foliáns. 742. ill. 860 lap.

25 *Lajos Pásztor*: La Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari tra il 1814 e il 1850. Archivum Historiae Pontificiae 6. (1968) 195.

26 *Roberto Regoli*: Il ruolo della Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari durante il pontificato di Pio XI. In: La sollecitudine ecclesiale di Pio XI. Alla luce delle nuove fonti archivistiche. Atti del Convegno Internazionale di Studio. Città del Vaticano, 26–28 febbraio 2009. A cura di Cosimo Semeraro. Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano 2010. (Pontificio Comitato di Scienze Storiche. Atti e Documenti 31.) 183–229.

27 *Ádám Somorjai*: L'Ostpolitik vaticana e l'archivio Casaroli secondo Lavopa. Revue d'Histoire Ecclésiastique 110. (2015) 1–2. sz. 273–287. A recenzió a következő művet elemzi: *Marco Lavopa*: La diplomazia dei "piccoli passi". L'Ostpolitik vaticana di Mons. Agostino Casaroli. Ginevra Bentivoglio EditoriA, Roma, 2013.

sorsdöntő eseményével kapcsolatban. A Szentszék levéltárainak szélesebb összefüggésében ezek a fondok, politikai jellegüknél fogva, és mivel közvetlen kapcsolatban állnak a nunciatúrákkal, a kormányokkal és a nemzetközi szervezetekkel, nagyon sok – forrónak nevezhető – témában éppen azok, amelyek a legnagyobb érdeklődésre tarthatnak számot.

Néhány évvel ezelőtt nyitottunk meg egy új kutatótermet a Torre Borgia lábánál, amelyet úgy alakítottak ki, hogy alkalmas legyen a digitalizált anyagok kutatására. A jövőben ugyanis a dokumentumok kutatása egyre inkább digitális formában fog megvalósulni. A mutatókat már a jelenben is digitális formában lehet használni, ami lehetővé teszi a kutatók számára, hogy tetszőleges kulcsszó alapján gyorsabban tudjanak keresni. A négy periódusra osztott mutatók jelenleg így használhatók.

A dokumentumokat faszcikulusokba (irattartókba) osztották, az eredeti ügyirat-együttesekhez képest ezek képezik az új levéltári egységeket. A (zöld színű) irattartók fedőlapján megtaláljuk a sorozat nevét, kezdő- és záróévét valamint a jelzetet. Belsejében egy borító – fehér lap – található, amely leírja az irattartó tartalmát.

A faszcikulusokba rendezés megvalósításának kritikus technikai elemzése esetén szemünkbe tűnhetnek olyan megjegyzések, amelyek nyilvánvalóan arra a gyakorlatra mennek vissza, hogy ezeket a dokumentumokat eredetileg csak az Államtitkárság belső személyzete számára tették hozzáférhetővé. Ezek a megjegyzések ugyanakkor a külső felhasználók számára is hasznosak lehetnek. Idővel az ilyen elemek átalakultak, és mindinkább csak az lett a funkciójuk, hogy a külső kutatót eligazítsák, miközben az anyag elrendezésében a „kronologikus" rend, vagy valamiféle „rangsor" szerinti rendező elv érvényre juttatásának szándéka került előtérbe. Ez a fajta „történeti módszer" elkerülhetetlenül az önálló lapokból álló ügyirat-együttesek (*posizio*) szétbontásához vezetett, amelyeket így más kritériumok szerint újrarendezve megbontották az iratok „természetes kötelékét", befolyásolva ezáltal a történész ítéletét.

Ez a „történeti módszer" érhető tetten a faszcikulusok létrehozásának módjában, vagy éppen a mutatók elkészítésénél. A régi mutatók esetében megfigyelhető, hogy nem tüntetik fel a felsorolt témákhoz kapcsolódó lapok számát; szintén megfigyelhető egy objektív szerkesztői elv hiánya, hogy a részletes leírás helyett gyakran olyan szintézis készül, amelyben elsikkad számos figyelemre méltó elem. Nem egyszer találhatunk az eseményt értékelő, oda nem illő jelzőket is.

A faszcikulusok rendszerében ugyanakkor szembetűnő visszafogottságot tapasztalhatunk az egyes lapok sorszámozásában, amikor például kisebb könyvecskék bemutatása esetén annak csak az első oldala kap sorszámot. A faszcikulusok összeállítása ezentúl – olykor – igen súlyosan károsítja a papírt, és a lapok helyrehozhatatlanul megsérülhetnek, amikor gyakran kimozdítják őket eredeti helyükről és újra kötik őket.

A Történeti Levéltár raktára a Belvedere udvar nyugati oldalán található. A raktárba a Konkordátumok termén keresztül juthatunk, ahol történelmi tárgyak – mint pecsétek, bélyegzők, régi eszközök – apró gyűjteménye található. Az egész Történeti Levéltár, beleértve a nemzetközinek is nevezett multilaterális fondot, jelen pillanatban 2 kilométer és 268 folyóméter iratot tartalmaz, körülbelül 22.000 dobozban. A Rendkívüli Egyházi Ügyek már kutatható fondja, azaz a kongregáció alapításától Ratti pápa haláláig (1939. február 11.) terjedő periódus dokumentumai jó 420 iratfolyómétert tesznek ki, amelyeket 3780 dobozban őriznek.

Magyarországról, az első három periódusból, amikor még Ausztriához tartozott, 14 folyóméter iratanyagunk van 126 dobozban, ami 620 faszcikulusba osztott 1500 irategyüttesnek felel meg. A budapesti nunciatúra felállítását követően, az 1920-as évek-

ben és XI. Piusz pápaságának időszakában Magyarország önálló levéltári sorozatot kezdett, így a negyedik periódusban a magyarokról 1,5 iratfolyóméter – 11 doboz – iratunk van 60 faszcikulusba osztott 80 irategyüttessel.

A Történeti Levéltár csak 1988-ban nyílt meg a kutatók előtt. A levéltári anyagok megnyitása nem követi a különböző nemzeti levéltárak és kormányok iratanyagának megnyitási rendjét. 1988 után a Történeti Levéltár újabb irategyütteseinek megnyitása a többi vatikáni levéltárral összehasonlítva is később valósult meg.

Befejezésül, mintegy tisztelegve a Római Magyar Akadémia igazgatójának friss publikációja előtt,[28] bátorkodom azt azon magyar kutatók nevével kiegészíteni, akik az utóbbi évtizedekben használták a Történeti Levéltárat. A legelső kutató Adriányi Gábor volt,[29] aki a '60-as években rendkívüli engedélyt kapott a Történeti Levéltár látogatására. Őt követte az osztrák professzor-asszony Elisabeth Kovács.[30] Az 1988. évi megnyitást követően egy sereg magyar kutató jelentkezett a Történeti Levéltárban: Adriányi ismét,[31] Eördögh István,[32] Érszegi Márk,[33] Csíky Balázs,[34] Tóth Krisz-

28 A vatikáni levéltárakban folytatott magyar kutatásokról ld. *Antal Molnár*: Le ricerche ungheresi nell'Archivio Segreto Vaticano (1980–2010). In: Religiosa archivorum custodia. IV. Centenario della Fondazione dell'Archivio Segreto Vaticano (1612–2012). Atti del Convegno di Studi, Città del Vaticano 17–18 aprile 2012. Archivio Segreto Vaticano, Città del Vaticano, 2015. (Collectanea Archivi Vaticani 98.) 685–698.

29 Pl. *Gabriel Adriányi*: Die Stellung der ungarischen Kirche zum österreichischen Konkordat von 1855. Disszertáció. Università Pontificia Angelicum, Roma, 1963.

30 Pl. *Elisabeth Kovács*: Österreich-Ungarn aus der Sicht des Vatikans: Die Instruktion für den Apostolischen Nuntius in Wien, Teodoro Valfré di Bonzo, vom Sommer 1916. Archivum Historiae Pontificiae 30. (1995) 275–298. A tanulmány arról az instrukcióról szól, amely jelenleg nem a jelzett S.RR.SS, AA.EE. SS. Austria 527. Prot. 20.387 számon található, hanem – azonos ügyszámmal – az következő jelzeten: S.RR.SS, AA.EE.SS. Austria-Ungheria, pos. 1118. fasc. 473. ff. 7–78.

31 *Gábor Adriányi*: Documenta Vaticana historiam autonomiae catholicae in Hungaria illustrantia. Vatikáni okmányok a magyar katolikus autonómiáról 1891–1920. Argumentum, Bp. , 2011. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae 18.) Vö. még a köv. recenziót: *Csíky Balázs*: Levéltári Szemle 63. (2013) 2. sz. 81–83. Adriányi a hivatkozott jelzettel még a Vatikáni Titkos Levéltárban való őrzési helyet adja meg, de a Történeti Levéltár kutatóterme 2010 után megújult.

32 *Eördögh István*: A Magyarország elleni 1919-es intervenció mint a bolsevizmus következménye (vatikáni források alapján). Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 6. (1994) 3-4. sz. 127–132; *Uő*: A pápai nunciatúra újraalakulása Magyarországon 1920-ban. (Ismeretlen római dokumentumok alapján). Történelmi Szemle 39. (1997) 1. sz. 99–110. A szerző még egy mutatót is készített: *Uő*: A Rendkívüli Egyházi Ügyek Szent Kongregációja Levéltárának (Vatikánváros) a magyarországi egyházakra vonatkozó forrásai 1803–1903. JATE, Szeged, 1992. A mű még a régi „Austria" sorozatot írja le, amely jelenleg két – „Austria" és „Austria-Ungheria" – sorozatra oszlik. Megjegyezzük, hogy nem veszi tekintetbe a „Sessioni" sorozatot, ahol ugyancsak találhatóak fontos anyagok.

33 *Érszegi Márk Aurél*: Il ristabilimento delle relazioni diplomatiche tra la Santa Sede e l'Ungheria 1918–1920. Disszertáció. (Kézirat) Trieste. 1998; *Uő*: Károlyi Mihály és a Szentszék. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 11. (1999) 3–4. sz. 171–181; *Uő*: „Egy kitörölhetetlen nap." (A független Magyarország diplomáciai kapcsolatfelvétele a Szentszékkel, 1918–1920). Távlatok 47. (2000) 114–117.

34 *Csíky Balázs*: Serédi Jusztinián esztergomi érseki kinevezése. Kút 9. (2010) 2. sz. 32–49; *Uő*: Az esztergomi érseki szék betöltése 1927-ben. Vatikáni források fényében. In: Magyarország és a római Szentszék i. m. 253–279; *Uő*: Az első bécsi döntés hatása az Esztergomi Főegyházmegyére, 1938–1945. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 24. (2012) 3–4. sz. 79–107; *Uő*: Jubileumi esztendők és katolikus megújulás a Horthy-korszakban. In: A 20. század egyház- és társadalomtörténetének metszéspontjai. Tanulmányok a Pécsi Egyházmegye 20. századi történetéből. Szerk. Bánkuti Gábor–Varga Szabolcs–Vértesi Lázár. Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola Pécsi Egyháztörténeti Intézet, Pécs, 2012. (Seria historiae dioecesis Quinqueecclesiensis 8.; PHF 12.) 135–157; *Uő*: Vaszary Kolos és Serédi Jusztinián bencés hercegprímások: eltérések és párhuzamok. In: Örökség és küldetés. Bencések Magyarországon. Szerk. Illés Pál

tina,[35] Tóth Tamás,[36] Fejérdy András,[37] és *last but not least* Somorjai Ádám a bencés rend történetéről folytatott kutatásai kapcsán. Jó a kapcsolatunk a Római Magyar Akadémia vezetőségével is, így mindezek ugyancsak élő és kézzelfogható jelei a Szentszék és Magyarország közötti bilaterális kapcsolatoknak, amelyeket idén ünneplünk.

(Fordította: Fejérdy András)

FORRÁSKÖZLÉS

Pietro Gasparri bíboros államtitkár feljegyzése
Verseghi Nagy Elek vatikáni magyar követ részére.
Vatikán, 1927. május 10.
Gépirat, fogalmazvány autográf javításokkal
S.RR.SS., AA.EE.SS., Ungheria, 1927, pos. 25. fasc. 28, ff. 33r–34v.

alleg. 3[38]

DAL VATICANO 10 Maggio 1927

N° 1467/27

Eccellenza,

Ciò che Vostra Eccellenza mi disse nell'ultima udienza, mi sorprese; io sarei dolente che le mie parole scambiate sia con Vostra Eccellenza in conversazioni anteriori, sia poi con Sua Eccellenza il Signor Dr. K. Conte Klebelsberg, Ministro della Pubblica Istruzione in Ungheria, fossero state fraintese.

Ciò che io dissi può riassumersi nei seguenti punti:

Attila–Juhász-Laczik Albin. METEM, Bp., 2012. 479–552; *Uő*: A magyarországi szélsőjobboldal és a katolikus egyház az 1930-as években. Közép-Európai Közlemények 6. (2013) 4. sz. 79–89.

35 *Tóth Krisztina*: Egy apostoli adminisztrátori kinevezés háttere. Gróf Mikes János lemondása a szombathelyi püspökségről. In: Magyarország és a római Szentszék i. m. 281–327; *Tusor Péter–Tóth Krisztina*: Az újonnan megnyitott vatikáni fondok i. m. 203–252; *Tóth Krisztina*: A káptalanok 1936-os értekezletének tanulságai Egyháztörténeti Szemle 15. (2014) 3. sz. 71–96. Interneten: http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/tothkrisztina-kaptalan.pdf; *Uő*: Akik nem voltak ott az 1938-as eucharisztikus világkongresszuson. A román görög katolikus püspökök távolmaradása. Lymbus – Magyarságtudományi Forrásközlemények (2014), 309–318. http://epa.oszk.hu/01500/01500/00010/pdf/EPA01500_lymbus_2012-2013_309-318.pdf; *Uő*: Modernkori katolicizmus vs. neobarokk államegyház: Mi vezetett Cesare Orsenigo nuncius felszólalásához egy magyar püspökkari konferencián? In: Litterarum radices amarae, fructus dulces sunt. Tanulmányok Adriányi Gábor 80. születésnapjára. Szerk. Klestenitz Tibor–Zombori István. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Bp., 2015. 243–255.; *Uő*: A szombathelyi egyházmegye (1936–1944): Grősz József szombathelyi egyházkormányzása. Gondolat–PPKE Egyháztörténeti Kutatócsoport, Bp., 2015.; *Krisztina Tóth*: The formation of the apostolic administration of Trnava i. m.

36 *Tóth Tamás*: A Tanácsköztársaság a Szentszék szemével (1918–1920) In: Litterarum radices amarae, fructus dulces sunt i. m. 201–213.

37 *Fejérdy András*: Az 1822. évi magyar nemzeti zsinat és az apostoli szentszék. In: Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században. Szerk. Balogh Margit–Varga Szabolcs–Vértesi Lázár. Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola Pécsi Egyháztörténeti Intézet–MTA BTK, Pécs–Bp., 2014. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis 10.; PHF 17.) 219–235. http://real.mtak.hu/19193/; *Uő*: Róma és Bécs között. Rudnay Sándor esztergomi érsek stratégiája az 1822. évi magyar nemzeti zsinat sikere érdekében Történelmi Szemle 56. (2014) 3. sz. 511–521. http://real.mtak.hu/19191/

38 Autográf betoldás ceruzával.

I[39]

~~1º~~ = Se si tratta della Nomina del Vescovo Castrense:
1.[40] La scelta del Candidato spetta alla Santa Sede, sola competente per giudicare delle idoneità di un soggetto ad esercitare le funzioni proprie di un Vescovo.
2.[41] Ciò non esclude che prima che la scelta sia fatta dalla Santa Sede, un membro del Governo possa avere col Rappresentate Pontificio una conversazione confidenziale e segreta, ed in essa esporre[42] ciò che ritiene necessario od utile a sapersi in proposito ed ~~in questa occasione~~ indicare anche, se così vuole, i soggetti che al Governo sembrerebbero più idonei al disimpegno di tale ufficio, riservata però alla Santa Sede la libera scelta sia tra i soggetti indicati, sia fuori di essi.
3.[43] ~~Se la scelta della Santa Sede si porterà fuori dei soggetti~~ *La Santa Sede se sceglierà un soggetto fuori di quelli che furono*[44] indicati, prima della nomina ~~il Governo sarà interrogato~~ *interrogherà il Governo*[45] se contro la medesima ha ragioni in contrario; ed il Governo potrà esporre non solo ragioni politiche o morali, *se ve ne sono,*[46] ma anche ragioni *che valgono soltanto*[47] ~~particolari~~ per un Vescovo castrense, per esempio se la persona scelta è invisa, per motivi personali al Capo di Stato Maggiore, di cui il Vescovo castrense deve godere la fiducia, riservato però alla Santa Sede il controllo e l'apprezzamento delle opposte ragioni.
4.[48] Se la ~~scelta della Santa Sede si porterà sopra~~ *Santa Sede sceglierà*[49] uno dei soggetti indicati già dal Governo, basterà una semplice comunicazione della scelta fatta.

II[50]

~~2º~~ Se si tratta di nominare il Vescovo ~~ad~~ *di*[51] una diocesi vacante:
1.[52] La scelta del candidato appartiene alla Santa Sede per la ragione indicata poc'anzi.
2.[53] ~~Ciò neppure~~ *Anche* in questo caso ~~esclude che~~ un membro del Governo, prima che la scelta sia fatta dalla Santa Sede, ~~possa~~ *può* avere, come sopra, col Rappresentante pontificio una conversazione segreta e confidenziale, ed in essa esporre i bisogni particolari della diocesi ed anche indicare i soggetti che al Governo sembrerebbero idonei, riservata però sempre alla Santa Sede la libera scelta del candidato.
3.[54] Se questa scelta cade sopra un soggetto fuori di quelli che furono indicati, la Santa Sede interrogherà il Governo se contro la persona scelta ha ragioni in contrario di ordine politico.

39 Betoldás tollal.
40 Az eredeti a) pontra ráírt javítás.
41 Az eredeti b) pontra ráírt javítás.
42 espone javítva: esporre.
43 Az eredeti c) pontra ráírt javítás.
44 Betoldás tollal, alatta áthúzott mondatrész.
45 Betoldás tollal, alatta áthúzott mondatrész.
46 Betoldás tollal.
47 Margón: betoldás tollal.
48 Az eredeti d) pontra ráírt javítás.
49 Betoldás tollal, alatta áthúzott mondatrész.
50 Betoldás tollal.
51 Betoldás tollal, alatta áthúzott mondatrész.
52 Az eredeti a) pontra ráírt javítás.
53 Az eredeti b) pontra ráírt javítás.
54 Az eredeti c) pontra ráírt javítás

4.[55] Oltre le ragioni di ordine politico il governo può anche comunicare alla Santa Sede ragioni in contrario di ordine privato, gravi e forse non conosciute, per esempio se al Governo risulti che il candidato ha al presente od ha avuto in passato una condotta irregolare, se è gravato di debiti che non potrà mai pagare colle risorse sue personali, se non ha l*e*[56] dot*i*[57] personal*i*[58] richiest*e*[59] dalla particolare condizione delle diocesi, etc. riservato, come sopra, alla Santa Sede il controllo e l'apprezzamento di simili ragioni.
5.[60] Se invece la scelta della Santa Sede cade sopra un soggetto indicato già dal Governo, basterà anche qui una semplice comunicazione.

III[61]

Se il Governo vuole avere la conversazione confidenziale – ~~privata~~ segreta, della quale è parola nei n. I, II, questa dovrà aver luogo entro un breve tempo dalla vacanza, ~~dell'ufficio di Vescovo per~~ cioè entro il termine di due mesi, trascorso il quale, la Santa Sede procederà senz'altro alla scelta, salva l'interrogazione della quale la n. I, 3º e n. II, 3º.

IV[62]

~~3º~~ = Il Governo ungherese ha manifestato più volte alla Santa Sede il desiderio di riavere l'antico privilegio di presentazione, ~~dei nuovi Vescovi (e così pure del Vescovo castrense)~~, ma io ho sempre ripetuto che la Santa Sede non concede più simile privilegio ai Governi che non l'hanno, poiché la esperienza ha dimostrato *che esso per la incompetenza del potere civile in materia finisce sempre per essere dannoso alla Chiesa e perciò anche alla nazione, supposte anche buone intenzioni nel Governo.*

~~IV~~

~~*La conversazione con il Governo*~~

Tutto ciò io ho detto in ~~detto~~ sostanza, meno ---[63] *il disposto nel ~~sotto il~~ n. III, sul che per altro non vi può essere difficoltà. Però a causa dei dubbi sollevati dall'E.V., è meglio che l'affare della provvista della diocesi di Alba Reale sia trattato dal Nunzio di Budapest, al quale sarà rimessa la presente Nota, che anche V.E. vorrà conservare in Archivio.*[64]

55 Az eredeti d) pontra ráírt javítás.
56 la javítva: le.
57 dote javítva: doti.
58 personale javítva: personali.
59 richiesta javítva: richieste.
60 Az eredeti e) pontra ráírt javítás.
61 A teljes III. bekezdés betoldás tollal.
62 Betoldás tollal.
63 Olvashatatlan törlés.
64 A dőlttel szedett sorok: betoldás tollal.

alleg. 3

SEGRETERIA DI STATO
DI SUA SANTITA'

DAL VATICANO, 10 Maggio 1927

N° 1467/27
DA CITARSI NELLA RISPOSTA

Eccellenza,

Ciò che Vostra Eccellenza mi disse nell'ultima udienza, mi sorprese; io sarei dolente che le mie parole scambiate sia con Vostra Eccellenza in conversazioni anteriori, sia poi con Sua Eccellenza il Signor Dr. K. Conte Klebelsberg, Ministro della Pubblica Istruzione in Ungheria, fossero state fraintese.

Ciò che io dissi può riassumersi nei seguenti punti:

I° - Se si tratta della nomina del Vescovo Castrense:

1° La scelta del Candidato spetta alla Santa Sede, sola competente per giudicare della idoneità di un soggetto ad esercitare le funzioni proprie di un Vescovo.

2° Ciò non esclude che prima che la scelta sia fatta dalla Santa Sede, un membro del Governo possa avere col Rappresentante pontificio una conversazione confidenziale e segreta, ed in essa esporre ciò che ritiene necessario od utile a sapersi in proposito ed ~~in questa occasione~~ indicare anche, se così vuole, i soggetti che al Governo sembrerebbero più idonei al disimpegno di tale ufficio, riservata però alla Santa Sede la libera

N. preced.: 3141

A Sua Eccellenza
IL SIGNOR DOTT. ALESSIO NAGY DE VERSEGH
Inviato Straordinario e Ministro Plenipotenziario di Ungheria presso la Santa Sede

1467/27

scelta sia tra i soggetti indicati, sia fuori di essi.

3° *(la Santa Sede sceglierà un soggetto fuori di quelli che furono)* ~~4) Se la scelta della Santa Sede si porterà fuori dei soggetti~~ indicati, prima della *stessa* nomina *interpellerà il Governo* ~~il Governo sarà interrogato~~ se contro la medesima ha ragioni in contrario; ed il Governo potrà esporre non solo ragioni politiche o morali, ma anche ragioni ~~particolari~~ per un Vescovo castrense, per esempio se la persona scelta è invisa, per motivi personali al Capo di Stato Maggiore, di cui il Vescovo castrense deve godere la fiducia, riservato però alla Santa Sede il controllo e l'apprezzamento delle opposte ragioni.

4° Se la *Santa Sede sceglierà* ~~scelta della Santa Sede si porterà sopra~~ uno dei soggetti indicati già dal Governo, basterà una semplice comunicazione della scelta fatta.

II

II° Se si tratta di nominare il Vescovo di una diocesi vacante:

1° La scelta del candidato appartiene alla Santa Sede per la ragione indicata poc'anzi.

2° ~~b) Ciò neppure~~ *Anche* in questo caso ~~esclude che~~ un membro del Governo, prima che la scelta sia fatta dalla Santa Sede, *può* ~~possa~~ avere, come sopra, col Rappresentante pontificio una conversazione segreta e confidenziale, ed in essa esporre i bisogni particolari della dio=

così ed anche indicare i soggetti che al Governo sembrerebbero idonei, riservata però sempre alla Santa Sede la libera scelta del candidato.

3° ~~c)~~ Se questa scelta cade sopra un soggetto fuori di quelli che furono indicati, la Santa Sede interrogherà il Governo se contro la persona scelta ha ragioni in contrario di ordine politico.

4° ~~d)~~ Oltre le ragioni di ordine politico il Governo può anche comunicare alla Santa Sede ragioni in contrario di ordine privato, gravi e forse non conosciute, per esempio se al Governo risulti che il candidato ha al presente od ha avuto in passato una condotta irregolare, se è gravato di debiti che non potrà mai pagare colle risorse sue personali, se non ha le doti personali richieste dalla particolare condizione della diocesi, etc. riservato, come sopra, alla Santa Sede il controllo e l'apprezzamento di simili ragioni.

5° ~~e)~~ Se invece la scelta della Santa Sede cade sopra un soggetto indicato già dal Governo, basterà anche qui una semplice comunicazione.

~~III~~ IV

Il Governo ungherese ha manifestato più volte alla Santa Sede il desiderio di riavere l'antico privilegio di presenta-

III

Se il Governo vuole avere la conversazione confidenziale ~~esplorativa~~ secreta, della quale è parola nei n. I, II, questa dovrà aver luogo entro un breve tempo dalla vacanza, ~~dell'ufficio di Vescovo~~ cioè entro il termine di due mesi, scorso il quale, la Santa Sede procederà senz'altro alla scelta, salva l'interrogazione della quale ai n. I, 3° e n. II, 3°

zione, ~~dei nuovi Vescovi (e così pure del Vescovo Castrense)~~, ma io ho sempre ripetuto che la Santa Sede non concede più simile privilegio ai Governi che non l'hanno, poichè la esperienza ha dimostrato che esso per la incompetenza del potere civile in materia finisce sempre per essere dannoso alla Chiesa e perciò anche alla nazione, supposte anche buone intenzioni nel Governo

~~La conversazione con il Governo~~ IV

Tutto ciò io ho detto in ~~detta~~ sostanza, meno il disposto nel ~~paragrafo~~ n. III, sul che peraltro non vi può essere difficoltà. Però a causa dei dubbi sollevati dall'E.V., è meglio che l'affare della provvista delle Diocesi di Alba Reale sia trattato dal Nunzio in Budapest, al quale sarà rimessa la presente Nota, che anche V.E. vorrà conservare in Archivio.

Ungheria

25

TÓTH TAMÁS

A SZENTSZÉK ÉS AZ I. VILÁGHÁBORÚT KÖVETŐ POLITIKAI VÁLTOZÁSOK MAGYARORSZÁGON

Az Osztrák–Magyar Monarchia a Nagy Háborúnak is nevezett I. világháború (1914–1918) egyik nagy vesztese lett. A Vatikánban is pontosan tudták, hogy az I. világháború vége a Kárpát-medence népei, így a magyarok számára létfontosságú volt. Ezt jól kifejezi a Rendkívüli Ügyek Kongregációjának levéltárában őrzött korabeli feljegyzés egy mondata: „Mária országának, Szent István országának vallási jövője, egykor dicső történetének döntő fordulópontjához érkezett."[1]

A TÖRTÉNETI HÁTTÉR

Amikor I. Ferenc József osztrák császár és magyar király (magyar királyként ezen a néven a II., 1848–1916) 1914. július 28-án a „mindent meggondoltam, mindent megfontoltam"[2] híressé vált szavakkal proklamálta a háborút – kis túlzással – mindenki lelkesen készült egy rövid, győztes háborúra. Tudjuk azonban, hogy nem így lett: a frontok hamarosan „befagytak," így egy évekig tartó, óriási emberveszteségekkel járó állóháború alakult ki, amely sokak életét törte ketté, ahogy 2014 szeptemberében Ferenc pápa (2013–) is utalt rá az észak-olaszországi Redipugliában tartott homíliájában.[3] Ferenc József halála után I. (Boldog) Károly lépett Ausztria trónjára, aki IV. Károly néven Magyarország királya is lett (1916–1918).[4] A háború vége egyben uralkodása végét is jelentette. 1918 októberére mindenki számára világossá vált, hogy Magyarország a háborút elveszítette. A monarchia 1918. október 28-án esett szét, amikor Ausztriától elszakadtak

1 Archivio Storico della Sezione per i Rapporti con gli Stati della Segreteria di Stato (Vatikánváros; = S.RR.SS.), Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari (= AA.EE.SS.), Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340. fasc. 532. ff. 15–30r. Situazione politico-religiosa in Ungheria [1918]. „[…] l'avvenire religioso del regno Mariano, del regno di S. Stefano è giunto ad un bivio decisivo della sua storia, una volta gloriosa." f. 30r. A szövegeket szerkesztve adjuk közre.

2 Vö. *Bertényi Iván–Diószegi István–Horváth Jenő–Kalmár János–Szabó Péter*: Királyok könyve. Magyarország és Erdély királyai, királynői, fejedelmei és kormányzói. 5. kiad. Officina Nova, Bp., 1993. 207. Vö. Uo., 206–215. A korhoz kapcsolódóan nemrég megjelent olasz nyelvű monográfia: *Gizella Nemeth Papo–Adriano Papo*: Ungheria. Dalle cospirazioni giacobine alla crisi del terzo millenio. Luglio Editore, Trieste, 2013. (Civiltà della Mitteleuropa. Collana di Studi e Documenti 9.) 171–218.

3 Vö. Ferenc pápa homíliája, redipugliai osztrák-magyar katonai emlékhely, 2014. szeptember 13. https://w2.vatican.va/content/francesco/it/homilies/2014/documents/papa-francesco_20140913_omelia-sacrario-militare-redipuglia.html (Utolsó letöltés: 2015. szeptember 7.)

4 Személyével kapcsolatban: Kaiser Karl I. (IV.) als Christ, Staatmann, Ehemann und Familienvater. Hrsg. Jan Mikrut. Dom-Verlag, Wien, 2004.

északi területei: kikiáltották Csehszlovákiát, Krakkóban szintén a lengyel függetlenséget ünnepelték; ám ugyanezen a napon Budapest is forrongott: kezdetét vette Budapesten az úgynevezett őszirózsás forradalom. Másnap Horvátország Magyarországtól szakadt el, és néhány héttel később egy szintén új állam, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, későbbi nevén Jugoszlávia része lett. Eközben Budapesten lezajlott a forradalom, és József főherceg[5] kinevezte Károlyi Mihályt miniszterelnökké. November 13-án Károly király nyilatkozatban fejezte ki készségét, hogy visszavonuljon az ügyek intézésétől, három nap múlva, 16-án pedig már kikiáltották az első magyar (nép)köztársaságot. December 1-én az erdélyi románok kikiáltották uniójukat a Román Királysággal, amelynek következtében a román csapatok francia támogatással megkezdték Erdély elfoglalását. Eközben ugyancsak a francia kormány támogatásával Csehszlovákia is elkezdte érvényesíteni területi igényeit. Károlyi Mihály kormánya azonban már 1919. január 1-én lemondott, de a grófot köztársasági elnöki minőségben ideiglenes államfői hatalommal ruházták fel, így továbbra is az események egyik főszereplője maradt.

Az eseményekkel párhuzamosan a katolikus klérus egy része is elkezdett mozgolódni. Teodoro Valfrè di Bronzo gróf, címzetes érsek, bécsi apostoli nuncius (1916–1919) aggódott a katasztrófa okozta konfúz helyzetben az Egyházon belül is egyre erősödő kommunista szerveződések miatt, így az egyházi engedély nélkül létrejött papi tanács miatt is.[6] A papi tanács magyarországi egyházi reformokkal foglalkozott, többek között felvetődött a liturgia magyar nyelven történő végzésének, a szabad püspökválasztásnak vagy a papi cölibátus eltörlésének a kérdése is. A nuncius elégedetlen volt a püspökök hozzáállásával: „Az embernek az az érzése, hogy ezeket a papokat magukra hagyták. Most minden eddiginél jobban érződik a klérus és a püspökök között annak a szeretettel és bizalommal teljes bensőségességnek a hiánya, amely Magyarországon mindig is megfigyelhető volt. A klérus, főként az alsópapság, megszokta, hogy a püspökben a nagyurat lássa, aki nehezen elérhető, aki a hatalmasok támogatása és a politikai befolyás révén került posztjára. A bíboros prímás a maga részéről nagyon nehéz helyzetben van, úgy tűnik, nem ő a jelenlegi helyzet embere. Nagyon belefolyt a politikába, született szlovák, Tisza gróf[7], tehát a legtisztább magyar politika egyik leghűségesebb követője. Ennek eredménye, hogy a szlovákok nem akarnak hallani róla, és a magyarok nem tudnak megszabadulni egy bizonyos bizalmatlanságtól, amely mindig megnyilvánult irányában."[8]

5 1918. október 26-tól a királyság utolsó napjaiban *homo regius*, királyi helytartó, a Tanácsköztársaság bukása után augusztus 7. és 23. között kormányzó, Habsburg mivolta miatt volt kénytelen az Antant nyomására lemondani.

6 S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340. fasc. 532. ff. 4–12r. Teodoro Valfrè di Bonzo bécsi apostoli nuncius jelentése Pietro Gasparri bíboros államtitkárnak. (1918. december 27.)

7 Tisza István miniszterelnök (1903–1905, 1913–1917). 1918. október 31-én meggyilkolták.

8 „Si ha l'impressione che questi sacerdoti siano abbandonati a se stessi. Ora più che mai si percepisce quella mancanza di affettuosa e fiuduciosa intimità tra clero e Vescovi che si è sempre notata in Ungheria. Il clero, specialmente quello più basso, era abituato a considerare il Vescovo come un gran signore, difficilmente accessibile, messo a quel posto dalla protezione dei potenti e dalle influenze politiche. Il Cardinale Primate, dal canto suo, si trova in una posizione assai difficile, né sembra sia l'uomo del momento. Egli, molto dedito alla politica, slovacco di nascita, è stato uno dei seguaci più fedeli del Conte Tisza, e quindi della più pura politica magiara. Come risultato, gli slovacchi non vogliono sentire parlare di lui e gli ungheresi non sanno liberarsi da una certa diffidenza che hanno sempre nutrito a suo riguardo." S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340. fasc. 532. f. 42r. Nunciusi jelentés. Bécs, 1919. január 19.

Talán nem véletlen, hogy a pápa március 12-én kelt, Csernoch János bíboros, hercegprímás, esztergomi érseknek (1912–1927) címzett apostoli levelében kifejezte aggódását a régió vallási helyzete miatt, a püspököket pedig arra buzdította, hogy aktívabban álljanak ki az Egyház érdekében.[9]

A nuncius tudomása szerint a magyar kormány felvette a kapcsolatot az Antant-hatalmakkal, akik nem is válaszoltak neki, így „most Magyarország rendkívül kritikus helyzetben van".[10] A nuncius arról is tájékoztatta feljebbvalóit, hogy ha a győztesek minden területi igényét kielégítik, akkor területe 283 ezerről 50–60 ezer négyzetkilométerre csökken, tengeri megközelítés nélkül. A dokumentumokból kiderül az is, hogy a szentszéki aggodalmaknak komoly egyházpolitikai vonatkozása volt, amelyet a magyar püspököktől, így Várady Lipót Árpád kalocsa-bácsi érsektől[11] (1914–1923) és Csernoch hercegprímástól érkező levelek is megerősítettek: a lehetséges utódállamok többsége nem katolikus többségű, illetve nem katolikus értékekkel rendelkező ország volt, ami miatt aggódtak az utódországokba kerülő katolikusok sorsa miatt. Ezen túl a változások komolyan érintették az egyházmegyei határokat is. Csernoch az egyik, XV. Benedek pápának (1914–1922) írt levelében,[12] utalva az otthon kialakult zavaros helyzetre, azt is hozzáteszi: „A felosztott Magyarországon a katolikus egyházra vár a legszomorúbb jövő. Budapest főváros lenne a vidék ellensúlya, és a szocializmus terrorizmusával kormányozná azt."[13] Minthogy azonban a területei követelések nyilvánvalóan ellentmondtak Thomas W. Wilsonnak, az Egyesült Államok elnökének (1913–1921) 14 pontból álló békejavaslatának is, amely szem előtt tartotta a népek önrendelkezésének elvét, a katonai lépések tovább fokozták a szétesőfélben lévő történelmi Magyarországon belüli feszültségeket. Március 20-án Károlyi Mihály átvette az úgynevezett Vix-jegyzéket,[14] amely újabb, elfogadhatatlannak tartott területi követelésekkel állt elő, az ország keleti határvonalát jóval a mainál nyugatabbra határozva meg. Másnap a gyengülő szociáldemokraták bevonták a hatalomba a kommunistákat, és egyesülve létrehoztak egy közös pártot, amely még ugyanaznap államcsínyt hajtott végre, amikor kikiáltotta a proletárdiktatúrát és létrehozta a szovjet típusú Tanácsköztársaságot.[15]

9 Latin nyelvű szövege: S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340. fasc. 532. ff. 65–66. Olasz nyelvű piszkozat: ff. 67–68. Róma, 1919. március 23. A nunciusnak címzett kísérőlevél: f. 64.

10 „[...] ed ora l'Ungheria si trova in una situazione estremamente critica." S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340. fasc. 532. f. 5r. Nunciusi jelentés. Bécs, 1918. december 27.

11 S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340. fasc. 531. ff. 53–56r. Várady Lipót Árpád kalocsa-bácsi érsek levele XV. Benedek pápának. Kalocsa, 1918. december 11.

12 S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340. fasc. 531. ff. 60–61r. Csernoch János bíboros levele XV. Benedek pápának. Esztergom, 1918. december 13.

13 „La Chiesa cattolica l'aspetta l'avvenire più triste nell'Ungheria dilacerata. La città capitale di Budapest farebbe il contrappeso alle province e le governerebbe col terrorismo del socialismo." Uo., f. 60v.

14 Ferdinand Vix francia alezredes, 1918–1919-ben a szövetséges hatalmak budapesti katonai bizottságának vezetője.

15 A Tanácsköztársasággal kapcsolatosan vö. még: *Pasquale Fornaro*: Una rivoluzione impossibile. Béla Kun e la Repubblica dei Consigli del marzo–agosto 1919. In: La fine della Grande Guerra fra rivoluzione e reazione (1918–1920). A cura di Alberto Basciani–Roberto Ruspanti. Beit, Trieste, 2010. 71–96.

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG 133 NAPJA

A háborúskodás végét követő, gyorsan változó időszak része a Tanácsköztársaság. Az események egyik legfőbb mozgatója, aki már az őszirózsás forradalom idején a Oroszországból Magyarországra érkezett, a magyar zsidó köztisztviselői családból származó Kun Béla (szül. Kohn Ábel, 1886–1938) volt, bár a miniszterelnöki posztra egy kőműves, Garbai Sándor (1879–1947) került. Létrehozták a Forradalmi Kormányzótanácsot, amelyben Kun először a külügyi népbiztos tisztét töltötte be. A vezetésben szerepet kapott többek között Rákosi (szül. Rosenfeld) Mátyás (1892–1971) is, aki később, 1947 és 1953 között *de facto* az ország vezetőjévé lesz. Az új, szovjet típusú rezsim rövid időn belül nagy népszerűségre tett szert: a Kun Béla nevével fémjelzett új szocialista párt hamarosan másfélmillió tagot számlált. Ebben az is közrejátszott, hogy az emberek a Tanácsköztársaságban látták az utolsó esélyt arra, hogy megmentsék a nemzeti határokat, ezzel együtt a földeket, bányákat, gyárakat is. Mivel úgy érezték, hogy a nyugati hatalmak, főleg a franciák, valamint az általuk támogatott Románia, Csehszlovákia és a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság Magyarország szétdarabolásában érdekeltek, ezért sokan nem, vagy nem csupán félelemből, hanem utolsó mentsvárként fordultak Szovjet-Oroszország irányába, amikor támogatták a Tanácsköztársaságot.

A nuncius március 24-én rejtjeles üzenetben informálta az államtitkárt a kialakult súlyos helyzetről.[16] Attól tartott, hogy anarchia törhet ki. Az államtitkár még aznap válaszolt, kifejezve a Szentatya szándékát, miszerint sürgősen fel kell állítani Budapesten a nunciatúrát, vagyis a legmagasabb szintű pápai diplomáciai képviseletet, mivel a Szentszéknek ez a szándéka továbbra sem változott.[17] Ugyanaznap a nuncius részletes jelentésben is taglalta a Magyarországon kialakult helyzetet, egyben aktuális egyházi kérdésekről is szót ejtett, amelyek azonban összefüggésben álltak az eseményekkel.[18] Többek között hosszasan beszámolt a nuncius az aktuális politikai helyzetről, a Vix-jegyzékről, amely nyomán Magyarország magyarlakta területeket vesztene el, többek között az ország második legnagyobb városát, Szegedet; Károlyi ezt nem fogadhatta el, így a proletariátus kezébe helyezte a hatalmat. Ahogy a nuncius írja: „Károlyi ezt a rendkívül súlyos lépést ugyanazzal a könnyelműséggel és ugyanazzal a meggondolatlan felelőtlenséggel tette, amellyel múlt év novemberében kirobbantotta a forradalmat Magyarországon."[19] Vallási alapon nézve a kérdést, a nuncius elmondja, hogy a Kun Béla-féle kormányban 30 népbiztos van, ebből 24 zsidó és 6 keresztény. Első dolguk volt, hogy felvették a kapcsolatot Oroszországgal, államosítanak mindent, kivéve az élelmiszereket, a gyógyszertárakat, a 20 főnél kevesebb munkást foglalkoztató üzleteket. Államosítják a házakat, színházakat is (ahová a munkások ingyen mehetnek), népbíróságokat állítanak fel, megszüntetik a rendőrséget, szétválasztják az államot és egyházat, valamint bebörtönzik az ellenfeleiket.

16 S.RR.SS., AA.EE.SS. Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340. fasc. 532. f. 69. Rejtjeles üzenet az államtitkárnak. 1919. március 24.

17 S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340. fasc. 532. f. 70r. Rejteles üzenet a nunciusnak.

18 S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340. fasc. 532. ff. 72–91r. Nunciusi jelentés. Bécs, 1919. március 25.

19 „Il Károlyi ha fatto questo gesto gravissimo con la stessa leggerezza e con la medesima spensierata incoscienza con cui fece scoppiare, nel Novembre scorso, la rivoluzione in Ungheria." Uo., f. 82r.

Válaszában az államtitkár arról biztosította a nunciust, hogy a jelentést a Szentatya is olvasta, aki nagy figyelemmel követi az eseményeket.[20] Kifejezve a Szentszék komoly aggodalmát a kialakult helyzet miatt, így írt: „Reméljük, hogy az Úr irgalmas lesz ehhez a szerencsétlen nemzethez, amely mindig is élő hitéről és a Katolikus Egyházhoz való mély ragaszkodásáról volt nevezetes."[21]

Április 25-iki jelentésében a nuncius már teljes egyházüldözésről számolt be.[22] Az egyházi személyek civilben járnak, sok szerzetesnek el kellett hagynia a rendházát. Csernoch érsek budapesti vikáriusa egy Magyarországot elhagyni tudó osztrák nővéren keresztül arra tett javaslatot, hogy a szerzetesek közül az ideiglenes fogadalmasokat bocsássák haza családjukhoz, az örök fogadalommal rendelkezőket, akiknek ezek után nincs hova menniük, külföldre sem, azokat mentsék fel szerzetesi fogadalmaik alól. A nuncius véleménye szerint a feltett kérdés túl általános, így negatívan kellene felelni rá, de a klauzúrán kívüli életet a kialakult helyzetre való tekintettel engedélyezni kell a szerzetesek számára, de a világi (*more laicali*) öltözködés még segítségükre is lehet, hogy továbbra is találkozhassanak egymással.[23] Egy olasz tábornokon keresztül ígértek neki segítséget, aki megígérte, hogy egy tartalékos olasz százados civil öltözékben eljuttatja Csernochhoz a nuncius levelét, és a pápai levél másolatát, amelyet eddig nem sikerült hozzá eljuttatni, az eredetit ugyanis útközben elkobozták. Ezzel azt is éreztetni akarja, hogy nem hagyták egyedül.

A szegedi ellenkormányról Valfrè nuncius július 3-án kelt jelentéséből értesülhettek a Vatikánban.[24] Az ellenkormányt a másik Károlyi, Gyula gróf (miniszterelnök 1931–1932) vezette. Jelentette azt is, hogy felkereste őt az ellenzék egy másik vezére, Bethlen István gróf (miniszterelnök 1921–1931) is. Csernoch ugyanaznap kelt elkeseredett hangú levelében újra kifejtette, mennyire súlyos a helyzet.[25] Elképzelése szerint jelen helyzetben a magyarországi Katolikus Egyházat szövetséges protektorátus alá kellene helyezni. Megemlíti az olasz Guido Romanelli alezredes (1919-ben járt misszióban Magyarországon[26]) szerepét is, aki megpróbált Kun Bélával tárgyalni.

20 Archivio Secreto Vaticano (Vatikánváros; = ASV), Archivio della Nunziatura di Vienna (= Arch. Nunz. Vienna), b. 795. ff. 123–124. A bíboros államtitkár válasza a bécsi nunciusnak. Vatikán, 1919. április 21. Vö.: S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340. fasc. 532. ff. 96–97.

21 „È da sperare, che il Signore vorrà muoversi a pietà di quell'infelice Nazione, che sempre si è distinta per la fede viva e il profondo attaccamento alla Chiesa Cattolica." S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340. fasc. 532. f. 96v.

22 S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340. fasc. 533. ff. 2–5. Nunciusi jelentés. Bécs, 1919. április 25. „È la persecuzione nel suo pieno vigore." Uo., f. 2r.

23 A Szent Officium az államtitkár kérésére foglalkozott az üggyel. Elfogadták, hogy a nuncius bizonyos esetekben dönthet a szerzetesek ideiglenes szekularizálásáról, de nem menthet fel a tisztasági fogadalom alól. (1919. júl. 21.) S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340. fasc. 533. ff. 41–44. A döntést 1919. júl. 24-én rejtjeles üzenetben közölték a nunciussal. Uo., f. 43.

24 S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340. fasc. 533. ff. 28–29. Nunciusi jelentés. Bécs, 1919. július 3.

25 S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340. fasc. 533. ff. 30–32r. Csernoch János levele Pietro Gasparri államtitkárnak. Esztergom, 1919. július 3.

26 Személyével kapcsolatosan: *Guido Romanelli*: Nell'Ungheria di Béla Kun e durante l'occupazione romena. La mia missione. (maggio–novembre 1919). A cura di Antonello Biagini. Ufficio Storico – Stato Maggiore dell'Esercito, Roma, 2002.; *Viviana Stacco*: "L'impossibile missione di Romanelli. Un ufficiale italiano nell'Ungheria della Rivoluzione". Gaspari editore, Udine, 2010.; *Szabó Mária*: A Romanelli-misszió – La missione di Romanelli. Egy olasz katonatiszt Magyarországon (1919. május-november). Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Bp., 2009.

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG BUKÁSA ÉS A HELYZET KONSZOLIDÁLÓDÁSA

Augusztus 1-én – még nem tudva arról, hogy a Tanácsköztársaság ugyanaznap megbukott – a nuncius újabb jelentést küldött, amelyben továbbította gróf Károlyi Gyula levelét és ellenkormányának névsorát, valamint a Szegeden összegyűlt katolikusok kérését is, amelyben a pápa közbenjárását kérik az Antantnál a kommunista rezsim megbuktatása érdekében. Egyúttal jelezte azt is, hogy időközben Károlyi Gyula már lemondott és Pattantyús-Ábrahám Dezső (1919. július 12. – augusztus 12.) vette át a helyét. Továbbá annak a véleményének adott hangot, hogy a Tanácsköztársaság napjai még vannak számlálva, mert már semmijük sincs. A nuncius azonban arra is felhívja a figyelmet, hogy a szomorú eseményeknek egy eredménye mégis van: a kommunista elvekre épülő papi tanács teljesen felbomlott, és az egykori tagok az események hatására olyannyira kiábrándultak, hogy a legkevésbé sem szeretnék elölről kezdeni az egészet. A bolsevikok még most is mindent megpróbálnak azért, hogy a papokat hivatásuk elhagyására rábírják, még valami szemináriumfélét is nyitottak nekik egy jezsuita házban. Legutóbb 37 volt azok száma, akik elhagyták az Egyházat, hogy a kommunizmus apostolai legyenek. Igaz, ebből csak hat volt katolikus pap, ami azt jelenti, hogy ebben a súlyos helyzetben a klérus méltón állt helyt.[27]

A Tanácsköztársaság bukásával még korántsem ért véget a súlyos politikai helyzet, azonban lehetőség nyílt a vörös terror okozta sebek feltárására és lehetőség szerinti gyógyítására. Rott Nándor veszprémi püspök (1917–1939) és a közben kinevezett új váci főpásztor, Hanauer Á. István (1919–1942) szeptember 3-án az egyházmegyéket is érintő határváltozásokra gondolva írtak a Szentatyának.[28] Szót ejtettek arról is, hogy a bolsevik kormány a Tanácsköztársaság alatt a szerzetesektől rendjeik elhagyását kérte. Sok piarista és premontrei aláírta ezt: nem misézett és nem gyóntatott többet, így elvesztette a nép bizalmát. Nagyobb részük azonban megmaradna rendjében, de szükséges a figyelmeztetésük és a megfelelő penitencia kiszabása. A bencések és ciszterciek ugyanakkor jól helyt álltak a nehéz helyzetben, ezért javasolják, hogy a Szentatya írjon nekik dicsérő levelet. Hasonlóképpen az egyházmegyés papságnak is készüljön ilyen levél, mert „kevés volt az aposztázia, ellenben a bolsevikok nagyon sok vértanút megöltek."[29] Az apostoli levelekre vonatkozó kéréseket a vatikáni államtitkárságon megalapozottnak találták, azok el is készültek.[30]

Szeptember 4-én kelt jelentésében a nuncius részletesen beszámolt a Tanácsköztársaság bukásáról, Kun Béla külföldre meneküléséről és internálásáról (később Moszkvába emigrált, de 1939-ben a sztálini tisztogatás áldozatává vált), az egyik legvéresebb bolsevik, Szamuely Tibor öngyilkosságáról Ausztriában, akinek tetemét a helyi zsidó hitközség nem fogadta be

27 S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340. fasc. 533. ff. 51–58. Nunciusi jelentés. Bécs, 1919. augusztus 1.

28 S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340. fasc. 533. ff. 62–64. Rott Nándor veszprémi és Hanauer Á. István váci püspökök levele XV. Benedek pápához. Veszprém, 1919. szeptember 3.

29 „[...] le apostasie erano poche, ma i martiri furono molti uccisi dai bolsevichi" Uo., f. 64v. Az ehhez is készült feljegyzés: S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340. fasc. 533. ff. 65–69r. Ilyen vértanúk voltak például Kósa József jászkarajenői plébános és Hornyik Károly káplán, akiket 1919. május 4-én lőttek agyon a plébánián. Vö.: Varga Lajosnak az ügyről készült kézirata, valamint Puskás Mihály szentkirályi plébános személyes visszaemlékezése (2014).

30 S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340. fasc. 533. ff. 70–71r. Jándi Bernardin pannonhalmi priornak; Uo., ff. 72–73r. Békefi Remig zirci apátnak; S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340. fasc. 534. ff. 32–33. Csernoch Jánosnak címezve a magyar klérusnak. Ld. még: Uo., f. 34. (Békefi); Uo., f. 35. (Jándi). S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340. fasc. 533. ff. 74–76r. A magyar klérusnak.

a temetőjébe sem. Beszámol továbbá a felfedezett véres gyilkosságokról, a Tanácsköztársaság bukását követő román megszállásról és a románok hatalmas hadisarc-igényéről (az állatállomány 30%-át, 20000 vagon gabonát és a vasúti állomány felét követelték), amellyel szemben az Antant tehetetlennek bizonyul, végül az augusztusi politikai változásokról és a bolsevikok üldözéséről.[31] Az egyházi közösségek közben lassan visszaköltözhettek a kommunisták által elkobzott épületeikbe. A nuncius értékelte a papság és a szerzetesek viselkedését a kommunista diktatúra első hónapjai alatt. Információi szerint a szerzetesek helyt álltak, kivéve néhány irgalmast, és talán néhány minoritát, hiszen legtöbbjük inkább vállalta, hogy elszenvedje az igazságtalanságokat és a rossz körülményeket, mint hogy aláírja kilépési nyilatkozatot. A 280 piarista közül azonban sokan, 80-an írták alá ezt az iratot.[32] Ennél fogva vizitátorokat szeretne kinevezni egyes szerzetesrendek felülvizsgálatára.

Ahogyan láttuk, a Kun Béla nevével fémjelzett Tanácsköztársaságot éltető kommunisták úgy gondolták, hogy az egyházi munka ellehetetlenítésével, az egzisztenciájuk alapját jelentő bevételi források elvételével, templomaik kulturális célokra (is) történő felhasználásával elvehetik a papok, szerzetesek és szerzetesnők kedvét a számukra káros tanok terjedésétől. Több esetben jogszerű igazságszolgáltatás nélkül börtönöztek be, ítéltek halálra papokat főként azért, mert így akarták kiiktatni azt az erőt, amellyel hathattak a – nemcsak katolikus – lakosságra. Az üldözésben többször anyagi érdekek keresése is szerepet játszott. Ki kell mondanunk azt is, hogy a rémtettek elkövetői sokszor igen primitív módszereket alkalmaztak céljaik eléréséhez. A kecskeméti ferences rendház Historia Domusa így összegzi 1919-es kommün eseményeit:

„Tulajdonképpen a kommunizmus nem volt egyéb, mint egy nagy kaliberű rablóbanda, mert gyilkolt, rabolt, fosztogatott az országban törvényesség és új rendszer leple alatt. A kecskeméti zárda, leszámítva a folytonos fenyegetéseket, zaklatásokat és folytonos rettegést, mert mindig attól lehetett tartani, hogy éj idején ide is berontanak, nagyobb anyagi károkat nem szenvedett. Készenlétben is álltak mindig a menekülésre, különösen a vége felé, amikor azt tervezték, hogy az összes papokat és szerzeteseket kiirtják [...]."[33]

Az országban lassan kezdett helyreállni a nyugalom. 1920. január 29-én a nuncius beszámol a választások kedvező eredményéről, amely számára a rendpártiak teljes győzelmét jelentette.[34] A külügyminiszter január 28-én az államtitkárhoz,[35] 31-én a pápához fordult.[36] Február 17-én kelt válaszában Gasparri bíboros megnevezte Lorenzo Schioppa címzetes érsek mint új nuncius (1920–1925) személyét.[37] Ő hamarosan átadta megbízólevelét, de már az új kormányzónak, Horthy Miklósnak, aki 1920 tavaszától 1944 őszéig töltötte be az államfői posztot.

31 S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340. fasc. 533. ff. 92–98r. Nunciusi jelentés. Bécs, 1919. szeptember 3.

32 ASV Arch. Nunz. Vienna, b. 795. ff. 415–416. Pro memoria. A neves piarista, Schütz Antal feljegyzése. 1919. augusztus 11.

33 Magyar Ferences Könyvtár és Levéltár (= MFKL), Kecskemét, Historia Domus, 1919. Idézi *Kálmán Peregrin*: Ferencesek Kecskeméten – Diktatúrák közepette. Adalékok a kecskeméti ferences kolostor 20. századi történetéhez. In: Helytörténeti részletek a kecskeméti ferences rendház háztörténetéből (1644–1950) Szerk. Szabó Attila. Kecskeméti Lapok Kft, Kecskemét, 2004. 161.

34 S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340. fasc. 534. ff. 56–58. Nunciusi jelentés. Bécs, 1920. január 29.

35 S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340. fasc. 534. ff. 66–67.

36 S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340. fasc. 534. ff. 61–63r.

37 S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340. fasc. 534. ff. 69–70.

FORRÁSKÖZLÉS

1.
XV. Benedek pápa levele Csernoch János bíborosnak.

Vatikán, 1919. március 12.

S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340. fasc. 532. ff. 65r–66r.

Az apostoli levelet, amely a Tanácsköztársaság kitörése miatt csak nagy nehezen jutott el a címzetthez, a Monarchia szétesése okán írta a pápa. Mivel a nemzetek nyugalmát és javát a Szentszék a szívén viseli, biztatja a püspököket a köz haszna érdekében történő kiállásra, valamint a határozott fellépésre azok ellen, akik a papság soraiból nacionalista, gyűlöletkeltő módon beszélnek, vagy még inkább az egyházi törvények eltörlése érdekében szervezkednek, ezen túl a püspökök álljanak papjaik mellett azok anyagi és morális szükségleteiben.

[fol. 65r]

Joanni S.R.E. Presb. Cardinali Csernoch
Archiepiscopo Strigoniensi

Benedictus PP. XV
Dilecto Filio Nostro

Dilecte Fili Noster
salutem et apostolicam benedictionem.

Multiplices quidem anxietates[38] tam crudele tamque diuturnum bellum Nobis attulit, at nihil magis anxios sollicitosque Nos habet quam quod inde orta rerum perturbatio non solum in societatem civilem sed in religiosas ipsas gentium rationes redundavit. Praesertim vero magni casus Nos movent eorum populorum ex quibus Imperium Austro-Hungaricum compositum erat, quique iam singuli[39] ad eam rei publicae formam nituntur quae singularum nationum votis respondeat.[40] Cum enim his populis[41] conspicua pars gregis Nobis divinitus crediti contineatur, quae semper fide et impensa erga hanc Apostolicam Sedem pietate eminuit, facile intelligitur singularem in modum Nos curare *[fol. 65v]* ne aliquod[42] apud eos religio capiat detrimentum. Equidem iis omnibus qui earum Civitatum[43] res publicas gubernant, dum pacem et prosperitatem suis populis firmare student, speramus fore curae ut sarta tecta Ecclesiae iura legesque conservent, si vere volunt institiae[44] in civili societate ac boni publici fundamenta salva consistere. Jam vero nemo ignorat quam cordi sit Apostolicae Sedi interna tranquillitas bonumque nationum, quamque parata semper sit omnem suam operam in id conferre. Quin etiam, quo me-

38 anxietatis ASV fol. 372.
39 singula ASV fol. 372r.
40 beszúrás: Cum enim his; törlés: His enim
41 törölt szó következik: cum
42 beszúrás: aliquod; törölt szó: quod
43 civitatem: ASV fol. 372r.
44 iustitiae: ASV fol. 372r.

lius rem assequatur, mutuas necessitudines[45] seu relationes cum legitimis Civitatum gubernatoribus, qui se id velle signicaverint,[46] inire consuevit. Admodum igitur opportune hanc Apostolicae Sedis propensam voluntatem illustrabunt Episcopi, demostrantes quantam publicae utilitatis spem utriusque potestatis conspiratio contineat. In administrando autem munere sibi divinitus concredito, Apostolica Sedes cum prudentiae[47] studioque Episcoporum, tum sacri ordinis et laicorum actioni disciplinaeque confidit. Etenim antiquus ille humani generis oppugnator Satanas, harum civilium commutationum nactus opportunitatem, Ecclesiae solidam compagem dissolvere conatur eiusque salutarem operam impedire. Itaque Nos[48] aegro sollicitoque animo nuper vidimus nonnullos e clero[49] nimis aperte licenterque *[fol. 66r]* in medios politiacarum[50] rerum fluetus se coniicere, seque acerrimis de natione contentionibus immiscere, partium odia concitantes in sacri ministerii dignitatem. Sed multo maiori Nobis aegritudini fuit quod accepimus clericos quosdam ausos esse populariter comitia habere, ut de sanctissimis Ecclesiae legibus abolendis consultarent. Huic tantae tamque deplorandae[51] officii oblivioni[52] omnino Episcoporum est vehementissime reclamare,[53] ut ad veritatem sanitatemque devii revocentur. Hi vero meminerint iis plane subesse oportere „quos[54] Spiritus Sanctus posuit Episcopos regere Ecclesiam Dei"; nam, ut ait Igantius martyr, „quotquot Dei et Jesu Christi sunt, hi sunt cum Episcopo" (Philad. III, 2)[55]; quare[56] qui non sunt cum Episcopo nec Dei sunt neque Jesu Christi. Eosdem[57] volumus admonitos quam dedeceat sacerdotem catholicum, qui in coercendis cupiditatibus ceteros anteire debeat, ipsum infirmiorem[58] videri. Quamobrem[59] alte vehementerque denuntient Episcopi nullam prorsus ab Apostolica Sede de sacerdotalis continentiae lege permitti posse quaestionem, quae quidem lex ab ipsa tamquam[60] peculiare ornamentum habetur Ecclesiae Latinae, eiusdemque fons quidem praecipuus actuosae virtutis. Retundant praeterea[61] ex auctoritate[62] necesse est inconsideratissimam[63] eorum temeritatem qui non verentur haec contendere: «bona sive mobilia sive immobilia singulorum *[fol.66v]* beneficiorum seu institutorum ecclesiasticorum, imo etiam piarum quarumvis fundationum,[64] quoque modo ad ecclesias et insti-

45 beszúrás: seu relationes
46 a szó ceruzával kijelölve, és kérdőjelezve
47 a szó végén törölt e; pridentiae: ASV fol. 372v.
48 beszúrás: aegro sollicitoque, törölt: sollicito cum
49 Clero: ASV fol. 372v.
50 politicarum: ASV fol. 372v.
51 deplerandae: ASV fol. 372v.
52 utólag felcserélve a két szó
53 nincs vessző: ASV fol. 372v.
54 törölt szó következik: posui
55 beszúrás: quare...Christi.
56 törölt szó következik
57 törölt szó következik: voluit
58 infirmiorum: ASV fol. 372v.
59 Az olasz piszkozatból kitűnik, hogy egy nagyobb részt, innen kezdve egészen *Decalogi praecepta violantur*-ig később írták hozzá. A piszkozatban szereplő főleg latin nyelvű betoldáson még finomítottak azután. vö. fol. 68v.
60 quae quidem lex ab ipsa tamquam: ASV fol. 372v.
61 praeterae : ASV fol. 373r.
62 autoritate: ASV fol. 373r.
63 inconderatissimam: ASV fol. 373r.
64 fundationem: ASV fol. 373r.

tuta illa pertinentium, esse inalienabilem proprietatem omnium in Hungaria existentium catholicorum; eorumque administrationem iusque de illis pro lubitu disponendi, non tantum in fines praestitutos, sed etiam in alios prorsus fines, trasferenda esse ad comitia sic dicta catholicorum». Quibus quidem principiis, a spiritu sacerdotali maxime[65] alienis, non solum hierarchicus ordo omnisque Ecclesiae disciplina subvertitur, sed etiam divina ipsa Decalogi praecepta violantur. Simul vero Epsicopos, quam maximo studio possumus, hortamur et[66] omnibus paternae caritatis officiis suum quisque clerum sibi devinciant,[67] varias ejus necessitates materiales, uti dicuntur, et morales ipsi per se accurate exquirant,[68] eisque ut medeantur[69] nihil praetermittant; id quod non dubitamus quin ipsi iam habeant in animo efficere. Item explorent quid suo polulo pro novis temporibus necesse sit, eique opportune consolant;[70] et, si opus fuerit, rem[71] ad Apostolicam Sedem deferant. Haec tibi, dilecte fili[72] Noster, qui in acie et dimicatione versaris, paterna cum fiducia edicentes, caelestium auspicem munerum et praecipue benevolentiae Nostrae testem, apostolicam benedictionem tibi tuoque[73] gregi universo amantissime impertimus.

Datum Romae apud S. Petrum, die XII Martii, in festo S. Gregorii Magni, anno MDCCCCXIX, Pontificatus Nostri quinto.[74]

Benedictus P.P. XV.[75]

2.[76]

Teodoro Valfrè di Bonzo nuncius jelentése Pietro Gasparri államtitkárnak.

Bécs, 1919. április 15.

S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340. fasc. 532. ff. 92r–95r.

A nuncius részletesen beszámol a Tanácsköztársaság kitöréséről, amelyet a terror uralmának nevez. Ebben a helyzetben az egyetlen megoldás az lehet, ha az Antant elfoglalja az országot. Az Egyház javait elkobozták, államosították az iskolákat, a kultuszminiszter egy aposztata piarista. Beszámol Mikes János szombathelyi püspök, Csernoch János hercegprímás (és Lepold Antal irodaigazgató), Rott Nándor veszprémi és Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök, valamint a szerzetesrendek és a papság szomorú helyzetéről. Sokakat bebörtönöznek, ellehetetlenítenek, illetve kilépésre igyekeznek rávenni.

65 beszúrt szó, törölt szó: plane
66 ut: ASV fol. 373r.
67 törölt beszúrás következik: (ovvero varia quae ad bonum et animi et corporis ei necessaria sunt)
68 törölt beszúrás következik: (eademque ut praebeant; pontos vessző: ASV fol. 373r.
69 vessző: ASV fol. 373r.
70 consulant: ASV fol. 373r.
71 beszúrt szó
72 Fili: ASV fol. 373r.
73 törölt szó következik: clero
74 quinte: ASV fol. 373r.
75 ASV fol. 373r.
76 A kisebb betűtévesztéseket, elütéseket jelzés nélkül javítottam.

[fol. 92r]
Nº 15835
Nunziatura Apostolica
Vienna 15. aprile 1919.

Oggetto
Notizie di Ungheria

Eminenza Reverendissima,

Facendo seguito al mio rispettoso rapporto distinto col Nº 15605,[77] mi faccio un dovere di riferire all'Eminenza Vostra Reverendissima le ultime notizie che mi sono giunte dall'Ungheria.

Il regime bolscevico ha inaugurato colà il regno del terrore. Una piccola minoranza di deliquenti, che si è imadronita del potere e dispone della forza, tiranneggia a suo piacimento l'intera popolazione, che non solo non può reagire ma neppure ha il coraggio di protestare. Le disposizioni le più severe ha emanato il Governo giudeo-comunista contro chiunque osi manifestare opinioni a lui contrarie. I giornali devono, tutti senza eccezioni, scrivere nel senso voluto dal governo. La censura è rigorosissima e le relazioni coll'estero quasi completamente interrotte. Gli uomini politici appartenenti ai partiti borghesi, che non hanno fatto in tempo a mettere la frontiera fra loro e i comunisti ungheresi, sono imprigionati. Nè quasi tutto ciò bastasse, sembra che il governo ritenga di non aver sufficientemente intimorita la *[fol.92v]* borghesia ungherese e che – come mi diceva un Console di una potenza neutra venuto in questi giorni –, per farlo, dietro il consiglio di Lenin abbia intenzione di permettere alla soldatesca rossa e ai peggiori rifiuti della società di abbandonarsi, per tre giorni, al saccheggio.

La grandissima maggioranza dei cittadini, come è facile supporre, è tutti altro che soddisfatta del regime attuale; esse però non ha i mezzi per reagire, è sfiduciata e divisa. L'unica speranza la ripone in una eventuale occupazione dell'Ungheria per mezzo delle truppe dell'Entente. Senza un aiuto dal di fuori, si teme che l'Ungheria dovrà ancora per parecchio tempo gemere sotto l'oppressione degli attuali governanti che, con le ricchezze enormi di cui si sono impadroniti e con l'aiuto che sperano dalla Russia, cercheranno di mantenersi al potere quanto più potranno. Pare che lo stesso Lenin progetti un viaggio in Ungheria, dove si recherebbe accompagnato da un numeroso seguito. Almeno così annunziano i giornali di oggi.

Per la Chiesa è questo un momento di intensa e dolorosa persecuzione in Ungheria. I beni ecclesiastici sono stati sequestrati ed inventariati. Il governo voleva anche chiudere le chiese e farle servire ad altri usi, adibirle cioè a teatri, cinematografi, ecc. e sembra che qualcuna abbia di fatto subita questa sorte e che i bolscevisti si siano sfogati diabolicamente e manomettere gli oggetti più sacri. Sembra però che tutto ciò abbia prodotto una certa resistenza da parte della popolazione contro questa misura, ed il governo l'ha sospesa per ora, quantunque i giornali vadano tutto giorno gridano che la Chiesa deve essere soppressa. Le scuole sono state laicizzate, l'insegnamento religioso *[fol. 93r]* sostituto con la spiegazione delle dottrine comuniste, gli ecclesiasitici non potranno più dedicarsi all'insegnamento, a meno che non preferiscano di farsi apostoli del comunismo e

77 Amennyiben a szám helyes, nem szerepel az AA.EE.SS. anyagai között.

di apostatare della Chiesa. Il Ministro dei Culto è un bolscevico sacerdote apostata degli Scolopi, il quale si è presentato in qualche casa religiosa per tenere discorsi ed inviti quali potevano uscire dalla bocca di un simile disgraziato.

I vescovi si considerano come internati e non possono uscire dalle città dove si trovano. Monsignor Mikes Vescovo di Szombathely, che, come ho riferito all'Eminenza Vostra, era stato internato in un Convento dal Governo del conte Károlyi, è stato ora condotto in prigione a Budapest. Egli vienne trattato come un comune malfattore. Persona che ha potuto avvicinarlo un momento rifersice che egli è estremamente invecchiato e malandato. Da varie parti poi mi si è fatto sapere che la sua vita corre serio pericolo. Il suo Segretario, che ha potuto rifugiarsi a Vienna, ricevette ieri l'altro, clandestinamente, un biglietto cosi concepito: „Episcopus Sabariensis in maximo capitis periculo est. In nomine Domini afferte auxilium." Il povero sacerdote si precipitò in Nunziatura per riferirmi la cosa. Io, come ho riferito, telegrafai subito al Béla Kun, uno dei Capi dei comunisti ungheresi e sedicente ministro degli esteri. Finora però non ho avuto nessuna risposta al mio telegramma.

L'Eminentissimo Cardinale Csernoch è stato scacciato dal suo palazzo insieme ai suoi famigliari, di questi, il canonico Lepold, direttore della Cancelleria Primaziale, è potuto fuggire in tempo perch'e aveva saputo che si era dato l'ordine di incarcerarlo.

Il Cardinale vive ora in una cameretta in una casa privata. *[fol. 93v]* Tutto quanto possedeva è stato prèso. Io, profittando della venuta a Vienna del suo cerimoniere, un giovane sacerdote che aveva potuto passare a piedi la frontiera, gli inviai per suo mezzo il venerato autografo pontificio a lui diretto e trasmessomi dall'Eminenza Vostra col suo ossequiato dispaccio N° .... Il giovane prete mi assicurò che avrebbe fatto in modo di ripassare la frontiera senza incidenti. Ora invece egli mi fa sapere che è stato spogliato di tutto e che anche l'autografo pontificio è stato preso. Ne chiede una copia, che io mi affretterò a spedire, appena si presenterà l'occasione, avendo avuto la precauzione di far copiare detto augusto documento prima di inviare l'originale.

Monsignor Rott, Vescovo di Vesprimia, fu sopreso dai comunardi, nel suo palazzo, alla mezzanotte, metre riposava. Gli dettero appena il tempo di vestirsi e lo strapparono fuori tra insulti e minaccie, dopo di che la plebaglia iscienò nel palazzo vescovile un ripugnante e scandaloso baccanale e manomise tutto. Il Vescovo vive ora in una casa privata. Tutti i canonici sono fuggiti.

Di Monsignor Prohászka, Vescovo di Alba Reale, correva ieri voce che fosse stato anche egli imprigionato: non so se sia esatto.

I religiosi e le religiose non ungheresi dovranno lasciare l'Ungheria, alcuni lo hanno già fatto, altro pare che abbiano potuto essere afficacemente protetti da qualche consolato neutrale. Dai soggetti ungheresi i comunisti esigono, se vogliono continuare ad insegnare, una dichiarazione con la quale si obbligano a educare la gioventù secondo lo spirito comunista, senza religione, ecc. E che dichiarino anche di non *[fol. 94r]* appartenere più a nessuna Congregazione religiosa e ne dimettano l'abito. Non a tutte la comunità è stata fatta finora questa domanda. Alcuna però, in seguito ad essa, non avendo voluto accettare queste condizioni, sono state disperse. Mi si dice che gli scolopi di Budapest abbiano accettato di comportarsi come professori laici. Non so la cosa sia vera e, nel caso, quali precauzioni abbiano essi prese. Debbo però avvertire che lo spirito di quei religiosi lasciava abbastanza a desiderare. Come però ho detto, non tutte le congregazioni religiose sembra siano state messe finora nella stessa dolorosa alternativa. In alcuni luoghi dove il comunismo non sevisce come nei centri più grandi, per ora pare che esse siano lasciate tranquille. A Strigonia p.e. il

Governo centrale aveva mandato l'ordine che fossero cacciate le religiose, ma le donne del popolo fecero subito un comizio in pubblica piazza e obbligarono gli emissarii comunisti a rimettere il loro proposito. Vi sono poi alcune congregazioni, come le Suore di Carità, le Missionarie Francescane di Maria ed altre, che si sono talmente consacrate al servizio dei feriti negli Ospedali e lo hanno fatto con tanto sacrifizio e con tanta buona grazia, che il popolo le rispetta e anche ora sono lasciate in certo modo tranquille. Speriamo che duri.

Intanto però il Governo ha socializzato tutti i mezzi di produzione e tutti viveri. Esso non distribuisce gli alimenti se non a coloro che lavorano, perchè dice che chi non lavora non ha neppure diritto a vivere. Ma perchè qualcuno possa provare che realmente lavora, è necessario che si iscriva a una delle tante leghe camere di lavoro od associazioni comuniste o socialiste, che sono le solo autorizzate a dare lavoro per conto dello stato. I sacerdoti, come tali non hanno diritto agli *[fol.94v]* alimenti, il loro ministero sacerdotale non è considerato come un lavoro che dia diritto all'esistenza. Essi finora hanno potuto vivere di ripieghi e con le riserve che possedevano, ma siccome il Governo poco a poco lo priverà di tutto e intanto non fornisce loro nulla, esso sono spinti ad entrare in qualcuna della associazioni suddette. Lo scatenarsi di tante passioni non ha lasciato di avere dolorose consequenze anche sullo spirito sacerdotale. Mi sono state segnalate già alcune lacrimevole defezioni.

Gli ecclesiastici poi che intendono dedicarsi all'insegnamento, oltre al dichiararsi secolarizzati, devono come tutti gli altri maestri, subire un esame davanti ad una commissione bolscevica formata di operai!

Queste sono le notizie un pò più precise che mi sono giunte. La corrispondenza è sorvegliata con estremo rigore, ai giornali ungheresi non si può assolutamente prestar fede e le poche persone che riescono a fuggire, non sanno altro che le loro proprie miserie e qualche cosa accaduta nelle località dove esse abitavano. Del resto dell'Ungheria generalmente non possono dir nulla.

Aggiungerò poi che in questi ultimi giorni si va facendo strada la speranza che questo stato di cose non possa durare per molto tempo. Pare infatti che, malgrado tutti gli incitamenti dei comunisti, la enorme maggioranza della popolazione si mantenga sempre estranea al loro movimento e che specialmente i contadini si preparino ad una resistenza più efficace. Speriamo che ciò sia quanto prima e che quella povera nazione, cosi provata, possa vedere presto giorni migliori. I danni però che questo ciclone avrà fatto alla Chiesa non saranno cosi *[fol. 95r]* facilmente riparabili. Almeno i buoni sappiano profittare di questo avviso del Signore: ad essi non ne mancano i motivi.

Prostrato al bacio della S. Porpora con sensi di profindissima venerazione ho l'onore di rassegnarmi dell'Eminenza Vostra Reverendissima

umilm. devmo. obmo. servo
+ Teodoro Arciv. di Trebisonda
Nunzio Apostolico

Sua Eminenza Reverendissima
Il Signor Card. Pietro Gasparri
Segretario di Stato di Sua Santità

3.
Az veszprémi angolkisasszonyok rendtagjai számára készített kilépési nyilatkozat minta
Veszprém, 1919. április 28.
S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340. fasc. 533. f. 16r.

Hasonló kilépési nyilatkozatokkal igyekeztek rábírni a szerzeteseket rendjük és hitük elhagyására, ígérve nekik, hogy ebben az esetben állásuk megmarad.

[fol. 16r]
Én .... okl. tanítónő, az Angolkisasszonyok veszprémi nőszerzetes rendjének tagja, ezennel kijelentem, hogy a rendből kilépek.

A szerzetesi formaruhát többé nem viselem s magamat világi személynek tekintem. Egyuttal elismerem, hogy a kilépésre semminemü kényszer alatt nem állottam s azt tisztán szabadakaratomból határoztam el.

Átlépek a magyar-tanácsköztársaság szolgálatába, mint tanítónő /tanárnő/ s alávetem magam mindazon rendelkezéseknek melyeket a magyar-tanácsköztársaság tanügyi népbiztossága a tanitószemélyzet számára előirt.

Veszprém, 1919. április hó 28.-án.

ÉRSZEGI MÁRK AURÉL

MAGYARORSZÁG ÉS A SZENTSZÉK DIPLOMÁCIAI KAPCSOLATFELVÉTELE 1920-BAN

BEVEZETÉS

Magyarország és a Szentszék ezeréves kapcsolatainak minden bizonnyal egyik legösszetettebb, legmozgalmasabb fejezete az 1918–1920 közötti két esztendő. Az I. világháború végének, a különböző forradalmaknak, megszállásoknak, területi veszteségeknek, a nemzetiségi kérdésnek, az állam–egyház viszonynak minden problematikája, ami abban a két évben csak felmerült, egyúttal megjelent a Szentszék–Magyarország viszonyban is.

Azt gondolhatnánk, hogy a nagy felfordulás közepette mind a magyar kormány, mind a Szentszék figyelmét más prioritások kötötték le, mégis azt tapasztalni, hogy mindkét fél, ha más-más okokból is, de olyannyira sürgősnek tartotta a diplomáciai kapcsolatok felvételét, hogy tulajdonképpen egymástól függetlenül, majdhogynem párhuzamosan kezdeményezte azt.

A Szentszék örök küldetésénél fogva[1] a térség helyi egyházainak sorsát tartotta szem előtt. Főbb aggodalmai a magyarországi egyház belső állapota, a kialakuló új határok által szétszabdalt egyházi közigazgatás, intézményrendszer, anyagi javak bonyolult kérdéseinek tisztázása, valamint – az új államberendezkedés okán – az állam és az egyház viszonyának alakulása voltak, s kiemelten a királyi főkegyúri jog sorsa. A Szentszék számára az apostoli királynak az egyház szervezése terén meglévő ősi jogai az egyház életébe történő beavatkozásnak számítottak, s a király személyéhez kötődő privilégiumnak tartván azokat, a király nélküli helyzetben megszűntnek tekintette, de legalábbis elérkezettnek látta a pillanatot, hogy megszabaduljon tőlük.

A magyar kormányok számára két okból volt fontos a Szentszékkel való kapcsolat. Egyfelől a nemzetközi elszigeteltségből való kitörés lehetőségét látták benne, s – mint tudjuk, hiába – azt is remélték, hogy a pápa a maga nagy tekintélyével az ország segítségére lehet majd a béketárgyalások során. Másfelől az egyházzal kapcsolatos kérdések miatt tekintették sürgősnek: nemcsak az intézményrendszer és birtokok sorsa foglalkoztatta a hatóságokat, hanem mindenekelőtt a főkegyúri jog kérdése. Hiába kiáltották ki a köztársaságot Magyarországon, a kormányzat képviselői úgy vélték, a főkegyúri jog, amit a dualizmus idején a király lényegében a magyar kormány révén gyakorolt, változatlan formában átszáll a köztársasági kormányokra is. Ezt szerették volna mihamarabb elismertetni a Szentszékkel.

1 Ami nem más, mint a *sollicitudo omnium ecclesiarum*, a minden egyházról történő gondoskodás (vö. 2 Kor 11,28) – nem véletlenül adta ezt a címet VI. Pál 1969. június 24-i, a pápai követek tevékenységét szabályozó motu propriójának.

Hasonlóképpen, a magyar katolikus egyház vezetése is fontosnak tartotta a diplomáciai kapcsolatok felvételét: a Szentszéktől védelmet remélt a nem túl egyházbarátnak ígérkező állammal szemben, támogatást az egyházmegyék egyben tartásához és javaik biztosításához, de magának az ország sorsának jobbra fordításához is.

KAPCSOLATFELVÉTEL A KÁROLYI-KORMÁNNYAL

A Pápai Államtitkárság már 1918. november közepén azt az iránymutatást adta a bécsi nunciusnak, hogy a pápa szeretne kapcsolatba lépni a térség új államaival, különös tekintettel Magyarországra. Teodoro Valfrè di Bonzo nuncius 1918. november 15-én ezért bizalmas levélben fordult néhány magyarországi püspökhöz, s természetesen Csernoch János bíboroshoz, jelezve a Szentszék készségét.[2]

Csernoch bíboros e levelet november 28-án továbbította magának Károlyi Mihály miniszterelnöknek, hozzátéve, hogy a püspöki kar örömmel venné a Szentszékkel való diplomáciai kapcsolatokat.[3] Károlyi olyannyira lelkesen reagált, hogy az mind a bíborost, mind a nunciust meglepte. Karácsony előtt megfogalmazott válaszában arra kérte ugyanis a prímást, hogy segítse elő a mielőbbi diplomáciai kapcsolatfelvételt.[4] Nem titkolt reménye volt ugyanis, hogy a Szentszék hajlandó lesz elismerni a köztársasági Magyarország jogfolytonosságát.[5] Csernoch bíboros ezt azzal továbbította a bécsi nuncius felé, hogy „bármilyen kormányról legyen is szó, a diplomáciai kapcsolat semmiesetre sem ronthat az Egyház helyzetén, sőt ellenkezőleg, nagyban használná az Egyház és a magyar állam közötti közeledés ügyét."[6] Károlyi üzenete a Vatikánban igencsak pozitív fogadtatásra lelt. Pietro Gasparri bíboros államtitkár 1919. február elején utasította is Valfrè nunciust, hogy – a magyar prímás közvetítésével – sürgesse a magyar kormánynál a hivatalos lépések megtételét.[7]

Ezzel szinte párhuzamosan futott egy másik kezdeményezés kormányzati képviselők részéről: a Károlyi-kormány katolikus ügyi kormánybiztosa, Persián Ádám 1918. december 6-án Csiszárik János választott püspök (a Külügyminisztérium kánonjogi tanácsosa) kíséretében felkereste a bécsi nunciust, s kijelentette, hogy a kormánynak szándékában áll fenntartani a diplomáciai kapcsolatokat a Szentszékkel, sőt, „foglalkoznak

2 Magyar Nemzeti Levéltár (Budapest; = MNL OL), Miniszterelnökségi Levéltár, Központilag iktatott és irattározott iratok (= K 26), MEI, 1220. cs. (M.E. 1919.XXXVII.2041). Teodoro Valfrè di Bonzo nuncius levele Csernoch János bíboroshoz. Bécs, 1918. november 15. (másolat)

3 MNL OL K 26 MEI. 1220. cs. (M. E. 1919. XXXVII. 2041). Csernoch János bíboros levele Károlyi Mihály miniszterelnökhöz. Esztergom, 1918. november 28.

4 MNL OL K 26 MEI. 1220. cs., (M. E. 1919. XXXVII. 2041.) Károlyi Mihály miniszterelnök levele Csernoch János bíboroshoz. Budapest 1918. december 21. (fogalmazvány); Olasz fordításban: Archivio Storico della Sezione per i Rapporti con gli Stati della Segreteria di Stato (Vatikánváros; = S.RR.SS.), Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari (= AA.EE.SS.), Austria-Ungheria, 1918–1920, pos.1340. fasc. 532. f. 36. (1918. december 23-i dátummal).

5 Vö. S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340. fasc. 532. f. 32. Teodoro Valfrè di Bonzo nuncius levele Pietro Gasparri Bíboroshoz. Bécs, 1919. január 13.

6 Ld. Esztergomi Prímási Levéltár (Esztergom; = EPL), 6443-6457/1918. Csernoch János bíboros levele Teodoro Valfrè di Bonzo nunciushoz, Esztergom, 1918. december 27. Idézi: *Csizmadia Andor*: Relations entre la Hongrie et le Saint-Siège pendant l'entre-deux-guerres. Akadémiai, Bp., 1980. (Studia Historica Accademiae Scientiarum Hungaricae 172.) 6.

7 Vö. S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340. fasc. 532. f. 47. Pietro Gasparri bíboros levele Teodoro Valfrè di Bonzo nunciushoz. Vatikán 1919. február 5. (fogalmazvány).

annak gondolatával, hogy azonnal Rómába küldjenek egy bizottságot, melynek Mgr. Csiszárik is tagja lenne, hogy tárgyaljanak azokról a kérdésekről, amiket a kormány a legsürgősebbeknek tart." Ezen kérdések között a királyi főkegyúri jog szerepelt az első helyen. Valfrè nunciusra meglehetősen rossz benyomást tett a magyar küldöttség, melynek kormányzati felhatalmazása felől is voltak kételyei (a jelek szerint Károlyi Mihály nem is tudott róla). Csiszárik püspökről meg kifejezetten negatív értékelést küldött a Vatikánba: „Az említett Monsignore, aki mindig oly nagyon fitogtatta a király iránti hűségét, most teljesen az új kormány híve, és azt reméli, azon munkálkodik, hogy szentszéki követté nevezzék ki [...] az állam és egyház kérdésében ő mindig az állam oldalán fog állni, amelyet képvisel."[8]

December közepén a Károlyi-kormány frissen kinevezett bécsi követe, Charmant Oszkár is felkereste a nunciust (ekkor már Károlyi megkapta Csernochtól a nuncius említett, november 15-i levelét). Ő szintén előadta, mennyire fontosnak tartaná a magyar kormány a Szentszékkel való közvetlen diplomáciai kapcsolatok létesítését, főleg bizonyos egyházi ügyeket érintő kérdések rendezése miatt, lévén ez a magyar püspökök vágya is. Valfrè nuncius neki is csak azt felelhette, amit már Persiánnak is elmondott, hogy tudniillik a magyar kormánynak kellene formálisan kérnie a kapcsolatok fölvételét. Charmant ettől kezdve ennek előmozdításán fáradozott. Amikor 1919 februárjában – több irányú küldetéssel – Rómába utazott, február 26-án fogadta őt a Vatikánban XV. Benedek pápa és Pietro Gasparri bíboros államtitkár. Charmant maga is meglepődött azon, amit ott tapasztalt: „A legnagyobb előzékenységgel találkoztam. Az államtitkár hajlandónak nyilatkozott, nem is csak arra, hogy a Szentszék egy nunciatúrát létesítsen Budapesten az egész keletre kiterjedő hatáskörrel, hanem hogy magát a bécsi nunciatúrát helyezze át Budapestre."[9] Pietro Gasparri bíboros államtitkár két nappal később táviratban értesítette Valfrè nunciust, hogy a pápa egyetért a budapesti nunciatúra felállításával, mert „a hivatalos kapcsolatok emelik az új államok tekintélyét."[10]

A Vatikánban jól látták, nem utolsó sorban a bécsi nunciatúra jelentőmunkája eredményeként, hogy Magyarországnak nagy szüksége van a diplomáciai kapcsolatfelvételre. Egyrészt azért, hogy ki tudjon törni nemzetközi elszigeteltségéből, másrészt belpolitikai okokból is. Ez utóbbi tény ugyan óvatosságot sugallt volna, azonban úgy vélték, hogy a magyar egyház számára nagy segítséget jelentene az adott helyzetben a Szentszék ilyetén támogatása, akár az egyházi birtokok kérdése, akár az új határok által szétszakított egyházmegyék ügye, s főként a főkegyúri jogtól való megszabadulás esélye miatt.[11]

Ami a belpolitikai kérdést illeti, Charmant Oszkár vatikáni tárgyalásainak eredményét az akkor már Berinkey Dénes miniszterelnök vezette kormány március 6-án tárgyalta, ám a szocialista és radikális kormánytagok belpolitikailag motivált heves ellen-

8 S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340. fasc. 532. f. 11. Teodoro Valfrè di Bonzo nuncius levele Pietro Gasparri bíboroshoz, Bécs, 1918. december 27. Ld. még: Politikatörténeti Intézet Levéltára (Budapest; = PIL) 704. f. 12. ő.e., 206–214. Persián Ádám emlékirata.

9 Ld. *Charmant Oszkár*: Az októberi forradalom után. Új Magyar Szemle, 1. (1920) 3. 1–7.

10 Archivio Secreto Vaticano (Vatikánváros; = ASV), Archivio della Segreteria di Stato (= Segr. Stato) rubr. 290. fasc. unico, Prot. nr. 87185. Pietro Gasparri bíboros rejtjeltávirata Teodoro Valfrè di Bonzo nunciusnak, Vatikán, 1919. február 28.

11 Vö. S.RR.SS., AA.EE.SS, Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340. fasc. 532. ff. 15–30. Memorandum sulla situazione politico-religiosa in Ungheria (Memorandum Magyarország politikai-vallási helyzetéről). Bécs, 1919. február.

állása okán csak annyit sikerült elérni, hogy a külügyminisztérium puhatolózzon, mit szólna eme kapcsolatfelvételhez az Antant, s főként Olaszország.[12]

Vass János vallásügyi miniszter ezzel nem volt megelégedve, ezért másnap, március 7-én – Vass József és Csiszárik János kíséretében – megjelent a bécsi nunciatúrán, hogy egy szép latin nyelvű jegyzék átnyújtásával bejelentse a kapcsolatfelvétel iránti igényt, s egyúttal közölje, hogy „a magyar köztársaság a főkegyúri jog gyakorlásában is a letűnt királyság teljes jogú örökösének tekinti magát."[13] A nuncius azonban ezúttal is jól látta, hogy a delegáció nem a kormány megbízásából ment hozzá tárgyalni, hanem személyes ambíciók vezették a minisztert.[14]

Charmant Oszkár viszont – aki vatikáni tárgyalásai folytán jól értette az ügy jelentőségét – tovább szorgalmazta a kormánynál, hogy mielőbb tegyék meg a Szentszék által elvárt hivatalos lépéseket: „Károlyival együtt órákon át törekedtünk más nézetre bírni [a dolgot leginkább ellenző] Kunfit – nem tágított. De mi sem; az egész külügyminisztérium egy sorba állott." – írja emlékirataiban Charmant.[15] És sikerrel is jártak, mert a március 17-i kormányülés rögzítette: „[a kormány] tudtul veszi, hogy a Vatikán kész volna a bécsi nunciatúrát áthelyezni Budapestre, ha a magyar kormány ezirányban kivánságát kifejezi. A magyar kormány a nunciust kész elfogadni."[16]

Másnap elkészültek a hivatalos levelek, amelyekkel a magyar kormány kinyilvánította készségét a diplomáciai kapcsolatok felvételére, s lényegében megadta a diplomáciai beleegyezést, azaz *agrément*-t Valfrè budapesti nunciusi kinevezéséhez.[17] A Bécsbe kiküldött iratokat a nuncius haladéktalanul továbbította a Vatikánba, s tartalmukról március 22-i táviratában külön is értesítette a Pápai Államtitkárságot.[18] Valfrè mit sem sejtett akkor még a Budapesten előző este bekövetkezett forradalmi változásról. Az iratok tanúsága szerint csak március 24-én értesült a Károlyi-Berinkey kormányzat bukásáról, amiről táviratilag azonnal értesítette is Gasparri bíborost. Úgy tűnik azonban, akkor még nem volt tisztában azzal, hogy Budapesten nem egyszerű kormányválság következett be, hanem bolsevik hatalomátvétel.[19]

A Szentszék számára sürgős volt a diplomáciai kapcsolatfelvétel, ezért Gasparri bíboros március 24-én táviratban utasította Valfrè nunciust, hogy a kormány lemondása ellenére haladéktalanul utazzék Budapestre, felállítani a nunciatúrát.[20] Azt is mondhatnánk, hogy a diplomáciai kapcsolatfelvétel megtörtént. A magyar kormány és a Szentszék kölcsönösen megállapodásra jutottak a diplomáciai kapcsolatok felvételéről, méghozzá oly módon, hogy a bécsi nunciatúrát áthelyezik Budapestre. A történelem azonban nem tette lehetővé ezen elhatározás kivitelezését.

12 Vö. PIL 704. f. 11. ő.e., A Berinkey-kormány jegyzőkönyvei, ff. 95–96.
13 Vö. PIL 704. f. 12. ő.e., Persián-emlékirat, ff. 206–214.
14 S.RR.SS., AA.EE.SS. Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340. fasc. 532. ff. 72–84. Teodoro Valfrè di Bonzo nuncius levele Pietro Gasparri bíboroshoz. Bécs, 1919. március 25.
15 *Charmant O.*: i. m. 1–7.
16 Vö. PIL 704. f. 11. ő.e., A Berinkey-kormány jegyzőkönyvei. f. 113.
17 S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340. fasc. 532. ff. 60–62. Károlyi Mihály köztársasági elnök levele XV. Benedek pápához, Budapest, 1919. március 19.; Uo. f. 59. Harrer Ferenc külügyminiszter levele Pietro Gasparri bíboroshoz, Budapest, 1919. március 19.
18 *Charmant O.*: i. m. 1–7.
19 S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340. fasc. 532. f. 69. Teodoro Valfrè di Bonzo nuncius 316. sz. rejtjeltávirata Pietro Gasparri bíboroshoz, Bécs, 1919. március 24.
20 S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340. fasc. 532. f. 71. Pietro Gasparri bíboros 281. sz. rejtjeltávirata Teodoro Valfrè di Bonzo nunciushoz, Vatikán, 1919. március 24.

Valfrè nuncius március 25-én már azt válaszolta Gasparrinak, hogy nem áll módjában végrehajtani az utasítást, s bár még mindig nincsenek pontos információi Budapestről, úgy tűnik, hogy ott a bolsevizmus jutott hatalomra, de már Bécsben is egyre aggasztóbb a helyzet.[21]

VATIKÁNI ÓVATOSSÁG A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG ÉS AZ ÁTMENETI KORMÁNYOK IDEJÉN

Nem túl meglepő módon, a Tanácsköztársaság nem törekedett a Szentszékkel kapcsolatba lépni, a Vatikán ugyanakkor igyekezett nyomon követni a magyarországi fejleményeket. Egy ízben Gasparri bíboros megkísérelt közbenjárni Kun Bélánál a börtönbe zárt Mikes János szombathelyi püspök érdekében.[22] A külügyi népbiztos válaszában kifejtette, hogy az egyházi vagyon szabálytalan kezelése miatt még Persián Ádám kormánybiztos kezdeményezte a püspök őrizetbe vételét, s nem áll módjában szabadon engedni, amíg ki nem vizsgálják a vádakat.[23] Egy másik alkalommal, szintén a Szentszék helyi egyház sorsa miatti aggodalmának jeleként, Valfrè nuncius utasítást kapott[24], hogy keresse a kapcsolatot a Tanácsköztársaság bécsi követével, Bőhm Vilmossal.

Az úgynevezett szegedi Nemzeti Kormány ellenben azonnal megpróbált a Szentszékkel kapcsolatba lépni. Már 1919. július elején felkereste gróf Bethlen István Valfrè nunciust azzal, hogy Novák István eperjesi görögkatolikus püspököt szeretnék Rómába küldeni az egyház és Magyarország számára fontos ügyekről folytatandó tárgyalások végett. A kezdeményezést Károlyi Gyula kormánya július 11-én jegyzékben is megerősítette, melynek értelmében „egy követnek a pápához való kiküldetését kéri a főkegyúri és egyéb hasonló természetű jogok fenntartásának érdekében."[25] A nuncius azzal terjesztette fel a kérést, hogy Novák püspök jobban aggódik a haza sorsa, mint saját egyházmegyéje iránt, s jobb lenne, ha inkább más személyt küldenének helyette.[26] Ezzel az Államtitkárság egyet is értett, nem tartván időszerűnek a szegedi kormány képviselőjének fogadását.[27]

Rögtön a Tanácsköztársaság bukása után, a kormányzói tisztet rövid időre saját kezdeményezésre átvevő József főherceg maga is tett lépéseket a Szentszék felé. Gróf Bethlen István ezúttal a berni nunciatúrát kereste fel, azt kérve, hogy a Szentszék maga

21 S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340. fasc. 532. f. 71. Teodoro Valfrè di Bonzo nuncius 317. sz. rejtjeltávirata Pietro Gasparri bíboroshoz, Bécs, 1919. március 25.
22 S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1919, pos. 1287. fasc. 512. f. 66. Pietro Gasparri bíboros távirata Kun Bélához, Vatikán, 1919. április 18. (fogalmazvány).
23 Vö. S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1919, pos. 1287. fasc. 512. f. 67–69. Kun Béla külügyi népbiztos távirata Pietro Gasparri bíboroshoz, Budapest, 1919. április 19.
24 S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340. fasc. 533. f. 46. Pietro Gasparri bíboros 323. sz. rejtjeltávirata Teodoro Valfrè di Bonzo nunciushoz, Vatikán, 1919. július 27.
25 MNL OL, Külügyminisztériumi Levéltár, Politikai osztály rezervált iratai (= K 64), 1. cs. 41. t. Ld. még: S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340. fasc. 533. f. 53. Károlyi Gyula levele Teodoro Valfrè di Bonzo nunciushoz, Szeged, 1919. július 11. (másolat).
26 S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340. fasc. 533. f. 28. Teodoro Valfrè di Bonzo nuncius levele Pietro Gasparri bíboroshoz, Bécs, 1919. július 3.
27 S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340. fasc. 533. f. 45. Pietro Gasparri bíboros rejtjeltávirata Teodoro Valfrè di Bonzo nunciushoz, Vatikán, 1919. július 27. (fogalmazvány).

jelöljön meg egy magyar püspököt, akit bizalommal fogadna a magyar kormány képviseletében.[28]

Ezzel párhuzamosan a bécsi nunciatúra uditoréja,[29] Clemente Micara Budapesten felkereste Csernoch János bíborost, s a korábbi vatikáni utasításoknak megfelelően közölte, hogy a Szentszéknek szándékában áll a budapesti, regionális jellegű nunciatúra felállítása. Csernoch bíboros tájékoztatta József főherceget és a kormányfőt, s rávette őket, hogy jelentős segítséget nyújtsanak a létesítendő nunciatúra számára. A főherceg nagyon megörült a hírnek, s nyomban felajánlotta édesanyja, Klotild főhercegnő budavári palotáját a leendő nunciatúra számára. Erről a Friedrich-kormány 1919. augusztus 23-án tájékoztatta Csernoch bíborost, aki szeptember 5-én lelkes hangvételű levelében számolt be minderről Valfrè nunciusnak.[30]

A jelek szerint Valfré volt az, aki a bécsi nunciatúra Budapestre költözését valójában szorgalmazta, mert igen meleg szavakkal ajánlotta Gasparri bíboros figyelmébe József főherceg nagylelkű ajánlatát.[31]

Október 2-án maga a magyar külügyminiszter, gróf Somssich József jelent meg a nunciatúrán, hogy hivatalosan kifejezze a kormány készségét a diplomáciai kapcsolatok felvételére, s kérje a budapesti nunciatúra felállítását. A nuncius javaslatára mindezt egy október 1-jére visszadátumozott levéllel is nyomatékosította.

Alig távozott Somssich gróf, amikor Valfrè kézhez kapta Gasparri bíboros válaszát előző felterjesztésére, de az bizony nem olyan volt, mint amire számított. A bíboros államtitkár arra utasította ugyanis, hogy köszönje meg József főherceg nagylelkű felajánlását, s ugyanakkor finoman közölje Csernoch bíborossal, hogy az aktuális politikai helyzetben szóba sem jöhet a korábban tervezett budapesti székhelyű regionális nunciatúra.[32] Somssich külügyminiszternek pedig 1919. október 15-én kelt hivatalos válaszában hosszasan ecsetelte, mennyire szívén viseli e kérdést a Szentatya, mégis, „a jelenlegi politikai helyzetben fenntartja magának e kérdés végleges rendezésére kedvezőbb idő meghatározását."[33]

Nem teljesült tehát a magyar kormány terve, hogy még a béketárgyalások előtt, a Szentszékkel való gyors kapcsolatfelvétel révén törjön ki a diplomáciai elszigeteltségből.

A KAPCSOLATFELVÉTEL MEGVALÓSULÁSA

Somssich külügyminiszter csak az 1920. januári választások után, Horthy helyzetének megszilárdulásával vetette fel ismét a kérdést. 1920. január 28-i levelében finoman jelezte a bíboros államtitkárnak, hogy az új nemzetgyűlésnek az egyházat is érintő kérdésekkel kell hamarosan foglalkoznia. Ez pedig az egyház szempontjából is indokolttá teszi a

28 S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340. fasc. 533. f. 61. Luigi Maglione nuncius 189. számú rejtjeltávirata Pietro Gasparri bíboroshoz, Bern, 1919. augusztus 17.

29 Uditore (ügyhallgató): a pápai diplomáciában korábban a titkár és a tanácsos közötti rangfokozat volt.

30 Ld. S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340. fasc. 533. f. 3. Csernoch János bíboros levele Teodoro Valfrè di Bonzo nunciushoz, Esztergom, 1919. szeptember 5. (másolat).

31 S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340. fasc. 533. f. 4. Teodoro Valfrè di Bonzo nuncius levele Pietro Gasparri bíboroshoz, Bécs, 1919. szeptember 19.

32 S.RR.SS., AA.EE.SS. Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340. fasc. 533. f. 38. Pietro Gasparri bíboros rejtjeltávirata Teodoro Valfrè di Bonzo nunciushoz, Vatikán, 1919. október 2. (fogalmazvány).

33 S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340. fasc. 533. f. 45 Pietro Gasparri bíboros levele Somssich József külügyminiszterhez. Vatikán, 1919. október 15. (fogalmazvány).

diplomáciai kapcsolatok késedelem nélküli felvételét.[34] A levél csak február 21-én jutott el a Pápai Államtitkárságra, Nemes Albert római magyar követ révén. A válasz hamarosan meg is született: 1920. február 27-én Gasparri bíboros a magyar külügyminiszterhez írott levelében bejelenti, hogy a pápa immár elérkezettnek látja az időt a diplomáciai kapcsolatok felvételére, s egyúttal megkéri az *agrément*-t Lorenzo Schioppa számára: „a Pápa Őszentsége jóindulatúan elrendelte egy Apostoli Nunciatúra felállítását Budapesten, s ezen igen fontos küldetést Főtisztelendő Mons. Lorenzo Schioppára kívánná bízni, aki jelenleg a Bajorországi Apostoli Nunciatúra uditoréja és Őszentsége Prelátusa."[35]

Az események ezután jobbára a diplomáciai rutint követik. 1920. március 26-án Horthy Miklós kormányzó megadja az *agrément*-t Schioppa nunciusnak.[36] A Szentszék azonban nem kívánja addig Budapestre küldeni a nunciust, amíg nem érkezik meg Rómába a magyar kormány szentszéki követe.[37] Ennek tisztázását követően június 6-án a külügyminisztérium a bécsi nunciatúra útján megkéri az *agrément*-t Somssich József számára, aki időközben lemondott a külügyminiszteri posztról.[38] A pápa június 25-én adja meg beleegyezését,[39] és a kormányzó 1920. július 3-án írja alá Somssich szentszéki követ megbízólevelét.[40]

Az új követ 1920. július 22-én küldi Rómából első jelentését Teleki Pál külügyminiszternek: Mons. Federico Tedeschini államtitkár-helyettes (*sostituto*) kitűnő meleg fogadtatásban részesítette a Kúriánál tett bemutatkozó látogatásakor. Tedeschini szerint Magyarország a térség országai újjászületésének központja.[41] XV. Benedek 1920. július 26-án fogadta őt megbízólevele átadása végett.[42]

1920. augusztus 10-én a pápa kinevezte Lorenzo Schioppát justinianopolisi címzetes érsekké és magyarországi apostoli nunciussá,[43] majd augusztus 22-én Andreas Frühwirth osztrák bíboros püspökké szentelte a római Santa Maria degli Angeli-bazilikában. Nunciusi megbízólevele 1920. szeptember 10-én kelt, s Schioppa végül 1920. szeptember 28-án utazott el Rómából Bécsbe.

Magyarországon nagy előkészületek folytak fogadtatására, ami igencsak ünnepélyesre sikeredett.[44] E célból külön bizottság is alakult, magának a hercegprímásnak elnökle-

34 Vö. S.RR.SS, AA.EE.SS. Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340. fasc. 533. f. 66. Somssich József külügyminiszter levele Pietro Gasparri bíboroshoz, Budapest, 1920. január 28.

35 S.RR.SS., AA.EE.SS. Austria-Ungheria, 1918–1920, pos. 1340. fasc. 533. f. 69. Pietro Gasparri bíboros levele Somssich József külügyminiszterhez, Vatikán, 1920. február 27. (fogalmazvány). Eredetijét ld.: MNL OL, Külügyminisztériumi Levéltár, Protokoll osztály (= K 62), 16. t., f. 402.

36 Ld. MNL OL K 62. 16. t., ff. 399–400.

37 Vö. MNL OL K 64. 2. cs. 1920–1941. sz.n. 1., 39–40., Gratz Gusztáv követ telefonsürgönye a Magyar Külügyminiszternek, Bécs, 1920. május 6.

38 Ld. MNL OL K 64. 2. cs. 1920–1941. sz.n. 1.

39 MNL OL K 64. 1. cs. 41. t.. Gratz Gusztáv követ telefonsürgönye a Magyar Külügyminiszternek. Bécs. 1920. június 28.

40 Ld. MNL OL, Külügyminisztériumi Levéltár, Vatikáni Követség, (= K 105), 36. cs. M-2. Horthy Miklós kormányzó levele XV. Benedek pápához, Budapest, 1920. július 3.

41 Ld. MNL OL K 105. 36. cs. M-1. Somssich József követ jelentése Teleki Pál külügyminiszternek, Róma, 1920. július 22.

42 MNL OL K 105. 36. cs. M-1. Somssich József követ jelentése Teleki Pál külügyminiszternek, Róma, 1920. július 26.

43 Ld. ASV Segr. Stato, 1920, rubr. 238. fasc. unico, Prot. nr. 9354. Pietro Gasparri bíboros levele Lorenzo Schioppához, Vatikán, 1920. augusztus 10.

44 Vö. ASV Segr. Stato, 1920, rubr. 238. fasc. unico, Prot. nr. 1920. Csernoch János bíboros levele Pietro Gasparri bíboroshoz, Esztergom, 1920. október 5.

tével. 1920. október 2-án a Csiszárik János címzetes püspök vezette küldöttség Bécsben fogadta a nunciust, s onnan hajóval szállította Esztergomba. A kikötőben hatalmas ünneplő tömeg fogadta, a városi hatóságok és a különböző egyesületek képviselőivel. A prímási palotában Csernoch János bíboros hercegprímás és a káptalan várta a nunciust. Üdvözlő beszédeikben a nunciatúra létesítésének vallási és politikai jelentőségét hangsúlyozták és kifejezték hálájukat a Szentatya iránt.

Október 3-án állami képviselőkből álló küldöttség érkezett Esztergomba, mely szintén hajóval kísérte a nunciust Budapestre, miközben a Duna partján integető emberek és harangzúgás köszöntötte őt. Budapestre érve a kikötőben a főpolgármesterrel az élen a különböző hatóságok, világi és egyházi egyesületek tagjai fogadták fúvószenekarral, s díszes körmenetben kísérték ideiglenes szállására, a Központi Szemináriumba. A másfél órás menetet mindenütt tömegek éljenezték. Az Egyetemi-templomban József főherceg és családja, valamint az egyetem rektora s tanári kara köszöntötték. Az ünnepi *Veni Sancte* végén a nuncius szentségi áldást osztott.[45]

A nunciatúra az első időkben a Központi Szeminárium épületében működött, mert elhúzódtak a tárgyalások a József főherceg által eredetileg felajánlott budavári palota megvásárlásáról, felújításáról és berendezéséről. Az épületet végül a Vallásalap terhére vásárolták meg a főhercegtől, s a nagyobb egyházi javadalmasok, valamint néhány főnemesi család felajánlásaiból rendezték be.[46]

A *L'Osservatore Romano* vatikáni napilap tudósítása szerint a nuncius rendkívüli fogadtatását „a magyar nép afeletti lelkesedése motiválta, hogy a budapesti pápai diplomáciai képviselet létrehozásában saját nemzeti függetlenségének elismerését látta, továbbá a nép határtalan bizalma és reménykedése, hogy a Szentatya magas tekintélyéből fakadóan hozzá tud járulni felemelkedéséhez jelenlegi fájdalmas politikai és anyagi helyzetéből."[47]

Lorenzo Schioppa nuncius a megbízólevelet 1920. október 6-án délután 5 órakor nyújtotta át a királyi Palotában Horthy Miklós kormányzónak,[48] első nagyköveti rangú diplomáciai képviselőként.[49] Schioppa üdvözlőbeszédében méltatta a magyar nép hősies kitartását, amely segítségével képes volt talpra állni a háború és a forradalom csapásai után is két elpusztíthatatlan pillére támaszkodva: a keresztény hitre s a magyar nemzeti szellemre. A kormányzó válaszbeszédében kifejtette, hogy a keresztény vallás és XV. Benedek jóindulata erőt ad Magyarországnak, hogy miközben határain belül s kívül a hazugság és rágalom légköre lengi körül, egészen kitartson a nemzeti út melletti elhatározásában s így eljusson feltámadásáig. A nuncius érkezésében a magyar nemzet enyhítő kenetet lát a háború és a forradalom okozta sebeire.[50]

A *L'Osservatore Romano* 1920. október 30-i száma „Budapest megéljenzi az első apostoli nunciust" címmel széles terjedelemben tudósított a nuncius fogadtatásáról.[51]

45 Budapest acclama il primo Nunzio Apostolico. L'Osservatore Romano, 1920. október 30. Ld.: MNL OL K 105. 36. cs. M-2.
46 Vö.: A püspöki konferencia 1920. október 27-i ülésének jegyzőkönyve. A Magyar Katolikus Püspökkari Tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között. I. Összeáll. és bev. Beke Margit, Auróra, München–Bp., 1992. (Dissertationes hungaricae ex historia Ecclesiae 12.) 59–61.
47 Ld. Budapest acclama il primo Nunzio Apostolico i. m. Ld.: MNL OL K 105. 36. cs. M-2.
48 Vö. ASV Segr. Stato, 1920, rubr. 238, fasc. unico, Prot. nr. 11441. Lorenzo Schioppa nuncius levele Pietro Gasparri bíborosnak, Budapest, 1920. október 6.
49 A már jelen levő osztrák és spanyol misszióvezető csupán követi rangban volt.
50 Vö.: MNL OL K 62. 16. t. 392–393.
51 Ld. Budapest acclama il primo Nunzio Apostolico i. m. MNL OL K 105. 36.cs. M-2.

Nem kevesebbet állítva, mint hogy: „Az első apostoli nuncius Magyarországra érkezése egy kitörölhetetlen napként vonult be a nemzet történelmébe és a nép emlékezetébe. Soha nem tapasztaltak még semmi nagyszerűbbet és megindítóbbat ennél."

A lelkes hangvétel s a részletgazdag beszámoló szemet szúrt Somssich József vatikáni követnek. Rá is kérdezett a lap főszerkesztőjénél, Giuseppe Della Torre grófnál, aki természetesen tagadta, hogy a cikket maga az új nuncius írta volna. Ha a cikket magát nem is ő írta, a nuncius egyik jelentésében[52] mégis utal arra, hogy az ünnepségsorozatról készített hivatalos jelentését bizony úgy fogalmazta meg, hogy az a *L'Osservatore Romanó*ban is közölhető legyen...[53] Mindenesetre a Vatikánban igen jó benyomást keltett a fogadtatás, amiben Schioppa részesült, mert Mons. Federico Tedeschini államtitkár-helyettes Somssich követnek kijelentette: „így még nem fogadtak nunciust sehol a világon".[54]

52 Vö. ASV, Segr. Stato, 1920, rubr. 238. fasc. unico, Prot. nr. 14572. Lorenzo Schioppa nuncius levele Federico Tedeschini államtitkár-helyetteshez, Budapest, 1920. október 27.
53 Mind a mai napig szokás a nunciusok fogadtatásáról beszámolót közölni a *L'Osservatore Romanó*ban.
54 MNL OL K 105. 36. cs. M-2. Somssich József követ levele Csáky Imre külügyminiszterhez, Róma, 1920. október 30.

TÓTH KRISZTINA

LORENZO SCHIOPPA NUNCIUS KÖVETUTASÍTÁSA[1]

Az Apostoli Szentszék és Magyarország közötti bilaterális kapcsolatfelvételre 1920-ban került sor, amikor Magyarország belpolitikai helyzete már stabilizálódni látszott. 1920. július 26-án gróf Somssich József, Magyarország szentszéki követe elfoglalhatta római állomáshelyét, átnyújtva XV. Benedek pápának megbízólevelét, 1920. október 3-án pedig Lorenzo Schioppa nuncius megérkezett Budapestre és október 6-án bemutatta Horthy Miklósnak a megbízólevelét.[2] A pápa követe diplomáciai állomáshelyére a magyar politikai, nemzetiségi és vallási viszonyok ismeretével felvértezve, tájékozottan és jól körvonalazott feladatokkal érkezett. Pietro Gasparri bíboros államtitkár ugyanis 1920 augusztusában adott követinstrukciójában vázolta az ország politikai-nemzetiségi viszonyait, a katolikus egyház helyzetét és a nuncius feladatait, illetve azokat a témákat, amelyeket különös figyelmébe ajánlott. Ezek a következők voltak: az egyházmegyék helyzetének rendezése, az egyházi javak és különösen azok kezelésének kérdése, valamint az egyházi javadalmak betöltése és ezzel szoros összefüggésben a főkegyúri jog gyakorlásáról vallott szentszéki és kormányzati elképzelés.[3] A témák egy része már korábban, a Monarchia felbomlása előtt is szerepelt a Szentszék által a bécsi nunciusnak adott instrukciókban, míg

---

1 Készült az MTA-PPKE 'Lendület' Egyháztörténeti Kutatócsoportban.

2 Több kapcsolódó dokumentum: Archivio Segreto Vaticano (Vatikánváros; = ASV), Archivio della Nunziatura in Ungheria (= Arch. Nunz. Ungheria), b. 1. fasc. 1/1. ff. 2–23. Összegzően: *Eördögh István*: A pápai nunciatúra újraalakulása Magyarországon 1920-ban (Ismeretlen római dokumentumok alapján). Történelmi Szemle 39. (1997) 109. valamint: *Érszegi Márk Aurél*: Il ristabilimento delle relazioni diplomatiche tra la Santa Sede e l'Ungheria 1918–1920. Doktori értekezés, Trieszt, 1998; *Uő*: „Egy kitörölhetetlen nap". A független Magyarország diplomáciai kapcsolatfelvétele a Szentszékkel. 1918–1920. Távlatok 47. (2000) 114–117.

3 A nunciusnak elküldött példány: ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 32. fasc. 1/2. ff. 35r–49v (az üres lapokat is hozzávéve: f. 52-ig). A vázlat: Archivio Storico della Sezione per i Rapporti con gli Stati della Segreteria di Stato (Vatikánváros; = S.RR.SS.), Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari (= AA.EE.SS.), Austria-Ungheria, Anno 1920–1921, pos. 1466. fasc. 594. ff. 3r–24v. Az instrukciókat publikálta: *Tomislav Mrkonjić:* Archivio della nunziatura apostolica in Ungheria (1920–1939). In: Gli archivi della Santa Sede e il Regno d'Ungheria (secc. 15–20). In memoriam di Lajos Pásztor. A cura di Gaetano Platania–Matteo Sanfilippo–Péter Tusor. Gondolat, Bp.–Róma, 2008. (Collectanea Vaticana Hungariae. Classis I. Vol. 4.) 274–284. Legújabban Mara Dissegna foglalkozott e témával, de lábjegyzetekkel ritkásan ellátott, magyar nyelvű szakirodalmat nem használó, pusztán egy-egy magyar szerző által idegen nyelven kiadott könyvet – köztük egy regényt – felvonultató publikációjában csak hosszabb részeket közöl, anélkül, hogy az előzményeknek, körülményeknek legalább a vatikáni levéltárak anyagát tanulmányozva utánajárt volna. Ld. *Mara Dissegna*: L'apertura delle nunziature in Ungheria e Romania. In: Diplomazia senza eserciti. Le relazioni internazionali della chiesa di Pio XI. A cura di Emma Fattorini. Carocci editore, Roma, 2013. 155–178, különösen 164–172.

más részük a trianoni békét követő új történelmi helyzet miatt került előtérbe. Így a leginkább meghatározó témakörök elemzése előtt érdemes egy pillantást vetni az 1916-ban Teodoro Valfrè di Bonzónak, valamint az 1920-ban Francesco Marchetti Selvaggianinak adott követutasításokra, s ezeket a Lorenzo Schioppának adottakkal röviden egybevetni.[4] Ezután elemzem az első budapesti nunciusnak adott instrukciókat, melynek során fő szempontom a Szentszék álláspontjának alakulása, a hozzá vezető háttér feltárása elsősorban a rendkívül gazdag, sokrétű vatikáni iratanyagra támaszkodva.[5] Nem pusztán az előzményeket, hanem az utasítások nyomán készült egy-egy jelentést, a téma további kifutását is fontosnak tartom megemlíteni, a jövőbeli kutatáshoz támpontokat adva; milyen irányban érdemes elindulni Lorenzo Schioppa diplomáciai missziójának részletes vizsgálatakor.

A KÖVETUTASÍTÁSOK EGYBEVETÉSE

Egymás mellé téve a két bécsi nunciusnak és a budapesti nunciusnak adott követutasításokat megjegyzendő, hogy valamennyi történeti-politikai bevezetéssel kezdődik, majd az országban a katolikus egyház helyzetével, állam és egyház viszonyával kapcsolatos legmeghatározóbb tudnivalókat szedi külön pontokba. Ez felkészíti az adott nunciust diplomáciai missziójára, melynek két meghatározó vetülete: az Apostoli Szentszék által elfogadott normák szerint a helyi kormányzattal ápolt kapcsolatok előmozdítása, valamint azon egyházak állapotának figyelemmel kísérése, melyekhez küldetése szól, s erről a pápa informálása.[6] Ezek közül most a lentiekben csak azokat veszem sorra egy átfogó áttekintés keretében, amelyek magyar szempontból is meghatározóak.

A vizsgált instrukciók közül az 1916 nyarán Teodoro Valfrè di Bonzónak adott a legrészletesebb, húsz lényegi pontot említ. Ezek közül az első a politikai-egyházi törvényhozás címet viseli, melyben többek között a magyar királyok feltételezett főkegyúri joga is említésre kerül. A hatodik pont témája a katolikus autonómia Magyarországon, amelyet már 1848 óta próbáltak bevezetni, mindaddig sikertelenül. A hetediktől a kilencedik pontok a Monarchia görög katolikus lakosságával foglalkoznak, köztük a nyolcadik a magyarországi ruténekkel az Egyesült Államokban, a kilencedik pedig a magyar nyelv használatával a liturgiában és a hajdúdorogi görög katolikus egyházmegye felállításával. A tizedik szintén egy magyar témát taglal, a katolikus néppárt kérdését Magyarországon.[7]

4 A kiválasztás szempontját az adta, hogy az első a Monarchia utolsó bécsi nunciusa volt 1916. november 14-től 1919. december 15-ig, a másik kettő pedig a Monarchia két legjelentősebb utódállamának első nunciusa, Selvaggiani 1920. december 2-tól 1922. december 14-ig, Schioppa pedig 1920. augusztus 10-től 1925. május 3-ig. Vö. *Giuseppe de Marchi*: Le nunziature apostoliche dal 1800 al 1956. Edizioni di Storia e Letteratura, Roma, 1957. (Sussidi Eruditi 13.) 50., 255.

5 Mivel az instrukció olyan témákat taglal, amelyekről egyenként monográfiákat lehetne írni, s egyes szegmenseiről – nagyrészt vatikáni kutatások végzése nélkül – több száz oldalas könyvek születtek, jelen tanulmányomban a bőséges vatikáni anyag mellett csak egypár jelentősebb szakirodalmat említek. Az összes vonatkozó cikk, tanulmány felsorolása meghaladná e tanulmány kereteit.

6 Codex Iuris Canonici Pii X pontificis maximi iussu digestus Benedicti papae XV auctoritate promulgatus. Roma, 1918. 72.

7 A Teodoro Valfrè di Bonzónak adott instrukciók elemzését lásd: *Elisabeth Kovács*: Österreich-Ungarn aus der Sicht des Vatikans: die Instruktion für den Apostolischen Nuntius in Wien, Teodoro Valfrè di Bonzo, vom Sommer 1916. Archivum Historiae Pontificiae 33. (1995) 275–298. Az instrukciók szerzősége kérdését készülő tanulmányában Somorjai Ádám O.S.B. érinti: Agostino Casaroli (1914–1998) egyházjogi doktori értekezésének magyar vonatkozásai, 2015, kézirat.

E tekintélyes listával szemben Lorenzo Schioppa követutasítása csak három nagyobb témakört emel ki, de ezek jelentőségüket tekintve ugyanolyan meghatározóak állam és egyház harmonikus kapcsolata, valamint a helyi egyházak szempontjából. Ezek: a megszálló csapatok majd a trianoni békeszerződés következtében kettő vagy három részre szakadt egyházmegyék helyzetének rendezése – melyen belül a hajdúdorogi egyházmegye különös hangsúlyt kap –, az egyházi javak kezelése és ehhez kötődően a katolikus autonómia kérdése, valamint az egyházi javadalmak betöltése, amely a királyi főkegyúri jog egyik jogosítványa.[8]

Végül a Francesco Marchetti Selvaggianinak adott instrukciókban hat pontra hívta fel a bíboros államtitkár a figyelmet, melyek közül a második az egyházmegyék helyzetének rendezését taglalva érinti a szombathelyi és győri egyházmegyék határon kívül került területeit.[9] 1919-ben ugyanis Ausztria új egyházmegye felállítását kérte az elszakítandó területekből Sopron központtal és német nemzetiségű püspökkel, míg párhuzamosan a magyar kormány a győri püspök joghatósága alá tartozó soproni német vikariátus felállítását szorgalmazta.[10] A Szentszék a határkérdés rendeződése után intézkedett az ügyben: 1922-ben a bécsi hercegérseket bízta meg az egyházmegyecsonkok kormányzásával apostoli adminisztrátori minőségben.[11]

Összességében megállapítható, hogy a keleti rítusú katolikusok, a királyi főkegyúri jog és a katolikus autonómia folytatólagosan a Szentszék érdeklődésének fókuszában voltak, a Monarchia bukása után azonban aktuálissá vált a szelt egyházmegyék helyzetének rendezése és az egyházi javak kezelése is nagyobb hangsúlyt kapott. A két 1920-as instrukció szövegezésében is több azonosságot vélhetünk felfedezni az 1916-os követutasítással, kiegészítve a korábbi információkat az új események fényében, illetve az Államtitkárság új rendelkezéseivel.

A SZELT EGYHÁZMEGYÉK HELYZETÉNEK RENDEZÉSE

A magyar instrukció első nagyobb részegysége – egy hosszabb történeti bevezető után, melyben áttekintést ad a Monarchia bukása után a magyar közjogi berendezkedés alakulásáról a Károlyi kormánytól kezdve, a Tanácsköztársaságon át, a Peydl-, Friedrich-, Huszár-, Simonyi-Semadam-kormányt említve Teleki Pálig, illetve Horthy Miklós kormányzói kinevezéséig[12] – a szelt egyházmegyék helyzetének rendezésével foglalkozik: felsorolja mely

8 ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 32. fasc. 1/2. ff. 35r–49v.

9 S.RR.SS. AA.EE.SS. Austria-Ungheria, Anno 1919–1920, pos. 1399–1404. fasc. 558. f. 4r–27v.; ASV Arch. Nunz. Vienna, b. 860. fasc. 1/2.

10 Vö. ASV Arch. Nunz. Vienna, b. 838. fasc. 12/2. ff. 495–531. A kérdést az 1919. január 28-ai püspökkari konferencia tárgyalta, valamint Csernoch János 1919. március 12-ei levele a bécsi nunciusnak is említi. Vö. A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között. I. Szerk. Beke Margit. Auróra, München–Bp., 1992. (Dissertationes hungaricae ex historia Ecclesiae 12.) 38.; ASV Arch. Nunz. Vienna, b. 795. fasc. 2. f. 42r.

11 Pietro Gasparri távirata Lorenzo Schioppának, 1922. május 2-án, amelyben közli a bécsi hercegérsek kinevezését burgenlandi apostoli adminisztrátorrá és kéri a nunciust, hogy tudassa az érintett püspökökkel: S.RR.SS. AA.EE.SS. Austria, Anno 1922–1932, pos. 752. fasc. 3. f. 56r. Maga a kinevezési dekrétum: f. 61r. A Selvaggianinak adott instrukciók harmadik pontjában említésre kerül az autonómia témaköre, amely ha expliciten nem is írja le a követutasítás, de kimondása esetén érinthette volna az elcsatolt javakat is.

12 Vö. ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 32 fasc. 1/2. ff. 35r–37v. A magyar egyházak fent említett kontextusba helyezéséhez lásd: *Tengely Adrienn*: A magyar egyházak a forradalmak korában. EKF Líceum Kiadó,

egyházmegyék maradtak teljes egészükben Magyarországon, illetve melyek kerültek részben külföldre. Habár az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés rögzítette az új határokat, a megfogalmazásból helyenként kiérződik némi bizonytalanság. Például a veszprémi egyházmegye néhány plébániája lehet, hogy a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságba kerül, illetve a hajdúdorogi egyházmegye néhány plébániája Csehszlovákiához. A Magyarországon maradó püspöki székhelyek felsorolásakor Gasparri azt is megjegyzi, hogy Pécs még mindig szerb megszállás alatt van, továbbá az Ausztriának szánt, a győri és szombathelyi egyházmegyéhez tartozó területeket sem adták fel a magyarok. A háttérben az áll, hogy 1920. május 6-án, amikor a békekonferencia elnöke, Millerand átadta a békefeltételek végleges szövegét a magyar békedelegációnak, kísérőlevelet is csatolt hozzá, melyben többek között leszögezte a szövetséges és társult hatalmak álláspontját, hogy ha a határmegállapító bizottságok a szerződés döntését valahol igazságtalannak tartják, és közérdek, hogy változtassanak rajta, akkor erre lehetőség van. Ez táplálta a magyar reményt, hogy a meghúzott határok nem véglegesek. A békeszerződést becikkelyezése után (1921/33. törvénycikk) csak 1921. július 31-én hirdették ki, ezt követően 1925-ig folyt a határmegállapító bizottságok munkája.[13] Másrészről a szerb csapatok 1918 novemberétől a belgrádi fegyverszüneti egyezményben kijelölt demarkációs vonalig megszállás alatt tartották a déli vármegyéket, melyek 1921 augusztusáig maradtak ellenőrzésük alatt, Nyugat-Magyarországon pedig több település hovatartozása csak 1921–1922-ben dőlt el.[14]

Ilyen körülmények között nyilvánvalóan nem lehetett végleges, hosszú távra kiható döntéseket hozni. A Szentszék ezt mérlegelve megígérte az 1920 júliusában Rómába látogató Csernoch János hercegprímásnak, hogy a béke ratifikációját követő hat hónapig nem kezd tárgyalásokat az egyházmegyék határokat követő új beosztásával kapcsolatban, valamint az érdekelt felek véleményének meghallgatása nélkül nem fog döntést hozni. Az ígéret lényegében az 1919 szeptemberében – már a kommunizmus bukása után, de egy még sokkal képlékenyebb szituációban – XV. Benedek pápa által megfogalmazottak megismétlése, mikor az érdekeltek meghallgatása mellett megígérte, csak olyan intézkedéseket fog tenni, amelyeket a vallás legfőbb érdeke és a hívek java megkíván.[15]

Eger, 2011. Munkája több, a jelen tanulmányban tárgyalt kérdést érint. A magyar történelemnek erről az időszakáról újabban a Szentszék szemszögéből vatikáni levéltári források alapján: *Tóth Tamás*: A Tanácsköztársaság a Szentszék szemével (1918–1920). In: Litterarum radices amarae, fructus dulces sunt. Tanulmányok Adriányi Gábor 80. születésnapjára. Szerk. Klestenitz Tibor és Zombori István. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Bp., 2015. 201–213.

13 Bővebben lásd például: *Suba János*: Magyarország határának kitűzése és felmérése 1921–1925 között. Magyar Honvédség. Tájékoztatási és Médiaközpont, Bp., 1999. (Honvéd tudósok 39.); *Bacsa Gábor*: A trianoni magyar-szerb-horvát-szlovén határ megállapításával kapcsolatos eljárás. Zalai Múzeum 7. (1997) 169–176; *Uő*: A magyar-jugoszláv (S.H.S.) határ megállapítása és kitűzése. (A trianoni szerződés szerint). 1921–1924. Püski. Bp., 1998; *Sallai János*: Az osztrák-magyar határ kijelölése utáni problémák rendezése. Tér és társadalom 17. (2003) 157–171; *Suba János*: Egy határmegállapító bizottság anatómiája: A magyar–csehszlovák határmegállapító bizottság szervezete 1921–1925. In: „... ahol a határ elválaszt." Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Szerk. Pásztor Cecília. Nógrád Megyei Levéltár–Nagy Iván Történeti Kör–Szindbád Kht, Balassagyarmat–Várpalota, 2002. 192–224.

14 Vö. *Suba János*: Magyarország területi integritásnak helyreállítása 1919–1920. Rendvédelem történeti füzetek 16. (2009) 19. 105–113; *Bogdan Krizman*: The Belgrade Armistice of 13 November 1918. Slavonic and East European Review 48. (1970) 67–87; *Ernyes Mihály*: Szerb impérium Baranyában 1918–1921. Rendvédelem-történeti füzetek 16. (2009) 19. 18–50; *Sallai J.*: i. m.

15 1920-as római útja eredményéről az 1920. október 27-ei püspökkari konferencián számolt be Csernoch: A magyar katolikus püspökkari tanácskozások, i.m. 59–60. Indokai részletesen: S.RR.SS. AA.EE.SS. Austria-Ungheria, Anno 1918–1920, pos. 1340. fasc. 534. ff. 6r–12v. A pápa válasza: uo, ff. 32r–33v.

A szelt egyházmegyék között különleges helyet foglal el a hajdúdorogi egyházmegye, mely már megalakulásakor a román és magyar nemzeti és politikai érdekek ütközőzónája volt. Ennek megfelelően helyzetének bemutatása a követutasításban is hangsúlyos. A legfiatalabb magyar egyházmegyét 1912-ben alapították 80 rutén katolikus (a munkácsi egyházmegyéből 70, az eperjesiből 8 és a nagyváradiból 2 plébánia) és 81 román katolikus plébániából (a nagyváradi egyházmegyéből 42, a szamosújváriból 4, a gyulafehérvár-fogarasi érsekségből 35 plébánia), amelyekhez a budapesti görög-katolikus plébániát is hozzátették. A hívek 12,5%-a volt román nemzetiségű.[16] Az alapító bulla (*Christifideles graeci*) szerint a felállításának célja egyrészt a keresztény vallás, a béke és az egység erősítése a különféle nyelveken beszélő görög szertartású hívek között, másrészt a nemzeti nyelv liturgikus használata veszélyének elhárítása.[17] Az elkövetkező események fényében kijelenthető, hogy e törekvés pusztán nemes szándék maradt; sem a magyarok sem a románok nem voltak teljesen elégedettek a felállítás mikéntjével. Az előbbiek ugyanis a magyar nyelv használatának engedélyezését szerették volna elérni a liturgiában, míg az utóbbiak deromanizációjuk eszközét látták a román liturgikus nyelvet használó egyházmegyékből történő kiszakításukkal. A helyzetet bonyolította, hogy a kérdéses plébániák is több esetben kevert nemzetiségűek voltak. A tiltakozások hatására a végrehajtási dekrétum megadta a lehetőséget a püspök kinevezését követően az egyházmegye körülírásának megváltoztatására.[18]

A tárgyalások az egyházmegye határainak revíziójára már 1913-ban elkezdődtek, de 1916-ban megszakadtak, amikor Románia az Antanttal egyezséget kötött és belépett a háborúba az oldalukon: augusztus 27-én indította meg csapatait a Monarchia ellen.[19] A Románia és a Központi hatalmak közti 1918. május 7-ei különbékét követően az előbbi ismét hadba lépett és 1918 novemberétől a román csapatok megszállták Erdélyt.[20] Ebben a helyzetben az 1918. november 13-ai szatmárnémeti népgyűlés – többek között – kimondta a román plébániák elszakadását a hajdúdorogi egyházmegyétől megtiltva

16 A pontos számadatok a hívek nemzetiségi megoszlására vonatkozóan: *Szantner Viktor*: A hajdúdorogi egyházmegye a kezdetektől 1920-ig. Doktori értekezés, Bp., 2010. 163.

17 Acta Apostolicae Sedis 4. (1912) 429–435.

18 A püspökség felállítását tárgyaló gazdag szakirodalmából álljon itt egypár példa: *Prigyi István*: A magyarországi görögkatolikusok története II. Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, 1990. 83–120.; *Salacz Gábor*: Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában. 1867–1918. Aurora Könyvek, München 1974. (Dissertationes Hungarica ex historia Ecclesiae 2.) 149–164.; *James Niessen*: Hungarians and Romanians in Habsburg and Vatican Diplomacy: The Creation of the Diocese of Hajdúdorog in 1912. The Catholic Historical Review 80. (1994) 238–257.; *Cecilia Cârja*: Biserică şi politică. Înfiinţarea Episcopiei de Hajdúdorogh (1912). Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2009; *Szantner V.*: i. m.; *Véghseő Tamás*: A Hajdúdorogi Egyházmegye megalapításának közvetlen előzményei. Athanasiana 35. (2013) 109–121.; *Uő*: Netzhammer bukaresti érsek és a Hajdúdorogi Egyházmegye felállítása. Athanasiana 37 (2013) 111–128.; *Uő*: Il percorso dei greco-cattolici ungheresi nei secol XIX. e XX. Momenti di un discorso sull'identità. In: La Scuola Transilvana. Eds. Remus Câmpeanu–Vasile Rus–Varga Attila–Florin Jula. Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola–Vescovato Romeno unito con Roma, Greco Cattolico, Nyíregyháza–Oradea, 2014. 205–212; *Uő*: Evoluţia istorică a greco-catolicilor maghiari în secolele al XIX-lea şi al XX-lea. Etapele unui discurs identitar, Scoala ardeleana. Anuar 7. (2014) 185–192. Az instrukcióban: ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 32. fasc. 1/2. ff. 39r–40v.

19 *Szantner V.*: i. m. 217–228; *Torrey Glenn E.*: The Entente and the Rumanian Campaign of 1916. Rumanian Studies 4. (1976–79) 174–91; *Uő*: The Rumanian Campaign of 1916: Its impact on the Belligerents. Slavic Review 39. (1980) 27–43.

20 Vö. *Fráter Olivér*: Erdély román megszállása 1918–1919. Logos Grafikai Műhely, Tóthfalu, 1999; *Eördögh István*: Erdély román megszállása 1916–1920. Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2000.

minden román lelkipásztornak a kommunikációt a hajdúdorogi ordináriussal.[21] A nagyváradi és szamosújvári eparchiák korábbi plébániái elszakadásáról még aznap táviratilag értesítették Miklósy püspököt.[22] Romul Marchis szatmári főesperes a gyűlés megbízásából szintén írt a püspöknek, arra kérve, hogy mondjon le az összes román plébánia igazgatásáról és tárja a Szentszék elé az ügyet. Választ nem kapott.[23] Ezt követően 1918. november 18-án Nagykárolyban tartottak gyűlést a román nemzetiségűek, ahol az elszakadásra vonatkozó döntésüket megerősítették és a kánonjog figyelmen kívül hagyásával megalakították a román nemzeti vikariátust, melynek vezetőjévé a már említett Romul Marchist kiáltották ki. Az új helynökséget a gyulafehérvár-fogarasi érseki tartomány részeként definiálták és kifejezték szilárd elhatározásukat, hogy az Apostoli Szentszékkel szeretnének egységben maradni. Marchis állítása szerint november 19-én értesítette erről a nunciust, de a dokumentum nem érkezett meg a címzetthez. Decemberben két házassági felmentést közvetlenül a nunciusnak küldött, aki Miklósyhoz irányította. Az erre adott válaszában szerepel utalás a november 19-ei levelére, majd ezt követően december 29-én részletezi, hogy mi történt és az elszakadás kimondásának okait. Véleménye szerint a magyarizáló tendenciák vezettek ide: az anyakönyveket, jegyzőkönyveket magyarul kellett vezetniük, három román plébániára magyar papot nevezett ki a püspök, a négy főesperes mellé mindössze egy románt, bevezette a Gergely-naptárat és a pecséteket magyarra akarta cseréltetni. Továbbá a bulla rendelkezései ellenére a rutén plébániákon minden liturgikus cselekményt magyarul végeznek és ezt szerette volna megvalósítani a román plébániákon is.[24] A nuncius 1919. január 8-án értesítette az eseményekről Pietro Gasparrit. Leveléből a magyar kormány álláspontja is körvonalazható: érdekükben állt, hogy a Szentszék elfogadja a román nemzeti vikariátust, de csak ha a hajdúdorogi egyházmegye irányítása alatt maradna.[25] A nagykárolyi döntés ellen a magyar parókiák is felemelték szavukat: mind Miklósynál, mind pedig a hercegprímásnál tiltakoztak. Az utóbbinál a nagykárolyi I. számú plébánia, amely december 8-án gyűlést tartott, ahol kérdőre vonták Marchist, hogy az egyházközség tudta és beleegyezése nélkül cselekedett.[26]

Párhuzamosan 1918 utolsó hónapjaiban a *Christifideles graeci* értelmében 1913-ban alakult székelyföldi vikariátus egyes plébánosai és hívei is kinyilvánították, hogy nem szeretnének többé a hajdúdorogi egyházmegyéhez tartozni. Az érintett román ordináriusok 1919. február 20-ai levele szerint a gyulafehérvár-fogarasi érsekség korábbi 35 plébániájából 8 tartott ilyen gyűlést (legalábbis többről nincs tudomásuk): 1918. december 7-én Gyimesbükk, 1918. december 11-én Marosvásárhely, 1918. december 16-án Vasláb, 1918. december 21-én pedig Székelysárd, Kisszentlőrincz, Nyárádandrásfalva, Nyárádbálintfalva

21 ASV Arch. Nunz. Vienna, b. 797. fasc. 9/3. f. 362r.

22 Uo. ff. 365v–366r.

23 Uo. f. 362r.

24 Az események rekonstruálásához ld. különösen: Uo. ff. 319–320. 321–324. 327–328. 329r. A december 29-ei levél: Uo. ff. 367r–369r. A naptárreformot nem kizárólag a hajdúdorogi egyházmegye vezette be, hanem az eperjesi és a munkácsi egyházmegyék is. Bővebben: *Szantner V.*: i. m. 233–234.

25 S.RR.SS. AA.EE.SS. Austria-Ungheria, Anno 1919–1921, pos. 1397–1398. fasc. 555. ff. 2r–5r. A kérdés jól illeszkedik a magyar kormány nemzetiségi politikájába: az egyes népcsoportoknak széleskörű autonómia biztosítása magyar nemzeti kereteken belül. Ahogy az 1919. január 28-ai püspökkari jegyzőkönyv 8. pontja fogalmaz: „Megfontolás tárgyává tétetett, hogy a hazai nemzetiségeknek adott széles körű autonómiák egyházi téren is éreztetni fogják a hatásukat. Az egyházkormányzatnak a nemzetiségek jogos és igazságos igényei szerint való átszervezése egyes egyházmegyékben elkerülhetetlen lesz." Vö. A magyar katolikus püspökkari tanácskozások, i. m. 38.

26 *Szantner V.*: i. m. 239–240.

és Kebeleszentivány.[27] 1919. március 13-án a marosvásárhelyi román népgyűlés Elia Campean vezetésével az egész vikariátus nevében hozott ilyen irányú határozatot, azonban a román nyelvű jegyzőkönyv aláírói között csak románok szerepelnek.[28]

Az iratanyagból az a benyomása támadhat az olvasónak, hogy e népgyűlések határozatai nem pusztán egy vagy két engedetlen román görög katolikus plébános és hívő magánkezdeményezései voltak, hanem sokkal inkább szervezett tevékenységek, nem éppen függetlenül a román kormány nemzeti érdekeitől. Természetesen ennek tisztázása még további alapos kutatást igényel. A gyanút erősíti az a tény, hogy az érintett román ordináriusok – Demetriu Radu nagyváradi román katolikus püspök, Vasile Suciu gyulafehérvár-fogarasi káptalani helynök és Iuliu Hossu szamosújvári püspök – december 6-án külön levélben kérték a nunciust, hogy járjon közbe a pápánál, hogy bocsássa meg a módot, ahogy e plébániák kinyilvánították függetlenségüket a hajdúdorogi egyházmegyétől és kérték inkorporációjukat az eredeti egyházmegyéikbe. Amíg ez nem következik be, azt szerették volna, hogy a nagyváradi román katolikus püspök kormányozza őket apostoli adminisztrátori minőségben. A levélküldés nehézségeire utalva kérésüket egyénileg és közösen többször megismételték, köztük a gyulafehérvár-fogarasi érseki tartomány gyűléséről is.[29] 1919. február 20-ai levelükben továbbá Radu és Suciu kérték, hogy bocsássa meg a pápa a székelyföldi vikariátus plébániáinak kánonellenes eljárását és ideiglenes kormányzását azoknak is, akik a jövőben fognak elszakadni a hajdúdorogi püspökségtől és bízza őket a gyulafehérvár-fogarasi ordináriusra. Arra is rámutattak, hogy a december 1-jei gyulafehérvári gyűlés határozata után, melyben kimondták a románok és az általuk lakott területek egyesülését Romániával, kizárt, hogy a plébániák a magyar hajdúdorogi püspök joghatósága alatt maradjanak, annál kevésbé, hiszen akaratuk ellenére csatolták őket hozzá.[30] A kérést 1919. április 5-én Suciu tolmácsolta ismét a gyulafehérvár-fogarasi érseki tartomány tanácskozásáról.[31] Ezek a dokumentumok lehettek a követutasítás megfogalmazásához a Szentszék tájékozódásának elsődleges forrásai.

Összehasonlítva a román levelek bőségével, a hajdúdorogi püspök sokkal kevesebb levele jutott el a nunciushoz. Egy távirata, melyben az engedetlenek megregulázását kérte a házassági felmentési ügy küldésére reagálva,[32] majd 1919. január 12-én a nuncius kérésére vázolta az egyházmegye helyzetét és reagált a románok határozataira. Ebben azt állítja, hogy csupán néhány román nemzetiségű pap és hívő akciói voltak, s már számos plébános tiltakozott a döntésük ellen, valamint kérte, hogy az ordinárius és az egyház ellen is lázadó pap, Marchis ügyében a 2331-es kánon szerint járjon el.[33]

A Szentszék végül a nuncius véleményének meghallgatásával a 46 plébánia kormányzását ideiglenes jelleggel a nagyváradi román görög katolikus püspökre bízta és

27 ASV Arch. Nunz. Vienna, b. 797. fasc. 9/3. ff. 359r–363r.

28 Uo. ff. 383r–385r: a jegyzőkönyv; Uo. ff. 379r–381v: Suciu káptalani helynök 1919. április 5-én a nunciusnak írt levele helyenként a jegyzőkönyv olasz fordításával és magyarázatával.

29 A három ordinárius közös levele: ASV Arch. Nunz. Vienna, b. 797. fasc. 9/3. ff. 325r–326r. Másolata: S.RR.SS. AA.EE.SS. Austria-Ungheria, Anno 1919–1921, pos. 1397–1398. fasc. 555. ff. 7r–8r. E szerint Marchis 1918. november 26-án értesítette őket az eseményekről. Az érintett ordináriusok levelei: ASV Arch. Nunz. Vienna, b. 797. fasc. 9/3. ff. 359–363., 379r–381v., 377r–378r., 383r–385r.

30 ASV Arch. Nunz. Vienna, b. 797. fasc. 9/3. ff. 359–363. A gyűlés határozatait lásd: Magyar Kisebbség 1. (1922) 7. sz. 218–220.

31 ASV Arch. Nunz. Vienna, b. 797. fasc. 9/3. ff. 379r–381v. További levelek a székelyföldi vikariátus ügyében: Uo. ff. 300–317.

32 Uo. ff. 319–320.

33 Uo. ff. 365r–366v.

a székelyföldi külhelynökség 35 plébániáját a gyulafehérvár-fogarasi ordináriusra mint ordináriusi fakultásokkal felruházott delegátusokra.[34] A hajdúdorogi kérdés nem oldódott meg e döntéssel: 1920. március végére a román csapatok kivonultak a Tiszántúlról,[35] így 14 plébánia a nagyváradi román katolikus püspökre bízott 46-ból visszakerült Magyarországhoz. Mivel érintkezésük így a delegátussal nehézkessé vált, Miklósy 1920. április 19-én levelében arra kérte a pápát, hogy helyezze vissza őket joghatósága alá.[36] Radu véleménye szerint viszont ezekből Hajdúdorogtól független román helynökséget kellene felállítani.[37] A kérdés összetettségét mutatja, hogy 1922. augusztus 24-én Frenţiu nagyváradi román püspök többek között azt kérte, hogy a Romániába került, korábban a nagyváradi püspökség részét képező 28 plébániát csatolják vissza az eredeti egyházmegyéikhez, mivel a határok úgy tűnik már nem fognak változni. A Magyarország területén található 14 plébániát pedig vikárius útján szeretné kormányozni. A szamosújvári egyházmegye négy plébániája – ahogy írja – nemrég már visszatért az eredeti egyházmegyébe.[38]

A téma tehát a követutasítás kiadását követően is állandóan napirenden maradt. Az ügy további kifutására álljon itt most néhány példa: 1922-ben a Keleti Egyházak Kongregációja a rutén nyelv bevezetésével foglalkozott a liturgiába az ógörög helyett,[39] majd a hajdúdorogi egyházmegye 16 plébániájából román helynökség felállításának kérdése került napirendre.[40] 1924-ben pedig a hajdúdorogi egyházmegye a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja agendáján is szerepelt, számos alkalmat adva Lorenzo Schioppa nunciusnak hogy eleget tegyen az instrukciókban megjelölt utasításnak, hogy kísérje gondosan figyelemmel és tanulmányozza a helyzetet, valamint tegyen javaslatot konkrét intézkedésekre. [41]

AZ EGYHÁZI JAVAK ÉS KEZELÉSÜK

A követutasítás második nagyobb részegysége az egyházi javakkal foglalkozik. Először a természetüket tekinti át röviden, rámutatva arra a sajátos vonásra Magyarországon, hogy az egyes egyházi entitások vagyonán kívül van három olyan egyházi alap – a vallásalap, a tanulmányi alap és az egyetemi alap –, amelyet az állam kezel. Ezek eredetét, összetételét és rendeltetését elemzi röviden, majd kezelésük kapcsán a katolikus autonómiával kapcsolatos szentszéki álláspontot részletezi, amely iránymutatásul szolgál a nuncius jövőbeli állásfoglalásához.

34 1919. febr. 26-án a nagyváradi román katolikus püspök megbízását közölte Gasparri, a nunciust felszólítva a szükséges lépések megtételére: ASV Arch. Nunz. Vienna, b. 797. fasc. 9/3. f. 375r. A székelyföldi vikariátus kérdésében jóval később, 1919. júl. 19-én írt Gasparri a nunciusnak azzal az utasítással, hogy ha a körülményeket hasonlónak látja, járjon el hasonlóképpen. ASV Arch. Nunz. Vienna, b. 797. fasc. 9/2. f. 309r.

35 *Suba J.:* Magyarország területi i.m. 112.

36 S.RR.SS. AA.EE.SS. Austria-Ungheria, Anno 1919–1921, pos. 1397–1398. fasc. 555. f. 30r–v.

37 ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 32. fasc. 1/2. ff. 42v–43r.

38 ASV Arch. Nunz. Romania, b. 7. fasc. 23. ff. 236–239.

39 ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 5. fasc. 7/9(1). ff. 615–648, a Kongregáció nunciushoz intézett levele: ff. 616r–617v.

40 Több kapcsolódó dokumentum: ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 11. fasc. 6/6. ff. 411–429.

41 S.RR.SS. Rapporti delle Sessioni (= Rapp. Sess.), 1924. Sessione 1275. A kongregáció üléseit előkészítő nyomtatványokban általában megtaláljuk az ügyhöz kötődő legfontosabb levélváltásokat, nunciusi jelentéseket is.

Magát az alapok keletkezését elnagyoltan tárgyalja; nem arra teszi a hangsúlyt, hogy pontosan ki és mikor hozta létre őket – illetve ez az információ az instrukció szempontjából inkább marginális –, hanem arra, hogy miből állnak össze, milyen eredetűek és mit finanszíroznak belőlük, rámutatva, hogy katolikus vagyonból jöttek létre és katolikus célokat szolgálnak. Az instrukció a szóhasználatban is tükrözi, hogy katolikus alapokról van szó, a magyar nyelvben meggyökeresedett „tanulmányi alap" és „egyetemei alap" kifejezéssel szemben „katolikus tanulmányi alap" és „katolikus egyetemi alap" kifejezéseket használja.[42]

A vallásalapról szóló bekezdés elején az instrukció III. Károly 1733-ban létrehozott alapját említi az alsópapság segélyezésére,[43] majd hozzáteszi, hogy a II. József által eltörölt rendek vagyonából, egykori apátságok, prépostságok, egyéb méltóságok vagy megsemmisült templomok jövedelméből, elnyomott javadalmakból, eltörölt konfraternitásokból halmozódtak fel további javak.[44] A leírás szerint ezek alkották a vallásalapot, melyhez hozzáadódtak még a különféle egyházi javadalmak – beleértve a püspökségek – időközi jövedelmei.[45] Ebből az alapból dotálták a szemináriumokat és ahol

42 Az alapok eredetéről, jellegéről, felhasználásáról a korszakban katolikus és protestáns részről eltérően vélekedtek, mely véleményeknek mind az országgyűlésen, mind a sajtóban, mind könyvekben hangot adtak. Az eltérő álláspontok részletező tárgyalásától itt eltekintek, pusztán egy-két példát említek. Amellett, hogy az alapok katolikus eredetűek és katolikus célokra használandók: *Késmárky István*: Katholikus egyházi vagyonjog. Taizs József Könyvnyomdája, Pécs, 1900. 250–255; *Túri Béla*: A főkegyúri jog és az autonómia, különös tekintettel a vallás-és tanulmányalapítványokra. Szent-István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztálya, Bp., 1907. A protestáns álláspont, hogy a vallás-és tanulmányi alapok javai a magyar állam tulajdonát képezik, s az 1848. évi XX. törvénycikkben lefektetett jogegyenlőség és viszonosság elve alapján a bevett felekezetek egyházi és iskolai szükségleteinek ellátására kellene őket felhasználni. Vö. például: *Zsilinszky Mihály*: Az országos egyházi alapok és alapítványok kérdéséhez. Boros-Nyomda, Rákosliget, 1914. A kérdéshez újabban átfogóan: *Csorba László*: A vallásalap „jogi természete". Az egyházi vagyon problémája a polgári átalakulás korának Magyarországán, 1782–1918. ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, Bp., 1999. (Az ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék kiadványai, 2.)

43 A szöveg elején az instrukció többesszámot használ azt a benyomást keltve, hogy összegzően ír az alapok eredetéről, a bekezdés végén azonban a felsorolt javak kezelőjeként csak a vallásalapot említi, amely létrehozásához vezető úton az 1733-as dátum valóban jelentős lépés volt. Azonban nem az egyetlen. Ahogy Salacz Gábor rámutat 1733-ban III. Károly a *cassa parochorumba* olvasztotta be a *„fundatio Ferdinandea"*-t, a III. Ferdinánd által 1650-ben a kamarai jövedelmekből az alsópapság segélyezésére létrehozott 6000 forintot kitevő alapot. Maga a *fundus religionis* elnevezés II. József 1782. szeptember 10-ei rendeletében szerepelt először. Vö. *Salacz Gábor*: A vallásalap kezdeteinek története. A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve 2. (1932) 95–111.

44 A vallásalap javairól lásd: Az 1869. évi april hó 20-dikára hirdetett országgyülés képviselőházának irományai XVI. kötet. Pest-Bécsi Irodalmi és Művészeti Intézet, Deutsch testvérek, Pest 1872. 1–259. – A vallás-és közoktatásügyi minisztérium felügyelete és kezelése alatt álló különféle alapok és alapítványok jogi természetét a képviselőház 1870. február 23-ai határozatát követően külön bizottság is vizsgálta. Ez három albizottságra oszlott, melyek közül az első a vallásalap, a második a tanulmányi alap, a harmadik a többi alap vizsgálatát végezte. 1872-re az első bizottság fejezte be munkáját és nyújtotta be részletes jelentését. Ld. még: A vallás-és közoktatásügyi m. kir. minister kezelése és felügyelete alatt álló alapítványok és alapítványi alapok jogi természetének megvizsgálására vonatkozó irományok. I–II. A magyar királyi vallás-alap. Egyetemi Nyomda, Bp., 1880.

45 A püspökségek időközi jövedelmeit II. József engedte át a vallásalapnak, 1792-ben I. Ferenc visszautalta őket a kamarához. Ezt követően a Szentszékkel folytatott konkordátumtárgyalások során, 1855. március 17-én I. Ferenc József lemondott e javak élvezetéről, a vallásalapnak engedve át őket. Mivel a magyar jogi felfogás szerint ez Magyarországra nem volt érvényes, a vallás-és közoktatásügyi miniszter rendelettel intézkedett róla, hogy e jövedelmeket a vallásalap kapja. Vö. *Csizmadia Andor*: A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban. Akadémiai, Bp., 1966. 188; ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 13. fasc. 16/2. ff. 311r–v, 324v–325r.

erre szükség volt, ebből fedezték a plébánosok ellátmányát, illetve a szemináriumokban tanító professzoroknak, bizonyos káptalanok kanonokjainak, a királyi katolikus gimnáziumokban tanító hitoktatóknak, és a plébániákon szolgálatot teljesítő káplánoknak a járandóságát. Továbbá ebből építettek templomokat, ebből folyósították a szükséget szenvedő közösségeknek segélyt.[46]

A követutasítás ezután – anélkül, hogy a tanulmányi alapok létrehozását részletezné – kijelenti, hogy az oktatásra és nevelésre szánt javak alkották. A háttérhez hozzátartozik, hogy ezt az alapot Mária Terézia hozta létre az 1773-ban feloszlatott jezsuita rend vagyonából 1780. március 25-ei alapítólevelével. Ebből támogatták a királyi katolikus gimnáziumokat és a püspöki iskolák katolikus tanítóit, fedezték a katolikus gimnáziumok építését, a javításokat és a fenntartásukhoz szükséges kiadásokat.[47]

Az egyetemi alap keletkezésével csak jelzésszerűen foglalkozik az instrukció: a nagyszombati jezsuiták ingó és ingatlan javai alkotják, melyeket főleg a jezsuita Pázmány Péter adományozott. A jövedelmeket a budapesti királyi egyetem fenntartására fordították.[48]

A vallás- és tanulmányi, valamint az egyetemi alapokat a Monarchia idején, illetve ezt követően is a vallás-és közoktatásügyi minisztérium kezelte. Az előbbi két alap javainak felhasználásán 1880-tól egy 15 fős felügyelő és ellenőrző bizottság őrködött. Az utóbbi az állami költségvetésbe volt beillesztve, ami miatt a püspöki kar egyik tagja a 19. század hetvenes éveitől mindig felszólalt az állami költségvetés felsőházi tárgyalásakor az egyetem vagyonának katolikus jellege mellett a jogfenntartás folytonossága miatt.[49] Vagyonuk készpénzben, ingatlanban és államkötvényekben manifesztálódott. A kommunista diktatúrát és a világháborút követően, melyből hazánk vesztesként került ki, a Szentszék fontosnak tartotta felmérni, hogy milyen állapotban vannak. Schioppa nuncius csak 1924-ben tudott megbízható értesüléseket szerezni a helyzetükkel kapcsolatban, ekkor írta meg jelentését Pietro Gasparrinak.[50]

A katolikus alapok kérdéséhez szorosan kapcsolódott a katolikus autonómia, amely az instrukció megfogalmazásában a katolikus egyház belső ügyeinek, iskoláinak, kegyes alapítványainak és a hozzájuk tartozó javaknak a kormányzattól független kezelése.[51] Míg a protestánsok és az ortodoxok kiharcolták az autonómiát, a katolikusok nem érez-

46 ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 32. fasc. 1/2. f. 43r–v. Arról, hogy pontosan hogyan használták fel a vallásalap jövedelmeit, melyek voltak a kiadásai és a bevételei részletes képet ad a Magyar Királyi Tudományegyetemi könyvnyomda által kezeléséről és költségvetéséről évente kiadott nyomtatványa, valamint az ellenőrző bizottság jelentései a Magyar Katholikus Vallás-és Tanulmányi Alapokra felügyelő és azok kezelését ellenőrző bizottság működéséről.

47 Történetéhez lásd például: A magyarországi királyi tanulmányi alap jogi természetének megvizsgálására szolgáló vezérokmányok. A vallás és közoktatásügyi m. kir. minister megbízásából. Magyar Kir. Egyetemi Könyvnyomda, Bp., 1875. (Mária Terézia alapítólevele: 35–43); *Apponyi Albert–Apáthy István*: A magyarországi katholikus vallási és tanulmányi alapok és alapítványok jogi természetének megvizsgálására a Képviselőház 1880. szeptember 30-iki üléséből kirendelt bizottság előadóinak gróf Apponyi Albert és Apáthy István országos képviselőknek jelentései. Szent-István-Társulat, Bp., 1883; *Apáthy István*: A tanulmányi alap. In: Budapesti Szemle 56. (1888) 296–307; *Forster Gyula*: A tanulmányi alap hajdan és most, Bp. 1892; *Késmárky I.*: i.m. 253–255; *Csizmadia A.*: i.m. 191–192.

48 Az egyetemi alap törzsvagyonát Pázmány Péter, Lósy Imre és Lippay György prímások tőkéi alkották, melyhez Mária Terézia több birtokot adományozott. Vö. *Csizmadia A.*: i.m. 193–194.

49 Uo. 186–194. Az instrukció azt említi, hogy az egyetem általános költségvetésébe illesztették: ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 32. fasc. 1/2. f. 44r.

50 S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1923–1942, pos. 22–26. fasc. 28. ff. 63r–67r.

51 ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 32. fasc. 1/2. f. 44r.

ték szükségét, mivel a főkegyúri jogból eredő kötelezettségek révén a király speciális pártfogását élvezték. A katolikus autonómia mozgalom megindulásához 1848-ban a katolikus egyház közjogi helyzetének gyökeres megváltozása vezetett, amelyben nyilvánvalóan szerepet játszott a liberális eszmék terjedése, illetve az a követutasításban kiemelt mozzanat, hogy a király a főkegyúri jogból eredő jogosítványai egy részét a vallás-és közoktatásügyi minisztériumra ruházta.[52]

1848 után az autonómia kérdése többször került napirendre mind Rómában, mind Magyarországon, melyek közül a jelentősebbek az 1870–1871-ben, 1897–1902-ben tartott autonómia kongresszusok – az utóbbit 1895. december 15-én és 1897. szeptember 30-án megelőzte, illetve 1902. július 31-én követte a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának tanácskozása – és 1913-ban Apponyi Albert és Zichy János törvényjavaslata, amely az 1917. március 28-ai püspökkari tanácskozást követően a prímás által némi módosítással Rómába küldött tervezet alapját jelentette.[53] Ez elismerte volna a katolikus egyház paritásos önrendelkezési jogát a főkegyúri jog és az állami jogok tiszteletben tartásával, s felállította volna a kereteket, amelyen belül a főkegyúr által összehívott, egyháziakból és laikusokból álló bizottság megalkotja a működési szabályokat, melyet a király szentesít és a püspöki kar fogad el. Az autonómia ígérete június 15-én bekerült a kormányprogramba és Apponyi hozzá is látott a megvalósításához december 21-én benyújtva a képviselőháznak törvényjavaslatát.[54] Ennek nyomán 1917. július 31-én[55] és 1918. február 3-án[56] a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja ismét tárgyalta az autonómia kérdését. E rövid felsorolásból is kitetszik mennyire központi kérdés volt a Szentszék szempontjából. Ezért is kerülhetett sor arra, hogy a nuncius instrukcióiba is belekerüljön.

A Szentszék álláspontja Pietro Gasparri 1918. február 12-én – a kongregáció 3-ai ülését követően – Teodoro Valfrè di Bonzónak írt levélből körvonalazható. Eszerint az autonómia az alapítványok kezelésére és az iskolák ügyeinek intézésére kell, hogy korlátozódjon, érintetlenül hagyva az egyházi hatóságok jogait. Az autonómia szervezetének nem lehet több joga, mint a kormánynak volt az alapítványok kezelésében, melynek során a kánonjog rendelkezéseit kell szem előtt tartaniuk. A püspököknek ügyelni kell az iskolai hitoktatás felügyeletére, a hitoktatók kinevezésére és elbocsátására és véleményüket figyelembe kell venni más tanárok erkölcsi és hitélete megítélésekor. Továbbá meg kell adni azt a részt az egyházi elemeknek, amit a tárgyalt dolog természete megkíván, és garanciákat kell adni mind a szavazók mind a megválasztottak elkötelezett katolicizmusáról. A követutasítás nem említi, de a kérdéses levél azt is tartalmazza, hogy a római pápa nem enged konzultatív jogot a püspökjelöltek kiválasztásában amint azt Apponyi Albert 1917. novemberi pro-memoriájában javasolta[57] s nem szándéko-

52 *Török Jenő*: A katolikus autonómia-mozgalom 1848–1871. Adalékok a magyar liberális-katolicizmus történetéhez. Stephaneum Nyomda. Bp., 1941. 17. Azt, hogy mennyire összetett kérdésről van szó, mutatja: *Sarnyai Csaba Máté*: Polgári állam és katolikus egyház (1848. március – december). A katolikus autonómia-törekvések megjelenése. METEM, Bp., 2002. 43–52.

53 S.RR.SS. Rapp. Sess. 1917. Sessione 1208.

54 ASV, Arch. Nunz. Ungheria, b. 3A. fasc. 7/1. ff. 328–329 (a törvénytervezet); valamint: *Anka László*: Gróf Apponyi Albert belpolitikai pályafutása a dualizmus korában. Doktori értekezés. Bp., 2014. 134–135.

55 S.RR.SS. Rapp. Sess. 1917. Sessione 1208. Ezt követően a pápa a nunciuson keresztül a tervezet átdolgozására szólította fel a püspöki kart. Vö. ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 3A. fasc. 7/1. ff. 303r–304r.

56 S.RR.SS. Rapp. Sess. 1918. Sessione 1213.

57 S.RR.SS. AA.EE.SS. Austria-Ungheria, Anno 1917–1918, pos. 1237. fasc. 500. ff. 73r–84r; ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 3A. fasc. 7/1. ff. 356r–367r. Apponyi autonómia érdekében tett erőfeszítéseit és a nevéhez köthető, autonómiáról szóló törvényjavaslat sorsát összefoglalja: *Anka L.*: i.m. 131–141.

zik a Gyulafehérvár-fogarasi érsekséget az országos autonómiába integrálni, ahogy azt Csernoch bíboros a pápának írt 1917. szeptember 19-ei levelében javasolta.[58] 1918 áprilisára az autonómia kérdése másodlagossá vált a kormány szempontjából: a választójogi reform került előtérbe. 1919-ben immár a köztársaság proklamálása után foglalkozott a témával ismét a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja, február 2-ai ülésén, ahol az új helyzetből adódó kérdéskomplexum egyik pontjaként szerepelt.[59] Ezt követően 1919 szeptemberében, a Tanácsköztársaság bukása után került szóba a téma, amikor a kormány tervei szerint az összes katolikus egyházi javakat az országban a katolikus autonómiára bízták volna, míg a jövedelmeket egyházi célokra fordították volna. Akkor Gasparri arra utasította Valfrè di Bonzót: törekedjen annak elérésére, hogy a szigorúan vett egyházi javakat zárják ki belőle.[60] A bécsi nunciusnak adott instrukciók Lorenzo Schioppa számára is érvényben maradtak, aki már 1920 decemberében rövid jelentést írt az Államtitkárságnak Lepold Antal kanonok XIII. katolikus nagygyűlésen elmondott beszédét említve és további instrukciókat kérve.[61]

AZ EGYHÁZI JAVADALMAK BETÖLTÉSE

A harmadik hangsúlyos eleme az instrukcióknak a főkegyúri jog egyik jelentős jogosítványát, az egyházi javadalmak betöltését tárgyalja. Hosszabb történeti bevezetővel indul, amely feltárja az eredetét és kiterjedését a magyar királyok főkegyúri jogának, majd érveket hoz fel a jog alapját bizonyítani igyekvő források megcáfolására.

Elsőként II. Szilveszter pápa bulláját említi, amely az egyházszervezet kiépítéséhez különleges jogokkal ruházta fel az uralkodót, de melynek eredetiségéhez, ahogy megjegyzi, komoly kétségek fűződnek.[62] Werbőczy Tripartitumában nem említi létezését, hanem helyette négy másik argumentumot hoz fel annak alátámasztására, hogy az összes egyhá-

58 S.RR.SS. AA.EE.SS. Austria-Ungheria, 1917–1918, pos. 1237. fasc. 500. ff. 57r–61v (Csernoch levele, aláírt példány); ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 3A. fasc. 7/1. ff. 434r–435r. (Gasparri instrukciói); S.RR. SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, 1917–1918, pos. 1237. fasc. 502. ff. 2–3 (az instrukciók vázlata).

59 S.RR.SS. AA.EE.SS. Austria-Ungheria, 1917–1918, pos. 1237. fasc. 501. ff. 8r–10r (a nuncius 1918. április 14-ei jelentése); S.RR.SS. Rapp. Sess. 1919, sessione 1225. Közvetlenül az ülést megelőzően, 1919. február 1-jén íródott Csernoch János levele a földkérdés rendezésével és az autonómiával kapcsolatban. A kisajátított földek árának kezelését az autonómiára szerette volna bízni a kormány. ASV Arch. Nunz. Vienna, b. 795. fasc. 2 ff. 58r–60r.

60 ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 3A. fasc. 7/2(2). f. 480r. A táviratra rájegyezve, hogy szeptember 19-én érkezett.

61 S.RR.SS. AA.EE.SS. Austria-Ungheria, 1919–1920, pos. 1401. fasc. 558. f. 40r–v. (a nuncius levele); ASV Arch. Nunz. Ungheria b. 2. fasc. 14. ff. 307r–308r., 309r–v (a levél vázlata és Gasparri válasza, melyben az 1918. februári Teodoro Valfrè di Bonzónak adott instrukciókra hívja fel a figyelmét). *Lepold Antal* a katolikus autonómiáról: A katolikus autonomia. Az Egyház álláspontjának megvilágítása. Pesti Könyvnyomda Részvény-Társaság, Bp., 1920. (A „Katolikus Élet" Könyvtára 1. sorozat 1. szám). A Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának vonatkozó anyagából forrásgyűjtemény: *Adriányi Gábor*: Documenta Vaticana. Historiam autonomiae catholicae in Hungaria illustrantia. Vatikáni okmányok a magyar katolikus autonómiáról 1891–1920. Argumentum, Bp., 2011. (Dissertationes hungaricae ex historia Ecclesiae 18.)

62 A Szilveszter-bulla kritikájához lásd: *Karácsonyi János*: Szent-István király oklevelei és a Szilveszter-bulla. Diplomatikai tanulmány. Magyar Tud. Akadémia, Bp., 1891, különösen 178–216. Újabban Bene Sándor foglalkozott a bulla hamisításának történeti hátterével: *Bene Sándor*: A Szilveszter-bulla nyomában (Pázmány Péter és a Szent István-hagyomány 17. századi fordulópontja). „Hol vagy István király?" A Szent István-hagyomány évszázadai. Gondolat, Bp., 2006. 89–124.

zi javadalom adományozása a király joga. Lorenzo Schioppa követinstrukciójában ezek jelzésszerűen egy-egy szóban szerepelnek. Az első pont, hogy Magyarországon az egyházak alapítása a királyok joga, így felettük a rendelkezés is őket illeti. A második érve, hogy a magyarság megtérése Szent István térítő tevékenységének köszönhető. Az egyházak élére, amiket ő alapított maga nevezett ki ordináriusokat, amihez pápai jóváhagyást és megerősítést nyert. A harmadik érve, hogy a pápa joga a javadalmak betöltésére ötszáz év alatt elévült, mivel ez alatt az idő alatt a királyok gyakorolták. Végül azt hozza fel, hogy a Konstanzi Zsinat szentesítette e kiváltságokat. Mindamellett, hogy a történetiség próbáját sem mindenütt állják ki Werbőczy megállapításai,[63] a Szentszék véleménye szerint is hagynak némi kívánnivalót maguk után a felhozott indokok. Különösen a Konstanzi Zsinat rendelkezésére történő hivatkozás, mely Schioppa nuncius követutasítása szerint szövegében nem ismert, és az sem világos, hogy a zsinat mely ülésszakán bocsátották ki, pedig ez kulcsfontosságú lenne annak eldöntéséhez, hogy mennyiben érvényes a határozat.[64] Továbbá a többi általa felhozott érvet sem tartja a Szentszék önmagukban perdöntő érveknek a királyi főkegyúri jog eredetének bizonyítása mellett, hiszen nagyobb egyházi javadalmakat nem lehet létrehozni pápai privilégium kieszközlése nélkül, a nép megtérítése önmagában nem elégséges indok, a jogelévülést pedig nem látja bizonyítottnak. A főkegyúri jog Surányi János által sorolt kiterjedt jogosítványait túlzónak tartja.[65]

1918-ban Károlyi miniszterelnöki kinevezését követően, de még a köztársaság november 16-ai kikiáltása előtt megindult a disputa a főkegyúri jog gyakorlásáról. 1918. november elején a Budapesti Tudományegyetem jogászprofesszoraiból álló bizottság arra a megállapításra jutott, hogy a megválasztandó köztársasági elnök hatáskörébe tartozik, majd 1918. november 14-én immár egyházjogászokkal kiegészült bizottság vitatta meg a kérdést Persián kormánybiztos felhívására.[66] Schioppa nuncius követinstrukciója csak az utóbbi tanácskozást említi, melyen úgy határoztak, hogy a főkegyúri jog átháramlott a köztársaságra, így a püspökök kinevezése is, melynek megerősítését maguknak az érintetteknek kell kérniük Rómától. A bizottságnak három egyházi személy, Csiszárik János címzetes püspök, Hanuy Ferenc egyházjogi professzor és Breyer István a vallás- és közoktatásügyi minisztérium egyházi tanácsosa is tagjai voltak.[67] E véleménynek a

63 A témát összegzően tárgyalja és jól összefoglalja: *Tusor Péter*: A konstanzi bulla „alkalmazása". A magyar királyi főkegyúri jog a 15–16. században. In: „Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris". Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából. Szerk. Bárány Attila–Pósán László. Printart-Press, Debrecen, 2014. 219–239; angol nyelven: *Uő*: The Papal Consistories and Hungary in the 15th–16th centuries. To the history of the Hungarian Royal Patronage and Supremacy. Bp.–Rome, 2012. (Collectanea Vaticana Hungariae. Classis II. Vol. 4.) 35–60. Werbőczy érvelésének kritikájához lásd még: *Csizmadia Andor*: Die Entwicklung des Patronatsrechtes in Ungarn. Archiv für Österreichisches Kirchenrecht 25. (1974) 312–315.

64 A Bíborosi Kollégium által kiállított irat szövegét – melyet Iványi Béla talált meg 1931-ben az eperjesi városi levéltár rendezése közben, de csak regesztában közölt – publikálta: *Mályusz Elemér*: A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog. Akadémiai, Bp. 1958, 9–19. (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből. Új sorozat 9.). Németül: Das Konstanzer Konzil und das königliche Patronatsrecht in Ungarn. Akadémiai, Bp., 1959. (Studia historica Academiae Scientiarum Hungaricae 18.)

65 A szerző a jogokat és kötelességeket is sorolja. Vö. *Joh[ann] Surángi*: Patronatsrecht in Ungarn. Archiv für katholisches Kirchenrecht 78. (1898) 56–64.

66 *Tengely Adrienn*: A főkegyúri jog kérdése az első magyar köztársaságban. In: Litterarum radices amarae, fructus dulces sunt, i. m. 193–194.

67 Teodoro Valfrè di Bonzo nuncius a politikai helyzetről, a bizottság vélekedéséről és a kormány elképzeléseiről a főkegyúri joggal kapcsolatban 1918. december 27-ei jelentésében számolt be Pietro Gasparrinak: S.RR.SS. AA.EE.SS. Austria-Ungheria, Anno 1918–1920, pos. 1340. fasc. 552. ff. 4–12.

kormány is szeretett volna a Szentszéknél mielőbb érvényt szerezni, így 1918. december 6-án majd 1919. március 6-án a kormánybiztos kíséretével Bécsbe utazott, hogy a kérdésről a nunciussal tárgyaljon.[68] A Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja 1919. február 2-ai ülésén foglalkozott azzal, a harmadik dubiumként, hogy milyen irányelvet kellene követnie a Szentszéknek az új magyar kormány főkegyúri jogra vonatkozó igényeivel szemben.[69] A Schioppának adott követutasítás az erről akkor elhangzott megállapításokat nem említi, viszont a tanácskozást előkészítő füzet szövegezéséből, amely az előzményeket taglalja, merít.[70] A fejlemények kapcsán mindössze annyit jegyez meg, hogy a kormány nem tudott érvényt szerezni a követeléseknek, mivel a bolsevik rezsim váltotta, ami alatt sor került állam és egyház szétválasztására. Ez alkalmat adott a Szentszéknek, hogy Hanauer Árpád István személyében a kormány megkérdezése nélkül betöltse a váci püspöki széket.[71] Bár prekonizációjára 1919. szeptember 9-én, tehát a Tanácsköztársaság bukása után került sor, az elhatározás a kinevezésére már korábban megszületett. A püspökség betöltése kánonilag kétségtelenül érvényes volt, de a főkegyúri jog figyelmen kívül hagyásával történt, így a kormány húzta-halasztotta a javadalom tényleges átadását, míg Csernoch rábeszélésére engedett. A Huszár-kormány vallás-és közoktatásügyi minisztere, Haller István csak azzal a kitétellel vette tudomásul a kinevezést, hogy a rendkívüli körülmények közötti kinevezés módja nem kisebbítheti az apostoli király főkegyúri jogát és nem jelenthet precedenst interregnum idejére vonatkozóan.[72] Ezt az álláspontot felkérésére a prímás a Szentszék felé is jelezte.[73] A főkegyúri jogokhoz tehát az új rendszer is ragaszkodott.[74]

Az apostoli király főkegyúri jogának egy másik jogosítványát képezte a kanonoki stallumok betöltése, amely – tekintve, hogy egyre több stallum ürült meg és eddig a püspökök igyekeztek ezek betöltését különféle okokkal elodázni[75] – egyre sürgetőbb kérdéssé vált. Egy *modus vivendit* kellett tehát találni. E tényre több püspök szóban felhívta Haller figyelmét, aki december 31-én közölte a prímással szándékát, hogy a miniszterta-

68 *Tengely A.*: A főkegyúri jog kérdése, i.m. 195–196; S.RR.SS. AA.EE.SS. pos. 1240. fasc. 532. ff. 72–84. Ennek során – többek között – március 7-én szóba került az a lehetőség is, hogy ha az államfő protestáns vagy zsidó vallású lenne, akkor a kormány elképzelése szerint a katolikus autonómia gyakorolná a főkegyúri jogokat, illetve az is, hogy az autonómia tanácsa javasolhatna jelölteket a betöltetlen javadalmakra az illetékes fórumnak. Azonban amint Gasparri 1918. február 12-ei leveléből láthattuk, a Szentszék nem szándékozott az autonómiának a püspök-jelöltek felállítására jogot adni. Az első magyar köztársaság és a főkegyúri jog kérdéséről lásd még: *Salacz Gábor*: A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése a két világháború között Magyarországon. Argumentum, Bp., 2002. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 16.) 11–18.

69 S.RR.SS. Rapp. Sess. 1919, Sessione 1225.

70 Vö. S.RR.SS. Rapp. Sess. 1919, Sessione 1225. Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinarii. Ungheria. Interessi religiosi, gennaio, 1919, p. 12; Arch. Nunz. Ungheria, b. 32, fasc. 1/2, ff. 48r.

71 ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 32. fasc. 1/2. ff. 48r–v; ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 3A. fasc. 6. ff. 201–258.

72 Vö. *Salacz G.*: A főkegyúri jog, i.m. 20.

73 ASV Arch. Nunz. Vienna, b. 838. fasc. 15. ff. 1009r–1010v., 1011r. Több kapcsolódó dokumentum: ff. 1012r., 1013r., 1014r.

74 A kormány álláspontját kiválóan megvilágítja az 1920. évi 1. törvénycikk 13. §.-hoz (melynek 8. bekezdése kimondta, hogy a kormányzó a főkegyúri jogot nem gyakorolja) fűzött miniszteri indoklás, hogy: „ez a rendelkezés nem jelenti azt, mintha a magyar állam ezt a szent koronával szorosan egybefoglalt jogot a kormányzóság ideje alatt érvényesíteni nem kívánná." Vö.: Az 1920. évi február hó 16-ára összehívott nemzetgyűlés irományai. I. Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, Bp., 1920. 23.

75 Vö. *Tengely A.*: A főkegyúri jog kérdése, i. m. 192–193.

nácsnak javasolni fogja, hogy míg az államforma és a királyi privilégiumok gyakorlásának kérdése nem rendeződik, a vallás-és közoktatásügyi miniszterrel előzetes egyeztetés után a püspökök tölthessék be e stallumokat. Csernoch János 1919. január 13-án írt XV. Benedeknek az ügyben, elé tárva a kormány álláspontját, hogy ezt követően a püspökök, illetve a Szentszék töltenék be a kánonjog előírásait szem előtt tartva a kanonoki stallumokat, azonban előzetesen a kormánynak jelenteni kellene a jelölt személyét és kinevezéséhez a hozzájárulását kérni. Február 21-ei levelében Gasparri ismerteti a pápa álláspontját: a püspöki kar elfogadhatja a javasolt *modus vivendit*, de a kormánnyal csak abból a célból tudathatják a jelöltek neveit, hogy megtudják, hogy nincs-e ellenük politikai jellegű kifogása.[76] Ez a kikötés a Szentszék általános – tehát nem csak magyar viszonylatban alkalmazott – álláspontját, illetőleg gyakorlatát vetíti előre a különféle püspöki, kanonoki javadalmak betöltésénél. Arról, hogy pontosan mi számított politikai ellenérvnek a püspöki kinevezések esetében a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja 1922. július 30-ai ülése tanácskozott.[77] A vétóemelés mibenlétének tisztázása mellett a Szentszék és az új, illetve jelentős területekkel bővült államok közti kapcsolat fontos alapelvét jelentette az 1921. november 21-ei konzisztóriumon a pápai allokucióban megfogalmazott kijelentés is, hogy a korábbi privilégiumok, Szentszék által tett engedmények nem szállnak át automatikusan ezekre a képződményekre. S ha a jogi személyisége megváltozott az adott államnak, akkor előfordult, hogy új egyezséget kellett vele kötni.[78] A Szentszék tehát elsődlegesen ebből a szemszögből szemlélte a magyar királyi főkegyúri jog és ennek egyik legfontosabb jogosítványa, a püspökkinevezések kérdését. Az utóbbival kapcsolatban hosszas tárgyalások után jutottak egy egyszerű megállapodásra 1927-ben.[79] A magyar királyi főkegyúri joggal átfogóan az 1921. november 8-ai ülésén foglalkozott a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja, de megszűnése deklarációját nem tartották időszerűnek, a kérdést előbb alaposabban szerették volna tanulmányozni.[80] 1937-ben került ismét a kongregáció atyáinak napirendjére a téma, amikor a püspökkinevezéseknél alkalmazott gyakorlat módosításának lehetőségét tárgyalták Serédi Jusztinián hercegprímás javaslata alapján.[81]

KONKLÚZIÓK

Összegezve tehát az instrukció mindhárom pontja olyan témakörrel foglalkozik: az egyházmegyék helyzetének rendezése, egyházi javak kezelése, illetve az egyházi javadalmak betöltése, melyek alapjaiban határozták meg az állam és helyi egyházak viszonyát a korban. Jelentőségüket mutatja, hogy többször szerepeltek a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja atyáinak tanácskozásain, amely egyrészt iránymutatást adhatott, hogy me-

76 S.RR.SS. AA.EE.SS. Austria-Ungheria, 1919–1921, pos. 1428. fasc. 575. f. 49r., 50r–51r., 52r., 53r–v. Valamint: *Salacz G.*: A főkegyúri jog, i. m. 20–22.

77 S.RR.SS. Rapp. Sess. 1922, Sessione 1255.

78 S.RR.SS. AA.EE.SS. Stati Ecclesiastici, 1921, pos. 1470. fasc. 612. ff. 36–39.

79 S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1924–1942, pos. 25; ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 20. fasc. 1/2. ff. 35–51.

80 S.RR.SS. Rapp. Sess. 1921. Sessione 1243. Az előkészítő anyag és a nunciusi utasítás megszövegezésében itt is találunk egyezéseket, amelyek egy része már Teodoro Valfrè di Bonzo 1916-os instrukcióiban is szerepelt.

81 S.RR.SS.Rapp. Sess. 1937. Sessione 1379; S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1937–1948, pos. 74. fasc. 55; ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 54. fasc. 3. ff. 600–618.

lyek legyenek a követinstrukcióba bekerülő főbb szempontok, másrészt ezek előkészítéséhez, a további intézkedések, határozatok meghozatalához a nuncius pontos információi elengedhetetlenek voltak. A kettő közti kapcsolatot mutatja, hogy megszövegezésükben is több helyen egyezést találunk, bár ez helyenként talán az előkészítő munkát végző személyi állomány azonosságával is magyarázható. Mint láthattuk, a későbbi instrukciók is tartalmazták átvételt a korábbiakból kiegészítve az új fejleményekkel, rendelkezésekkel.

Schioppa nuncius követutasításában egy átfogó, minden lényeges pontra kiterjedő képet kapott a magyar viszonyokról és állam és egyház, valamint állam és a helyi egyházak érintkezéseinek legfontosabb területeiről. Mindez sajátosan illeszkedett a Szentszék globális, nemzetek feletti elképzeléseihez, ahogy azt a hajdúdorogi püspökség ideiglenes diszmembrációjánál vagy a püspökök kinevezésénél a kormány politikai *nulla osta*jának kikérésénél láthattuk. Ehhez jött hozzá a térbeli és időbeli dimenzió felvázolása. Az előbbi az egyházmegyék helyzetének ismertetésével tulajdonképpen kijelölte a nuncius missziója határait, az utóbbi révén pedig nem pusztán az akkori körülményekre és az érvényben levő szentszéki rendelkezésekre láthatott rá, hanem a témák történetiségére is, hiszen az instrukció ezeket a Monarchia bukása utáni események láncolatába helyezte. Ezáltal rendszerben és folyamatában szemlélhette őket a nuncius, amely hosszú távon segítette diplomáciai missziója megvalósításában és jelentősen hozzájárult állam és egyház gyümölcsöző kapcsolatának kialakításához. Tanulmányomban ennek vizsgálatához pusztán a kereteket jelöltem ki, ezek tartalommal megtöltése, részletes kidolgozása a jövő kutatásának feladata.

FORRÁSKÖZLÉS[82]

1.

Demetriu Radu, Vasile Suciu és Iuliu Hossu Teodoro Valfrè di Bonzóhoz

Balázsfalva, 1918. december 6.

Gépirat

ASV Arch. Nunz. Vienna, b. 979. fasc. 9/3. ff. 325r–326r

Romul Marchis 1918. november 26-ai levelében tudatta Demetriu Radu nagyváradi román katolikus püspökkel, Vasile Suciu gyulafehérvár-fogarasi káptalani helynökkel és Iuliu Hossu szamosújvári püspökkel a november 13-ai szatmárnémeti román nemzeti gyűlés határozatát, amely kimondta az összes román plébánia elszakadását a hajdúdorogi püspökségtől, és amely eredeti egyházmegyéikbe inkorporációjuk kéréséről is határozott. A nagykárolyi román népgyűlés megerősítette e határozatokat, megalakította a román nemzeti vikariátust és kötelezte a nemzeti vikáriust, hogy tegye meg a szükséges lépéseket a Szentatyánál a plébániák kánoni diszmembrációja és eredeti egyházmegyéjükbe történő integrálása érdekében. A fent említett ordináriusokat kérte az intervencióra, amely kérést e levél útján teljesítik, kérve a nunciust hogy közvetítse a pápának azt az óhajukat, hogy bocsássa meg a vikariátus létrehozásának módját, illetve inkorporálja a román plébániákat eredeti egyházmegyéikbe (42-t a nagyváradi görög katolikus egyházmegyébe, 4-et a szamosújvári egyházmegyébe) a *Christifideles graeci* revíziójával.

82 Mivel a követutasítás szövegét *Tomislav Mrkonjić* 3. lábjegyzetben említett munkájában publikálta és az interneten keresztül is elérhető: http://www.institutumfraknoi.hu/cvh, az utánközléstől itt eltekintek. A szerkesztők kérése szerint azonban kiválasztottam egypár jelentős forrást, amit a fentiekben közlök. A forrásokat az eredeti helyesírással, nyilvánvaló elírásokat javítva és az első forrás esetében a leginkább zavaró betűzési hibákat korrigálva, ugyanakkor a helyenként előforduló sajátos, nem feltétlenül következetesen alkalmazott szóképzést (pl. eccelenza, evenimenti) meghagyva, valamint az olasz ékezeteket pótolva adom közre.

Nr. 5816-1918[83]

Eccelenza Illustrissima e Reverendissima,

Romolo Marchis, archidiacono e parroco greco-cattolico rumeno di Nagykároly con lettera in data di 26 Novembre 1918, indirizzata colettivamente a noi soscritti, ci ha fatto noto, che in data di 20 dello stesso mese, ha mandato a Vostra Eccellenza una petizione nella quale si diceva: La grande adunanza nazionale rumena tenuta ai 13 Novembre nella città di Szatmár, ha deciso la dismembrazione totale di tutte le parrocchie rumene annessate alla Diocesi di Hajdudorogh /colla Bolla Christifideles del 12 Giugno 1912/, e la petizione della loro rincorporazione alle diocesi madre dalle quali sono state prese. In pari tempo l'adunanza ha provocato l'Archidiacono a portare alla conoscenza del vescovo di Hajdudorogh, che il popolo rumeno di queste parrocchie non riconosce più la sua giurisdizione interdicendo ai sui sacerdoti ogni communicazione con lui". Continua poi a dire l'Archidiacono, che ha portato di fatti questa decisione alla conoscenza del vescovo di Hajdudorogh, il quale però non l'ha preso in considerazione. In seguito ai 18 di Novembre si è tenuta in Nagykároly un'altra grande adunanza popolare rumena, la quale: 1/. ha dichiarato rotto il legame delle dette parrocchie con Hajdudorogh; 2/. ha proclamato dalle 46 parrocchie così dismembrate, „il Vicariato nazionale rumeno" in unione colla Santa Sede Apostolica e come una parte costituiva della Provincia ecclesiastica rumena di Alba-Giulia e Fogaras; 3/. Ha imposto al Vicario nazionale rumeno di fare i passi necessarii affinché Sua Santità il Romano Pontifice si degni decrere in forma canonica la dismembrazione e la reincorporazione delle 46 parrocchie alle loro diocesi di origine cioè 42 alla diocesi rumena di Granvaradino e 4 alla diocesi di Szamosujvar, ove prima appartenevano.

Così essendo, l'Archidiacono colla medesima sua lettera ci ha pregato di intervenire pure da nostra parte affinché la cosa ormai compiuta in modo tanto straordinario e strano sia dalla Santa Sede canonicamente regolata.

Preciò noi, considerando, che, in seguito alle note radicali transformazioni politiche compiute in Ungheria, il 1 Dicembre a.c. i rappresentanti del popolo rumeno nella città di Alba-Giulia, in presenza di un cento mila rumeni accordi di tutte le parti abbiamo proclamato l'unione politica e territoriale di tutta la nazione rumena di Transilvania e di Ungheria col Regno di Romania; considerando, che la Bolla Christifideles ha amessato alla diocesi maggiara di Hajdudorogh le nostre parrocchie senza il nostro consenso e malgrado le solemni dichiarazioni del popolo fidele del anno 1918 e che si trovano nell'archivio della Santa Sede; considerando, che la Santa Sede in principio aveva già più tardi riconosciuta la necessità della revisione di questa Bolla, sicché ai 10 di febbraio 1914 il nostro episcopato insieme col Ministro dei culti d'Ungheria ha cominciato a trarre la revisione medesima, ma che poi per gli evenimenti mondiali accaduti non si è terminata; considerando sopra tutto la salute delle anime ed il bene spirituale di tutta quella popolazione, che nelle nuove circostanze ancor con maggiore imperiosità richiama la necessità della revisione; considerando i tempi straordinari, ore si [!] grandi e quasi non previsti avvenimenti si succedono con tanta velocità, e dove le umane passioni si sbattono senza freno: noi umili sottoscritti ci teniamo per sacro dovere pastorale di pregare il Santo Padre a degnarsi perdonare la forma, in cui si è costituito questo „Vicariato", e

83 A nunciatúra iktatási pecsétjén az érkezés dátumaként 20-XII szerepel, iktatási számként N. 12837.

poi di fare la revisione della Bolla in modo, che le dette ed altre parrocchie rumene siano con Decreto Apostolico reincorporate alle diocesi rumene di origine come vivamente desideriamo. Sarà questo, ne siamo certi, un atto di prima necessità per la salute e la tranquillità spirituale di quei nostri fratelli, un atto di massima importanza per la Santa Unione, un atto di sovrana sapienza e di ottimo augurio per la causa cattolica nella nuova Romania. Finché ciò si potrà compiere in tutta la sua forma, se bene secondo nostro parere la cosa sia limpida, teniamo per necessario e preghiamo umilissimamente il Santo Padre, che frattanto il vescovo rumeno greco-cattolico di Granvaradino sia nominato Amministratore Apostolico con piena giurisdizione sopra le 46 parrocchie e cioè sopra il vicariato in questione.

Preghiamo in fine Vostra Eccelenza a benvoler trasmettere questa nostra petizione al Santo Padre, e a gradire i sensi della nostra profonda venerazione.
Di Vostra Eccelenza Illustrissima e Reverendissima
Blaj–Balázsfalva, ai 6 Dicembre 1918

devotissimi servi:

Demetrio Radu
vescovo rumeno greco-cattolico di Granvaradino
Giulio Hossu
Vescovo rumeno di Armenopoli
Basilio Suciu,
vicario capitolare della Arcidiocesi di Alba-Giulia e Fogaras

2.
Pietro Gasparri Teodoro Valfrè di Bonzóhoz
Vatikánváros, 1918. február 18.
Gépirat
ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 3A. fasc. 7/1. ff. 434r–435r

Pietro Gasparri a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának 1918. február 3-ai ülését követően kifejti az autonómia kérdésében a Szentszék és a pápa álláspontját. XV. Benedek mindamellett, hogy értékeli a prímás és a püspöki kar autonómia érdekében kifejtett erőfeszítéseit, valamint Apponyi Albert *Pro Memoriájá*ban is hangsúlyozott igyekezetét a Szentszék által adott irányelvek szem előtt tartására, kifejezi, hogy az Apponyi által javasolt konzultatív jogot az autonómiának a püspökjelöltek kiválasztásában nem tartja megengedhetőnek, míg a gyulafehérvár-fogarasi érsekséget sem tartja beillesztendőnek az országos autonómiába, ahogy azt Csernoch János javasolta. A bíboros államtitkár továbbá azt is leírja, hogy a Szentszék az 1917. augusztus 22-én adott instrukciókat tartja zsinórmértéknek, mely szerint az autonómiának az alapítványok kezelésére és az iskolák ügyeinek intézésére kell korlátozódnia érintetlenül hagyva az egyházi hatóságok jogait. Fontosnak tartja, hogy az autonómia szervezetének nem lehet több joga, mint a kormánynak volt az alapítványok kezelésében, melynek során a kánonjog rendelkezéseit kell szem előtt tartaniuk. A püspökök feladata kell hogy legyen az iskolai hitoktatás felügyelete, a hitoktatók kinevezése és elbocsátása és véleményüket figyelembe kell venni más tanárok erkölcsi és hitélete megítélésekor. Továbbá meg kell adni azt a részt az egyházi elemeknek, amit a tárgyalt dolog természete megkíván, és garanciákat kell adni mind a szavazók mind a megválasztottak elkötelezett katolicizmusáról.

Dal Vaticano, 12-2-18

N. 55027

Illmo e Rmo Signore,

In seguito alla lettera dell'Emo Signor Cardinale Csernoch, in data del 19 settembre scorso, trasmessa dalla S.V. Illma e Revma con Rapporto del 23 seguente, la Santa Sede ha sottosposto a nuovo e maturo esame la grande questione dell'Autonomia della Chiesa Cattolica in Ungheria.

È stato, inoltre, oggetto di particolare considerazione l'accurato Pro-Memoria che ha voluto inviare in proposito, nel novembre successivo Sua Eccellenza il Signor Conte Alberto Apponyi, Ministro ungherese dei culti e dell'istruzione.

Mi è grato, ora, significare alla S.V. che il Santo Padre si è vivamente compiaciuto dei devoti sentimenti espressi nella citata lettera dall'Emo Sig. Card. Primate ed ha altamente apprezzato i nobili sforzi dell'Episcopato ungherese per ottenere i migliori risultati in affare di tanto rilievo. L'Augusto Pontefice ha altresì preso atto con piacere delle deferenti dichiarazioni fatte dal prelodato Sig. Conte Apponyi nel menzionato suo Memoriale, che cioè i fedeli ungheresi intendono in tale questione inspirarsi ai principii esposti nel mio precedente Dispaccio del 22 agosto e che, anche nella loro pratica applicazione, non mancheranno di attenersi fedelmente alle direttive della S. Sede, rispettando e tutelando i diritti della Gerarchia, quali risultano dalla costituzione divina della Chiesa.

In conformità, peraltro, dei medesimi principi, il Santo Padre non ritiene, sia per ragioni di massima, sia per i molteplici abusi cui potrebbe dare occasione, che si possa accordare al Comitato autonomico il voto consultivo nella scelta dei candidati alle Sedi vescovili come propone il sullodato Sig. Conte Apponyi.

Sua Santità, inoltre, ha preso nella più seria considerazione le ragioni addette dall'Emo Card. Primate per dimostrare la necessità di unire all'Autonomia di tutto il Regno la provincia ecclesiastica greco-rumena di Gyulafehérvár-Fogaras, non vede però come ciò possa praticamente attuarsi senza dar luogo a gravi inconvenienti; quindi, come fu già disposto, la suddetta provincia greco-rumena non dovrà fare parte della autonomia generale.

La S. Sede, pertanto, non ha che a richiamarsi interamente alle istruzioni già impartite con il citato Dispaccio del 22 agosto e ad inculcarne a tutti l'esatta e volonterosa esecuzione.

In conseguenza, il compito dell'Autonomia dovrà limitarsi all'amministrazione delle fondazioni e alla gestione delle scuole, rimanendo salvi, onde in questo campo, i diritti dell'Autorità Ecclesiastica.

Resta inteso che, anche nell'amministrazione dei fondi, non si dovranno attribuire all'organismo autonomico maggiori diritti d'ingerenza di quelli che ha avuto finora il Governo. Si dovranno, inoltre, osservare le disposizioni del nuovo Codice del Diritto Canonico in proposito e dovrà, in ogni eventualità, rimanere intatta la volontà dei fondatori.

Quanto alle scuole, spetterà esclusivamente ai Vescovi, come di ragione la direzione religiosa delle medesime. Ad essi, quindi, apparteranno la nomina e la remozione dei maestri e professori di Religione. Dovrà, poi, esser tenuto nel debito conto il loro parere circa la fede e la moralità degli altri insegnanti.

A prevenire, infine, possibili inconvenienti, la S. Sede deve fin da ora richiamare l'attenzione di chi di dovere perché nell'organizzazione autonomica sia data all'elemento ecclesiastico quella larga parte che la natura stessa degli affari da trattarsi richiede, e vengano stabilite sicure garanzie circa l'effettiva cattolicità sia degli elettori che degli eletti.

Tanto mi dò premura di significare alla S. V. affinché voglia recarlo a conoscenza dell'Episcopato ungherese e del Sig. Conte Apponyi, mentre con sensi della più distinta stima, passo al piacere di ripetermi

di V.S. Illma e Rma

Servitore
P. Card. Gasparri

3.

Csernoch János Teodoro Valfrè di Bonzónak

Esztergom, 1918. november 27.

ASV Arch. Nunz. Vienna, b. 795. fasc. 8. ff. 295r–296v

A prímás a főkegyúri joggal és az egyházi javak kormány által tervezett kisajátításával, valamint a Magyarország és a Szentszék közötti diplomáciai kapcsolatok helyreállításával kapcsolatban ír a bécsi nunciusnak. Vázolja, hogy a kormány által jogi szakértőkből összehívott bizottság arra a megállapításra jutott, hogy a főkegyúri jog átszállt a köztársaság kormányára. Ő ellenben úgy véli, hogy nem szállhat át, azonban a függő kérdések rendezésére tárgyalásokat kell kezdeni a Szentszékkel. Ugyanez volt az 1918. november 20-ai esztergomi püspökkari konferencia véleménye. Ami az egyházi latifundiumok kisajátítását illeti, az állam a frontról hazatért katonáknak szeretne parcellákat osztani. A püspökök úgy vélik, hogy az akkori forradalmi mozgalmak közepette célszerűbb nem ellenszegülni a kormánynak, mert sokkal radikálisabb és szocializmus irányába sokkal elkötelezettebb jöhet, amely ellenségesebb magatartást tanúsíthat az egyház iránt. A jelenlegi kormány legalább kompenzációt adna a kisajátított földekért. Végül Gasparri korábbi levelére reagálva kijelenti, hogy minden erejével a Szentszék és Magyarország közötti diplomáciai kapcsolatok helyreállításán fog munkálkodni.

Nr. 6443.[84] Strigonia, 27. Novembre 1918.

Eccellenza Reverendissima,

„Nostis, quia legistis" – scrivo a Vostra Eccellenza con S. Agostino. Avendo ricevuto informazioni di certo sufficienti conoscerà l'Eccellenza Vostra la nostra situazione triste in molti riguardi. Per completare queste informazioni mi affretto in risposta alla venerata lettera nr. 12419. a comunicarLe i fatti che stimo utili per il Suo lavoro diplomatico. Mi restringo specialmente a due cose: alla questione del patronato regio ed alle intenzioni del governo riguardanti l'espropriazione dei fondi.

Stabilita la repubblica ora è necessario l'ordinamento delle questioni connesse col patronato regio. Il nuovo commissario degli affari ecclesiastici nominato dal governo

84 A dokumentumon a bécsi nunciatúra iktatási pecsétje, melyen szerepel, hogy 1918. december 6-án érkezett és a N. 12784-es iktatási számot kapta.

convocò in una riunione parecchi canonisti laici ed ecclesiastici e questi vennero mirabilmente ad un risultato assai curioso, dichiararono cioé che il diritto di patronato, il quale possedeva fin'ora il re di Ungheria, sarebbe passato al governo repubblicano. Non conosco ancora le particolarità delle opinioni ed argomentazioni fatte in questa conferenza, credo però che i suddetti canonisti avevano presente l'esempio di Giovanni Hunyadi, governatore di Ungheria, il quale a suo tempo esercitava i diritti del patronato verso la Chiesa ungherese. Un esempio che differisce molto dalla situazione di oggi, giacché Hunyadi esercitava i detti diritti invece del re minorenne e fu esso stesso figlio bravo della Chiesa, i cui meriti acquistati nelle guerre contro i turchi li apprezzava altamente la Sede Apostolica. Tali meriti del governo repubblicano non si conoscono fin'ora ed il futuro non promette più del presente.

In una parola al mio parere che corrisponde a quello dei vescovi ungheresi, il diritto del patronato regio non può passare in nessun modo al governo repubblicano, ma per ordinare le questioni dipendenti dal medesimo bisogna cominciare trattative colla Sede Apostolica. Questo pure il senso della decisione presa nella conferenza dei vescovi radunatisi a Strigonia il 20. del mese corrente, dopo la quale in una lettera diretta al presidente del consiglio feci conoscere il punto di vista dei vescovi.

Quanto alla divisione dei fondi devo notare che un punto importantissimo del programma del governo è l'espropriazione dei latifondi, i quali divisi in piccole parcelle verrebbero distribuiti ai soldati tornati dalle frontiere. I vescovi credono che nei movimenti rivoluzionari di oggi è meglio non resistere al governo, perché un altro più radicale e più socialista sarebbe anche più nemico verso la Chiesa. Il governo di oggi promette almeno di dare in cambio per i fondi da espropriare obbligazioni dello Stato.

Nell'altra parte della Sua lettera mi fece conoscere l'Eccellenza Vostra i migliori sentimenti con cui la Santa Sede è disposta a mantenere la relazione cordiale colla nostra nazione. Non ne dubitavo mai e pure era una consolazione per il mio cuore tribolato di leggere le parole assicuranti la bontà paterna che la Santa Sede usava verso l'Ungheria da tanti secoli. Il contenuto della lettera lo comunicherò al governo e da parte mia adopererò tutti i mezzi possibili per introdurre fra poco le trattative che poi ristabiliranno la relazione diplomatica tra la Sede Apostolica ed Ungheria. A questo scopo sarebbe importante di sapere, se il governo austriaco di Vienna si sia già dichiarato pronto, come apprendo dai giornali, a ristabilire la relazione diplomatica. Di una comunicazione in questo riguardo sarei gratissimo a Vostra Eccellenza.

Mentre assicuro Vostra Eccellenza di non mancare ad aiutarLa con tutta la mia forza in ogni Suo lavoro per la Chiesa ungherese, La prego di trattare i nostri affari importantissimi colla paterna sollecitudine che La distingueva sin dal giorno che l'alto carico Le fu affidato.

Valendomi di quest'incontro con sensi di vero ossequio mi raffermo

dell'Eccellenza Vostra
devotissimo Servitore

Giovanni Card. Csernoch
principe, primate di Ungheria,
arcivescovo di Strigonia

FEJÉRDY ANDRÁS

A SZENTSZÉK ÉS A PÜSPÖKI HŰSÉGESKÜ ÚJ SZÖVEGÉNEK MEGÁLLAPÍTÁSA 1924-BEN

Várady Lipót Árpád kalocsai érsek 1923. február 18-án bekövetkező halálával az első világháborút követő átmeneti időszak után felálló, Horthy Miklós nevével fémjelzett rendszer történetében először vált szükségessé egy üres püspöki szék betöltése. A kalocsai érseki szék utódlásának kérdése különös jelentőséggel bírt, hiszen a Szentszék és a magyar kormány egyaránt számolt azzal, hogy az új érsek kinevezése során követett eljárás a későbbi püspökkinevezések esetében is precedensül fog szolgálni. Mindkét fél arra törekedett tehát, hogy elveinek és igényeinek maximálisan érvényt szerezzen. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását követő *tabula rasa*-t a Szentszék arra kívánta felhasználni, hogy az 1917. évi Egyházi Törvénykönyv értelmében biztosítsa a pápa szabad kinevezési jogát, és végleg felszámolja a főkegyúri jog korábban tolerált gyakorlatát. A magyar kormány, jóllehet tudatában volt annak, hogy a főkegyúri jog a király személyéhez kapcsolódó privilégium, mégis kötelességének tekintette ezen kiváltság lehető legtöbb elemének fenntartását egy leendő apostoli király számára. Mivel azonban a főpapság jelentős javadalmakat élvezett, a szokásjog alapján igyekezett egyúttal bizonyos főkegyúri jogosítványok gyakorlását megőrizni.

Az első erőpróba, azaz a kalocsai érsek személyének kiválasztása során a Szentszék akarata érvényesült, mert a kormány semmiféle valós jogalappal nem rendelkezett püspökök jelölésére.[1] Mivel azonban a magyarországi monarchia 1848. évi alkotmányos átalakításától kezdve a főkegyúri joghoz kapcsolódó bizonyos jogosítványokat – különösképpen az egyházi beneficiumok vagyonfelügyeletét, *sedis vacantia* alatti kezelését – a király a gyakorlatban a vallás- és közoktatási miniszter útján gyakorolta, a kormány megalapozottabban tehetett kísérletet a szokásjog fenntartására. A következőkben a magyarországi forrásokra támaszkodó szakirodalom eredményeit felhasználva,[2] a szentszéki levéltárakban őrzött források alapján mutatjuk be, hogy az egyik oldalon a főkegyúri jog átmentésért, másik oldalon a pápa legfőbb joghatóságának állami korlátozás nélküli érvényre juttatásáért folytatott vitában miként rendeződött egy az egyházi javadalmak állami felügyeletéhez szorosan kapcsolódó elemnek, a püspöki hűségeskünek kérdése.

1 A majd egy éven át húzódó ügyről ld. *Csizmadia Andor*: A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban. Akadémiai, Bp., 1966, 276–295., *Salacz Gábor*: A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése a két világháború között Magyarországon. Argumentum, Bp., 2002. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 16.) 43–82.

2 A klerikális reakció a Horthy-fasizmus támasza I, 1919–1930. Szerk. Balázs Béla, Művelt Nép Könyvkiadó, Bp., 1953. 52–53. *Csizmadia A.*: i.m. 297–298; *Salacz G.*: i. m. 82–89.

AZ ESKÜFORMULA KÖRÜLI VITÁK

A szentszéki források tanúsága szerint egyáltalán nem volt szükségszerű, hogy a püspöki eskü kérdése Róma elé kerüljön. Az államtitkárságon ugyanis nem feltételezték, hogy 1919 decemberében Hanauer István váci püspök, illetve 1918 előtt a püspökök a király kezébe olyan esküt tettek le, amelynek szövegét a Szentszék nem hagyta jóvá.[3] Zichy Gyula pécsi püspöknek a kalocsai érsekség apostoli kormányzójává történő kinevezésekor Francesco Borgongini Duca, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának titkára Somssich József szentszéki magyar követ előtt, majd Lorenzo Schioppa nuncius Bethlen István miniszterelnökkel a kérdésben folytatott megbeszélése során így csupán a kalocsai javadalom átadását szorgalmazta.[4]

Jóllehet a kormány – Csernoch János esztergomi érsek álláspontját követve – azon a véleményen volt, hogy a csak átmeneti időre kinevezett apostoli kormányzót nem kell birtokba helyezni, hanem csupán a kultuszminiszter által kezelt javadalom tiszta jövedelmét kell számára folyósítani, Zichy 1923. december 31-én kelt hivatalos levelére Klebelsberg Kuno kultuszminiszter 1924. január 21-én már azt a választ adta: a kormány kész az érseki javadalmat átadni, amennyiben a kormányzó előtt leteszi a hűségesküt.[5]

Zichy – részben legitimista meggyőződése, részben a kormányzó protestáns volta miatt[6] – vonakodott a kért hűségesküt letenni, ezért már másnap állásfoglalást kért Schioppa nunciustól, vajon a Szentszék megengedi-e, hogy protestáns kormányzó előtt tegye le a kívánt esküt?[7] A hűségeskü ügye ezen állásfoglalás-kérés nyomán került Pietro Gasparri államtitkár elé,[8] aki válaszüzenetében rövid időn belül jelezte: a kívánt eskü letehető, amennyiben szövege megfelel az 1855. évi osztrák konkordátum 20. cikkelyében meghatározott formulának.[9]

Zichy pécsi püspök azonban időközben – tanácsadóival folytatott konzultációk nyomán – újabb ellenérveket fogalmazott meg az esküvel kapcsolatban. Mindenekelőtt a Zichy családhoz közel álló, *A főkegyúri jog szerepe a püspökök kinevezésénél* (1922), illetve a *Vita a főkegyúri jogról* (1923) c. jogtudományi munkákat jegyző Tomcsányi Lajos jezsuita[10] érvelésére támaszkodva[11] arra hívta fel a nuncius figyelmét, hogy az eskü letételének,

3 Archivio Storico della Sezione per i Rapporti con gli Stati della Segreteria di Stato (Vatikánváros; = S.RR.SS.), Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari (= AA.EE.SS.), Ungheria, 1924–1942, pos. 25. fasc. 28. 17r–20r. Schioppa Gasparrinak. 1924. május 3. A levél fogalmazványát ld. Archivio Segreto Vaticano (Vatikánváros; = ASV), Archivio della Nunziatura in Ungheria (= Arch. Nunz. Ungheria), b. 11. fasc. 6/2(2). ff. 357r–358v.

4 *Salacz G.*: i. m. 81, 84.

5 *Salacz G.*: i. m. 82–84.

6 *Csizmadia A.*: i. m. 297.

7 Archivio Segreto Vaticano (Vatikánváros; = ASV), Archivio della Nunziatura in Ungheria (= Arch. Nunz. Ungheria), b. 11. fasc. 6/2(2). ff. 317r–318r. Zichy Schioppának. 1924. január 22..

8 ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 11. fasc. 6/2(2). f. 319r. Schioppa Gasparrinak. Rejtjeltávirat. 1924. január 26.

9 ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 11. fasc. 6/2(2). f. 320r. Gasparri Schioppának. Rejtjeltávirat. 1924. január 30.

10 Tomcsányiról ld. *Tóvay Nagy Péter*: „...akihez mint orakulumhoz jártak az előkelőek..." Tomcsányi Lajos S.J. (1846–1926). In: Források a magyar színpadi táncművészet történetéhez II. Táncművészet és tudomány (VIII). Magyar Táncművészeti Főiskola, Bp., 2014. 9–76. Tomcsányi műveinek bibliográfiáját ld. 61–74. http://real.mtak.hu/20985/1/Tomcsanyi_cv_tanulmany_vegso_u_111209.132931.pdf

11 Az érvrendszer párhuzamain túl erre utal a budapesti nunciatúra anyagában található, névtelen és datálatlan latin nyelvű *De juramento Episcoporum Gubernatori praestando* címet viselő feljegyzés, melynek

mint a javadalom birtokba adásának *conditio sine qua non* megkövetelése ellentétben áll a pápa 1518-as kánonban rögzített szabad kinevezési jogával,[12] és saját kinevezési bullájának szövegével, miszerint kalocsai apostoli kormányzói kinevezését „cum omnibus juris et privilegiis tali officio adnexis" kell érteni.[13] Zichy egyúttal azt is aláhúzta, hogy a kormány részéről megkívánt eskü szövege egyáltalán nem felel meg annak az esküformulának, amelyet a Szentszék az 1855-ös konkordátumban jóváhagyott. A legfőbb különbséget – és az eskü letételének akadályát – abban látta, hogy míg utóbbi csak közvetetten beszél a törvények betartásáról, előbbi kifejezetten tartalmazza az ország törvényeinek betartását és betartatását, amelyek között az egyházi szabályokkal ellentétesek is akadnak. Mindezeket figyelembe véve, annak ellenére lehetetlennek tartotta az eskü letételét, hogy Klebelsberg megerősítette: az eskü letétele nem érinti az apostoli király főkegyúri jogát, hanem csupán a magyar állam szuverenitásának elismerése; és hogy a miniszter egyúttal ahhoz is hozzájárult, hogy a kormányzó protestáns volta miatt az eskütételre az eredeti tervekhez képest kevésbé ünnepélyes keretek között kerüljön sor.[14]

Schioppa nuncius március 11-én ismertette Zichyvel a Szentszéknek a felvetett kérdésekkel kapcsolatos álláspontját. Mindenekelőtt megerősítette, hogy Rómának nincsen elvi kifogása az eskü letételével szemben. A szentszéki nézőpont szerint ugyanis, mivel nincsen már főkegyúr, az eskü valóban az államfő előtt leteendő esküként értelmezendő. Rámutatott továbbá, hogy az eskü letétele az 1518. kánonnal sem áll ellentétben, mert amennyiben a pápa engedélyével teszik le, érintetlen marad a Szentatya szerepe, mint az egyházi javak legfőbb kormányzója és adományozója. A nuncius ugyanakkor a Szentszék rosszallását tolmácsolta, hogy a magyar kormány a legfőbb egyházi hatósággal való bármiféle egyeztetés nélkül akar egy új esküszöveget bevezetni. Jelezte egyúttal, hogy a kívánt esküformulát – Zichy álláspontjához hasonlóan – az államtitkárságon is elfogadhatatlannak találták. Egyetlen Szentszék által elfogadott esküszövegben sem szerepel ugyanis, hogy a püspök az állam törvényeinek betartására is ígéretet tesz. Magyarországon ráadásul több olyan törvény van érvényben, amely ellentétes egyházi szabályokkal – mint például a polgári házasság és a válás. Végül megismételte, hogy Róma változatlanul azon az állásponton van, hogy Magyarországon az 1855-ös osztrák konkordátumban meghatározott esküszöveget használják a szükséges változtatásokkal. Amennyiben azonban ez a magyar kormány számára elfogadhatatlan, választhatnak más eskümintát is a konkordátumok gyűjteményében szereplő formulák közül.[15].

A nuncius felhatalmazása nyomán Zichy püspök levélben tájékoztatta Klebelsberget, milyen feltételekkel áll módjában az esküt letenni,[16] majd március végén ismét írt az éppen Rómában tartózkodó Schioppának. Levelét követően, amelyben még egyszer összefoglalta, milyen okok folytán késlekedik még mindig letenni az esküt és újabb eligazítást

szerzője saját *Főkegyúri jog* és *Főkegyúr szerepe* című munkáira hivatkozik. ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 11. fasc. 6/2(2). ff. 335r–v. Ugyancsak ez a kéz írta a *Juramentum* c. feljegyzést – amely minden bizonnyal a nuncius számára a Klebelsberggel folytatott vitákhoz volt hivatott érveket szolgáltatni. ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 11. fasc. 6/2(2). ff. 341r.

12 Codex Iuris Canonici Pii X pontificis maximi iussu digestus Benedicti papae XV auctoritate promulgatus. Roma, 1918. Can. 1518: „Romanus Pontifex est omnium bonorum ecclesiasticorum supremus administrator et dispensator".

13 ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 11. fasc. 6/2(2). f. 322r–v. Zichy Schioppának, 1924. február 29.

14 ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 11. fasc. 6/2(2). ff. 323r–324v. Zichy Schioppának, 1924. március 6.

15 ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 11. fasc. 6/2(2),.ff. 328r–329v. Schioppa Zichynek, 1924. március 11.

16 Zichy Klebelsbergnek, 1924. március 24. idézi: *Salacz G.*: i. m. 86.

kért, a nuncius immár szükségesnek látta, hogy a kérdésben közvetlenül egyeztessen a kormánnyal.[17]

Erre különösen annak fényében volt szükség, hogy Klebelsberg Zichynek írott, 1924. április 7-én kelt válaszában változatlanul a magyar kormány által javasolt esküszöveg használatához ragaszkodott, és többek között azzal igyekezett a pécsi püspököt és kalocsai apostoli kormányzót meggyőzni, hogy 1919 decemberében Hanauer István püspök is ezen formula szerint tette le – fenntartások nélkül – a hűségesküt.[18]

Miután Schioppa Rómából visszatérve a püspökkari konferencia[19] alkalmából Budapesten tartózkodó Zichyvel találkozott, a kormány tagjaival folytatott közvetlen tárgyalások útján igyekezett az ügyet elrendezni: április 8-án Bethlen miniszterelnökkel beszélt, másnap pedig Klebelsberg tett nála látogatást.[20] A vallás- és közoktatásügyi miniszterrel folytatott tárgyalás során kellemetlen meglepetés érte a nunciust: Klebelsberg hangsúlyozta, hogy a kormány által kívánt formula nem új, a püspökök korábban is ezt az esküt tették le így a közvélemény joggal ütközne meg, ha most ezen változtatnának. Állításának igazolásaként bemutatta Zichy Gyulának pécsi püspöki kinevezése alkalmából, 1905. november 4-én Ferenc József kezébe letett esküje hitelesített másolatát.[21] Schioppa – akit igen meglepett ez a közlés – jó diplomataként egyáltalán nem jött zavarba, hanem változatlanul kitartott a Szentszéki álláspont mellett: vagy fogadjon el a kormány egy már jóváhagyott esküformulát, vagy tárgyaljanak közösen egy új szövegről. Nem igazolható ugyanis, hogy a korábban használatos eskümintát a Szentszék valaha is jóváhagyta volna. Érvelésében egyúttal hangsúlyozta, hogy a kormánynak nincsen joga az eskütételt megkövetelni; sőt, a Szentszék részéről komoly engedmény, hogy ezt megengedi. Lehetetlennek nevezte ugyanakkor, hogy a püspökök olyan törvényekre esküdjenek, amelyek ellentétesek az egyház tanításával, és Klebelsberg érvét megfordítva annak a véleményének adott hangot, hogy a közvélemény a vitában igenis a Szentszék álláspontjának adna igazat.[22]

Klebelsberg nehezen hagyta magát meggyőzni. Két nap múlva ismét visszatért a nunciushoz, és igyekezett elérni, hogy változatlanul a korábbi gyakorlatban használt formula alapján tegyenek esküt a püspökök. Hiába érvelt azonban újfent az ügy közvéleményre gyakorolt negatív hatásával – hogy tudniillik egy javadalomhalmozó grófi származású püspök ne vonakodjon legalább hűségesküt tenni a kormányzónak – a nuncius nem engedett. Klebelsberg végül – hangsúlyozva hogy az osztrák konkordátum eskümintája a

17 ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 11. fasc. 6/2(2). ff. 327r–v. Zichy Schioppának, 1924. március 29.

18 *Salacz G.*: i. m. 83., 87., 89. (A 87. oldalon a levelet tévesen április 17-re datálva); *Csizmadia A.*: i. m. 297. Hanauer eskütételéről ld. Veszprémi Püspöki és Káptalani Levéltár (Vác; = VPKL), Acta privatorum, Priv. Han. 4204/1919. Idézi: *Lénár Andor Ferenc*: A váci egyházmegye Hanauer Árpád István püspöksége (1919–1942) alatt. Doktori disszertáció. Bp. 2015. 67–69.

19 A püspöki konferenciára 1924. április 9-én került sor. Vö: A Magyar Katolikus Püspökkari Tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között. I. Összeáll. és bev. Beke Margit, Auróra, München–Bp., 1992. (Dissertationes hungaricae ex historia Ecclesiae 12.) 129.

20 A Klebelsberg-Schioppa találkozó időpontjára ld. ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 11. fasc. 6/2(2). f. 337r. Klebelsberg Schioppának, 1924. április 9.

21 Az apostoli király kezébe letett eskü hitelesített szövegének olasz, ill. magyar változatát ld. ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 11. fasc. 6/2(2). ff. 330r, 331r. Az olasz fordításra a nunciatúrán kézzel ráírták: "Formula del antico giuramento senza l'approv. della S. Sede".

22 S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1924–1942, pos. 25. fasc. 28. 17r–20r. Schioppa Gasparrinak, 1924. május 3.

magyar kormány számára elfogadhatatlan – jelezte: a konkordátumok gyűjteményében szereplő formulák közül kívánnak esküszöveget választani.[23]

Az elvi megegyezés tehát ugyan már 1924. április közepén megszületett, Zichy eskütételére azonban közel egy hónappal később került csak sor. A késlekedés fő oka abban állt, hogy a budapesti nunciatúrán nem állt rendelkezésre a *Raccolta di concordati* c. kötet,[24] így azt Rómából kellett megrendelni. Mihelyt a könyv április 23-án megérkezett Schioppa haladéktalanul eljuttatta a példányt Klebelsbergnek, hogy a kormány ki tudja választani a leginkább megfelelő eskümintát.[25] A magyar kormány így éppen akkor kezdhetett neki az esküformula kiválasztásának, amikor Zichy püspök azzal a kéréssel jelentkezett a nunciusnál, hogy Schioppa ígéretének megfelelően lehetőleg május előtt állapodjon meg a magyar hatóságokkal az eskü ügyében, hogy az esküt még májusban kezdődő bérma-körútja előtt le tudja tenni.[26]

A magyar kormány végül – jóllehet egyes vélemények szerint Zichy eskütétele indokolatlan volt[27] – a Szentszék és Haiti között 1860. március 26-án megkötött konkordátum 5. cikkelyében rögzített esküminta[28] alapján készítette el az új formulát, amelynek szövegét Klebelsberg vallás- és közoktatási miniszter 1824. május 2-án közölte a nunciussal. A miniszter nem mulasztotta el hangsúlyozni, hogy az „eskü átvétele az államfő részéről nem jelent főkegyúri tényt, és egyáltalán nem érinti a magyar királyok által élvezett főkegyúri privilégiumokat."[29] Schioppa azonnal továbbította az eskümintát Zichynek,[30] és még aznap nyugtázta Klebelsberg levelét jelezve, hogy mivel a megküldött esküszöveg csak a szükséges mértékben változtatott egy Szentszék által jóváhagyott formulán, a püspökök a jövőben jogosultak ezt letenni. A nuncius Gasparri 1923. július 13-án Somssich követnek átnyújtott jegyzékére hivatkozva egyúttal azt is elfogadta, hogy a rögzített megoldás csupán az interregnum idejére érvényes.[31]

Miután úgy látszott, hogy minden akadály elhárult a kalocsai apostoli adminisztrátor eskütétele útjából, az ügy gyors lezárása éppen Zichy magatartása miatt majdnem meghiúsult. A püspök május 3-án ugyan arról tájékoztatta a vallás- és közoktatási minisztert, hogy az eskü szövegének tisztázása és a szentszéki jóváhagyás megszerzése után immár kész letenni a megkövetelt esküt, levelével mégis meglehetősen felbosszantotta

23 Uo.

24 *Angelo Mercati*: Raccolta di concordati su materie ecclesiastiche tra la Santa Sede e le autorità civili. Tipografia Poliglotta Vaticana, Roma, 1919.

25 S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1924–1942, pos. 25. fasc. 28. 17r–20r. Schioppa Gasparrinak, 1924. május 3.

26 ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 11. fasc. 6/2(2). ff. 338r–339r. Zichy Schioppának, 1924. április 24.

27 Csiszárik János kánonjogi tanácsos véleményét ismerteti: *Salacz G.*: i. m. 85.

28 „Io giuro e prometto a Dio sopra i Santi Evangelii, come conviene ad un Vescovo, di serbare obbedienza e fedeltà al Governo stabilito dalla Costituzione di Haiti, e di niente intraprendere nè direttamente, nè indirettamente, che sia in contrario ai diritti ed interessi della Repubblica". *A. Mercati*: i. m. 931.

29 „L'accettazione del guiramento per parte del Capo dello Stato non significa un fatto di alto diritto patronale e non tocca per niun conto i privilegi di alto diritto patronale goduti dai Re d'Ungheria." ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 11. fasc. 6/2(2). f. 340r., Klebelsberg Schioppának, 1924. május 2. Másolatban: S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1924–1942, pos. 25. fasc. 28. 26r. Az idézet magyar fordítása: *Salacz G.*: i. m. 88.

30 ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 11. fasc. 6/2(2). f. 354r. Schioppa Zichynek, 1924. május 2.

31 ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 11. fasc. 6/2(2). f. 353r. Schioppa Klebelsbergnek. 1924. május 2. Másolata: S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1924–1942, pos. 25. fasc. 28. f. 27r. Tartalmát összefoglalja *Salacz G.*: i. m. 88. A hivatkozott 1923. július 13-i jegyzék szövegét közli: *Csizmadia A.*: i. m. 291–292, 67. jegyz. és *Salacz G.*: i. m. 78–79.

Klebelsberget. Egyúttal ugyanis hivatalos nyilatkozatot kért tőle arra vonatkozóan, hogy ez az eskü nem azonos és nem áll ellentétben az apostoli királynak, mint főkegyúrnak korábban letett esküjével, valamint hogy az eskünek a kormányzó részéről történő átvétele nem jelenti annak főkegyúri jogát. Az a mód továbbá, ahogy a kalocsai érseki javadalom birtokba adásának időpontját felvetette, ráadásul úgy volt értelmezhető, hogy az eskü letételére csak abban az esetben hajlandó, ha a miniszter elfogadja kompromisszumos javaslatát a haszonélvezet kezdőnapjának meghatározására. Kérése pedig, hogy az esküt még május 8-a, bérma-körútjának kezdete előtt letehesse, a kérdés szándéka szerinti rendezésének sürgetéseként hatott.[32]

A minisztérium kérésére május 6-án Schioppa nuncius táviratilag magához kérette Zichyt, és másnap nehéz vita során sikerült is meggyőznie arról, hogy további feltételek támasztása nélkül tegye le az esküt, amire végül május 9-én került sor.[33]

A KALOCSAI ÉRSEKI JAVADALOM BIRTOKBA ADÁSA

Az állameskü letételének szükségessége – miként láttuk – a kalocsai érseki javadalom birtokba adásának feltételeként merült fel. A mindkét fél számára elfogadható esküformula szövegének meghatározásával, és az eskü letételével azonban ez a kérdés még mindig függőben maradt.

Zichy már 1924. március 24-én kérte Klebelsberget, hogy az eskü letételét ne állítsák be a birtokba helyezés elengedhetetlen feltételeként.[34] A miniszter elismerte ugyan, hogy a hűségeskü nem jelenti a javadalomba való beiktatást, de a szokásjogra és korábbi királyi rendeletre hivatkozva a javadalom átadásának határnapjául az eskü letételének napját tekintette, amelytől az interregnumban sem lehetséges eltérni.[35]

A kalocsai apostoli kormányzó azonban – az elvek védelmében – az eskü szövegének tisztázását követően ismét visszatért a birtokba adás időpontjának kérdésére. A Klebelsberget felbosszantó fentebb említett levélben kifejtette, hogy álláspontja szerint a kalocsai érseki javadalom haszonélvezete beiktatása napjától, azaz 1924. január 27-től megilleti őt, és ezért azt kérte, hogy a javadalom átadását az eskü letételétől függetlenül intézzék. Kompromisszumos megoldásként azt javasolta, hogy a birtokba adást 1924. április 1-től számítsák.[36] Klebelsberg válaszában ellenben ismét hangsúlyozta, hogy „a javadalom haszonélvezete a magyar jogszokásnak megfelelően az eskütétel napjától kezdődik", amihez a jogszokások védelme érdekében a miniszternek ragaszkodnia kell, tehát a kalocsai érseki javadalmat Zichynek az eskütétel napjától kezdődően adják majd át.[37]

32 ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 11. fasc. 6/2(2). 346r–v. Zichy Klebelsbergnek, 1924. május 3. Olasz fordítása Uo. ff. 344r–345r. A fordítás másolatban: S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1924–1942, pos. 25. fasc. 28. ff. 23r–24r.

33 ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 11. fasc. 6/2(2). f. 343r. Schioppa Zichynek, 1924. május 6.; S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1924–1942, pos. 25. fasc. 28. ff. 21r–22v. Schioppa Gasparrinak, 1924. május 9.

34 *Salacz G.*: i. m. 86; *Csizmadia A.*: i. m 297.

35 *Salacz G.*: i. m. 87.

36 ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 11. fasc. 6/2(2). ff. 346r–v. Zichy Klebelsbergnek, 1924. május 3. Olasz fordítása Uo. ff. 344r–345r. A fordítás másolatban: S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1924–1942, pos. 25. fasc. 28. ff. 23r–24r.

37 Uo.

Schioppa, jóllehet a javadalom átadásának kérdésében Zichynek adott igazat, az eskü mielőbbi letételét szorgalmazta, mert úgy vélte, hogy a minisztérium a későbbiekben kész lesz a Szentszék álláspontja szerint eljárni, és csak Zichy esetében ragaszkodik az eskü napjától számított birtokbaadáshoz. Mindenesetre arra kérte Gasparri államtitkárt, hogy a szentszéki követen keresztül igyekezzen a kérdés egyházi szempontú megoldása érdekében nyomást gyakorolni.[38]

Zichy, miután bérma-körútján bizonyos késéssel vette kézhez Klebelsberg hivatalos értesítését, miszerint a kalocsai érseki javadalmat az eskütétel napjától adják birtokába, hiába szorgalmazta Schioppa nunciusnál, hogy az államtitkárság tegyen lépéseket az április 1-i határnap érdekében.[39] Gasparri erre ígéretet is tett,[40] de a Somssich követnek átadott jegyzék nem ért el célt: Daruváry Géza külügyminiszter július 7-én azt a követutasítást küldte Rómába, hogy Klebelsberg Borgongini Duca, illetve Schioppa nuncius közbelépése dacára sem látta indokoltnak, hogy Zichy esetében kivételt tegyenek.[41] Schioppa a kormány negatív válaszát előre sejtve hiába kérte táviratban Gasparrit, hogy a kalocsai javadalom hátralékai tekintetében legyen hajthatatlan, a kormány döntésén már nem sikerült változtatni.[42]

ÖSSZEGZÉS

A magyar püspökök által az államfő előtt teendő hűségeskü ügyének tisztázása során a Szentszék sikeresen érvényesítette álláspontját. A jogilag bizonytalan lábakon álló magyar érvekkel szemben meg tudta védeni azt az elvet, hogy az eskütétel engedmény az egyház részéről, amely csak akkor fogadható el a pápa legfőbb hatalmának sérelme nélkül, ha a Szentszék által jóváhagyott formula szerint történik. A magyar kormány az apostoli király főkegyúr jogának védelmében az eskü ügyében csupán azt tudta elérni, hogy az elfogadott szöveget a Szentszék az interregnum idején érvényes, ideiglenes gyakorlati megoldásnak ismerte el.

A korabeli egyházpolitikai erőviszonyokat és a szentszéki diplomácia gyakorlatias hozzáállását jellemzi, hogy Róma elsősorban elvi és jogi síkon tudta álláspontját érvényre juttatni. Az érseki javadalom birtokba adásának időpontját illető kérdésben, legalábbis a gyakorlat szintjén, a magyar kormány akarata érvényesült. Az üresedésben lévő érseki szék beneficiumainak tényleges kezelőjeként ugyanis a magyar állam volt erősebb pozícióban, így a Szentszék – elvi álláspontjának ismételt hangoztatásán túl – nem rendelkezett komoly eszközökkel igényeinek elérésére. Kénytelen volt tehát tudomásul venni, hogy a magyar szokásjognak megfelelően a kalocsai érseki javadalom birtokbaadását nem a beiktatás, hanem az eskütétel napjától számították.

A hűségeskü ügye ugyanakkor több szempontból is túlmutat önmagán. Az a tény ugyanis, hogy a Szentszék csak 1924-ben szembesült azzal, hogy Magyarországon már több mint fél évszázada nem az 1855-ös osztrák konkordátumban rögzített szövegen alapuló, hanem egyházi szempontból elfogadhatatlan esküminta volt érvényben arra hívja

38 S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1924–1942, pos. 25. fasc. 28. ff. 21r–22v. Schioppa Gasparrinak, 1924. május 9.

39 ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 11. fasc. 6/2(2). ff. 307r–v. Zichy Schioppának, 1924. május 31.

40 ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 11. fasc. 6/2(2). f. 308r. Schioppa Zichynek, 1924. június 4.

41 *Csizmadia A.*: i. m. 298; *Salacz G.*: i. m. 89.

42 ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 11. fasc. 6/2(2). f. 310r. Schioppa Gasparrinak, 1924 július 7.

fel a figyelmet, hogy Róma korántsem volt teljes körűen tájékozott a dualizmus kori magyar egyházpolitikai gyakorlatról. A helytelen praxis folytatását az tette lehetővé, hogy az államegyházi rendszerben szocializálódott főpapok egyáltalán nem érzékelték ennek egyházi szempontból problematikus voltát. Az eskü ügye tehát nem utolsósorban azért került felszínre, mert az első világháborút követő interregnumban új törésvonalak keletkeztek a magyar egyházon belül. Miközben a püspökök jelentős része változatlanul legalább olyan fontosnak tartotta a kormányhoz, mint Rómához való hűséget, az olyan legitimista érzelmű főpásztorok, mint például az általunk vizsgált Zichy Gyula pécsi püspök, – részben éppen királyhűsége folytán – vitatta a fennálló rendszer egyházpolitikájának bizonyos elemeit, és ezért az olyan – korábban evidensnek tűnő – gyakorlatot is megkérdőjelezte, mint amilyen az állami hűségeskü letétele.[43]

Az állameskü kérdésének 1924. évi szabályozásáról szóló esettanulmány végül módszertani tanulságokkal is szolgál. Az immár kutatható vatikáni források ugyanis azon túl, hogy pontosabb ismereteket nyújtanak a Szentszéknek a kérdésben 1924-ben elfoglalt álláspontjáról, egyúttal az 1948 utáni kommunista kormányzat által a püspököktől megkövetelt állameskü 1964. évi részleges megállapodásban rögzített szentszéki elismerésének hátterét is segítenek megérteni. Annak ismeretében ugyanis, hogy Róma hosszú távon konzekvensen igyekezett elveinek érvényt szerezni, a két világháború között használt érvrendszer analóg módon az ideológiailag ellenséges politikai rendszerben engedélyezett állameskü esetére is alkalmazható. Ezáltal pedig, annak ellenére, hogy a kommunizmus idején megkövetelt püspöki esküvel kapcsolatos szentszéki források csak töredékesen ismertek,[44] a rendelkezésre álló túlnyomórészt állami kútfők alapján viszonylag pontosan rekonstruálható Róma kérdésben elfoglalt álláspontja.

FORRÁSKÖZLÉS

A dokumentumok közlése a 20. századi szentszéki dokumentumok publikációjának általános gyakorlatát követi. A rövidítéseket nem oldottam fel, hanem külön jegyzékben sorolom fel.[45] A leveleket eredeti helyesírással, a nem olasz anyanyelvű szerzőre jellemző nyelvtani hibákat megtartva közlöm. A gépírásos szövegekben kisebb betűtévesztéseket, elütéseket jelzés nélkül javítottam. A dokumentumokhoz, mivel tartalmukat a tanulmányban ismertetem, regesztát nem készítettem.

43 Vö. S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1924–1942, pos. 25. fasc. 28. ff. 17r–20r. Schioppa Gasparrinak, 1924. május 3.

44 Vö. La politika del dialogo. Le Carte di Casaroli sull'Ostpolitik vaticana. A cura di Giovanni Barberini. Mulino, Bologna, 2008. (Santa Sede e politica nel Novecento 7)

45 A dokumentumokban előforduló fontosabb rövidítések: All. = allegato; Amminist. = amministratore; ap. = apostolico; approv. = approvazione; corr. = corrente; dev.mo = devotissimo; E. V. = Eccellenza Vostra; ff. = facente funzione; h. = helyettes; kinev. = kinevezett; Mgr. = monsignor; m. kir. = magyar királyi; m. p. = manu propria; Obbl.mo = obligatissimo; P. P. = Papa; p. scr. = post scriptum; r. k. = római katolikus; R. Ung. = Reale Ungherese; s.hiv. = segédhivatali; sk. = saját kezűleg; S. Sedes = Sancta Sedes; umil.mo = umilissimo.

1.

Zichy Gyula pécsi püspök és kalocsai apostoli adminisztrátor
Lorenzo Schioppa budapesti nunciushoz

Kalocsa, 1924. március 6.

Autográf kézirat

ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 11. fasc. 6/2(2). ff. 323r–324v.

2936/II Kalocsa il 6 di marzo 1924

Eccellenza Reverendissima!

Mi permetto la V. E. di poter aggiungere alla mia ultima lettera che io scrisse alle V. E. a Roma in riguardo al richiesto giuramento del Governo presso il governatore.[46] Ora come io sento il ministro Klebelsberg si è mostrato pronto di far una dicharazione tale ch'il giuramento in questione lascia intatto il diritto reale del cosi detto sopremo patronato ed è anche pronto di procurare ch'il giuramento si faccia con meno solennità che fu progettato primo. Solamente dice il ministro ch'il giuramento sarebbe fatto unicamente alla sovranità dello stato ungherese in occasione nel quale il govenatore fa la consegna d'uno beneficio ad un vescovo. Il giuramento [*f. 323v*] sarebbe il riconoscere della sovranità dello stato ungherese la quale viene representata dal governatore. Certamente che resta sempre ancora il giuramento come condizione sine qua non della consegna del beneficio.

Il Santo Padre[47] mi aveva nominato col picuo diritto di amministrare i beni e le rendite della mensa arcivesovile di Kalocsa senza chiedere giuramento. Ora viene il governo e dice no voi non potete mettervi in possesso dei beni finchè non farerete il giuramento di fedeltà al governatore ed alle leggi del regno d'Ungheria. Come è questa cosa? La Santa Sede mi mette in posseso dei diritti di amministrazione dei beni ed il governo dice che voi[48] non avete nessun diritto ai beni prima di far il giuramento. Se la cosa e cosi se il governo ha ragione allora non[49] e vero quello che dice il Codice nel can. 1518 „Roma-[*f. 324r*]nus Pontifex est omnium bonorum ecclesiasticorum supremus administrator et dispensator".

Se il governo può porre delle condizioni sotto qualsiasi rispetto alla consegna del beneficio allora il Romano Pontefice non è più il supremo dispensatore ed amministratore dei beni della Chiesa. Il giuramento in tale caso mi pare sarebbe un attestato della parte del giurante che la sovranità dello stato ungherese si estende anche sovra i beni della Chiesa, quindì contraria al codice.

Io credo che[50] questa questione del conferimento dei beni ecclesiastiche si deve ciogliersi una volta qui in Ungheria perchè il governo crede veramene, che gli abbia il diritto di mettere il beneficiato in possessione cioè di conferire il beneficio contrariamente alla disposizione del codice e del decreto della mia nomina che dice ch'il Santo Padre mi mette in posessione delle beni della mensa vescovile o arcives-[*f. 324v*]covile.

46 Horthy Miklós.

47 XI. Piusz pápa.

48 Előtte áthúzva: non.

49 Előtte áthúzva: allora.

50 che: betoldás.

Il fatto è quindi che io non avendo fatto ancora il famoso giuramento non ho potuto prendere niente del beneficio in consegna.

Nel giuramento richiesto del Concordato Austriaco[51] secondo il quale la Santa Sede mi aveva già permesso di fare il giuramento non contiene niente di fedeltà alle leggi dello stato ma contiene una frase indiretta, invece il giuramento richiesto del governo ungherese fa giurare il beneficiato direttamente l'osservazione delle leggi e di far osservare le leggi dei altri. Non se si può giurare direttamente di osservare dei leggi i quali sono contrarie alla libertà della Chiesa e per conseguenza anche contrarie al buono commune.

Il mio modo d'agire sarà strettamente secondo il parere della Santa Sede per conseguenza io prima di far un altro passo aspetto l'ordine della Santa Sede.

Con tanti rispetti e saluti

Giulio Zichy
Amminist. ap. di Kalocsa.

2.

Zichy Gyula pécsi püspök és kalocsai apostoli adminisztrátor Lorenzo Schioppa budapesti nunciushoz

Kalocsa, 1924. március 29.
Autográf kézirat
ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 11. fasc. 6/2(2). ff. 326r–v.

Eccellenza Reverendissima!

Mi pardoni si io vengo a disturbarla nelle sue dolci vacanze nella bella città di Roma. Ma che forte la Vostra Eccellenza non si meravigli che io non ho prestato ancora il giuramento richiesto del Governo ungherese e per conseguenza non ho potuto ancora prendere possesso dei beni della mensa arcivescovile, mi permette la V. E. di darle seguenti schiarimenti.

La Vostra Eccellenza mi aveva scritto in riguardo al giuramento il 31 Gennaio 1924 No. 2869 come segue.[52]

"L'Eminentissimo Signor Cardinale Segretario di Stato mi significa dunque che se si tratta della formula come quella pei cardinali, a norma dell'articolo 20 del Concordato Austriaco dell'anno 1855, non vi è difficoltà che l'E. V. presti il richiesto giuramento".

Come la Vostra Eccellenza[53] però potrà vedere sul foglio qui aggiunto che questi due formule la prima del concordato l'altro dal governo ora richiesta non sono sinonime, quindi avendo concessa la Santa Sede la prima formula non ha concessa la seconda.

Nella formula del concordato austriaco non viene espressa la fedeltà alle legi dello stato ma solamente al sovrano il quale come patrono sopremo prendeva il giuramento non come capo di stato. Oggi non abbiamo il re il quale secondo il punto di [*f. 326v*] vista del governo è anche[54] detronizzato. Il re non essendo e neanche il Governatore non

51 *Angelo Mercati*: Raccolta di concordati su materie ecclesiastiche tra la Santa Sede e le autorità civili. Tipografia Poliglotta Vaticana, Roma, 1919. 821–830. (Concordato fra Pio IX e Francesco Giuseppe I, imperatore d'Austria.) Az eskü szövege: 825.

52 ASV Arch. Nunz. Ungheria, 1924, b. 11. fasc. 6/2(2), ff. 302r–v.

53 Eccellenza: betoldás

54 anche: betoldás

essendo il luogotentente del re apostolico in Ungheria non può richiedere un giuramento il quale fu richiesto anticamente del re apostolico come patrone supremo, perchè li manca il titulo. Secondo la legge il Governatore non ha i diritti del patrono sopremo.[55]

Il Giuramento è richiesto del governo come una condizione sine qua non della collazione del benefizio, cosi[56] non si può prestare senza riconoscere il diritto del governo alla collazione del benefizio. Il codice del canono 1518 dice: "Romanus Pontifex est omnium bonorum ecclesiasticorum supremus administrator et dispensator."

Non saprei se la Santa Sede abbia conferito al governo ungherese il diritto di conferire il benefizio, il quale spettava secondo il parere communi in Ungheria alla persona del re apostolico benchè la Santa Sede non ha mai almeno esplicitamente riconoscuto un tal diritto esprimendo la nomina totale come nelle cose spirituale così anche cose temporale della parte sua senza far menzione d'una nomina già fatta del re d'Ungheria.

La nomina dei Vescovi e collazione del benefizio in spiritualibus et temporalibus spetta unicamente la Santa Sede senza la minima ingerenza della parte del governo. Secondo lo stato della questione d'oggi il governo ungherese come mi aveva dichiarato il Klebelsberg mette il giuramento come condizione sine qua non della consegna del benefizio. Prego adunque la V. E. di far mi aver una risposta in riguardo alla questione perchè mi pare precisamente secondo la ultima risposta del Card. Gasparri ch'[57] il giuramento nelle detta connozione non si può prestare. Con tante ringraziamenti e saluti

Giulio Zichy vescovo amminist. apost.
Kalocsa il 29 marzo 1924.

2/a.

Esküformulák

Zichy Gyula pécsi püspök és kalocsai apostoli adminisztrátor 1924. március 29-n Lorenzo Schioppa budapesti nunciushoz intézett levelének melléklete.

Autográf kézirat
ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 11. fasc. 6/2(2). ff. 327r–v.

Juramentum

Formula juramenti pro episcopis a Concordato austriaco praescripta haec est:

„Ego juro et promitto ad sancta Dei Evangelia, sicut decet Episcopum, obedientiam et fidelitatem Caesareo-Regiae Apostolicae Majestati et successoribus suis; juro item et promitto, me nullam cummunicationem habiturum nullique consilio interfuturum, quod tranquillitati pubblicae noceat, nullamque suspectam unionem neque intra neque extra Imperii limites conservaturum atque se publicum aliquod periculum imminere resciverim, me ad illud avertendum nihil omissurum.

55 Secondo la legge il Governatore non ha i diritti del patrono sopremo: betoldás.

56 cosi: betoldás

57 ch': betoldás

Formula juramenti quod nunc exigitur est haec:

„Ego Julius e Comitibus Zichy juro ad Deum vivum, Beatam Virginem Mariam et omnes sanctos, Ejus electos, me semper fidelem esse futurum Celsissimo Hungariae Gubernatori, promitto me leges regni servaturum, eis me obedientiam praestiturum easque non solum me nunquam laesurum, sed etiam ne ab aliis laedantur quantum possum impediturum et officium meum in sensu legum et justitiae adimpleturum.
Sic me Deus adjuvet."

P. scr. Sacrum officium 21 Julii 1880 haec scripsit Hungariae episcopos:

„Parochis praecipiant episcopi, ne praetextu vitandi a lege civili sancitos contra sacerdotes in Ecclesiae sinum recipientes eos quos ipsa eadem lege civilis sectis haereticorum devovet, aliquem respuant sive a catholica educatione, sive a sacramentis."

[*f. 327v*]

Et Leo P.P. XIII 22 aug. 1886 iisdem Hungariae episcopis in suis „Quoad nullum" litteris encyclicis: „Quam-ob-rem si animarum curatores alterutrum malle cogantur, necesse est eos humanarum legum severitatem potius subire, quam vindicis Dei iram lacessere."

Haec profecto statuit Leo[58] P.P. XIII de legibus hungaricis, quae vetant aliquem ex sectis haereticorum in Ecclesiam catholicam suscipi ante completum aetatis annum 18.

Ut nunc juramento emisso promittat his S. Sedis decreti contrarium episcopus?

3.
Zichy által 1905. november 4-én letett eskü szövege

Gépirat[59]

ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 11. fasc. 6/2(2). ff. 330r, 331r.

[*f. 330r*]
[*Kézírással:*] Formula del antico giuramento senza l'approv. della S. Sede

Io, conte Giulio Zichy, giuro su Dio uno e vivo, sulla Beata Vergine Maria e su tutti i Santi di Dio, suoi eletti: che saro sempre fedele a Sua Maesta Imperiale e Reale Apostolica, osservero ed ossequiero le leggi del paese, ne le infangero mai, anzi, per quanto stara in me, impediro la loro infrazione da parte altrui: e corrispondero ai miei doveri secondo le leggi e la giustizia.
Cosi Iddio mi aiuti!

Conte Giulio Zichy
vescovo romano-cattolico graziosissimamente nominato.

58 Leo: betoldás
59 Az olasz fordítás ékezetek nélkül íródott.

Il signor Conte Giulio Zichy, vescovo romano-cattolico di Cinquechiese ha prestato oggi il solito giuramento di fedeltà alle mani di Sua Maesta Imperiale e Reale Apostolica in presenza dei sottofirmati.
Vienna, addi 4 novembre 1905.

Giorgio Lukács m. p.	Géza Vértesy m. p.
R. Ung. Ministro dei Culti e	Consigliere ministeriale.
della Pubblica istruzione	

Per copia ufficiosa conforme:
Luigi Darabos m. p.
Direttore in Capo degli uffizi d'ordine,
ff. di capo del gabinetto presidenziale.

[*f. 331r*]

Én Gróf Zichy Gyula, esküszöm az élő Istenre, a boldogságos szűz Máriára és Isten minden szentjeire, Ő kiválasztottjaira: hogy Ő császári és apostoli királyi Felségének mindenkor híve leszek, az ország törvényeit megtartom, azoknak engedelmeskedni fogok, s azokat nem csak magam soha meg nem szegem, hanem mások által való megszegését is tőlem telhetőleg megakadályozom, kötelességeimnek pedig törvény és igazság szerint megfelelek.
Isten engem úgy segéljen!
Gróf Zichy Gyula sk.
legkegyelmesebben kinev. r. k. püspök.

Gróf Zichy Gyula pécsi római katolikus püspök Úr a szokásos hűségi esküt Ő császári és apostoli királyi Felsége kezeibe alulírottak jelenlétében mai napon letette.
Bécsben, 1905. november hó 4-én.

Lukács György sk.	Vértesy Géza sk.
vallás és közoktatási m.	miniszteri tanácsos
kir. miniszter	

[*Más írógéppel:*] A hivatalos másolat hiteléül:[60]

Darabos Lajos m. p.
s. hiv. igazgató,[61]
az elnöki iroda h.[62] főnöke.

[*Pecsét:*] Magyar Királyi Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium Elnöki Hivatala

60 autográf aláírás
61 főigazgató: törlés
62 h.: betoldás

4.
Lorenzo Schioppa budapesti nuncius jelentése Pietro Gasparri bíboros államtitkárnak
Budapest, 1924. május 3.
Gépirat, tisztázat, autográf aláírás
S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1924–1942, pos. 25. fasc. 28. ff. 17r–20r.

Nunziatura Apostolica
Ungheria[64]

No. 3014[63]
Budapest, 3 Maggio 1924

Oggetto
La questione del giuramento dei Vescovi in Ungheria

Eminenza Reverendissima,

Finalmente la questione del giuramento, richiesto da questo Governo a Mgr. Amministratore Apostolico di Colocza, come condizione per immetterlo nel possesso dei beni della detta Metropolitana, é stata risoluta secondo le disposizioni della Santa Sede.

Il Governo ha accettato che Mgr. Zichy – e quindi anche gli altri Vescovi che in avvenire saranno nominati dalla Santa Sede alle Diocesi Ungheresi – presti il giuramento secondo la formula del Concordato fra la Santa Sede e la Repubblica di Haiti (28 Marzo 1860) che suona cosi: „Io giuro e prometto a Dio sopra i Santi Evangeli di serbare obbedienza e fedeltà al Governo stabilito dalla Costituzione di Haiti e di niente intraprendere né direttamente né indirettamente che sia contrario ai diritti e interessi della Repubblica" (Raccolta dei Concordati pag. 931.)[65] La formula ungherese invece che le parole: "al Governo stabilito dalla Costituzione" mette le parole: "Al Governatore del Regno di Ungheria" ed alla parola "Repubblica" sostituisce "Regno"; inoltre abolisce la parola "obbedienza".

A Sua Eminenza Reverendissia
Il Signor Cardinale Pietro Gasparri
Segretario di Stato di Sua Santità
VATICANO
30724[66]

[*f. 17v.*] Il Governo poi ha fatto una riserva, che cioè questa formula rappresenti un provvedimento provvisorio il quale non pregiudichi i presunti diritti del Re Apostolico, né significhi un atto di alto patronato esercitato dal Governatore. Siccome, secondo una communicazione di Vostra Eminenza Reverendissima a codesto Signor Ministro d'Ungheria, a me partecipata (Disp. 20054 dal 14 Luglio 1923): "La Santa Sede, a suo tempo,

63 3014: tollal.
64 A nunciatúra fejléces papírja.
65 *A. Mercati*: i. m.
66 30724: kézírással a lap alján.

se l'Ungheria avrà di nuovo il suo Re Apostolico coronato, è disposta a studiare[67] quali diritti competano al Re in tale materia (le nomine ecclesiastiche)", così mi sono creduto autorizzato a dichiarare al Governo che anche la suddetta formula di giuramento potrebbe considerarsi come provvisoria.

Intanto credo non inutile riferire a Vostra Eminenza attraverso quale travaglio è passata la soluzione di questo affare. Così verranno illustrate anche meglio e la situazione religiosa locale e parecchie persone, le quali sono l'esponente della situazione medesima.

Appena tornato dal mio congedo, ai primi di aprile, ebbi un colloquio con Mgr. Zichy, che si trovava in quei giorni in Budapest per la Conferenza Episcopale. Così seppi che il Governo teneva duro sul testo, già noto a Vostra Eminenza, e che dice così: "Io giuro che sarò sempre fedele a Sua Maestà Imperiale e Reale Apostolica (qui si sarebbe dovuto dire: "A Sua Alteza Serenissima il Governatore del Regno di Ungheria"), osserverò e farò osservare [*f. 18r*] le leggi del paese, né le infragerò mai, anzi per quanto sarà in me, impedirò la loro infrazione da parte altrui, e corrisponderò ai miei doveri secondo la legge e la giustizia."

Con lo stesso Prelato rimanemmo d'accordo che sarei entrato io direttamente nelle trattative col Govero, per persuaderlo a rinunziare a questa formula, che la Santa Sede non poteva accettare.

La sera dello stesso gioro vidi il Presidente del Consiglio, Conte Bethlen. Gli parlai della quistione, e, dopo avergli opportunamente spiegato il punto di vista della Santa Sede, ebbi la soddisfazione che egli lo accettò completamente, dichiarandomi peraltro che ne avrebbe parlato col Ministro dei Culti.

L'indomani il Ministro dei Culti si presentò da me. Mi disse che il Governo insisteva ad esigere la formula già proposta, la quale del resto – aggiunse – era non altra, se non quella che da tempo immemorabile avevano giurate tutti i Vescovi e Cardinali Ungheresi e lo stesso Mgr. Zichy, quando fu nominato a Cinque Chiese. Conchiuse che l'opinione pubblica si sarebbe ribellata nel conoscere che i Vescovi si rifiutavano ora, d'ordine della Santa Sede, a prestare giuramento alle leggi del Paese. Per documentare la sua prima asserzione mi mostrò poi il testo autentico del suddetto giuramento prestato finora dai Vescovi e debitamente firmato da essi, a cominciare dal Cardinale Arcivescovo di [*f. 18v*] Strigonia Eminentissimo Csernoch.

Rimasi un pò sorpreso da questa inattesa rivelazione, ma non mi perdetti d'animo. Dissi al Ministro che bisognava mettere la questione nei termini seguenti: la Santa Sede propone o che il Governo accetti una delle formule di giuramento già da Essa approvate e che si trovano inserito nella "Raccolta dei Concordati", ovvero che il Governo tratti con la Santa Sede per l'accettazione di una nuova formula. Giacché non si può provare, aggiunsi, che il giuramento finora prestato dai Vescovi Ungheresi sia stato approvato dalla Santa Sede, e ciò non si può provare, è meglio non accennare nemmeno a tale precedente. E per corroborare il punto di vista della Santa Sede, conclusi dimostrando chiaramente al Ministro che il Governo non aveva diritto alcuno di esigere un giuramento dai Vescovi; che era la Santa Sede che faceva una graziosa concessione nel permettere ai Vescovi medesimi di giurare; che i Vescovi non vanno considerati come impiegati dello Stato o come stipendiati da esso; e che in tutti i casi non si poteva pretendere che la San-

67 codesto Signor Ministro d'Ungheria, a me partecipata (Disp. 20054 dal 14 Luglio 1923): "La Santa Sede, a suo tempo, se l'Ungheria avrà di nuovo il suo Re Apostolico coronato, è disposta a studiare…: A mondat a margón piros ceruzával megjelölve.

ta Sede permettesse ai Vescovi di giurare fedeltà alle leggi del paese, quando fra queste leggi ve ne sono di quelle direttamente contrarie ai precetti di Dio e della Chiesa: come per esempio quella del divorzio. Infine che in nessuna formula concordata si trovava il giuramento alle leggi, cosi come lo richiedeva il Governo Ungherese.

Il Ministro peraltro insistette sul suo punto di [*f. 19r*] vista, prospettando di nuovo i pericoli che potevano sorgere da un sollevamento della opinione pubblica e specialmente dei radicali, il quale avrebbe potuto perfino portare ad una legge per l'incameramento dei beni della Chiesa. Ed io insistetti nel mio punto di vista, aggiungendo che la retta opinione pubblica avrebbe approvato le disposizioni della Santa Sede e l'accettazione di esse da parte del Governo, coprendendo che miravano a salvaguardare i supremi interessi della religione ed i principi stessi della fede. Il colloquio non ebbe un esito concreto.

Il giorno dopo, nel consegnare a Mgr. Vass le Bolle Apostoliche con le quali è nominato Preposto[68] del Capitolo di Colocsa, non mancai di cogliere la propizia occasione per interessarlo vivamente alla cosa. Gli feci rilevare che, oltre il resto, sarebbe stato un atto di inqualificabile ingratitudine da parte del Governo Ungherese di creare difficoltà alla S. Sede, nel momento stesso in cui il Santo Padre aveva avuta la grande degnazione di nominare il Vass a tanta alta dignità, anche per secondare un desiderio del Governo. Pregai perciò Mgr. Vass di mettere in opera tutta la sua influenza, come membro del Governo, per procurare all'affare una felice soluzione.

Che cosa abbia fatto il Vass non so. Il certo è che l'indomani è tornato da me il Ministro dei Culti. Ha cercato di sparare le ultime cartuccie. Voleva persuadermi che se per tanto tempo i Vescovi avevano giurato così, si poteva continuare ad im-[*f. 19v*]piegare la stessa formula; mi ha ripetuto i suoi timori di un sollevamento da parte dei radicali, già eccitati, secondo lui, dal fatto che la Santa Sede ha cumulato due benefici (quello di Colocsa e quello di Cinque Chiese) nelle mani di un sol Vescovo, che per di più e anche un Conte, ed ha concluso dichiarando che egli intendeva declinare qualunque responsabilità in proposito. Ma visto che io non mi commovevo e non cedevo, ha finito per concludere che il Governo non poteva assolutamente accettare la formula der Concordato Austriaco 1855, altrimenti l'opinione pubblica avrebbe detto che si tornava, anche dopo la separazione, alla legislazione austriaca; ma che avrebbe scelta una delle formule già approvate dalla Santa Sede in uno dei tanti Concordati. Non essendomi però ancora arrivato la "Raccolta dei Concordati" sono passati parecchi giorni prima di poter venire ad una conlusione. Quando il libro mi giunse, il 23 corr., senza indugio, io stesso lo portai al Ministro dei Culti e gli ripetetti tutte le buone ragioni che lo dovevano indurre ad accettare la proposta della Santa Sede. Dopo un altro inutile tentativo fatto presso di me, per interposta persona, onde indurmi ad aderire al desiderio del Governo, finalmente ieri il Ministro mi fece conoscere che il Governo accetava la formula del Concordato di Haiti con le lievissime mutazioni che ho sopra notate.

Ciò che nello svolgimento di questo affare mi ha più di tutto dolorosamente sorpreso, non è stato tanto il fatto che il Presidente del Consiglio Conte Bethlen calvinista abbia su-[*f. 20r*]bito compreso ed accettato il punto di vista della Santa Sede, mentre il Ministro dei Culti cattolico, abbia fatto le più dure ed irragionevoli difficoltà; quanto l'atteggiamento dei Vescovi, non escluso il Cardinale Csernoch. Ad eccezione di Mgr. Zichy, essi si sono schierati da parte del Governo e tutti hanno dichiarato che il giuramento da loro finora prestato era in piena regola, e doveva continuare a prestarsi. Il solo

68 Preposto: autográf javítás, törölve: proposto.

Zichy ha detto francamente "ho sbagliato". Gli altri si sono scagliati contro di lui, alcuni pretendendo dimostrargli che egli dal Governo e non dalla Santa Sede riceveva i beni della Mensa episcopale, altri rimproverandogli di avere suscitata una questione inutile, giacché, secondo essi, da una pare potevano giurare fedeltà alle leggi del paese, divorzio compreso; e da altra parte potevano impugnare queste leggi. Non hanno riflettuto che, volendo anche ammettere tale eccessiva restrizione, rimane il fatto di avere prestato un giuramento al Governo senza l'autorizzazione della Santa Sede.

Chinato al Bacio della Sacra Porpora, con sensi di profondissima venerazione ho l'onore di raffermarmi
dell'Eminenza Vostra Reverendisima

[*Autográf kézírással:*]

Obbl.mo dev.mo umil.mo servo
+ Lorenzo Schioppa
Arcivescovo di Giustinianopoli
Nunzio Apostolico

5.

Zichy Gyula pécsi püspök és kalocsai apostoli adminisztrátor
Lorenzo Schioppa budapesti nunciushoz

Pécs, 1924. május 5.
Autográf kézirat
ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 11. fasc. 6/2(2). ff. 349r., 350r., 351r., 352r.

3037/II

Eccellenza Reverendissima!

Ringrazo la Vostra Eccellenza di avermi mandato la formula del giuramento prestando presso la Sua Altezza Serenissima et Signor Governatore del Regno d'Ungheria.

Con rispetti distinti della V. E. servitore

Giulio Zichy
vescovo

Pécs il 5 di maggio 1924

[*f. 350r*]

Io Conte Giulio Zichy giuro sui santi evangeli di essere fedele a Sua Altezza il Governatore d'Ungheria, e prometto di non prendere parte, né direttamente né indirettamente, a nulla che pregiudichi ai diritti e agli interessi dell'Ungheria. Cosi Dio mi aiuti!

[*f. 351r*]

Én gróf Zichy Gyula esküszöm a szent evangéliumokra, hogy Magyarország főméltóságú Kormányzójának híve leszek, és ígérem, hogy sem közvetve, sem közvetlenül

semmiben részt nem veszek, ami Magyarország jogaival és érdekeivel ellentétben áll. Isten engem úgy segéljen!

[*f. 352r*]

Ego Julius e Comitibus Zichy ad sancta evangelia juro, ut decet Episcopum[69], me fidelem fore celsissimo Hungariae Gubernatori et promitto, neque mediate, neque immediate aliquid me facturum, quod juribus et communi Hungariae bono contrarium sit. Sic Deus me adjuvet!

5.

Lorenzo Schioppa budapesti nuncius Pietro Gasparri bíboros államtitkárnak

Budapest, 1924. május 9.

Gépirat, tisztázat, autográf aláírás

S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1924–1942, pos. 25. fasc. 28. ff. 21r–22v.

Nunziatura Apostolica
Ungheria[70]

No. 3030
Budapest, = 9 Maggio 1924

Oggetto
La questione del giuramento dei Vescovi in Ungheria

Eminenza Reverendissima,

Faccio seguito al mio rispettoso rapporto N. 3014 del 3 corrente.

Mentre credevo che, superate le difficoltà del Governo, la questione del giuramento dei Vescovi fosse definitivamente risoluta, ecco che nuovi ostacoli mi si sono presentati, e questa volta dallo stesso Mgr. Zichy.

Ieri l'altro il Ministro dei Culti mi mandò un alto impiegato del suo Dicastero per riferirmi che Mgr. Zichy gli aveva inviata una lettera (All. 1.) nella quale, mentre si dichiarava pronto a prestare il giuramento concordato con la Santa Sede, richiedeva una dichiarazione ufficiale e pubblica dalla parte del Ministro stesso, con la quale si facesse noto: 1) che il giuramento prestato dall'Amministratore Apostolico di Colocza non è uguale a quello che facevano gli Arcivescovi e Vescovi al Patrono; 2) che il ricevimento del giuramento da parte del Governatore non significa per niun conto l'esercizio dei diritti patronali, tanto più perché il primo articolo della legge 1920 10 esculde expressis verbis; 3) che il prestato giuramento non è in nessun modo contrario a quel giuramento che a suo tempo si prestava al Re, ma è piùttosto la conferma.

69 ut decet Episcopum: betoldás (a nuncius kézírása). Az eskü a „mint püspökhöz illik" szöveggel került letételre. Vö. Magyarság, 1924. május 29. 5. „Zichy Gyula gróf a Haitiban használt esküminta szerint tette le a hűségesküt. Klebelsberg Kuno gróf tizenhárom esküminta közül a néger köztársasági formulát választotta."

70 A nunciatúra fejléces papírja.

A Sua Eminenza Reverendissia
Il Signor Cardinale Pietro Gasparri
Segretario di Stato di Sua Santità
VATICANO
(con 4 Allegati)
30724[71]

[*f. 21v*] L'inviato del Ministro dei Culti mi diceva che il Ministro stesso era stato irritatissimo per queste esigenze di[72] Mgr. Zichy, ma che tuttavia gli aveva risposto (All. 2.) assicurandolo che né il giuramento ricevuta dal Governatore si poteva considerare come l'esercizio di diritto di patronato da parte del Governatore medesimo; né che il detto giuramento poteva stabilire un precedente contro il diritto di patronato dei Re d'Ungheria. Il Ministro gli aggiungeva di aver fatta la stessa dichiarazione a me, nella lettera (Allegato 3) con cui mi inviava la formula del giuramento per la debita approvazione, e che io gli avevo risposto (All. 4) che, in conformità della nota dichiarazione della Santa Sede di essere disposta ad esaminare di nuovo tutta la materia dei diritti patronali dei Re d'Ungheria, qualora il Re Apostolico coronato tornasse sul Trono, non avevo difficoltà a prendere atto delle suddette dichiarazioni del Ministro.

Siccome poi il mio interlocutore mi interessava ad intervenire presso Mgr. Zichy per indurlo a non frapporre altre difficoltà in questa penosa questione, e non irritare maggiormente il Ministro potendone sorgere gravissime conseguenze, così, senza indugio, telegrafai allo stesso Monsignore, pregandolo di recarsi da me al più presto possibile.

Egli infatti è venuto il giorno dopo in Nunziatura. Non ancora aveva ricevuta la su menzionata risposta del Ministro. Essendo però io in possesso, gliel'ho fatta leggere confidenzialmente. L'ho [*f. 22r*] pregato quindi a contentarsi delle esplicite dichiarazioni fatte dal Ministro tanto nella lettera a lui diretta quanto in quella indirizzata a me, le quali mi pareva che potessero abbastanza soddisfare le sue esigenze; ho aggiunto che avrei pensato io, prudentemente, a far rendere di pubblica ragione il valore del giuramento in riguardo a quanto egli desiderava, e infine l'ho pregato di scrivere subito una lettera al Ministro dei Culti per chiedere senz'altro l'udienza del Governatore per il giuramento.

Mgr. Zichy, dopo una laboriosa discussione, finalmente ha acconsentito a tutti i miei desideri. Così egli oggi ha prestato il giuramento, secondo la formula stabilita, e in forma privatissima, senza alcuna solennità. Il giuramento portava anche le parole "sicut decet Episcopum" le quali erano state ommesse per errore di trascrizione.

Rimarrebbe a regolare un altra differenza.

Mgr. Zichy domanda al Ministro che gli siano consegnati i beni, computandoli dal giorno della sua presa di possesso dell'Amministrazione Apostolica di Colocsa, cioè dal 27 Gennaio di quest'anno. Il Ministro invece gli a risposto, nella lettera sopra citata, così: "Il godimento dei beni, secondo la consuetudine[73] del diritto ungherese, comincia dal giorno dell'emissione del giuramento, e per il dovere che ho di proteggere le usanze vigenti sinora del diritto, mi devo attenere alla medesima[74], che cioè i

71 30724: kézírással a lap alján.

72 di: javítás; törölve: de.

73 consuetudine: javítás; törölve: consuetudina

74 alla medesima: javítás; törölve: allo medesimo.

beni dell'Arcivescovado di Colocsa ti sieno consegnati a cominciare dal giorno del giurametno ed in ciò non vi è nessuna difficoltà".

[*f.* 22*v*] A mio umile parere, la ragione sta tutta da parte di Mgr. Zichy, sia in linea di diritto, perché la consegna dei beni non deve dipendere dall'emissione del giuramento, sia in linea di fatto, perché, anche ammessa una connessione fra il giuramento e la consegna dei beni, il ritardo del giuramento non deve attribuirsi a colpa di Mgr. Zichy, ma piuttosto al Governo, che ha portato tanto per le lunghe, con le sue pretese, la soluzione di questa questione. Mi si è fatto sperare dal suddetto impiegato del Ministero essere possibile che più tardi il Ministro acconsenti al desiderio di Mgr. Zichy mentre, per ora – per salvare il principio – (come ha affermato il Ministro) gli si concederanno i beni soltanto dalla data del giuramento. Certo potrebbe facilitare la cosa se Vostra Eminenza Reverendissima si compiacesse dire a proposito qualche parola al Signor Ministro d'Ungheria presso la Santa Sede esprimendogli il desiderio del Santo Padre che i beni di Colocsa siano consegnati a Mgr. Zichy, computandoli dal giorno della di lui presa di possesso del Beneficio.

Chinato al bacio della Sacra Porpora, con sensi di profondissima venerazione, ho l'onore di raffermarmi

dell'Eminenza Vostra Reverendissima

[*Autográf kézírással:*]

Obbl.mo dev.mo umil.mo servo
+ Lorenzo Schioppa
Arcivescovo di Giustinianopoli
Nunzio Apostolico

Ungheria 25[75]

75 Ungheria 25: kézírással lap jobb alsó sarkán.

CSÍKY BALÁZS

SERÉDI JUSZTINIÁN JAVASLATA A MAGYAR PÜSPÖKÖK JELÖLÉSÉNEK ÚJ ELJÁRÁSÁRA 1937-BEN

HISTORIOGRÁFIAI HÁTTÉR

Serédi Jusztinián hercegprímás[1] javaslata már eddig is ismert volt, hiszen Csizmadia Andor tárgyalta az állam és az egyház kapcsolatáról szóló, 1966-ban megjelent alapvető monográfiájában.[2] Csizmadia csak a magyar levéltárak anyagát használta, és az esztergomi Prímási Levéltár iratainak alapján arra a következtetésre jutott, hogy Serédi javaslatára sosem érkezett válasz. Az alábbiakban látni fogjuk, hogy a vatikáni levéltárak dokumentumai cáfolják ezt az állítást. Ez újabb kiváló példája annak, hogy a 2006-ban kutathatóvá vált vatikáni iratok új megvilágításba helyeznek számos történelmi kérdést.

A KORMÁNYZÓI JOGKÖR BŐVÍTÉSE ÉS A FŐKEGYÚRI JOG

Az első világháború után felbomlott az Osztrák–Magyar Monarchia és Magyarország független állam lett. Az 1918–19-es forradalmak időszaka után – a jogfolytonosság jegyében – ismét királyság lett az ország államformája, de a Habsburg uralkodó nem térhetett vissza a magyar trónra. Az államfői hatalmat kormányzó gyakoroita, akinek a királyhoz képest korlátozott jogai voltak, jogköre a köztársasági elnökökéhez állt közelebb. A kormányzó jogkörének bővítése már az 1920-as években felmerült, majd a gazdasági válság, a németországi náci hatalomátvétel és a nemzetiszocializmus térhódítása Európában az 1930-as évek elején ismét aktuálissá tették a kérdést. 1936–1937 fordulóján a jogkör bővítésének és az utódlás kérdésének újbóli felvetését több tényező is indokolta. A kormányzói tisztség mindenekelőtt alkotmányos ellensúlyt jelenthetett a szélsőjobboldal megerősödésével szemben. Horthy Miklós kormányzó már a hetvenedik évéhez közeledett. ezért rendezni kellett az utódlás kérdését is. hogy biztosítsák a politikai kontinuitást és megelőzzék belpolitikai válság kialakulását. A kormánypárti politikusok a titkos választójog tervezett bevezetése miatt szintén fontosnak tartották a probléma megoldását, ugyanis a titkos választójog megnövelte volna a szélsőséges pártok politikai lehetőségeit,

1 Serédiről ld. *Csíky Balázs*: Vaszary Kolos és Serédi Jusztinián bencés hercegprímások: eltérések és párhuzamok. In: Örökség és küldetés. Bencések Magyarországon. 1. kötet. Szerk. Illés Pál Attila, Juhász-Laczik Albin. METEM, Bp., 2012. (Művelődéstörténeti műhely. Rendtörténeti konferenciák 7/1.) 479–552.

2 *Csizmadia Andor*: A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban. Akadémiai, Bp., 1966. 326–327. A német nyelvű, rövidített változatban csupán egyetlen mondat szerepel a témáról, hivatkozás nélkül: *Csizmadia, Andor*: Rechtliche Beziehungen von Staat und Kirche in Ungarn vor 1944. Übers. György Diósdi. Akadémiai, Bp., 1971. 147.

viszont megnehezítette a parlament összetételének befolyásolását. A kormányzó jogkörének bővítéséről élénk közéleti vita bontakozott ki, amelyben jogászok és közéleti személyiségek vettek részt. A vita egyik központi témája a főkegyúri jog kérdése volt.[3]

A magyar király a hazai katolikus egyház felett főkegyúri jogot gyakorolt, amelynek leglényegesebb jogosítványai a főpapok kinevezésébe való beleszólás és az egyházi birtokok feletti vagyonfelügyelet voltak. Magyarország államformája 1920-tól újra királyság volt, azonban a trón nem volt betöltve, ami kérdésessé tette a főkegyúri jog gyakorlását. Még ha nem is következtek volna be a politikai változások, akkor is újra kellett volna tárgyalni a kérdést a Szentszékkel, mivel az 1918-ban hatályba lépett egyházi törvénykönyv megváltoztatta a kánonjogi szabályozást. Tovább bonyolította a helyzetet, hogy többféle felfogás létezett a legfontosabb főkegyúri joggal, a püspökök kinevezésével kapcsolatban. A lényegi különbségek alapján két fő irányzatot különíthetünk el egymástól: az egyházi és a magyar közjogi álláspontot. A hivatalosnak tekinthető katolikus álláspont szerint a főkegyúri jog a magyar királynak mint katolikus uralkodónak az egyház pártfogása címén a Szentszéktől nyert személyes kiváltsága volt. Azaz speciális magyar királyi privilégium, amely nem a magyar királyi vagy államfői méltósághoz vagy a magyar állami szuverenitáshoz, hanem a király személyéhez volt kötve. Mivel nem volt katolikus magyar király, a főkegyúri jog visszaszállt az adományozóra, a Szentszékre. Azt nem gyakorolhatta a kormányzó és nem ruházhatta át másra az országgyűlés sem. A magyar közjogi álláspont szerint ellenben a főkegyúri jog a Szent Korona joga, a nemzet kiváltsága, amely a magyar állami szuverenitásból fakad és a magyar jogrendszer részét képezi. Akkor is fennáll, amikor a trón nincs betöltve. Az 1920. évi I. törvénycikk 13. §-a értelmében a kormányzó ugyanakkor a főkegyúri jogot nem gyakorolhatta.[4]

A magyar kormány nem kívánt konfliktust a Szentszékkel, ezért tárgyalások útján igyekezett biztosítani beleszólását a püspökök kinevezésébe. A kérdésről Klebelsberg Kuno kultuszminiszter és Pietro Gasparri bíboros államtitkár 1927. március 24-i római megbeszélésük alkalmával állapodtak meg. Gasparri bíboros a szentszéki magyar követhez intézett, olasz nyelvű, május 10-i jegyzékében pontokba foglalva rögzítette a megegyezést. Eszerint a püspöki kinevezések előtt a Szentszék bizalmas tárgyalásokat folytat a magyar kormánnyal, és a kormány a Szentszék jelöltjével szemben a politikai kifogáson kívül másfajta ellenvetést is tehet.[5] A magyar követ „accordo"-nak nevezte a megegyezést,[6] a bíbo-

3 *Olasz Lajos*: A kormányzóhelyettesi intézmény története (1941–1944). Akadémiai, Bp., 2007. 48–53.

4 *Salacz Gábor:* A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése a két világháború között Magyarországon. Argumentum, Bp., 2002. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 16.) 7–9., 193–203.; *Csizmadia A.*: A magyar állam és az egyházak i. m. 263–271., 322–324.; *Tengely Adrienn*: A magyar egyházak a forradalmak korában. EKF Líceum, Eger, 2011. 132–139.

5 Olasz nyelvű fogalmazványa. Gasparri bíboros saját kezű javításaival: Archivio Storico della Sezione per i Rapporti con gli Stati della Segreteria di Stato (Vatikánváros; = S.RR.SS.), Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari (= AA.EE.SS.), Ungheria, 1924–1942, pos. 25. fasc. 28. ff. 33r–34v. Magyarul több helyen közölték (a szövegek között kisebb eltérések vannak): *Csizmadia A.*: A magyar állam és az egyházak i. m. 305–306., *Salacz G.*: i. m. 112–113., *Gergely Jenő*: A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945. 2. jav. kiadás. Pannonica, Budapest. 24–26., *Balogh Margit–Gergely Jenő:* Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005. Dokumentumok. 1. köt. 1790–1944. História–MTA Történettudományi Intézete, Bp., 2005. (História Könyvtár – Okmánytárak 2) 575–576. Németül: *Csizmadia, A.*: Rechtliche Beziehungen i. m. 118–120. Angolul: *László, Leslie*: Church and State in Hungary 1919–1945. METEM, Bp., 2004. 153–155.

6 S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1924–1942, pos. 25. fasc. 28. f. 36r. Nagy Elek követ levele Pietro Gasparri bíboros államtitkárhoz, Róma, 1927. május 14.

ros államtitkár szerint azonban csupán „intesa semplice" volt.[7] Az elnevezés, és az, hogy hogy a felek a megegyezést nem hozták nyilvánosságra, hanem titokban tartották, mind arra mutatott, hogy nem született kétoldalú egyezmény, csak a Szentszék engedményeit közlő jegyzék, amit a magyar kormány köszönettel tudomásul vett.[8] Ez jelezte a két fél közötti erőviszonyokat. Magyarország az első világháború után, mint legyőzött ország, külpolitikailag elszigetelődött, ami csak az 1920-as évek második felében kezdett enyhülni.

Az intesa semplice előkészítésében részt vett Serédi Jusztinián is, aki ebben az időben a vatikáni magyar követség kánonjogi tanácsosa volt, és aki így pontosan tisztában volt a megegyezés hátterével.[9]

A magyar kormány a bíboros államtitkár jegyzékéről kikérte Serédi elődje, Csernoch János hercegprímás véleményét. Ő többek között kifejtette, hogy a király mindig kikérte a püspökjelöltekről a prímás véleményét. Mivel a Szentszék nem nyújtott garanciát arra, hogy a prímást is meghallgatja, Csernoch azt javasolta, hogy a kormány jelentse ki az egyezményben, hogy saját jelöltjeit a magyar hercegprímással történt tárgyalás után közli bizalmasan a Szentszék követével. A külügyminiszter válaszjegyzékébe azonban ezt nem vették bele. De ha bele is vették volna, akkor sem lett volna jelentősége, mivel Gasparri bíboros kijelentette, hogy az ő május 10-i jegyzékének szövegén már nem lehet változtatni.[10] Csernoch javaslata mindenesetre Serédi 1937-es beadványa előzményének tekinthető.

1937 elején a kormányzói jogkör bővítéséről kibontakozott nyilvános vitának a főkegyúri jogot érintő részéről Angelo Rotta budapesti nuncius[11] is beszámolt feletteseinek, megjegyezve, hogy a vita egyelőre pusztán elméleti, és nem lehet tudni, mi a kormány valódi szándéka, amíg be nem terjesztik az erről szóló törvényjavaslatot.[12] Az alkotmányjogászok egy része amellett érvelt, hogy a kormányzó is gyakorolhassa a főkegyúri jogot, mások viszont ezt határozottan ellenezték. Többen felvetették, hogy konkordátumot kellene kötni a Szentszékkel.[13] Az ellenzők szerint a katolikus főpapok ki-

7 „Deve però lo scrivente Cardinale farle notare che non è il caso di parlare di »accordo« come fa V.E. riferendosi al detto colloquio; poichè in tale conversazione non si fece altro che espone, rispettivamente, il proprio punto di vista sulla questione presa in esame; pertanto, la Nota dello scrivente in data 10 Maggio, la quale non è che l'esposizione scritta di ciò che è stato già detto scrivente non può essere suscettibile mutamenti." (S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, pos. 25. fasc. 28. f. 39r, N. 1561/27, Gasparri bíboros államtitkár jegyzéke Nagy Elek követhez, 1927. május 25. fogalmazvány); „Pochi giorni or sono V.E. mi rimise un appunto senza data e senza firma nel quale vengono indicati due numeri che si vorrebbero aggiunti all'intesa, semplice intesa, intervenuta fra la Santa Sede ed il Governo ungherese per la provvista delle diocesi vacanti in Ungheria." S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1924–1942, pos. 25. fasc. 28. f. 52r. Gasparri bíboros államtitkár levele Nagy Elek követhez, 1928. január 17. (fogalmazvány)

8 *Salacz G.*: i. m. 115. Így értelmezte a Szentszék is: vö. az előző jegyzettel és Luigi Maglione bíboros véleményével: S.RR.SS., Rapporti delle Sessioni (Rapp. Sess.), 1937, n. 1379, stampa 1274, s. n. f. Maglione bíboros kézírásos állásfoglalása.

9 *Csizmadia A.*: A magyar állam és az egyházak i. m. 302–303.

10 *Salacz G.*: i. m. 114–115., *Csizmadia A.*: A magyar állam és az egyházak i. m. 307–308.

11 Angelo Rotta (1872–1965) ld. róla: *Tomislav Mrkonjić*: Archivio della Nunziatura Apostolica in Ungheria (1920–1939). In: Gli archivi della Santa Sede e il Regno d'Ungheria (secc. 15–20). Studi in memoriam del professor Lajos Pásztor archivista ungherese dell'Archivio Segreto Vaticano. A cura di Gaetano Platania, Matteo Sanfilippo, Péter Tusor. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Egyháztörténeti Kutatócsoportja, Budapest, Roma, 2008. (Collectanea Vaticana Hungariae. Classis I. Vol. 4.) 269–270.; I «fogli di udienza» del Cardinale Eugenio Pacelli Segretario di Stato. Vol. I (1930). A cura di Sergio Pagano, Marcel Chappin, Giovanni Coco. Archivio Segreto Vaticano, Città del Vaticano, 2010. 479.

12 S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1936–1938, pos. 70. fasc. 53. ff. 62v–63v. Rotta jelentése, Budapest, 1937. február 3.

13 *Salacz G.*: i. m. 204–206.; *Csizmadia A.*: A magyar állam és az egyházak i. m. 325–326.; *Olasz L.*: i. m. 52.

nevezése olyan jogosítvány, amelyet a király is csak a koronázás után gyakorolhatott, így azt a kormányzóra nem lehet átruházni. A történelmi előzményekre való hivatkozással szemben azzal érveltek, hogy az 1920-ban létrehozott kormányzói tisztség különbözött a korábbiaktól, ráadásul Horthy Miklós kormányzó nem katolikus, hanem református. A főkegyúri jogot csak a Szentszék engedményéből lehetett volna gyakorolni, viszont annak megadására alig látszott esély.[14]

A kormány, számolva a reális lehetőségekkel, megelégedett a főkegyúri jog fenntartásának deklarálásával, ugyanakkor felkérte a hercegprímást, hogy tárgyaljon a Szentszékkel. Serédi jó kapcsolatban volt a kormánnyal, és korábban is volt közöttük együttműködés. 1933-ban, a győri püspöki szék betöltése kapcsán a miniszterelnök kijelentette előtte, hogy „a kormánynak az a szándéka, hogy a hercegprímással teljes egyetértésben járjon el" a püspöki székek betöltésének ügyében. Ennek megfelelően került sor a hercegprímás és a kultuszminiszter között az intesa semplicében említett bizalmas tárgyalásokra.[15] A kormány az intesa semplice módosítását szerette volna elérni, Rotta nuncius szerint pedig Serédi azon fáradozott, hogy a módosítással ne avatkozzanak a Szentszék hatáskörébe, és így elkerüljék a konfliktust.[16] Ugyanakkor a hercegprímásnak is érdekében állt, hogy a főpapok kinevezésének folyamatában erősítse pozícióját a nunciussal szemben.[17]

Serédi Rómába küldése a kormány álláspontjának megmagyarázására több szempontból is ügyes lépés volt. A hercegprímás nemzetközileg ismert kánonjogászként[18] nem csak a magyar kormánnyal állt jó kapcsolatban, hanem a pápát, a bíboros államtitkárt és a Szentszék más vezetőit is személyesen ismerte, hiszen – kisebb megszakításokkal – közel húsz évig élt Rómában. Amikor 1922-ben Achille Rattit XI. Piusz néven pápává választották, Serédi így írt bencés barátjának, Balogh Albinnak: „Az új pápa Őszentségét is jól ismerem. Mikor a háború alatt a Vatikánban laktam, majdnem mindennap találkoztunk és beszélgettünk egymással."[19] A hercegprímás tehát jelentős befolyással rendelkezett a világegyház központjában.

SERÉDI JUSZTINIÁN JAVASLATA

Serédi 1937. június 8-án érkezett Rómába, ahol másfél hetet töltött, majd június 17-én érkezett vissza Budapestre.[20] Előterjesztését június 15-én írta meg. Ebben megismételte mindazt, amire szóban is felhívta a bíboros államtitkár figyelmét: a magyar kormány és a magyar nemzet kívánsága, hogy tekintettel a magyar királyoknak és a

14 A legitimista és katolikus álláspont legújabb összefoglalása: *Szabó István*: A királyi főkegyúri jog kérdése a két világháború közötti Magyarországon. Iustum Aequum Salutare 6. (2010) 1. sz. 103–117.

15 S.RR.SS. Rapp. Sess., 1937, n. 1379, stampa 1274. Relazione, Agosto 1937, p. 8

16 S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1937, pos. 72. fasc. 54. f. 9r. Rotta nuncius jelentése, Budapest, 1937. május 31.

17 *Csizmadia A.*: A magyar állam és az egyházak i. m. 326.

18 Serédi kánonjogászi tevékenységéről az újabb külföldi szakirodalomból lsd. *Linage Conde, Antonio*: El cardenal benedictino Justiniano Serédi y la codificación canónica. In: Homenaje al professor Alfonso García-Gallo. Vol. 1. Servicio de Publ. Univ. Complutense, Madrid, 1996. pp. 241–254.

19 Főapátsági Könyvtár, Pannonhalma, Bk 634/II. 5b. Serédi Jusztinián levele Balogh Albinnak, Róma, 1922. február 25.

20 *Csizmadia A.*: A magyar állam és az egyházak i. m. 326–327.; Szent István Társulat Irattára, Esty Miklós naplójegyzetei: Serédit ezúttal nem kísérte el útjára bizalmasa, Esty Miklós sem.

nemzetnek az egyház iránti érdemeire, a magyar kormány a hercegprímással együtt – miként lényegében eddig is történt –, a magyar kormánynak megadott vétójog fenntartása mellett vehessen részt az érsekek, a megyés püspökök, a tábori püspök és az utódlási joggal felruházott koadjutorok kinevezésénél a jelöltek javaslatba hozásában mindaddig, amig az apostoli király a főkegyúri jogot nem gyakorolhatja. Mindez természetesen nem jelenti a főkegyúri jog igénylését, amely az apostoli magyar királyok számára van fenntartva. A hercegprímás a következő eljárást javasolta: Érseki vagy püspöki szék megüresedése esetén a magyar kormány közölje a hercegprímással legalább három egyházi személy nevét, akiket szívesen látna a megüresedett főpapi székekben. Ezek közül a hercegprímás elveti azokat, akik nem felelnek meg az egyházi feltételeknek, és a kormánnyal együtt új javaslatokkal élhet. Ezt követően a kormány a nunciatúrán keresztül közli a neveket, az életrajzokat és a szükséges információkat a Szentszékkel. A Szentszék természetesen választhat más, a javasoltak között nem szereplő személyeket is. Amennyiben a Szentszék a javasolt személyek közül nevez ki valakit, a magyar kormány nem gyakorolhatja vétójogát, ha azonban más személyt nevez ki, a kormány élhet vétójogával. Ez a szabály nem vonatkozna az esztergomi érsek, Magyarország hercegprímása kinevezésére, sem pedig az üresedésben lévő prímási székre történő más kinevezésre. Ezekben az esetekben a magyar kormány nem nevezhetne meg jelölteket, azonban gyakorolhatná vétójogát. Az eljárást érintő minden kérdésben úgy a magyar kormányt, mint a hercegprímást és a nunciust titoktartási kötelezettség terheli. Serédi azzal érvelt javaslata mellett, hogy amennyiben a Szentszéknek nincsen ellenvetése az ajánlott eljárás ellen, az egyház vagy a magyar kormány elleni támadás esetén a hercegprímás nyilatkozatot tehetne közzé, miszerint a magyar püspökök kinevezésére – a főkegyúri jog gyakorlása nélkül – a magyar kormánynak a hercegprímással együtt van bizonyos tényleges befolyása.[21]

Az Államtitkárságon három héten belül megfogalmazták Serédi beadványára a választ. Ebben a bíboros államtitkár biztosította a hercegprímást, hogy alaposan megfontolták beadványát, amely egy igen kényes témát érint. Pacelli bíboros emlékeztetett arra, hogy 1919 után a Szentszék a kérdésről többször tárgyalt a magyar kormánnyal, és 1927-ben megegyezés is született. Maga a Szentszék, a háború utáni konkordátumok megkötésekor kialakított egy gyakorlatot, amely immár elvi jelentőségre tett szert. A Szentszék ugyanakkor jóindulattal viseltetik Serédi beadványának indokaival szemben, amit már az intesa semplice-vel is kifejezett. Tekintetbe véve a téma kényes voltát és az egyre jobban terjedő nacionalizmust, nagyon fontos, hogy a Szentszék a legnagyobb körültekintéssel járjon el, és előre biztosítsa magát a más nemzetek részéről felmerülő esetleges igényekkel szemben. Mindezeket figyelembe véve a bíboros államtitkár arra kérte Serédit: fontolja meg a megbeszélések elhalasztását egy következő találkozóig, amikor lehetőség lesz a beadvány és a Szentszék észrevételeinek összeegyeztetésére.[22] Ezt a választervezetet azonban nem küldték el, mivel a jelzett halasztás helyett végül mégis érdemben tárgyalták a hercegprímás beadványát.

21 S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1937–1948, pos. 74. fasc. 55. ff. 3r–4v. Serédi levele Pacelli bíboros államtitkárnak, Róma, 1937. június 15. (1. sz. dokumentum). Fogalmazványa megtalálható: Prímási Levéltár, Esztergom, 9803/1941.

22 S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1937–1948, pos. 74. fasc. 55. f. 11r–v. Választervezet Serédinek az Államtitkárságtól, Vatikán, 1937. augusztus 6.

Egy, az Államtitkárságon készült belső feljegyzés arra figyelmeztetett, hogy a Szentszék Serédi javaslata szerint ugyan szabadon elvetheti a jelölteket, a gyakorlatban azonban igen nehéz lenne visszautasítani a hercegprímás és a kormány által javasolt személyeket. Más államokkal szemben viszont a Szentszék nem tudná megindokolni a Szent Korona jogaira hivatkozva esetleg megadott engedményt. Vajon nem lenne-e ez az engedmény a jogok hallgatólagos elismerése? – teszi fel a kérdést a feljegyzés készítője.[23] Egy másik belső feljegyzés amellett érvelt, hogy Serédi beadványát tárgyalja meg a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának ülése. Egyrészt hangsúlyozta, hogy amikor a magyarországi püspöki kinevezések problémája először felmerült, akkor is megvitatták az ülésen, másrészt rámutatott, hogy nagyon komoly kérdésről van szó, amely veszélyeztetheti a Szentszék szabadságát, mert más nemzetek is követelhetik a Magyarországnak megadott engedményt. Mindez romba döntheti az Államtitkárságnak az előző években végzett munkáját, amelynek célja a Szentszéket megillető szabadság visszaszerzése volt. Az engedmény megadása végül az egyre terjedő heves nacionalizmust is felszítaná.[24]

Az Államtitkárság kikérte Giacomo Violardónak, a laterání egyetem kánonjogász professzorának véleményét is.[25] Ő három pontban sorolta fel észrevételeit. Egyrészt a Serédi által javasolt eljárásban kizárólag magyar tényezők vennének részt. Márpedig az apostoli nuncius által gyakorolt hatásköröknek a hercegprímáshoz juttatását Violardo nagyon súlyos lépésnek tartotta. Ráadásul a magyar kormány gyakran kinyilvánította már szándékát, hogy a hercegprímással tárgyaljon a nuncius hatáskörébe tartozó témákról. Például 1933-ban, Fetser Antal győri püspök halálakor maga a miniszterelnök sietett közölni a hercegprímással, hogy a kormánynak szándékában áll vele összhangban eljárni az új győri püspök kinevezésénél. Másrészt a még érvényben lévő eljárásról való lemondásnak szintén súlyos hatásai lehetnek más kormányok tekintetében, amelyek felhasználhatnák a Magyarországnak tett esetleges engedményeket, hogy hasonló elbánást igényeljenek. Bármi legyen is az apostoli királyt megillető főkegyúri joggal, az biztos, hogy a jelenlegi helyzetben a magyar kormány nem gyakorolhatja a főkegyúri jogot, és ezért a magyar püspökök kinevezésére az általános szabályok vonatkoznak. Harmadrészt Magyarország átmeneti helyzetben van. Amennyiben lesz valamikor megkoronázott apostoli királya, a Szentszék biztosan meg fogja vizsgálni, hogy milyen jogok illetik meg. Mindezek figyelembevételével a kánonjogász azt javasolta, hogy halasszák el a Serédi javaslatáról való döntést. Ez gyakorlatilag elutasítást jelentett.[26]

A Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának bíborosi ülése 1937. szeptember 16-án tárgyalta a hercegprímás javaslatát. Az ülésen részt vett Gennaro Granito Pignatelli di Belmonte bíboros, a bíborosi kollégium dékánja, a Ceremoniális Kongregáció prefektusa,[27] Camillo Laurenti bíboros, a Rítuskongregáció prefektusa,[28] Pietro Fumasoni Biondi

23 S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1937–1947, pos. 74. fasc. 55. f. 12r. Belső, dátum nélküli feljegyzés, talán Domenico Tardini kézírása.

24 S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1937–1947, pos. 74. fasc. 55. f. 13r. Belső feljegyzés, gépirat.

25 Giacomo Violardo (1898–1978) lásd róla: http://webdept.fiu.edu/~mirandas/bios1969.htm (letöltés: 2015. 08. 31.)

26 S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1937–1947, pos. 74. fasc. 55. ff. 19r., 20r., 21r. Mons. Violardo állásfoglalása.

27 Gennaro Granito Pignatelli di Belmonte (1851–1948), lásd róla: I fogli di udienza i. m. Vol. 1, 433.; Acta Apostolicae Sedis 29. (1937) 11.

28 Camillo Laurenti (1861–1938), lásd róla: I fogli di udienza i. m. Vol. 1, 444.

bíboros, a Hitterjesztési Kongregáció prefektusa,[29] Federico Tedeschini[30], Enrico Sibilia[31], Francesco Marmaggi[32] és Luigi Maglione[33] bíborosok, valamint Eugenio Pacelli bíboros államtitkár. Írásban küldte el véleményét Raffaele Carlo Rossi, a Konzisztoriális Kongregáció titkára.[34] A bíborosok szinte egyhangúan elutasították Serédi javaslatát, csak Pacelli bíboros államtitkár és Maglione bíboros ütött meg engedékenyebb hangnemet vele szemben. A legélesebben a magyar kormány vétójogát vetették el. Rossi bíboros azt is felvetette, hogy valószínűleg minden esetben gyakorolnák a vétójogot, ha a Szentszék nem a kormány és a hercegprímás által közösen meghatározott jelöltek közül választana. Fumasoni Biondi bíboros „méltatlannak" nevezte a javaslatot, amely „nem védi meg az egyház jogait" és amely alapján a kormány és a hercegprímás választaná a püspököket, nem a pápa. Tedeschini bíboros csodálkozását fejezte ki, hogy egy kánonjogász, mint Serédi, aki a Szentszék híve, hogyan terjeszthet elő ilyen beadványt. Kritizálták, hogy a nunciust kihagynák a püspökök kiválasztásából: Rossi bíboros szerint csak a postás szerepét szánnák neki. Figyelmeztettek továbbá, hogy a javaslat elfogadása veszélyes lehet más államok szempontjából, amelyek hasonló követelésekkel állhatnának elő. Többen hangsúlyozták annak veszélyeit, hogy a javaslat a kormány és a hercegprímás jó viszonyára épített. A köztük keletkező konfliktus esetén a kormány nem kérdezné meg a hercegprímást, és az eljárás zátonyra futna. A magyar politikában erős a protestáns befolyás, és a kormány hozzáállása könnyen változhat. Ha pedig már nem Serédi lesz a hercegprímás, akkor akár egy, a magyar érdekeket a Szentszék érdekei elé helyező főpap is jöhet utána. Összességében tehát úgy látták, hogy a javaslat a kormány érdekeit tükrözi. Fumasoni Biondi és Rossi bíborosok a magyar egyházi állapotokat is kritizálták: a főúri gondolkodású és életmódú püspököket, akik alig végeznek apostoli munkát és nem mennek a nép közé. Rossi bíboros szerint ezt a „magyar mentalitást" tükröznék vissza a püspöki jelölések. Maglione bíboros figyelmeztetett arra, hogy bár Serédi a magyar királyok még létező, és csupán felfüggesztett főkegyúri jogáról ír, a főkegyúri jogról nem döntött a Szentszék, ezért semmi olyat ne mondjanak, amely közvetve vagy közvetlenül behatárolná a Szentszék jövőben kialakítandó álláspontját.[35] Pacelli bíboros államtitkár azonban sokkal megengedőbb volt Serédi javaslatával szemben, mint bíboros kollégái. Hosszú és részletes fejtegetés után kijelentette, hogy a hercegprímás javaslata két feltétellel elfogadható: az egyik, hogy nem hozzák nyilvánosságra, azért hogy más országok ne követelhessenek hasonló szabályozást maguknak, és ne tudjanak erre mint precedensre hivatkozni. A másik feltétel, hogy ne beszéljenek a kormány vétójogáról. Ez nyilvánvalóan pontatlan megfogalmazás, mivel ha a kormány, a Szentszék megkeresésére, kifejti ellenvetéseit a jelöltekkel szemben, még fenn van tartva a Szentszéknek, hogy ellenőrizze és értékelje azokat. Ezért több konkordátum, például a badeni és a német birodalmi konkordátum, kifejezetten tartalmazza, hogy a megkérdezés nem jár vétójoggal az állam részéről.[36] Maglione bíboros, aki

29 Pietro Fumasoni-Biondi (1872–1960), lásd róla: I fogli di udienza i. m. Vol. 1, 427.

30 Federico Tedeschini (1873–1959), lásd róla: I fogli di udienza i. m. Vol. 1, 495.

31 Enrico Sibilia (1861–1948), lásd róla: I fogli di udienza i. m. Vol. 1, 487.

32 Francesco Marmaggi (1876–1949), lásd róla: I fogli di udienza i. m. Vol. 1, 453.

33 Luigi Maglione (1877–1944), lásd róla: I fogli di udienza i. m. Vol. 1, 452.

34 Raffaele Carlo Rossi (1876–1948), lásd róla: I fogli di udienza i. m. Vol. 1, 478.

35 S.RR.SS. Rapp. Sess., 1937, n. 1379, stampa 1274, s. n. f. Az 1937. szeptember 16-i ülés jegyzőkönyve, mellékelve Pacelli, Rossi és Maglione bíborosok kézírásos állásfoglalása.

36 Uo. Voto dell'E.mo Card. Pacelli. (sajátkezű fogalmazvány). A Pacelli bíboros által hivatkozott konkordátumok rendelkezéseit ld. Acta Apostolicae Sedis 25 (1933) 185, 193, 410.

szintén engedékenyebb véleményen volt, megjegyezte, hogy az intesa semplice-nek csak bizonyos részei változnának, más feltételei azonban változatlanul maradnának. A hercegprímás részvétele a jelölés folyamatában garancia lenne arra, hogy kizárják a pártpolitikai szempontokat. A hercegprímás egy új szerepkört kapna, amely nem lenne joghatóság és nem sértené jobban a Szentszék szabadságát, mint a magyar kormánynak már korábban megadott engedmény.[37]

A bíborosok ülésének véleményét, néhány módosítással, jóváhagyta XI. Piusz pápa, és azt pontokba foglalva közölték Rotta nunciussal. Először is emlékeztettek az intesa semplice-re. Másrészt nem volt ellenvetésük azzal szemben, hogy a hercegprímás magától, a kormánnyal együttműködve, részt vegyen a püspökjelöltek kiválasztásában, akiket az intesa semplice-ben említett előzetes tárgyalások során javasolnak a Szentszék képviselőjének. A hercegprímásnak ez a személyes és bizalmas együttműködése hasznos, amennyiben felvilágosítja és befolyásolja a kormányt egy annyira kényes egyházi kérdésben. Mindez azonban nem jelent kötelezettséget a Szentszék részéről. A Szentszék választhat a püspöki székekre olyan egyházi személyeket, akiket nem javasoltak. A kormány esetleges megkérdezése arról, hogy van-e a jelöltekkel szemben politikai kifogása, természetesen nem létesít vétójogot. A püspöki székek betöltésének ezt az eljárásrendjét próbaképpen alkalmaznák, nem vonatkozna a hercegprímás, az esztergomi érsek kinevezésére és az üresedésben lévő esztergomi érseki szék más módon való betöltésére, valamint titokban kellene maradnia. Megbízták a nunciust, hogy szóban közölje mindezeket a hercegprímással.[38] A kísérőlevélben felkérték Rotta nunciust, hogy teljesen szabadon vizsgálja meg a kérdést és közölje észrevételeit az Államtitkársággal.[39]

A nuncius először egy jelentésben fogalmazta meg véleményét, de azt végül nem küldte el, hanem személyesen fejtette ki észrevételeit az Államtitkárságon, amelyről egy rövid feljegyzést is átadott. Rotta nem hitte, hogy Serédi a válaszban foglaltakat valódi engedménynek fogja tekinteni. Szerinte a hercegprímásnak szánt közlés nem eléggé világos megfogalmazású, ebből következően a különböző pontok nincsenek összefüggésben egymással, így félreértésre ad alkalmat. Nincs ellenvetés azzal szemben, hogy a hercegprímás személyes és magánjellegű megbeszéléseket folytasson a kormánnyal, de ez nem új engedmény, hiszen ilyen együttműködés eddig is létezett. Annak elismerése, hogy ez az együttműködés hasznos lehet, nem jár azzal, hogy jogi jelleget adnak neki, mert ez csupán a tény elismerése. Ellentmondás van a hetedik és az azt megelőző pontok között, mivel az előző pontok nem adnak engedményt, a hetedik viszont egy nem létező új eljárás feltételeit rögzíti. Felesleges azt írni, hogy az új eljárás nem vonatkozik az esztergomi érsekre, hiszen ha üresedésben van az esztergomi érseki szék, akkor a hercegprímás nem tárgyalhat a kormánnyal. Akkor nincs ellentmondás, ha úgy tekintjük, hogy az új eljárás az intesa semplice módosítása, amely nem tesz különbséget az esztergomi érseki szék és más püspökségek betöltése között. A magyar kormány azonban nem mondana le arról, amit már egyszer engedélyezett neki a Szentszék. Rotta szerint a közlés módja sem volt megfelelő: aggódott amiatt, hogy Serédi a nuncius közvetítésével kapott választ kevéssé udvariasnak fogja tartani és a bizalom hiányának fogja tekinteni. Azt javasolta tehát, hogy

37 Uo. Voto dell'E.mo Card. Maglione. (sajátkezű fogalmazvány)

38 Archivio Segreto Vaticano (Vatikánváros; = ASV), Archivio della Nunziatura in Ungheria (= Arch. Nunz. Ungheria), b 54. fasc. 3. ff. 600r–601r. Pacelli bíboros államtitkár utasítása Rotta nunciusnak, Vatikán, 1937. szeptember 21. (2. számú dokumentum).

39 ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 54. fasc. 3. f. 605r. Pizzardo érsek levele Rotta nunciusnak, 1937. szeptember 23.

közvetlenül a hercegprímáshoz intézett bizalmas levélben magyarázzák meg az Államtitkárság negatív válaszát, hogy elkerüljék a jövőbeni félreértéseket.[40] A nuncius észrevételeit az Államtitkárság lényegében elfogadta, csupán a közlés módja miatti aggodalmát tartották túlzottnak. Rotta megvárta felettesei utasítását, mielőtt visszautazott volna Magyarországra.[41] Hamarosan írásban is értesítették, hogy a bíboros államtitkár érdekesnek találta megjegyzéseit, és felkérte, hogy azokat egy részletes jelentésben fejtse ki.[42]

Rotta csak azt követően kívánta megírni jelentését, hogy beszélt Serédivel. Kettejük találkozójára 1937. november 13-án került sor, és több mint egy óráig tartott.[43] A nuncius hangsúlyozta, hogy Magyarország már kapott engedményt: az intesa semplice értelmében kifejtheti kívánságát a püspökjelöltekkel kapcsolatban. A Szentszék ennél nem kíván tovább menni, egyrészt nehogy sérüljön a szabadsága, másrészt pedig mert veszélyes precedenst teremthetne más kormányok számára. Az ilyen kérdéseket ugyanis nem lehet titokban tartani. A javasolt eljárásrend, amelyben a kormány megfogalmazhatja kívánságait, nem elfogadható a Szentszék számára, mert a szabályozás ugyan nem teremtene jogi kötelezettséget, de a morális kötelezettség akadályozná a püspökök szabad kinevezését. Ez a prezentációs jog burkolt formája lenne. Azonban amint eddig sem volt tilos, úgy a jövőben sem lesz az, hogy a kormány, ha szükségesnek tartja, előzetes megbeszéléseket folytasson a hercegprímással a kívánt jelöltek kiválasztásáról, és a hercegprímás számára sem tilos, hogy részt vegyen ezekben a megbeszélésekben. Sőt hasznos és a kormány érdekében áll, hogy ezt tegyék, mert így nagyobb valószínűséggel fogja a Szentszék a javasolt jelöltet választani. Ennek azonban magánkezdeményezésből kell történnie, a Szentszéknek pedig joga van figyelmen kívül hagyni a kormány és a hercegprímás közötti előzetes tárgyalásokon előadott neveket. Serédinek is megfelelt, hogy a kormány és a hercegprímás közötti tárgyalásokat a Szentszék komolyan veszi. Ahogy a nuncius számított rá, a hercegprímás tudomásul vette a Szentszék magatartásának indokait, és arra a következtetésre jutott, hogy az egyetlen megoldás, ha úgy folytatják, ahogy eddig volt, még ha gyakorlati okokból nem is szívesen fogadta ezt el. Rotta ezzel megoldottnak tekintette a kérdést.[44] Az Államtitkárságon is így gondolhatták, mert a nuncius jelentését ad acta tették.[45]

A KORMÁNYZÓI JOGKÖR BŐVÍTÉSÉRŐL SZÓLÓ TÖRVÉNY

Serédi bíboros még nem érkezett haza Rómából, amikor 1937. június 17-én Darányi Kálmán miniszterelnök beterjesztette a parlamentnek a kormányzói jogkör kiterjesztéséről szóló törvényjavaslatot.[46] A javaslat 6. szakasza a „magyar király főkegyúri jogá-

40 ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 54. fasc. 3. ff. 615r–616v. Rotta nuncius el nem küldött jelentése, Róma, 1937. október 4.; S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1937–1947, pos. 74. fasc. 55. f. 27r. Rotta nuncius észrevételei, Róma, 1937. október 6.; ff. 30r–31r. Giuseppe Pizzardo érsek levele Pacelli bíboros államtitkárnak, 1937. október 8. (3. sz. dokumentum).

41 S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1937–1947, pos. 74. fasc. 55. f. 41r. Kézírásos belső feljegyzés.

42 ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 54. fasc. 3. f. 607r–v. Pizzardo érsek levele Rotta nunciusnak, 1937. október 23.

43 Szent István Társulat Irattára, Esty Miklós naplójegyzetei.

44 S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1937–1947, pos. 74. fasc. 55. ff. 43r–44v. Rotta jelentése, Budapest, 1937. november 15. (4. sz. dokumentum).

45 Az ügy 1939-ben folytatódott, de az erre vonatkozó vatikáni források jelenleg nem kutathatóak.

46 *Csizmadia A.*: A magyar állam és az egyházak i. m. 327., *Olasz L.*: i. m. 56.

ról" rendelkezett. A korábbi szövegváltozatokban még a „magyar királyi főkegyúri jog" kifejezés szerepelt, amelyet a hercegprímás is meg kívánt változtatni.[47] A két kifejezés ugyanis a főkegyúri joggal kapcsolatos – fentebb ismertetett – különböző felfogásokat tükrözte. A törvényjavaslatba bekerült változat a hivatalos katolikus felfogásnak megfelelő volt, amely a főkegyúri jogot a király személyéhez kötődő jognak tekintette. A javaslat indoklása azonban inkább a másik, a magyar közjogi felfogást tükrözte, amit Glattfelder Gyula csanádi püspök szóvá is tett a Felsőház közjogi bizottságának ülésén.[48] Az indoklás Hunyadi János kormányzó példájára hivatkozva kijelentette, hogy a főkegyúri jog a magyar közjog szerint a még meg nem koronázott királyt is megilleti. A főkegyúri jog fennáll, és annak gyakorlása a katolikus főpapok magyarországi közjogi állása miatt is kívánatos volna. A kormányzót azért nem ruházzák fel a főkegyúri joggal, mert nem volna célszerű a Szentszékkel való előzetes megegyezés nélkül, egyoldalúan szabályozni a kérdést.[49]

A Felsőház közjogi bizottságának ülésén, 1937. július 5-én egyedül Glattfelder Gyula csanádi püspök szólalt fel a katolikus főpapok közül. Bár kijelentette, hogy a saját nevében beszél, felszólalása mégsem tekinthető csupán magánvéleménynek, hiszen a magyar katolikus püspöki kar meghatározó tagja volt. A törvényjavaslat indoklásával szemben kifejtette, hogy nem érzi, hogy közjogi hátrányok erednének a főkegyúri jog szünetelésből. A főkegyúri jog eredete a magyar király egyházvédő tiszte. Lehetetlen volna, hogy ez a jog, amely az egyház legelemibb érdekeit érinti, „a parlamenti kormányzat eshetőségeinek legyen kiszolgáltatva". Ha újból lesz apostoli magyar király, akkor ezen a téren is helyreállíthatja a jogfolytonosságot. Másrészt a katolikus egyház a nemzeti és állami érdekeket figyelembe veszi a püspökök kinevezésénél. Más országokban sem lehetett többet elérni, mint hogy a főpapi kinevezések előtt a Szentszék megkérdezze a kormányt, van-e a jelölttel szemben politikai kifogása.[50] Ezután tért rá Glattfelder püspök beszédének azon részére, amely témánk szempontjából a legérdekesebb: „Nekem nincsen hiteles és biztos információm, nem tudom, miféle tárgyalások folytak vagy vannak esetleg folyamatban erre a kérdésre vonatkozólag a Szentszékkel, s kijelentem, hogy semmiféle megbízásból nem szólaltam fel, hanem tisztán és kizárólag a magam elgondolását mondottam el. Mondom, nem vagyok biztosan és hitelesen informálva, de azt látom, hogy a Szentszék ezeknek a kérdéseknek tárgyalásánál is a legnagyobb előzékenységgel és lojalitással jár el Magyarországgal szemben, sőt Magyarországgal szemben talán kivételes módon."[51] A püspök szerint a kormánynak ezt a jóindulatot kellene az ország javára gyümölcsöztetni. Glattfelder szavai arra utalnak, hogy terjedtek hírek a Szentszékkel folytatott tárgyalásokról. Serédi javaslatáról valószínűleg tudott a csanádi püspök, azonban a Szentszékkel való egyeztetést a hercegprímás teljesen magának tartotta fenn, és ekkor még a vatikáni válasz sem volt ismert. Glattfelder azt a Magyarországon általános elterjedt nézetet hangoztatta, hogy a Szentszék különleges jóindulattal viseltetik az ország iránt.

Darányi Kálmán miniszterelnök a bizottsági ülésen a csanádi püspök felszólalására reagálva megerősítette a törvényjavaslat indoklásban foglaltakat, miszerint a kormány

47 Prímási Levéltár, Esztergom, 9803/1941.
48 Az 1935. évi április hó 27-ére összehívott Országgyűlés Felsőházának irományai. 5. kötet. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest, 1937. 483–485.
49 Uo. 377–378.
50 Uo. 484.
51 Uo. 484.

tisztában van azzal, hogy a főkegyúri jog kérdésében „csak a Szentszékkel teljes harmóniában lehet valamit elérni", és arra törekszik, hogy ez a harmónia létrejöjjön.[52]

A magyar kormány tehát megelégedett azzal, hogy a kormányzói jogkör kiterjesztéséről szóló törvényjavaslatban elvi deklarációt tegyen arról, miszerint a magyar király főkegyúri joga annak ellenére fennáll, hogy a kormányzó a főkegyúri jogot nem gyakorolja.[53] Ugyanakkor a magyar kormány bele kívánt szólni főpapi kinevezésekbe, tekintettel arra, hogy a katolikus főpapok Magyarországon fontos politikai és társadalmi szereplők voltak, akik közjogi jogosítványokkal is rendelkeztek. Ezt viszont úgy akarta elérni, hogy a Szentszékkel ne kerüljön konfliktusba, és ne romoljon meg a világegyház központjával fenntartott jó viszony.

Serédi vatikáni tárgyalásaira és javaslatának benyújtására a kormányzói jogkör tervezett kibővítése adott alkalmat, a javaslatban mégsem a kormányzóval, hanem a magyar kormánnyal való egyeztetésről esett szó, ahogy az 1927-es intesa semplice sem tesz említést a kormányzóról. A viták ellenére Magyarországon mindenki belátta, hogy Horthy nem gyakorolhatja a főkegyúri jogot. Közvetve azonban volt beleszólása a főpapi kinevezésekbe. A kormány és a hercegprímás a jelöltekről minden esetben egyeztetett a kormányzóval, és Horthy több esetben meghatározóan befolyásolta a végleges döntést.

Magyarországon tényként kezelték, hogy a magyar király főkegyúri joga fennáll, csak szünetel, amíg a trón nincs betöltve. Ezzel szemben – ahogy arra Luigi Maglione bíboros is felhívta a figyelmet a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának ülésén – a Szentszék nem döntött arról, hogy a főkegyúri jog 1918 után is fennáll-e. Ezt nem csak a politikai változások, hanem az 1918-ban hatályba lépett egyházi törvénykönyv is befolyásolta.

PÜSPÖKI KINEVEZÉSEK A GYAKORLATBAN

Végigtekintve a Serédi hercegprímási működése idején történt püspöki kinevezéseket (lásd a mellékelt táblázatot) látható, hogy a gyakorlatban a Szentszék általában elfogadta a magyar kormány jelöltjeit.

Püspöki kinevezések Serédi Jusztinián hercegprímási működése idején[54]

év	püspöki szék	Serédi jelöltjei	a magyar kormány jelöltjei	a pápa által kinevezett
1929	tábori püspökség	nincs adat	1. Folba János 2. Hász István	Hász István
1933	győri püspökség	1. Breyer István 2. Drahos János 3. Tóth Tihamér	1. Hász István 2. Bedy Vince 3. Madarász István 4. Wéber Pál	Breyer István
1937–1939	hajdúdorogi püspökség	nincs adat	1. Dudás Miklós 2. Takács Bazil	Dudás Miklós

52 Uo. 486.
53 1937. évi XIX. tc. 6. §.
54 Forrás: *Csizmadia A.*: A magyar állam és az egyházak i. m. 329–344.; *Salacz G.*: i. m. 157–186.; Szent István Társulat Irattára, Esty Miklós naplójegyzetei, 1942. november 3.

év	püspöki szék	Serédi jelöltjei	a magyar kormány jelöltjei	a pápa által kinevezett
1938–1939	veszprémi püspökség[55]	nincs adat	1. Madarász István 2. Hamvas Endre 3. Tóth Tihamér 4. Apor Vilmos	Tóth Tihamér
1939	veszprémi püspökség	1. Czapik Gyula 2. Kriston Endre 3. Apor Vilmos	1. Czapik Gyula 2. Apor Vilmos 3. Kriston Endre	Czapik Gyula
1939	szombathelyi püspökség	1. Grősz József 2. Kriston Endre 3. Apor Vilmos	1. Grősz József 2. Luttor Ferenc 3. Apor Vilmos	Grősz József
1939	kassai püspökség	1. Madarász István 2. Meszlényi Zoltán 3. Kriston Endre	1. Madarász István 2. Meszlényi Zoltán	Madarász István
1939	rozsnyói püspökség	1. Bubnics Mihály 2. Sipos István	1. Bubnics Mihály 2. Sipos István	Bubnics Mihály
1940–1941	győri püspökség	1. Luttor Ferenc 2. Rogács Ferenc 3. Meszlényi Zoltán	1. Luttor Ferenc 2. Kriston Endre 3. Apor Vilmos 4. Iványi János 5. Rogács Ferenc 6. Meszlényi Zoltán	Apor Vilmos
1941–1942	szatmári püspökség	nincs adat	1. Luttor Ferenc 2. Subik Károly 3. Pakocs Károly 4. Schriffert Béla	Scheffler János
1942	váci püspökség	Ibrányi Ferenc	Luttor Ferenc	Pétery (Petro) József
1942	kalocsai érsekség	1. Glattfelder Gyula 2. Grősz József 3. Meszlényi Zoltán	1. Glattfelder Gyula 2. Kriston Endre 3. Grősz József	Glattfelder Gyula
1943	kalocsai érsekség	nincs adat	1. Czapik Gyula 2. Grősz József 3. Meszlényi Zoltán	Grősz József
1943	egri érsekség	nincs adat	1. Kriston Endre 2. Czapik Gyula 3. Kelemen Krizosztom	Czapik Gyula
1943–1944	veszprémi püspökség	1. Meszlényi Zoltán 2. Hamvas Endre	1. Kovács Sándor[56] 2. Mátrai Gyula	Mindszenty József
1943–1944	szombathelyi püspökség	1. Kovács Sándor 2. Hamvas Endre 3. Mátrai Gyula	1. Hamvas Endre 2. Meszlényi Zoltán	Kovács Sándor
1943–1944	csanádi püspökség	Kovács Sándor	nincs adat	Hamvas Endre

55 Utódlási joggal bíró segédpüspök jelölése.

56 A kormány a kormányzó kérésére változtatott eredeti elképzelésén és megcserélte a veszprémi és a szombathelyi püspöki székre jelölteket. Vö. *Salacz G.:* i. m. 184.

A győri püspöki szék betöltése 1933-ban fordulópontot jelentett, amennyiben a kormánynak be kellett látnia, hogy a hercegprímás ellenében nem tud senkit püspökké kineveztetni. A pápa ugyanis a kormány jelöltjei helyett a Serédi által ajánlott Breyer Istvánt nevezte ki. Ettől kezdve a kormány igyekezett megegyezni a hercegprímással.[57]

Ki lehet továbbá emelni a váci püspöki szék betöltését 1942-ben. Ebben az esetben ugyanis Horthy kormányzó személyes kérése volt, hogy Luttor Ferencet, a vatikáni magyar követség kánonjogi tanácsosát nevezze ki a pápa. Luttor neve korábban több püspöki székkel kapcsolatban is szóba került, azonban nem nevezték ki. A Szentszék most sem támogatta a jelölését. Serédi, amikor 1942 júniusában Rómában tartózkodott, arra kérte a pápát, írjanak levelet a kormányzónak, amelyben közölnék, hogy a pápa jóindulattal fogadta a kormányzó kérését, de sajnos mégsem lehetett Luttort kinevezni. Amennyiben viszont Horthy felhívná XII. Piusz figyelmét egy másik, kánoni szempontból alkalmas jelöltre, a pápa hajlandó lenne a kérést megvizsgálni. A hercegprímás ugyanakkor kijelentette, hogy a kormányzó meg fog elégedni ezzel az ajánlattal, és nem fog élni vele. XII. Piusz megadta az engedményt, amit viszont Serédi elhallgatott Horthy elől, mivel a kormányzó belenyugodott a Luttor személyét elutasító döntésbe.[58]

Serédi Rómában szóban, majd írásban is sérelmezte Maglione bíboros államtitkár előtt, hogy Rotta nuncius a váci püspöki szék betöltésének előkészítésekor nem kérte ki az ő véleményét. Ez szerinte csökkentette a hercegprímás tekintélyét, és úgy érezhette, hogy egyházi részről sincsenek iránta bizalommal. Pedig Serédi tagja volt a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának is. Kérte a bíboros államtitkárt, hogy tegyen lépéseket, hogy a jövőben ilyen ne fordulhasson elő.[59]

A hercegprímás tehát rendelkezett akkora befolyással a Szentszéknél, hogy sikerült elérnie a kormányzó megnyugtatására szánt engedmény megadását. Horthy pedig, miután sikertelenül próbálkozott közvetlenül beleszólni egy püspöki kinevezésbe, végül elfogadta a pápa döntését. Serédi befolyásának azonban megvoltak a korlátai. Egyrészt neki sem sikerült, többszöri próbálkozása ellenére, keresztülvinni bizalmasának, Meszlényi Zoltánnak megyés püspöki kinevezését. Ennek egyik akadálya éppen Horthy ellenkezése volt.[60] Másrészt Rotta nunciussal szemben nem sikerült megerősítenie pozícióját. Ez nem csak az előbb említett esetből látszott, hanem abból is, hogy 1944-ben először történt meg az, hogy valakit annak ellenére neveztek ki püspöknek, hogy Serédi negatív véleményt adott róla. A nuncius véleményére hallgatott a pápa, amikor Mindszenty Józsefet veszprémi püspökké nevezte ki, akit a hercegprímás nem javasolt.[61]

Serédi 1937-es javaslatának fogadtatása nem jelentett számára egyértelműen kudarcot. Jóllehet nem tudta megerősíteni a hercegprímás pozícióját a nunciussal szemben, és a magyar kormány sem tudta növelni a kinevezésekre gyakorolt befolyását, a Szentszék azonban – bár nem hivatalosan – elismerte a hercegprímás és a kormány közötti előzetes egyeztetések jelentőségét és hasznosnak nevezte azokat. Ez utóbbi akár sikernek is tekinthető. Innentől Serédi személyén múlt, hogy mekkora befolyást tud gyakorolni a kormány álláspontjára.

57 *Csizmadia A.:* A magyar állam és az egyházak i. m. 329–331.; *Salacz G.:* i. m. 162.

58 *Salacz G.:* i. m. 176–182.

59 *Csizmadia A.:* A magyar állam és az egyházak i. m. 339–340.

60 Szent István Társulat Irattára, Esty Miklós naplójegyzetei, 1937. február 28.

61 *Csizmadia A.:* A magyar állam és az egyházak i. m. 341.; *Salacz G.:* i. m. 185.

A Szentszék válaszát az befolyásolta, hogy nem kívánt precedenst teremteni más országok számára, és meg akarta őrizni szabadságát a püspökök kiválasztásában, amelyet az első világháború után több országban is növelni tudott.

FORRÁSKÖZLÉS

1.

Serédi Jusztinián bíboros hercegprímás levele Eugenio Pacelli bíboros államtitkárnak

Róma, 1937. június 15.

Autográf kézirat, tisztázat[62]

S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1937, pos. 74. fasc. 55. ff. 3r–4v.

Em[inentissim]o e Rev[erendissi]mo Sig[nore] Mio Oss[ervandissi]mo,

Pochi giorni fa ebbi l'onore di richiamare l'altissima attenzione dell'Eminenza Vostra Reverendissima sul vivissimo desiderio del Reg[io] Governo[63] e della nazione ungherese, che – tenendo presenti i meriti dei nostri Re Apostolici e della nazione ungherese verso la Santa Chiesa – fino al tempo in cui i nostri Re Apostolici potranno far uso del loro supremo diritto patronato che ora a cagione della Legge di detronizzazione[64] imposta alla nazione per forza maggiore è rimasto sospeso, la nomina degli Arcivescovi e Vescovi residenziali, nonchè del Vescovo Castrense e dei Coadiutori dati ai medesimi cum futura successione[65] venga fatta così che, salvo il diritto di Veto accordato al Reg[io] Governo Ungherese, qualora esso avesse contro la persona nominata qualche grave obiezione di carattere politico[66]: nel suggerire al Santo Padre delle persone canonicamente abili possano prendere parte anche certi fattori ungheresi, come praticamente se lo faceva anche fin'adesso, vale a dire il Reg[io] Governo assieme col Principe Primate di Ungheria ed Arcivescovo di Strigonia, senza però alcuna pretesa del supremo diritto patronato che viene riservato ai Re Apostolici dell'Ungheria.

Secondo quanto fu detto sopra, il modo di procedere potrebbe essere questo:

Nel caso di vacanza giuridica delle Sedi arcivescovili e vescovili di cui sopra, il Reg[io] Governo Ungherese comunicherebbe al Principe Primate di Ungheria i nomi almeno di tre persone ecclesiastiche di cui qualunque vedrebbe volentieri nella Sede attualmente vacante. Di queste il Principe Primate scarterebbe quelle a cui mancassero le qualità secondo la mente della santa Chiesa necessarie per la Sede in parola e poi assieme col Reg[io] Governo aggiungerebbe delle altre di cui per tramite della Nunziatura Apost[olica] del Regno comunicherebbe alla S[anta] Sede i nomi ed il curriculum vitae assieme con le informazioni necessarie ed opportune.

62 Fogalmazványa megtalálható: Prímási Levéltár, Esztergom 9803/1941.

63 Ebben az időben a Darányi Kálmán miniszterelnök vezette kormány (1936–1938).

64 1921. évi XLVII. törvénycikk IV. Károly Ő Felsége uralkodói jogainak és a Habsburg Ház trónöröklésének megszüntetéséről.

65 Kiemelések az eredeti szövegben itt és a továbbiakban.

66 Az 1927-es intesa semplice-re utal, de mint a tanulmányban kifejtettük, a Szentszék ezt nem értelmezte vétójogként.

La S[anta] Sede naturalmente potrebbe scegliere anche una persona che non si trova tra quelle suggerite.

Qualora la S[anta] Sede nominasse una persona da quelle suggerite, il Reg[io] Governo non potrebbe far uso del Veto; se invece nominasse qualche persona che non venne suggerita, allora il Reg[io] Governo potrà far uso del Veto secondo i termini della concessione.

La suddetta regola non vale per la nomina del Principe Primate di Ungheria ed Arcivescovo di Strigonia, nemmeno per le altre nomine fatte Sede primatiali vacante. Laonde in questi casi il Reg[io] Governo non potrebbe suggerire delle persone, ma bensì far uso del Veto entro i termini della concessione.

In tutto ciò che riguarda questo modo di procedere, tanto il Reg[io] Governo, quanto il Principe Primate ed il Nunzio Apost[olico] sarebbero obbligati al segreto.

Se la S[anta] Sede nella sua sovrana risposta si degnasse dichiarare che contro tale modo di procedere non avrebbe alcuna obiezione, allora in caso di attacchi contro la Chiesa o contro il Reg[io] Governo Ungherese il Principe Primate potrebbe fare pubblicamente una dichiarazione, in cui, non entrando nelle cose particolari, con termini generali direbbe che nella nomina dei Vescovi ungheresi – senza far uso del supremo diritto patronato – hanno una certa influenza anche i fattori ungheresi, vale a dire il Reg[io] Governo assieme col Principe Primate di Ungheria, poichè quest'ultimo nel Regno gode di vera giurisdizione ecclesiastica.

Mentre porgo all'Eminenza Vostra l'umillissima preghiera che si degni comunicarmi gentilmente, se tale modo di procedere viene ammesso dalla S[anta] Sede, baciandoLe umilissimamente le mani, con profondissima venerazione godo di confermarmi
dell'Eminenza Vostra Reverendissima
umil[issi]mo, dev[otissi]mo servitore vero

Giustiniano Card. Serédi
Principe Primate di Ungheria,
Arcivescovo di Strigonia.

2.

Eugenio Pacelli bíboros államtitkár utasítása Angelo Rotta nunciusnak

Vatikán, 1937. szeptember 21.

Gépirat, tisztázat[67]

ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 54. fasc. 3. ff. 600r–601r.

N. 646/37/IIIa: (államtitkársági iktatószám: No. 3690/37)

Eccellenza Reverendissima,

In data 15 Giugno scorso l'E[minentissi]mo Signor Cardinale Primate[68], presente in Curia, facendosi interprete di un desiderio manifestatosi negli ambienti governativi, specialmente durante le recenti discussioni circa l'estensione dei poteri di S[ua] A[ltezza]

67 Fogalmazványa Pacelli kézírásos javításaival (az 5, 6, 7. pontokat ő szúrta be a szövegbe): S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1937, pos. 74. fasc. 55. f. 25r–26r.

68 Serédi Jusztinián (1884–1945) bíboros, esztergomi érsek (1927–1945).

Serenissima il Reggente,[69] mi rimetteva un Foglio, di cui Le accludo copia, e nel quale proponeva un nuovo procedimento per la provvista delle diocesi vacanti in Ungheria.

Per ordine del Santo Padre[70] tale proposta è stata sottomessa all'esame degli E[minentissi]mi Padri componenti la Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari nell'Adunanza di Giovedì 16 corrente.[71] L'opinione che ha prevalso, approvata poi dal Santo Padre con qualche modalità, può essere riassunta così:

1) – È stata ricordata la Nota del 10 Maggio 1927,[72] in cui il compianto mio E[minentissi]mo Predecessore, Cardinale Gasparri,[73] esponeva la sua mente in proposito a S[ua] E[ccellenza] il Sig[nor] Dott[ore] Nagy de Versegh,[74] Ministro di Ungheria presso la Santa Sede.

2) – Nulla osta a che l'E[minentissi]mo Cardinale Primate possa, come da sè, collaborare col Governo nella scelta dei Candidati che sarebbero da quest'ultimo suggeriti al Rappresentante Pontificio nelle conversazioni previe, di cui è parola nella Nota anzidetta;

3) – Detta collaborazione personale e confidenziale dell'E[minentissi]mo Cardinale Primate potrebbe anzi risultare utilissima, in quanto che è atta ad illuminare e dirigere il Governo in una questione ecclesiastica tanto delicata;

4) – Essa tuttavia, non costituisce un impegno da parte della Santa Sede;

5) – Resta pure ben fermo che la Santa Sede può eleggere alle Sedi vescovili anche ecclesiastici che non siano compresi tra quelli così suggeriti;

6) – La eventuale interrogazione da farsi al Governo per conoscere se contro il candidato vi siano obbiezioni di carattere politico non potrebbe naturalmente costituire un diritto di Veto;[75]

7) – Questo modus procedendi per la provvista delle Sedi vescovili

a) a) sarebbe ad experimentum,

b) b) non si applicherebbe al caso della nomina del Principe Primate di Ungheria ed Arcivescovo di Strigonia, né alle altre nomine Sede primatiali vacante, e

c) c) dovrebbe rimanere segreta.

8) – Il Nunzio Apostolico è incaricato di comunicare tutto ciò verbalmente all'E[minentissi]mo Cardinale Primate.

Nella fiducia che la surriferita risoluzione riesca di soddisfazione del prelodato Eminentissimo,[76] profitto volentieri dell'incontro per raffermarmi con sensi di distinta e sincera stima

di Vostra Eccellenza Rev[erendissi]ma
Servitore
E. Card. Pacelli

69 Horthy Miklós (1868–1957) kormányzó (1920–1944).
70 XI. Piusz pápa (1922–1939).
71 Az 1937. szeptember 16-i ülés anyaga megtalálható: S.RR.SS. AA.EE.SS. Rapp. Sess. 1937, n. 1379, stampa 1274.
72 Az ebben a szóbeli jegyzékben foglalt megállapodást nevezték intesa semplice-nek.
73 Pietro Gasparri (1852–1934) bíboros államtitkár (1914–1930).
74 Verseghi Nagy Elek (1884–1967) szentszéki magyar követ (1926–1927).
75 Kiemelés az eredeti szövegben itt és a továbbiakban.
76 Azaz Serédi Jusztinián.

3.

Giuseppe Pizzardo, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja titkárának levele Eugenio Pacelli bíboros államtitkárhoz

1937. október 8.

Gépirat, tisztázat

S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1937, pos. 74. fasc. 55. ff. 30r–31r. N. 3690/37

Eminenza Reverendissima,

S[ua] E[ccellenza] Monsignor Rotta venuto in Segreteria di Stato ha chiesto di leggere il Dispaccio N. 3690 a lui diretto,[77] circa la proposta dell'E[minentissi]mo Card[inale] Seredi che l'Eminenza Vostra Rev[erendissi]ma ben conosce.

Poichè nel trasmettere il documento la Segreteria di Stato invitava Mgr. Rotta „a voler studiare ed esaminare la cosa con tutta libertà" e a comunicare all'Eminenza Vostra le sue osservazioni in proposito,[78] il prelodato Nunzio ha approfittato della sua permanenza in Roma per manifestare il suo pensiero verbalmente e far conoscere l'impressione che, a parer suo, ne avrebbe riportato il Cardinale Primate.

Per maggiore chiarezza Monsignor Rotta, da me pregato, ha acconsentito a compendiare i suoi rilievi, che in verità non erano pochi, in tre punti che l'Eminenza Vostra avrà la bontà di leggere nell'allegato n. 1.[79] Per renderne più agevole l'intelligenza, mi son permesso di aggiungere copia del Dispaccio in parola, benché l'Eminenza Vostra lo abbia presentissimo (all[egato] n. 2).[80]

Penso poi che all'Eminenza Vostra non riuscirà discaro che Le dichiari un po' più diffusamente il pensiero del prelodato Nunzio, così come risulta dall'esposizione che il medesimo ne ha fatta più volte in Segreteria di Stato.

Mgr. Rotta ha anzitutto osservato che l'E[minentissi]mo Primate ha chiesto alla Santa Sede una concessione: ora tale concessione non risulterebbe concessa dalla lettura dei primi sette punti del Dispaccio. Tutto ciò infatti che è contenuto negli anzidetti punti, circa la parte personale e privata che il Cardinale Primate potrebbe avere col Governo durante le conversazioni previe, di fatto già si verifica; e l'E[minentissi]mo Seredi, per ciò fare, non ha creduto di chiedere un'autorizzazione speciale della Santa Sede. Partendo dal principio che nulla si sarebbe concesso Monsignor Rotta ha continuato che non si comprede il punto 7º dove invece si darebbero delle norme per regolarizzare un nuovo „modus prodecendi" che in realtà non esisterebbe: quindi sembrerebbe esservi contraddizione tra il punto 7º e i precedenti.

Inoltre, sempre secondo Mgr. Rotta, sarebbe superfluo dire che il procedimento non si applicherebbe al caso della nomina del Primate di Ungheria ecc. mentre è evidente che essendo vacante la Sede Primaziale è impossibile che il titolare prenda parte insieme col Governo alle conversazioni previe. Essendogli stato fatto osservare che se si considera il nuovo atto della Santa Sede come un mezzo per rimaneggiare o per mitigare l'impegno

77 Ld. a 2. sz. dokumentumot.
78 ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 54. fasc. 3. f. 605r. Giuseppe Pizzardo érsek levele Angelo Rotta nunciusnak, Vatikán, 1937. szeptember 23.
79 S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1937, pos. 74. fasc. 55. f. 27r. Rotta nuncius észrevételei, Róma, 1937. október 6.
80 Ld. a 2. sz. dokumentumot.

preso con la Nota del Cardinale Gasparri[81] (che non faceva distinzione tra la nomina del Primate e quella degli altri Vescovi) almeno sotto questo punto di vista non ci sarebbe stato contraddizione, Monsignor Rotta ha soggiunto che il Governo non avrebbe mai accettato di perdere col nuovo procedimento quello che gli era stato concesso dalla Santa Sede nel 1927.

Monsignor Rotta non ha nascosto in fine una certa preoccupazione di doversi fare l'interprete di una communicazione che teme sia per essere sgradita al Cardinale Primate, il quale, secondo lui, avrebbe scritto confidenzialmente e senza l'idea di sollecitare una risposta così solenne.

Dopo aver riferito tutto ciò all'Eminenza Vostra studiandomi de essere quanto più potevo fedele al pensiero del prelodato Nunzio, rimango ora in attesa delle di Lei venerate istruzioni che verranno eseguite con la più premurosa fedeltà affinché Monsignor Rotta ritornando in Sede sia in grado di dare comunicazione precisa all'E[minentissi]mo Cardinale Seredi delle disposizioni della Santa Sede.

Chino al bacio della Sacra Porpora con la più profonda venerazione mi confermo

di Vostra Eminenza Rev[erendissi]ma
Umil[issi]mo Dev[otissi]mo Obb[edientissi]mo Servitore
+ G. Pizzardo

4.

Angelo Rotta nuncius jelentése Eugenio Pacelli bíboros államtitkárnak

Budapest, 1937. november 15.

Gépirat, tisztázat

S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1937, pos. 74. fasc. 55. ff. 43r–44v. (nunciatúrai iktatószám: N. 750/37/IIIa)

Oggetto
Circa nuovo procedimento
per la nomina dei Vescovi.

Eminenza Reverendissima,

Mi voglia perdonare se rispondo con ritardo al pregiato Dispaccio di codesta Segreteria di Stato in data 23 Ottobre N. 4340/37,[82] con cui mi si domandavano ulteriori schiarimenti intorno agli Appunti da me presentati in data 6 Ottobre p[roximi] p[raeteriti][83] circa la risposta da darsi a Sua Eminenza Reverendissima il Cardinale Serédi, Principe Primate di Ungheria, in merito alla richiesta di un cambiamento nel modus procedendi per la nomina dei Vescovi in Ungheria.[84] Non voleva scrivere all'Eminenza Vostra Reverendissima su questo argomento prima di essermi abboccato con l'Eminentissimo Cardinale Primate, si per tastare il terreno, come anche eventualmente per sciogliere senz'altro la questione.

81 Azaz az 1927-es intesa semplice-vel.

82 ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 54. fasc. 3. f. 607r–v.

83 S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, 1937, pos. 74. fasc. 55. f. 27r. Rotta nuncius észrevételei, Róma, 1937. október 6.

84 Ld. az 1. sz. dokumentumot.

Il colloquio ha avuto luogo l'altro ieri: ecco la ragione del ritardo.

Parlando con Sua Eminenza gli ho fatto rilevare che poteva far prospettare al Governo che già era una concessione speciale per l'Ungheria il diritto datogli di esprimere dei desideri sui nominandi; che più in là la Santa Sede non intendeva andare, per non ledere il principio della sua libertà e perchè altrimenti si sarebbero posti dei precedenti molto pericolosi, ai quali altri Governi avrebbero potuto facilmente fare appello; perchè il segreto in queste materie non è possibile mantenerlo.

Quanto al regolamento del modo di procedere del Governo nel formulare i suoi desideri non era ammissile che la Santa Sede desse delle norme, le quali anche se non avessero dato origine ad un vincolo giuridico, la davano certo ad un vincolo di ordine morale inceppante la libera nomina dei Vescovi: il tutto si sarebbe praticamente risolto in una forma palliata di diritto di presentazione; tanto più che una regolamentazione sanzionata dalla Santa Sede del modo di procedere del Governo, costituiva una limitazione della libertà a questi concessa senza restrizione alcuna dal modus procedendi finora in uso: era naturale che il Governo dovesse attendersi un aliquale vantaggio da parte della Santa Sede come correspettivo, donde, come ho detto, un vincolo per Essa di ordine morale, ostacolo alla sua piena libertà.

Continuando, ho detto a Sua Eminenza, che come niente ha vietato sinora, così anche nienta vieta pel futuro che il Governo, se lo crede opportuno, si combini previamente col Principe Primate sulla scelta dei nomi desiderati, e niente parimente ha vietato e vieta che il Cardinale Primate pigli parte a queste trattative: anzi sarà utilissimo e nell'interesse del Governo che questi segua tale sistema, perchè cosi vedrà cadere con maggiore probabilità la scelta della Santa Sede su uno dei nomi proposti: ma tutto ciò deve avvenire di iniziativa privata e, per così dire, inscia la Santa Sede, la quale deve ignorare se ed in che modo ci siano stati previi pourparlers tra il Governo ed il Pricipe Primate in merito ai nomi messi innanzi.

Quanto poi alla presunta astensione da parte del Governo di manifestare dei desideri, qualora si trattasse della nomina del Primate – proprio della personalità che più l'interessa – anche Sua Eminenza ha convenuto che la cosa poteva prendersi sul serio.

Quindi Sua Eminenza, il quale, durante la discussione, ha mostrato di rendersi pienamente conto della ragione dell'attitudine della Santa Sede – come era naturalmente da aspettarsi – ha concluso che l'unica soluzione era lasciar cadere la cosa e continuare come per l'addietro, anche se un pochino a malincuore è arrivato a questa conclusione, non per ragione di ordine intellettuale, ma più che altro per motivi di ordine pratico.

Mi ha domandato poi se io credessi opportuno di dargli per iscritto questa risposta, che riferiva la mente della Santa Sede. Avendogli io risposto che non ne vedevo un vero bisogno, anch'egli se ne è tosto persuaso: perciò a mio debole parere, oramai la questione si può dire liquidata senz'altro.

Chinato al bacio della Sacra Porpora, con i sensi della più profonda venerazione mi onoro raffermarmi

dell'Eminenza Vostra Reverendissima
umilissimo ed ubbidientissimo in J[esu] C[risto]
+Angelo Rotta Arch[ivescovo]
Nunzio Ap[osto]lico

VÉGHSEŐ TAMÁS

AZ APOSTOLI SZÉK ÉS A MAGYAR GÖRÖGKATOLIKUSOK KAPCSOLATA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT[1]

BEVEZETŐ

Véletlen egybeesés, hogy pontosan azon a napon,[2] amikor az Örök Városban a Római Magyar Akadémia szervezésében Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatainak fontos mérföldköveiről tudományos konferencia emlékezik meg, Alberto Bottari de Castello nuncius Debrecenben beiktatja hivatalába Kocsis Fülöpöt, a modern Magyarország első görögkatolikus metropolitáját, illetve a Hajdúdorogi Főegyházmegye érsekét. Az esemény másnapján kerül sor Miskolcon az exarchátusból egyházmegyei rangra emelt Miskolci Egyházmegye első megyéspüspökének, Orosz Atanáznak a beiktatására, aki még ugyanazon napon Nyíregyházán is hivatalba lép az újonnan alapított Nyíregyházi Egyházmegye apostoli kormányzójaként.

Míg tehát Rómában tudományos rendezvény emlékezik meg az elmúlt évtizedek kiemelkedő eseményeiről és személyiségeiről, addig Magyarországon maga az élet bizonyítja – a konkrét történelmi pillanatban a magyar görögkatolikusok vonatkozásában –, hogy a Szentszék és Magyarország kapcsolatai élőek, termékenyek és a magyar katolicizmus fejlődését szolgálják.

A magyar görögkatolikus központokban – Debrecenben, Nyíregyházán és Miskolcon – ezekben a napokban zajló történelmi események közvetlen előzménye Ferenc pápa 2015. március 19-i döntése, mely öt apostoli konstitúcióban, illetve bullában nyert konkrét jogi formát. 1. Az *In hac suprema* kezdetű apostoli konstitúcióval a Szentatya új egyházi kereteket hozott létre a Magyarországi Görögkatolikus Sajátjogú Metropolitai Egyház megalapításával. 2. A *De spiritali itinere* kezdetű apostoli konstitúcióval az 1912-ben alapított Hajdúdorogi Egyházmegye főegyházmegyei rangra emelkedett. 3. A *Qui successimus* apostoli konstitúció az 1924-ben létrehozott Miskolci Apostoli Exarchátust egyházmegyei rangra emelte. 4. Az *Ad aptius consulendum* apostoli konstitúció megalapította a Nyíregyházi Egyházmegyét. 5. Ugyanezen a napon Ferenc pápa Kocsis Fülöp hajdúdorogi püspököt érsek-metropolitává nevezte ki.

A magyar görögkatolikus egyházszervezet ilyen jelentős mértékű átalakítása és bővítése természetesen nem előzmények nélküli. Előadásomban a távoli előzmények közül röviden a kezdetekről, kicsit bővebben a két világháború közötti időszakról szeretnék szólni.

1 A Vatikáni Titkos Levéltárban végzett kutatásaimat az OTKA K108780. számú kutatási pályázata támogatta.

2 2015. június 12.

A KEZDETEKTŐL AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ VÉGÉIG

Az elsősorban Szabolcs, Szatmár, Bereg, Zemplén, Ung és Borsod vármegyékben élő, magyar anyanyelvű és identitású görögkatolikusok a 18. század közepétől-végétől kezdődően egyre több helységben törekedtek arra, hogy templomi szertartásaikban a magyar nyelv fokozatosan nagyobb teret nyerjen.[3] Bár a falusi iskolákban tanították a „templomi" nyelveket (az ószlávot és a románt), ezek ismerete a magyar identitású közösségekben szinte teljesen visszaszorult.[4] A nyelvújítás mozgalma és a reformkor lüktető légköre ugyan komoly bátorítást jelentett a magyar görögkatolikusok törekvéseinek,[5] az egyházi hatóságok azonban éppen ellenkezőleg, a magyar nyelv liturgikus használatának visszaszorítása érdekében hoztak intézkedéseket.[6] Az ószláv liturgikus nyelvű Munkácsi és Eperjesi Egyházmegyék püspökei többnyire szimpatizáltak a magyar liturgikus mozgalommal, de az Esztergomból és Egerből érkező nyomásnak engedni kényszerültek. A román liturgikus nyelvű egyházmegyék főpásztorai ezzel szemben nem tolerálták magyar ajkú híveik kéréseit, és határozottan a magyar nyelv liturgikus alkalmazása ellen foglaltak állást.[7] A magyarországi latin szertartású felsőklérus gondolkodását ebben a kérdésben a precedenstől való félelem határozta meg. A püspöki kar tagjai reálisnak tartották azt a veszélyt, hogy a magyar nyelv liturgikus alkalmazásának engedélyezése a görögkatolikusok számára arra fogja bátorítani a római katolikusokat, hogy a latin rovására ők is az anyanyelv liturgikus használatának bevezetését követeljék.[8] Bár nem maradtak fenn források arról, hogy a görögkatolikusok és római katolikusok által vegyesen lakott helységekből a latin szertartású hívek a magyar görögkatolikusok gyakorlatára hivatkozva kezdeményezték volna a latin nyelv elhagyását és a magyar bevezetését, a

3 Az első liturgiafordításokhoz: *Nyirán János*: Az első magyar nyelvű liturgiafordítás Lupess István 1814-es kéziratában. Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, 2011. *Ivancsó István*: Lithurgia. Krucsay Mihály munkács megyei kanonok 1793-ban készült munkája. Nyíregyháza, 2003; Liturgikus Örökségünk II. A Krucsay-féle liturgiafordítás fakszimiléje kiadásának alkalmából 2003. október 30-án rendezett szimpozion anyaga. Szerk. Ivancsó István. Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék, Nyíregyháza 2003. (Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék).

4 Több anekdota őrzi, milyen komikus félrehallásokhoz vezetett egyes helyeken a templomi nyelv ismeretének teljes hiánya. Hajdúdorogon pl. az „Otca i Szüna..." („Az Atyának és Fiúnak...") helyett „Adsz-e szénát..." zúgott a templomban... vö. *Petrus Jenő*: A magyarság önvédelme a keleti ritusú egyház idegen nyelveinek beolvasztó hatása ellen. Csáthy–Csokonai Ny., Debreczen, 1897, 20–21.

5 Pl. Zemplén vármegye közgyűlése többször is bátorította a legnagyobb magyar görögkatolikus közösség, Hajdúdorog városát a magyar nyelv templomi használatára: *Véghseő Tamás–Katkó Márton Áron*: Források a magyar görögkatolikusok történetéhez. 1. kötet: 1778–1905, Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományos Főiskola, Nyíregyháza 2014. (Collectanea Athanasiana II. Textus/Fontes, 4/1.), 7–10. sz. dokumentumok. Mind a Hajdú kerület, mind pedig Zemplén vármegye követei útján is szorgalmazta az 1843/44. évi országgyűlésen a magyar nyelvű bizánci szertartású liturgikus könyvek kiadását állami költségen: vö. Uo., 11–15. sz. dokumentumok.

6 Pl. Popovics Vazul munkácsi püspök kényszerűségből kiadott rendelkezése 1863-ban: *Véghseő T.–Katkó M. Á.*: i. m. 25. sz. dokumentum.

7 Vö. Iosif Papp-Szilágyi nagyváradi püspök fellépése a makói egyházközségi gyakorlattal szemben 1866–67-ben: *Véghseő T.–Katkó M. Á.*: i. m. 31–35. sz. dokumentumok.

8 Farkas Lajos, a hajdúdorogi mozgalom vezéregyénisége művében így idézi fel Lipovniczky István c. püspök, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tanácsosának szavait: „Mert hát ki áll jót arról, hogy ha ma nekünk megengedik a magyar nyelvű isteni tiszteletet, holnap nem a komáromi magyar ajkú latin szertartásúak fogják-e épen azt követelni? Már pedig ez teljesíthetetlen." *Farkas Lajos*: Egy nemzeti küzdelem története, Kilián–Athenaeum Nyomda, Bp., 1896. 61.

Szentszék, meghallgatva a főpásztorok aggodalmait, a magyar nyelv liturgikus alkalmazását szigorúan tiltani kezdte.[9]

A magyar görögkatolikusok a 19. század közepétől kezdve kérték a kormányzatot arra, hogy számukra külön egyházkormányzati egységet állítson fel. Hosszú időn át ugyanis abban a tévhitben éltek, hogy a liturgikus nyelv megváltoztatása a megyéspüspök jogai közé tartozik, és ezért elegendő, ha saját egyházmegyét kapnak. Szemük előtt a román egyházmegyék példája lebegett, melyekben – senki által nem kifogásolva – egy, az egyházi hagyomány által szent nyelvnek el nem ismert népnyelvet használtak. A kormányok többnyire támogatták a magyar görögkatolikusok törekvéseit. 1873-ban a Munkácsi Egyházmegyén belül Hajdúdorog székhellyel külhelynökség jött létre a magyar görögkatolikus közösségek számára,[10] majd 1881-ben már a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításáról is megszületett a döntés. A megvalósítás azonban a püspöki kar elutasító véleménye miatt elmaradt.[11] A század utolsó két évtizedében pedig a magyar kormány az egyházmegye felállításának kérdését a magyar nyelv liturgikus használatának engedélyezésétől tette függővé.

A magyar görögkatolikusok 1900. évi római zarándoklata[12] meggyőzte a Szentszéket arról, hogy a hatékony román propaganda ellenére[13] egy ténylegesen létező közösség valós igényeiről van szó. A 20. század első évtizedére a szentszéki álláspont azonban nem módosult a magyar liturgikus nyelv alkalmazásának kérdésében, sőt a Vatikánban a felállítandó önálló egyházmegye legfőbb feladatának is az egyre terjedő abúzus felszámolását tekintették. A Hajdúdorogi Egyházmegye 1912-ben történt felállítása[14] tehát némileg felemás helyzetet teremtett: a magyar görögkatolikusok végül megkapták az önálló egyházmegyét, de a *Christifideles graeci* kezdetű alapító bulla[15] egyértelműen leszögezi, hogy az új egyházmegye hivatalos liturgikus nyelve az ógörög,[16] a magyar nyelv engedélyezésére pedig soha nem kerülhet sor.

Megjegyzendő, hogy a Hajdúdorogi Egyházmegye megalapításának kérdése erősen megosztotta a Szentszék döntéshozóit. Ferenc József személyes csatornákon keresztül hamar elnyerte Szent X. Piusz pápa és Merry del Val bíboros-államtitkár feltétlen támogatását. Amikor azonban a tárgyalásokba belépett a Propaganda Fide Kongregáció is, szentszéki körökben megnőtt a gyanakvás az új magyarországi görögkatolikus egyházmegye megalapításával kapcsolatban. A Keleti Kongregáció 1917-ben történt megalapí-

9 A tiltás leginkább az 1896-ban figyelemfelkeltő jelleggel Budapesten megtartott magyar nyelvű görögkatolikus liturgia után erősödött fel. A vonatkozó dokumentumok: *Véghseő T.–Katkó M. Á.*: i. m. 89–150. sz. dokumentumok.

10 *Véghseő T.–Katkó M. Á.*: i. m. 46–50. sz. dokumentumok.

11 *Véghseő T.–Katkó M. Á.*: i. m. 53–66. sz. dokumentumok.

12 A zarándoklat dokumentációja: Emlékkönyv a görög szertartású katholikus magyarok római zarándoklatáról. Kiad. Görög szertartású katholikus magyarok Országos Bizottsága. Hungária Ny., Bp., 1901.

13 Különösen Victor Mihályi gyulafehérvár-fogarasi érsek igyekezett arról meggyőzni a Szentszéket, hogy magyar görögkatolikusok valójában nem is léteznek, s az egész mozgalom mögött a katolikusellenes református körök állnak. Vö. *Véghseő T.–Katkó M. Á.*: i. m. 100. sz. dokumentum.

14 *Véghseő Tamás*: A Hajdúdorogi Egyházmegye megalapításának közvetlen előzményei. Athanasiana 35. (2013) 109–121.

15 A bulla eredetije a Vatikáni Titkos Levéltárban: Archivio Segreto Vaticano (Vatikánváros; = ASV), Archivio della Nunziatura di Vienna (= Arch. Nunz. Vienna), b. 766. fasc. 9. f. 461v.

16 Az ógörög nyelvet Vaszary Kolos hercegprímás javasolta az új egyházmegye liturgikus nyelveként. Bár a magyar görögkatolikusok számára ugyanúgy ismeretlen volt, mint a román és az ószláv, hivatalossá tételével el lehetett kerülni a magyarosítás vádját.

tása előtt a keleti katolikus egyházakat érintő kérdések a Propaganda Fide Kongregáció keleti egyházakkal foglalkozó ügyosztályának illetékességébe tartoztak. Így a magyar nyelv liturgikus használatának ügye elsősorban a Propaganda Kongregáció munkatársai előtt volt ismeretes. A Propaganda Kongregáció élén 1902-től az a Girolamo Maria Gotti bíboros állt, aki a magyar nyelvű liturgia kérdésében ugyanolyan határozott elutasító álláspontot képviselt, mint elődje, a szigorú szentszéki tiltások legfőbb támogatója, Ledóchowski bíboros. Amikor tehát az új magyarországi görögkatolikus püspökség alapításának kérdése eljutott a Propaganda Kongregációba, ott maga a gondolat is határozott ellenkezésre talált. 1911 második fele, illetve 1912 első hónapjai arról a huzavonáról szóltak, melynek végén a magyar kormány írásban kötelezte magát nemcsak az anyagi alapok megteremtésére és az intézményrendszer kiépítésére, hanem arra is, hogy az új egyházmegye liturgikus nyelve az ógörög lesz, s a magyar csak oly mértékben érvényesül a liturgikus cselekményekben, ahogy a római katolikus egyházban a latin mellett használatos. Gotti bíboros 1912 februárjában kényszeredetten fogadta el ezt a kötelezettségvállalást, hiszen hivatalosan nem vonhatta kétségbe a magyar kormány adott szavát.[17] Ugyanakkor a Propaganda Kongregáció Merry del Val bíboros-államtitkárt túlzott jóhiszeműséggel és naivitással vádolta, mivel Gotti és munkatársai meggyőződése szerint az új egyházmegye nem a magyar liturgikus nyelv visszaszorítását fogja szolgálni, hanem éppen ellenkezőleg, a tiltott gyakorlat további terjedését. A Kúria belső harcában a Propaganda Kongregáció alul maradt, de ezt a vereséget az 1917-ben a Keleti Kongregációba átirányított ügyosztály még évekkel később sem tudta feldolgozni. Egy 1922-ből fennmaradt, a Keleti Kongregációban keletkezett irat határozott kifejezésekkel emlékezik az 1911/12-ben lezajlott folyamatokra.[18] A szerző felidézi Gotti bíboros tiltakozását, és elítéli a magyar kormányt, mely visszaélt az idős X. Piusz pápa jóságával, becsapta és hamis ígéretekkel rávette a Hajdúdorogi Egyházmegye alapításának jóváhagyására. Pedig Gotti bíboros óva intette mind a Szentatyát, mind pedig a bíboros-államtitkárt attól, hogy higgyen a magyaroknak. S lám, az idő Gotti bíborost igazolta, hiszen 1922-re a hajdúdorogi püspök már kétszer kérte az ógörög liturgikus nyelv bevezetésének elhalasztását, sőt már egy magyar nyelvű liturgikont is kiadott, amiben csak az eucharisztikus kánon szerepelt görögül.[19]

Ahogyan a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításának közvetlen előzményei között egészen profán okokat találunk, úgy az alapítás ellen irányuló román fellépés mozgatórugói is messze állnak a tisztán egyházi motivációktól. A román püspökök, a Román Nemzeti Párt képviselői és a román nyelvű sajtó a magyar állam ellenük irányuló támadásának tekintették a Hajdúdorogi Egyházmegye felállítását, és azt az egyébként is egyre súlyosbodó román-magyar ellentét szövegkörnyezetébe emelték. A helyzet tragikumát jól érzékelteti az első hajdúdorogi püspök ellen 1914 februárjában elkövetett bombamerénylet,[20] melynek szálai román elkövetőkön át az orosz titkosszolgálathoz vezettek. Az új egyházmegye sorsának további alakulása tehát a liturgikus nyelv kérdése miatt egy-

17 ASV Archivio della Segreteria di Stato (= Segr. Stato) 1913, rubr. 247. fasc. 1. ff. 129r–v.

18 Archivio della Congregazione per le Chiese Orientali (Róma; =ACO), 1361/28.

19 Az 1920-as Liturgikonra lentebb még visszatérünk.

20 A debreceni bombamerénylet legújabb feldolgozása: *Katkó Márton Áron*: Az 1914-es debreceni merénylet. In Symbolae. Ways of Greek Catholic heritage research. Papers of the conference held on the 100th anniversary of the death of Nikolaus Nilles. Szerk. Véghseő Tamás. Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományos Főiskola, Nyíregyháza, 2010. (Collectanea Athanasiana I/3.) 289–321.

házi, a nemzetiségi feszültségek miatt pedig politikai szempontból is nagyobb figyelmet igényelt.

Ferenc József király 1913. április 21-én nevezte ki a Hajdúdorogi Egyházmegye új püspökét Miklósy István (1857–1937) sátoraljaújhelyi parókus, zempléni főesperes személyében. Miklósy püspök az egyházmegye szervezését az ideiglenes debreceni székhelyről kezdte el. Az 1914. februári bombamerénylet után a székhely átkerült Nyíregyházára, ahol az egyházmegyei központ ideiglenesen egy bérházban került kiépítésre. A Szentszékkel folytatott tárgyalások során a magyar kormány kötelezettséget vállalt: úgy gondoskodik teljes körűen az új egyházmegye javadalmazásáról, hogy az anyaegyházmegyéket anyagi veszteség nem éri.[21] Ennek a nemzetiségek érzékenységét figyelembe vevő vállalásnak nyilvánvaló belpolitikai indítékai voltak. Tehát az egyházmegye anyagi alapjainak megteremtése, az egyházmegyei központ kiépítése (püspöki székház, kanonoki lakások stb.), a papnevelő intézet és a görögkatolikus tanítóképző létesítése állami feladat lett volna. Amikor Miklósy püspök 1914 szeptemberében átköltözött Nyíregyházára, már zajlott az első világháború, melynek egyre nyomasztóbb terhei elképzelhetetlenné tették a magyar kormány vállalásainak teljesítését. Az 1918-as háborús összeomlást követő zűrzavar azonnal éreztette hatását a Hajdúdorogi Egyházmegyében is. A korábban Nagyváradhoz tartozó egyházközségek egy része önkényesen kimondta a Hajdúdorogi Egyházmegyétől való elszakadását. Az 1919 tavaszán Nyíregyházát elfoglaló román csapatok Miklósy püspököt Debrecenbe hurcolták, és arra próbálták kényszeríteni, hogy önként mondjon le az egykor Nagyváradhoz tartozó negyvennégy parókiáról. Mivel az érintett egyházközségek területe ténylegesen a román hadsereg ellenőrzése alá került, a Szentszék azokat hamarosan a nagyváradi püspök joghatósága alá rendelte.[22] Néhány hónappal később a Gyulafehérvár-Fogarasi Főegyházmegye is elérte egykori parókiáinak visszasorolását.[23]

Az első világháborút lezáró trianoni békeszerződés következményei alapjaiban rendítették meg a Hajdúdorogi Egyházmegyét is. A parókiák száma a felére csökkent. Romániához 75, Csehszlovákiához pedig 4 egyházközség került. Magyarországon maradt a 82 hajdúdorogi mellett 20 eperjesi és egy munkácsi. A súlyos területi veszteségeken túl a magyar görögkatolikusoknak viselniük kellett társadalmi súlyuk és megítélésük látványos csökkenésének következményeit is. Míg az első világháború előtt Magyarország lakosainak 9,8 százaléka volt görögkatolikus, ez az arány 1920-ban 2,2 százalékra csökkent. Ez a tény, valamint az ország gazdasági problémái önmagukban is komoly akadályt jelentettek a kormány 1912-ben tett vállalásainak teljesítése, s következésképpen a Hajdúdorogi Egyházmegye fejlődése előtt.

21 A kötelezettségvállalások: ASV Segr. Stato, 1913, rubr. 247. fasc. 2. ff. 113r–v.; ASV Seg. Stato, 1913, rubr. 247. fasc. 2. f. 123.; ASV Segr. Stato, 1913, rubr. 247. fasc. 3. ff. 138r–139v. Magyar változata: Magyar Nemzeti Levéltár (Budapest; = MNL OL), Miniszterelnökségi Levéltár, Központilag iktatott és irattározott iratok (= K 26) 1915-XXV-2855; 1912-XXV-926-2382; ASV Segr. Stato, 1913, rubr. 247. fasc. 3. ff. 136r–v.

22 ASV Arch. Nunz. Vienna, b. 797. fasc. 9/3. ff. 388r–389v.

23 ASV Arch. Nunz. Vienna, b. 797. fasc. 9/2. ff. 312r–316v.

KÍSÉRLET A HAJDÚDOROGI EGYHÁZMEGYE LITURGIKUS NYELVÉNEK MEGVÁLTOZTATÁSÁRA

A Hajdúdorogi Egyházmegye helyzetének alapvető változása arra indította a Keleti Kongregáció tisztviselőit, hogy felvessék az alapító bulla lényegi módosításának lehetőségét.[24] Az események sorozata a Keleti Kongregáció titkárának, Nicolò Marini bíborosnak 1922. március 6-án kelt levelével indul, melynek címzettje Lorenzo Schioppa budapesti nuncius. A levél tárgya kifejezetten a Hajdúdorogi Egyházmegye liturgikus nyelve. A titkár idézi a *Christifideles graeci* bulla vonatkozó rendelkezését, mely szerint az újonnan felállított egyházmegye liturgikus nyelve az ógörög, és a népnyelv használata csak oly mértékben kaphat teret, ahogyan az a latin egyházban megengedett. Az ógörög elsajátítására – idézi a titkár az alapító bullát – a papság három évet kapott. Végül a jól ismert tiltással fejezi be az idézetet: a magyar nyelv használata a Szent Liturgiában sohasem lesz engedélyezve. Az ógörög mint liturgikus nyelv elrendelését Marini bíboros azzal magyarázza, hogy a rutén vagy román eredetű, de magyar anyanyelvű közösségekben, melyek számára a magyar kormány kitartó fellépése eredményeként a Hajdúdorogi Egyházmegyét felállították, önkényesen és a szentszéki tiltásokat figyelmen kívül hagyva bevezették a magyar nyelv használatát. Ezért azt az alapító bullában kifejezetten tiltani volt szükséges, illetve egy olyan nyelvet találni, mely se a rutén, se pedig a román eredetű közösségeket nem hozza előnyösebb helyzetbe a másikkal szemben. Ezért határozta el a Szentszék a bizánci hagyományhoz köthető, de ebben a sajátos helyzetben mégis semlegesnek mondható ógörög nyelv előírását. A titkár utal arra is, hogy az egyházmegye felállítása után a Propaganda Fide Kongregáció azonnal görög nyelvű liturgikus könyveket küldött a hajdúdorogi püspöknek, hogy azok alapján a magyar kormány költségén gondoskodjon az újonnan felállított egyházmegye liturgikus könyveinek kiadásáról. Az első három év letelte után megállapításra került, hogy gyakorlatilag semmi sem történt az ógörög nyelv liturgikus bevezetése érdekében, ezért a Szentszék újabb négy év türelmi időt adott. A világháború azonban súlyos károkat okozott a Hajdúdorogi Egyházmegyének. A román püspökök energikus fellépése eredményeként azonnal elveszítette azon parókiáit, melyeket az alapításkor román egyházmegyékből csatoltak hozzá. A titkár megállapítja, hogy az új államhatárokon belül immáron csak olyan parókiák maradtak a Hajdúdorogi Egyházmegyében, melyek eredetileg a Munkácsi és az Eperjesi Egyházmegyéhez tartoztak, tehát rutén eredetűek. Marini bíboros itt tér rá mondandója lényegére: mivel úgy tűnik, hogy a kialakult geopolitikai helyzet állandósul, és az ógörög nyelv bevezetésére a Hajdúdorogi Egyházmegyében nem sok esély mutatkozik, a Keleti Kongregáció bíborosai a Szentatyának a *Christifideles graeci* bulla módosítását kívánják javasolni. Elképzelésük szerint a módosítás a rutén (helyesebben ószláv) nyelvet írná elő a Hajdúdorogi Egyházmegye liturgikus nyelvévé, hiszen alapvetően ez az összes, illetve szinte az összes parókia eredeti liturgikus nyelve. Ugyanakkor tisztában vannak azzal is, hogy ez kiváltaná a magyar kormány rosszallását éppen akkor, amikor a hírek szerint az állam az egyházmegye dotációjának kérdését kívánja rendezni, többek között egy papnevelő intézet felállításával. A bíboros a nunciusnak kiadott utasítással zárja levelét: fokozott óvatossággal kezelve az ügyet, ismerje meg a magyar kormány lehetséges reakcióját, és kérje ki a prímás és Miklósy István hajdúdorogi püspök véleményét.

24 Az iratcsomó: ASV Archivio della Nunziatura in Ungheria (=Arch. Nunz. Ungheria), b. 5. fasc. 7/9. ff. 615–648.

Az aktába beillesztett piszkozat szerint a nuncius március 13-án levélben fordult mind Csernoch János hercegprímáshoz, mind pedig Miklósy István püspökhöz. A hercegprímás április 20-i dátummal adta meg válaszát, míg a hajdúdorogi püspököt április 21-én még táviratilag kellett a válaszadásra sürgetni. Miklósy püspök ekkor már nem késlekedett, és április 23-án megfogalmazta válaszát. Mindkettőjüket megelőzte Csiszárik János veszprémi kanonok, a Külügyminisztérium tanácsosa, aki már március 30-án papírra vetette véleményét.

A görögkatolikus családból származó Csiszárik tanácsos olaszul írt állásfoglalását annak megállapításával kezdi, hogy a Hajdúdorogi Egyházmegyébe – néhány kivétellel – csak olyan parókiák kerültek besorolásra, melyek hívei magyar anyanyelvűek. A vesztes háború következtében az egyházmegye parókiáinak egy jelentős része átmenetileg a román egyházmegyék joghatósága alá került, de a tanácsos szükségesnek tartja azt, hogy azokat ismét Miklósy püspök kormányozhassa helynökök segítségével, vagy ha ez kivitelezhetetlen, akkor ezen görögkatolikus parókiák kerüljenek az erdélyi latin főpásztor joghatósága alá. A tanácsos rámutat: a Szentszék nem is válaszolt sem a hajdúdorogi püspök, sem pedig az őt támogató magyar kormány ez irányú kéréseire, sőt éppen egy olyan pillanatban hozakodik elő az ószláv nyelv bevezetésének kérdésével, amikor a magyar nemzet a „szláv politika" sikerei miatt szenved. Az a véleménye, hogy a Hajdúdorogi Egyházmegye liturgikus nyelvének megváltoztatását a közvélemény mindenképpen a „szláv politika" újabb sikerének könyvelné el. Nem tartja szerencsésnek, ha Magyarországon a Szentszéket a görögkatolikus magyarok elszlávosításának szorgalmazójaként tartanák számon. Tény, hogy a közvélemény a Szentszéket már így is Magyarország ellenségeinek pártján látja. Megjegyzi: a görögkatolikus magyarok fegyelmezetten fogadták azt a szentszéki döntést, hogy nem használhatják anyanyelvüket, és elfogadták az ógörög nyelvet liturgikus nyelvként, jóllehet azt tapasztalják, hogy az anyanyelv liturgikus használatát a Szentszék a románok esetében eltűri. Ez sokakban azt az érzést táplálta, hogy a Szentszék a görögkatolikus magyarokat mostohagyermekként kezeli, míg igaz, édes gyermekének a románokat tekinti. Ezeket az érzéseket a hajdúdorogi püspök mindig igyekezett enyhíteni. Komolyan vette az ógörög nyelv bevezetésének kötelmét is, és szigorúan megkövetelte papjaitól, hogy a Szent Liturgia kánoni részeit ógörögül mondják. A tanácsos rámutat arra is, hogy az ószláv bevezetése gyakorlati nehézségekbe is ütközne, hiszen a papok közül már csak a legidősebbek ismerik. Ha a gyakorlati problémák és a szláv nyelvvel szembeni ellenérzések dacára a Szentszék mégis arra kötelezné a magyar görögkatolikusokat, hogy ószláv nyelven végezzék a Szent Liturgiát, az könnyen szakadáshoz vezetne, hiszen az ortodox egyház készen áll arra, hogy a magyar nemzeti igényeket a liturgia terén is kielégítse. Felhívja a figyelmet arra, hogy az ortodoxok már akkor is magyar liturgikus nyelvű egyházmegye felállításán munkálkodtak, amikor a Hajdúdorogi Egyházmegye első éveit élte, s csak a Tanácsköztársaság zűrzavara akadályozta meg őket terveik végrehajtásában. Csiszárik szerint a szomszédos Csehszlovákia örömmel fogadná a Keleti Kongregáció tervét, és kinyújtaná „csápjait" az elszlávosodás útjára kényszerített magyar görögkatolikusok felé is. A lehetséges veszélyek között a tanácsos megemlíti a protestantizmust is. Meggyőződése, hogy az ószláv nyelv bevezetése olyannyira elkeserítené a magyar görögkatolikusokat, hogy közülük sokan inkább protestánssá lennének. Sőt, feltételezése szerint, a Szentszékkel szembeni tiltakozás jeleként sok római katolikus hívő is hasonló döntést hozna. Írása végén Csiszárik is utal arra, hogy a magyar kormány éppen a Hajdúdorogi Egyházmegye dotációjának rendezésén munkálkodik, s jó esély van egy görögkatolikus papnevelő

intézet felállítására is. Az óslláv nyelv bevezetésének felvetése mindezt komolyan veszélyezteti, hiszen a magyar kormány sohasem fog támogatni egy olyan egyházmegyét, mely a magyarok elszlávosítását szolgálja.

Csiszárik tanácsos határozott ellenvéleményét Csernoch János hercegprímás is osztotta. Április 20-i keltezésű latin nyelvű levelének elején leszögezi, hogy a Keleti Kongregáció felvetését meggondolatlannak és veszélyesnek tartja. Emlékeztet arra, hogy a Hajdúdorogi Egyházmegyét éppen azért kellett fölállítani, mert a magyar görögkatolikusok szabadulni kívántak a román és az óslláv nyelvtől. Az a kívánságuk, hogy ők is – a románokhoz hasonlóan – saját anyanyelvüket használhassák a liturgiában, a Szentszéknél nem talált meghallgatásra. A magyar kormány azonban támogatta törekvésüket, mivel a román és az óslláv liturgikus nyelv a magyar görögkatolikus hívek nemzeti önazonosságát veszélyeztette. A katolikus püspöki karral való egyeztetések során merült fel az a gondolat, hogy a magyar görögkatolikusok számára felállítandó egyházmegye liturgikus nyelve legyen az ógörög, ami nem vethet fel nemzetiségi problémákat.

A határozott ellenkezések megtették hatásukat, s az óslláv nyelv bevezetésének kérdése a Hajdúdorogi Egyházmegye liturgikus életébe nem került ismét napirendre. Maga a felvetés a Keleti Kongregáció részéről valószínűleg az 1912-ben elszenvedett súlyos presztízsveszteség kései utóhatása.

A MISKOLCI APOSTOLI EXARCHÁTUS MEGALAPÍTÁSA

Az első világháborút lezáró békeszerződések során, az új államhatárok kijelölésekor a döntéshozók egyházkormányzati szempontokat nem vettek figyelembe, ezért azok számos esetben egyházközségeket szakítottak el a püspöki székhelyektől. Az ennek következtében előállt problémákat az Apostoli Szék ideiglenes egyházkormányzati egységek felállításával igyekezett orvosolni.

Az Apostoli Széket a Miskolci Apostoli Kormányzóság (Adminisztratúra, Exarchátus) felállításakor is az a szempont vezérelte, hogy a püspöki székhelyeiktől elszakított egyházközségek kormányzata biztosítva legyen, ugyanakkor – tekintettel az ingatag politikai helyzetre – ne szülessen végleges döntés az érintett egyházmegyék esetleges feldarabolását illetően. A trianoni Magyarországon húsz eperjesi, illetve egy munkácsi egyházmegyés görögkatolikus egyházközség maradt, melyek sorsáról 1924 nyarán az Apostoli Szék a fent említett szempont mellett az érintett püspökök személyét is figyelembe véve döntött.[25] Az erősen katolikusellenes csehszlovák kormány nemcsak a „magyar világban" kinevezett (latin és görög szertartású) püspökök eltávolítására, hanem a skizmatikus mozgalom támogatásával a görögkatolikus egyház meggyengítésére is törekedett. Novák István eperjesi püspök még az új államhatárok kijelölése előtt elhagyta püspöki székhelyét, és egyházmegyéjét helynöke kormányzatára bízta. A pápa 1920-ban felmentette a Budapesten letelepedett püspököt, aki – az Apostoli Szék felajánlott segítségét visszautasítva – fiatal kora ellenére a visszavonulás mellett döntött.[26] Ezzel szemben Papp Antal munkácsi püspök Ungváron maradt. Személyét (legtöbb püspöktársához hasonlóan) a csehszlovák kormány politikai okokból nem fogadta el, ami kormányzati és lelkipásztori tevékenységének eredményességét kockáztatta. Ezen túlmenően az Apostoli Széket a skizmatikus mozgalom sikerei is aggasztották. A Szentszék úgy ítélte meg, hogy Papp Antal püspök, aki 1924 elején lezajlott római látogatása során személyesen is beszámolt egyházmegyéje állapotáról, már nem tud úrrá lenni a kialakult helyzeten.[27]

25 A Miskolci Apostoli Exarchátus rövid története: *Dr. Szántay-Szémán István*: A Miskolci Apostoli Kormányzóság első tizenöt éve (1925–1940). In: A Miskolci Görög Szertartású Katholikus Apostoli Kormányzóság története, területi és személyi adatai fennállásának 15. éves évfordulóján. Miskolc, 1940. 3–21. *Uő*: Tizenöt éves a Miskolci Görögkatolikus Apostoli Kormányzóság. Keleti Egyház 7. (1940) 11. sz. 235–238.

1923-ban Csehszlovákia és az Apostoli Szék diplomáciai kapcsolatokat létesített, melynek eredményeként Prágában nuncius kezdte meg tevékenységét. Ezért XI. Piusz pápa Munkácsi Egyházmegyét és annak főpásztorát érintő rendelkezését Francesco Marmaggi prágai nuncius hozta az érintettek tudomására. Az Államtitkárság utasítására Marmaggi nuncius 1924. június 4-én adta ki azt a dekrétumot, melyben XI. Piusz pápa Papp Antalt küzikei címzetes érsekké nevezi ki, a Magyarországon maradt eperjesi és munkácsi egyházmegyés parókiák számára Apostoli Kormányzóságot létesít, ennek élére 1924. július 1-jei hatállyal kormányzóként az újonnan kinevezett címzetes érseket állítja, illetve ugyanezen hatállyal a munkácsi püspökséget megüresedettnek nyilvánítja.

A dekrétum budapesti kormánykörökben döbbenetet váltott ki, mivel annak magyarországi parókiákat érintő intézkedéseit – a korábbi gyakorlattól eltérően – a magyar kormány megkérdezése nélkül hozták meg. Budapest értékelése szerint, amit a sajtó bőséges terjedelemben ismertetett, a Szentszék ezzel a lépéssel a Magyarországgal szemben ellenséges Csehszlovákia pártjára állt. A magyar hatóságok azzal próbálták meg a dekrétum végrehajtását akadályozni, hogy Papp Antal érsek többszöri kérésére sem adtak neki útlevelet, s politikai megfontolásból arra bátorították, hogy várja meg, míg a csehszlovák hatóságok kitoloncolják.

Az Apostoli Adminisztratúra felállítása az érintett parókiák papságát is meglepte, mivel azok Mocsár Endre homrogdi esperes-parókus vezetésével a Hajdúdorogi Egyházmegyéhez való csatlakozást, vagy annak kebelében külhelynökség létrehozását támogatták. Ezt a törekvést a húsz eperjesi parókiát általános helynökként kormányzó Vaskovics Antal mucsonyi parókus is magáévá tette. Ezzel szemben az Eperjesi Egyházmegye korábbi főtanfelügyelője, a Magyarországra áttelepült Szémán István (1934-től Szántay-Szémán) a Csernoch János hercegprímáshoz benyújtott emlékiratában a különállás mellett érvelt, mely a kialakult állapot ideiglenes jellegének megőrzését – összhangban a Szentszék álláspontjával – jobban szolgálta.

A létrehozott Apostoli Kormányzóság megszervezése mindaddig késedelmet szenvedett, míg a kinevezett kormányzó személye körül kialakult helyzet meg nem oldódott. A beutazási engedély kiadásával a magyar kormány nem kívánta elismerni a Szentszék és a csehszlovák állam eljárását, és minden szempontból a kiutasítás megvárását tartotta célszerűnek. Ezzel ugyanis a világ közvéleménye felé is bizonyíthatta Csehszlovákia elnyomó politikáját, illetve a főpásztorról való gondoskodás terhét nemzetközi fórumokon a kiutasítóra háríthatta. Mindeközben Papp Antal érsek Ungváron utódja, Gebé Péter vendégszeretetét élvezve tisztában volt azzal, hogy a helyzet visszafordíthatatlan, és a magyar kormány ellenkezése ellenére hamarosan el kell hagynia Csehszlovákia területét. Ugyanakkor tudta azt is, hogy nem hagyhatja figyelmen kívül a magyar kormány

26 Novák István püspök ügye: ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 5. fasc. 7/7. ff. 591–605., valamint ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 11. fasc. 11/6(8). ff. 440–466.

27 Papp Antal ügyének iratai: ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 11. fasc. 11/6(9). ff. 467–497.

politikai érdekeit, hiszen magyarországi működése, illetve az Apostoli Kormányzóság elismerése a magyar államtól függött. Az érsek 1925. szeptember elsején tíznapos ultimátumot kapott a csehszlovák hatóságoktól az ország elhagyására. A magyar kormány a budapesti nunciuson keresztül – a hivatalos diplomáciai csatornák mellőzésével – azt üzente neki, hogy kiutasításakor a magyar határrendészeti szervek hivatalos tiltakozást fognak benyújtani, de az országba való belépését nem akadályozzák meg. Ilyen előzmények után került sor 1925. szeptember 11-én jelentős rendőri erők felsorakoztatása és nagy sajtónyilvánosság mellett Papp Antal érsek kiutasítására és áttoloncolására.

Az érsek először Budapestre ment, majd Miskolcra költözött, és 1925. október 27-én átvette a kormányzóság irányítását. Létrehozta a káptalant helyettesítő konzultori testületet. A magyar kormány – némi habozás után – hozzájárult ahhoz, hogy a tapolcai apátság javadalmát, melyet munkácsi püspökként személyhez kötött javadalomként élvezett, megtarthassa.

Az Apostoli Kormányzóság megszervezése során az első megoldandó kérdés a székhely kiválasztása volt. Miskolc városa ugyan minden szempontból megfelelőnek bizonyult, de a Hajdúdorogi Egyházmegyéhez tartozott. Ezért a konzultori testület 1925. november 9-én – Papp Antal érsek támogatásával – levélben kérte a Szentszéktől a miskolci parókia átsorolását az Apostoli Kormányzóságba és a Búza téri templom székesegyházi rangra emelését.[28] Az a szempont, mely az Apostoli Kormányzóság létrejöttéhez vezetett, ebben az esetben az új egyházkormányzati egység fejlődésének gátjává lett. A Szentszék ugyanis azzal utasította el a konzultorok kérését, hogy az Apostoli Kormányzóság ideiglenes jellege nem indokolja területének bővítését. A Szentszék Papp Antal kormányzó későbbi (1929 és 1938) próbálkozásai során is ragaszkodott ehhez az állásponthoz.

A későbbi történelmi események az Apostoli Széket igazolták. A Kormányzóság parókiáinak száma nemcsak a természetes fejlődés eredményeként nőtt (1945-ig öt új parókia létesült), hanem az államhatárok módosításának következtében is. Az első bécsi döntést követően (1938) a Magyarországhoz visszatért területeken az Eperjesi Egyházmegye kassai esperesi kerületének hat parókiája, majd pedig Kárpátalja visszafoglalása után (1939) újabb öt parókia került a Kormányzósághoz. Ezzel egyidejűleg az eredetileg munkácsi egyházmegyés Rudabányácska és Beregdaróc (a Kormányzóság megalapításakor még leányegyház) visszatértek anyaegyházmegyéikhez. Papp Antal érsek már nem érte meg (1945. december 24-én halt meg), hogy a második világháború utáni határrendezések eredményeként ezek a parókiák visszatértek az Eperjesi Egyházmegyéhez, illetve az ismét Magyarországon maradt Rudabányácska és Beregdaróc immár a Hajdúdorogi Egyházmegyéhez nyert besorolást.

Ez utóbbi döntés, illetve az, hogy Papp Antal érsek halála után XII. Piusz pápa 1946. október 14-én (a köztes időszakban Szántay-Szémán István konzultori helynökként vezette az Exarchátust) Dudás Miklós hajdúdorogi püspököt nevezte ki apostoli kormányzónak, arra utalnak, hogy a Szentszék az ideiglenes állapotok megszűnésével számolt. A végleges rendezést azonban a magyarországi belpolitikai események – a kommunista hatalomátvétel és az egyházak ellen indított frontális támadás – megakadályozták, s a Miskolci Apostoli Kormányzóság megőrizte önállóságát. Dudás Miklós kormányzói kinevezésétől kezdve mindig a hajdúdorogi püspökök vezették kormányzóként az Exarchátust, egészen Orosz Atanáz püspök-exarcha 2011-es kinevezéséig.

28 Az ügy iratai: ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 14. fasc. 8/5. ff. 300–316.

A RÍTUSVÁLTOZTATÁSOK ÜGYE

A trianoni sokk hatása alatt álló magyar társadalomban felerősödött a görögkatolikusokkal szembeni gyanakvás, és újjáéledt az a gondolkodás, mely szerint „megbízható" magyar nem lehet bizánci szertartású.[29] Mivel ennek a hétköznapi életben is komoly megnyilvánulásai voltak (az államigazgatásban például az alkalmazás, vagy a munkahelyi előmenetel is függött tőle), az egyéni életstratégiák kialakítása során nagyon sok görögkatolikus jutott arra a döntésre, hogy elhagyja rítusát. A rítusváltást megkönnyítette az, hogy 1929-től kezdődően a Keleti Kongregáció a nunciusok jogkörébe utalta az ügyet, ami jelentős változás volt a korábbi gyakorlathoz képest.[30] A budapesti nunciatúra iratai között az 1930-as évekből vaskos dossziékat találunk rítusváltoztatási kérelmekkel, melyek jelentős része házasságkötéshez fűződik.[31] Ezekben az esetekben a görögkatolikus fél jellemzően azzal indokolja rítusváltozatási kérelmét, hogy anélkül jövendőbelijének családja egészen egyszerűen nem fogadja be. A rítusváltoztatások megtizedelték a görögkatolikus értelmiséget, hiszen jellemzően a városi környezetben élők jutottak erre a döntésre. Miklósy püspök igyekezett megfékezni a rítusváltoztatási hullámot azzal, hogy megtagadta az elbocsátót („episcopus a quo"), de próbálkozásaival valójában csak a latin főpásztorok ellenszenvét tudta kiváltani, akik többnyire természetes következménynek tartották a „magasabb rendű" latin rítusra való áttérést.

MIKLÓSY ISTVÁN PÜSPÖK UTÓDLÁSÁNAK KÉRDÉSE[32]

A Szentszék és a magyar görögkatolikusok kapcsolatában a két világháború közötti időszak kétségtelenül legnagyobb horderejű kérdése Miklósy István püspök utódlása volt. Amikor Miklósy püspök 1937. október 29. hajnalán elhunyt, az utód kijelölésével kapcsolatos elsődleges szempont az volt, hogy az új püspök ne csak agilis legyen, de rendelkezzen mind a politika világában való boldoguláshoz, mind pedig a latin szertartású püspökökkel való együttműködéshez szükséges kompromisszumkészséggel is.

Angelo Rotta nuncius 1937 novemberében megkezdte az utód kiválasztásához szükséges információk bekérését.[33] Az első válasz Czapik Gyulától érkezett november 20-án. Az egri kanonok jelentésében összesen nyolc nevet említ hármas tagolásban, melynek

29 1937-ben Matolcsy Mátyás kisgazdapárt képviselő parlamenti felszólalásában nehezményezte, hogy a szatmári Károlyi-birtokok betelepítése során görögkatolikus vallású cselédek is földhöz jutottak. Véleménye szerint kívánatos lenne, ha a román határ közelében csak „tiszta magyar fajú, egészen biztos, rendíthetetlen magyar fajiságú emberek jussanak magyar földhöz". Idézi: *Pirigyi István*: A magyarországi görögkatolikusok története. II., Görög Katolikus Hittudományi Főiskola. Nyíregyháza, 1991. 129.

30 Addig Rómába kellett felterjeszteni a kérelmeket. A rendelkezést 1940-ben vonták vissza. *Szlávik Antal*: Sajátjogú egyháztagság. Normafejlődés és aktuális kérdések. Szent István Társulat, Bp., 2006. (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae 4. Dissertationes) 171–172.

31 Pl. ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 54. fasc. 2/1–5. ff. 235–533.

32 Tanulmányomnak ez a része bővebben és forrásokkal kiegészítve megjelent: *Véghseő Tamás*: Miklósy István hajdúdorogi püspök utódlása: Új adatok a budapesti nunciatúra levéltárából. In: Magyarország és a római Szentszék. (Források és távlatok). Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére. Szerk. Tusor Péter. Gondolat, Budapest–Roma, 2012. (Collectanea Vaticana Hungariae. Classis I. Vol. 8.) 325–341.

33 Az ügy iratai: ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 54. fasc. 2. ff. 260–279. és ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 57. fasc. 1. ff. 5–13.

kialakítása, illetve az egyes nevekhez tartozó információmennyiség egyfajta rangsorolást is sejtet. Az első rész két, sorszámmal is ellátott nevet tartalmaz. Egyes sorszámmal Szántay-Szémán István, a Miskolci Apostoli Exarchátus helynökének neve szerepel, míg a kettes sorszámot Dudás Miklós bazilita szerzetes kapta. Szántay-Szémán szerepeltetése a szóba jöhető jelöltek listáján némileg meglepő. Szinte biztos, hogy a tudós görögkatolikus pap neve a nuncius kifejezett érdeklődésére kerülhetett a listára, s annak is az elejére. Nyilvánvalóan a nuncius elsősorban Szántay-Szémán tudományos munkásságára figyelt fel, s arról nem volt tudomása, hogy családos ember. Így a Czapik-féle listán az első helyen szerepel ugyan (minden bizonnyal a nuncius érdeklődésének megfelelően), de mellette az „uxoratus" jelző egyúttal arra is utal, hogy nem vehető figyelembe az új hajdúdorogi püspök kiválasztásakor. Sokkal bőségesebb információt közöl ezzel szemben a második sorszám alatt szereplő Dudás Miklós bazilita szerzetesről. Kiemeli máriapócsi és paraszti származását, aminek azért volt jelentősége, mert ezzel egyidejűleg arra is utalhatott, hogy nem kell a népes papi rokonság esetleges káros befolyásától tartani. Kihangsúlyozza alapos teológiai képzettségét, melyre Rómában, a Német-Magyar Kollégiumban tett szert. Az olasz és a német mellett szláv nyelveken is beszél. Magyar érzelmeit és hazafias lelkületét senki sem vonhatja kétségbe, aminek a politikai kapcsolatrendszer kiépítésében meghatározó szerepe volt. A bazilita rend magyarországi elöljárójaként bizonyította tettrekészségét nemcsak a hajdúdorogi bazilita rendház felépítésével, hanem a bazilita nővérek máriapócsi megtelepítésével is. Szónoki képességei és előadókészsége minden szempontból megfelelőnek tűnnek. Czapik kanonok informátorai a jelölt negatív tulajdonságai között annak autokrata természetét emelték ki. Ez utóbbival kapcsolatban azonban Czapik megjegyzi: tekintve a magyar görögkatolikusok egyházi életének tespedtségét, a jelölt ezen tulajdonsága inkább vezetői erény lehet. A Czapik-féle jelentés harmadik jelöltje, sorszám nélkül, de elkülönítve az előző, s a következő csoporttól, Liki Imre János bazilita szerzetes. A Dudás Miklóstól két évvel fiatalabb jelölt szintén máriapócsi származású volt, s hasonlóan alapos teológiai képzettséggel rendelkezett. Dudás Miklóssal szemben az egyházmegye papsága előtt kevésbé ismert, mivel a rend megbízásából elsősorban Csehszlovákiában tevékenykedett. Kiemelkedő intellektuális képességei nagy szerénységgel párosultak. Czapik kanonok megjegyzi, hogy valójában még nem adatott meg neki a lehetőség képességei és tettrekészsége bizonyítására. A jelentés harmadik részében a hajdúdorogi káptalan tagjai kerülnek felsorolásra. Rövid jellemzésükből kitűnik, hogy egyedül cölebsz életállapotuk miatt szerepelhetnek a jelöltek között. Czapik kanonok összegzésként megjegyzi, hogy az egyházmegye papsága Dudás Miklós kinevezését várja.

Az időrendben másodikként megérkező „opinio" Szmrecsányi Lajos egri érsektől származik. Az egri főpásztor nem kívánt élni azzal a lehetőséggel, hogy név szerinti jelöltekről nyilatkozzon. Levelét elsősorban a Miklósy püspöktől elszenvedett sérelmeinek szenteli. Nehezményezte, hogy a latin rítusra áttérni szándékozókat a görögkatolikus püspök igyekezett visszatartani, pedig ő maga minden esetben teljesen megalapozottnak ítélte a kérelmek indokait. Azt sugallja, hogy az utód kiválasztásakor figyelmet kell szentelni annak, hogy a görögkatolikus püspök nagyobb rugalmasságot és kompromiszszumkészséget mutasson a latin főpásztorokkal szemben.

Miklósy püspök halála után – a budapesti nuncius lépéseivel egyidejűleg – természetesen a magyar kormány is lépéseket tett. A szentszéki magyar követség már november 6-án francia nyelvű jegyzéket juttatott el a vatikáni Államtitkárságra, melyben azt kéri, hogy az új hajdúdorogi püspök kiválasztása során a Szentszék ne hozzon döntést és ne

tegyen ígéretet senkinek se mindaddig, míg a kérdést a magyar kormánnyal meg nem tárgyalta. Az Államtitkárságról Giuseppe Pizzardo érsek megküldte a jegyzéket Rotta nunciusnak, mellékelt levelében pedig idézi a Keleti Kongregáció titkárának, Eugène Tisserant bíborosnak a véleményét is. Pizzardo érsek arra utasította a nunciust, hogy tudja meg: milyen különleges elvárásai lehetnek a magyar kormánynak ebben a kérdésben. Különösnek vélte a jegyzéknek azt a mondatát, mely a magyar kormány aktív részvételére utal az utód kiválasztásának folyamatában. Kérte a nunciust ennek tisztázására. Tisserant bíboros a Hajdúdorogi Egyházmegye helyzetét rendkívül kényesnek tartotta, és kifejezte abbéli félelmét, hogy a nemkívánatos politikai természetű beavatkozások az új püspök kiválasztásának folyamatába jelentős károkat okozhatnak. A Keleti Kongregáció titkára november 22-én maga is levelet írt Rotta nunciusnak, melyben konkrét javaslatokkal is él az új hajdúdorogi püspökkel kapcsolatban. Tisserant bíboros szerint Miklósy püspök utódjaként szóba jöhet Takács Bazil püspök is, aki az Egyesült Államokban élő rutén görögkatolikusok főpásztora volt. Jelzi a nunciusnak, hogy Shvoy Lajos székesfehérvári püspök jól ismeri a jelöltet. Kéri a nunciust, hogy kezdjen óvatos információszerzésbe Takács Bazil személyével kapcsolatban: a magyar kormánynak lenne-e vele szemben ellenvetése amiatt, hogy a jelenlegi Csehszlovákia területéről származik, illetve a Hajdúdorogi Egyházmegye hívei és papjai hogyan fogadnák kinevezését.

A nuncius december 6-án válaszolt Pizzardo érseknek és Tisserant bíborosnak. Levelében elsősorban a magyar kormány szerepét tisztázza. Emlékeztet arra, hogy a kialakult gyakorlat szerint (*intesa semplice*) Magyarországon a püspökkinevezések előtt a Szentszék két hónapot ad a magyar kormánynak arra, hogy jelezze észrevételeit és megtegye javaslatait. Mivel Miklósy püspök október 29-én halt meg, a kormánynak gyakorlatilag december végéig van még ideje. A jegyzékben szereplő kérésre tehát az a válasz adható, hogy a Szentszék mindig tiszteletben tartja mások jogait, és a két hónap letelte előtt nem fog intézkedést foganatosítani.

A magyar kormány december 17-én élt az „intesa semplice" által biztosított jogával. Erről a nuncius december 23-án Pacelli államtitkárnak címzett részletes levelében számol be, melynek másolatát megküldte Tisserant bíborosnak is. A levélhez mellékeli a Kánya Kálmán külügyminiszter által személyesen átadott névsort, mely valóban nélkülözi a hivatalos dokumentum minden jellemzőjét. A listán az első helyen Takács Bazil, a másodikon Dudás Miklós neve szerepel.

A lap tetejére a nuncius ceruzával írta fel, hogy azt a külügyminiszter 1937. december 17-én adta át neki személyes találkozásuk alkalmával. A lap alján viszont már tollal szerepel – szintén Rotta nunciustól – egy érdekes feljegyzés. E szerint másnap, tehát december 18-án a külügyminiszter elküldte a nunciatúrára kabinetfőnökét, Csáky grófot, aki közölte a nunciussal, hogy a lista összeállításakor tévedés történt, s az első helyen nem Takács püspöknek kell szerepelnie, hanem Dudás Miklós bazilitának. Ezt a közjátékot a nuncius a levelében is leírja, de hozzáteszi, hogy végeredményben Takács püspök személye továbbra is elfogadható a kormány számára. Ugyanakkor biztosra vehetjük, hogy a kormány szempontjából volt jelentősége annak, ki szerepel az első helyen. Talán a Külügyminisztériumba már ekkor befutott az az információ, mely – ahogyan látni fogjuk – a nunciatúrára csak egy hónappal később érkezett meg.

Rotta nuncius részletes levelének elején leszögezi, hogy immáron rendelkezik az összes lényegi információval az új hajdúdorogi püspök kiválasztásához. Elsőként Papp érsek személyével foglalkozik. Mivel a Keleti Kongregáció is jelezte, hogy az érsek túlságosan idős már ahhoz, hogy átvegye az egyházmegye kormányzatát, jelöltsé-

ge nem jöhet komolyan számításba. Utal arra is, hogy az érseknek nagyon sok rokona van az egyházmegyében, ami nem kis akadályt jelentene a hatékony kormányzásban. A hajdúdorogi kanonokokat (Sereghy László, Mihalovics Sándor, Bihon Miklós és Melles Viktor) Czapik Gyula információira támaszkodva gyakorlatilag kizárja a szóba jöhető jelöltek közül. Szintén Czapik kanonok szavait idézi a két következő jelölt, Dudás Miklós és Liki János jellemzésekor. Összegzésként kijelenti, hogy a magyarországi jelöltek közül valójában Dudás Miklós személyét lehet figyelembe venni, akivel szemben legfeljebb fiatal korát (mindössze 35 éves volt) lehetett felhozni.

Minthogy azonban a Keleti Kongregáció jelöltje Takács Bazil püspök, a nuncius kikérte róla Serédi hercegprímás véleményét, s megkérte őt arra is, hogy – a Keleti Kongregáció szándékának említése nélkül – ismerje meg a magyar kormány véleményét. A hercegprímásnak nem volt ellenvetése Takács püspök kinevezésével szemben, sőt meggyőzte a kultuszminisztert arról, hogy a neve felkerüljön a kormány listájára. A nuncius beszámolt a Shvoy püspökkel folytatott személyes megbeszélésről is. A székesfehérvári püspök pozitív jellemzést adott Takács püspökről: jámbor, buzgó és Rómához hű főpapként írja le. Szerinte a hajdúdorogi székre való áthelyezése megszabadítaná őt attól a súlyos kereszttől, mely mostani állomáshelyén a hívek és a papok ellenkezése miatt vállaira nehezedik. Tudomása szerint Cicognani bíboros washingtoni útja során már tájékoztatta is Takács püspököt a szentszéki tervekről. Shvoy püspök szerint Dudás Miklós lehetne Takács püspök utódja az Egyesült Államokban, ahol jelenleg éppen népmissziókat tart.

Összességében a nuncius úgy véli, az új hajdúdorogi püspökkel kapcsolatban elsődleges elvárás az, hogy valóban Róma-hű és buzgó legyen, illetve meglegyen benne a szándék arra, hogy a latinokkal jó viszonyt ápoljon. A szóba jövő jelöltek körét Takács püspökre és Dudás Miklósra szűkíti le. Rotta választ próbál adni arra a kérdésre is, hogyan fogadnák a hívek és az egyházmegye papsága a két jelölt valamelyikének kinevezését. Forrásaira hivatkozva kijelenti, hogy a papok és a hívek Dudás Miklós kinevezésére számítanak, s azt kedvezően is fogadnák. Ezzel szemben még csak nem is beszélnek Takács püspök esetleges kinevezéséről. Ez utóbbi nem találna kedvező fogadtatásra, s sokat kellene tennie azért, hogy személyét elfogadják.

A nuncius jelzi azt is, hogy a szakadás veszélyét a Szentszéknek nem kell mérlegelnie. Tehát nem kell attól félni, hogy a papság vagy a hívek egy része a Szentszék által kinevezett püspököt elutasítja és áttér az ortodoxiára. Ha olyan jelölt kerül kinevezésre, akit a kormányzat szívesen lát, akkor a kormányzása előtt nem lesznek komoly akadályok.

Rotta nuncius azzal a megállapítással zárja levelét, hogy a Szentszék teljesen szabadon dönthet. Mindössze annyit kér, hogy a jelölt kiválasztását időben közöljék vele, hogy a hírt továbbíthassa a kormányzat felé, s az illetékes miniszterek ne a sajtóból értesüljenek a döntésről.

Az 1937-es esztendő végén tehát gyakorlatilag minden készen állt arra, hogy gyors döntés születhessen. Ennek ellenére az új hajdúdorogi püspök kinevezésére még több mint egy évet kellett várni. A késedelem oka elsősorban az volt, hogy 1938 januárjában elterjedt Takács püspök jelöltségének híre. Rotta nuncius fentebb idézett levelében utalt arra, hogy igazából vele Magyarországon senki se számolt, s nem is beszéltek róla. Amikor azonban – Rotta szerint feltehetően a Külügyminisztériumból – kiszivárgott a hír, mely szerint a Szentszék első számú jelöltje az Egyesült Államokban élő főpásztor, a nunciatúrára olyan információk érkeztek, melyek először elbizonytalanították, majd meggyőzték a vatikáni döntéshozókat arról, hogy inkább Dudás Miklóst válasszák.

Mivel a teljes vonatkozó levéltári anyag az 1939. február 10-e után keletkezett iratok zárolása miatt nem kutatható, minden Takács Bazil ellen, illetve Dudás Miklós mellett szóló érvet nem ismerhetünk. 1938 elejéről azonban a budapesti nunciatúra anyagában fennmaradt két olyan irat, melyek önmagukban is elégségesnek tűnnek az események alakulásának magyarázatára.

Az első irat attól a Czapik Gyulától származik, aki, úgy tűnik, a nunciatúra legfontosabb információforrása volt ebben a kérdésben. A kanonok valószínűleg 1938 első napjaiban ragadott tollat. A nuncius már másnap tájékoztatást küldött a levél tartalmáról Pacelli államtitkárnak és Tisserant bíborosnak. Czapik részletes információkat továbbítva felhívja a figyelmet arra, hogy miután Takács Bazil jelöltségének híre elterjedt a görögkatolikusok között, azonnal erős ellenállást váltott ki. Az egyesült államokbeli kudarcáról, csehszlovák állampolgárságáról, a Masaryk elnökhöz fűződő barátságáról és emberi gyengeségeiről szóló hírek felerősítve és eltúlozva keringenek Magyarországon. Rotta nuncius konzultált Serédi hercegprímással is a felvetésekről, s végeredményben azt a véleményt fogalmazta meg, hogy fiatal kora ellenére a megfelelő jelöltnek Dudás Miklós tűnik. A kormány őt preferálja, a papság és a hívek is ismerik és elfogadják, jó szellemű, energikus és művelt. Viszont amennyiben a Szentszék mégis Takács püspököt választja, akkor az a nuncius számára azt jelenti, hogy alkalmas a Hajdúdorogi Egyházmegye vezetésére, mely a tespedtség és nemtörődömség hosszú időszaka után teljes lelki megújításra szorul. Takács püspökre komoly ellenállás és kevés szimpátia vár, de a skizmától nem kell félni.

Pacelli államtitkár január 21-én köszönte meg a nunciusnak a tájékoztatást. Levelében utal arra, hogy a magyar kormányt élénken foglalkoztatja az utódlás kérdése. Sorait azzal a reménykedéssel zárja, hogy az előzetesen kiválasztott jelölt, tehát Takács püspök képes lesz elnyerni a Hajdúdorogi Egyházmegye papjainak és híveinek támogatását. Ez a zárómondat arra utal, hogy a felmerült aggályok ellenére ekkor a Szentszék még mindig Takács püspök áthelyezését tartotta a legjobb megoldásnak.

A Szentszék részéről ez az utolsó, még kutatható irat ebben az ügyben. Úgy tűnik, hogy az új püspök kinevezésének kérdése a gyors megoldás helyett valami miatt parkolópályára került. A késlekedés okát – feltételezésünk szerint – a nunciatúra utolsó, még kutatható iratában találjuk meg. 1938. január 31-én Rotta nuncius egy ügyvédi megbízást és annak hitelességét igazoló közjegyzői okiratot küldött Tisserant bíborosnak egy rövid levél kíséretében. Az ügyvédi megbízás egy Males Anna nevű asszonytól származik, aki 1931-ben azzal bízta meg Neviczky Emil Egyesült Államokban élő ügyvédet, hogy Takács Bazil püspök ellen apasági keresetet nyújtson be. Az asszony azt állította, hogy hosszabb időn át férj és feleség módjára együtt élt Takács Bazillal – annak püspökszentelése előtt –, s Mária nevű lánya is tőle született. Bár az akkor spirituálisként működő Takács ígéretet tett neki arra, hogy támogatni fogja a gyermek felnevelésében, ígéretét nem tartotta be. Ezért döntött az apasági kereset megindítása mellett.

A nuncius rámutat arra, hogy az iratot, mely névtelen levélként érkezett hozzá, nyilvánvalóan azok szedték elő, akik meg akarják akadályozni Takács Bazil püspök hajdúdorogi kinevezését. A megbízás ugyanis még 1931-ben készült, a közjegyzői hitelesítés viszont 1938. január 20-án készült az ungvári kerületi bíróságon.

A nunciatúrára beküldött dokumentum többet jelentett az egyszerű szóbeszédnél és rágalomnál. Az ügyvédi megbízás és az asszony állítása természetesen kevés annak igazságtartalmának megállapításához. Tény viszont, hogy Takács püspök magyarországi működését rendkívüli mértékben megnehezítette volna az, ha újra és újra az apasági

perrel kapcsolatos dokumentumok látnak napvilágot. Nem járhatunk messze az igazságtól, ha feltételezzük, hogy ez az okirat döntő szerepet játszott abban, hogy a Szentszék Dudás Miklós kinevezése mellett döntött. Nagyon valószínű, hogy a Szentszék a maga eszközeivel alaposan kivizsgálta a vádakat, s elképzelhető, hogy a ma még nem kutatható dokumentumok erről újabb részleteket tárnak elénk.

1939. március 25-én Dudás Miklós püspököt már az a XII. Piusz pápa nevezte ki hajdúdorogi püspökké, aki bíboros-államtitkárként Miklósy püspök utódlásának kérdését élénk figyelemmel követte. A fiatal bazilita szerzetesben valóban megvolt az a lendület, mely az egyházmegye megújításához mindenképpen szükségesnek tűnt, s ami az akkor már hatvanéves Takács Bazil püspökből már minden bizonnyal hiányzott. Ahogyan azonban Miklósy püspök egyházmegye-szervező munkáját az első világháború megakasztotta, úgy Dudás püspök fiatalos lendületét egy újabb világégés, majd pedig a kommunista diktatúra törte meg. Takács püspök 1948-ban, hatvankilenc évesen az Egyesült Államokban halt meg: akkor, amikor Magyarországon Rákosiék a görögkatolikus egyház felszámolásának forgatókönyvét írták. Ezt a forgatókönyvet végül a magyar kommunisták nem tudták megvalósítani, amihez kellett az is, hogy a görögkatolikus egyház élén Dudás Miklós püspök személyében egy határozott, a papságot erős kézzel irányító, s az ortodoxiától távol tartó főpásztor állt. Nem vakmerőség azt feltételezni, hogy a magyar görögkatolikus egyház felszámolását a kommunista államhatalom könnyedén végbezvitte volna, ha ezekben az években a hajdúdorogi püspöki szék betöltetlen.

FORRÁSKÖZLÉS

1.
A Keleti Egyház Kongregációjának levele Lorenzo Schioppa budapesti nunciusnak a Hajdúdorogi Egyházmegye liturgikus nyelvének megváltoztatása ügyében

Róma, 1922. március 6.

ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 5. fasc. 7/9. ff. 616–617.

[*fol. 616.*]

Sacra Congregazione pro Ecclesia orientali
Roma, 6 Marzo 1922
1577/11
Protocollo n. 7402/22
Illustrissimo e Reverendissimo Signore
Mons. Lorenzo Schioppa
Nunzio Apostolico
Budapest

Oggetto
Circa la lingua liturgica nella diocesi di Hajdudorogh

Illustrissimo e Reverendissimo Signore,

Nella bolla Christifideles graeci ritus dell'8 giugno 1912, con la quale veniva eretta la diocesi greca di Hajdudorogh (v. Acta Apostolica Sedis, an. IV, p. 429) tra le altre disposizioni si legge anche questa: „ad linguam liturgicam huius novae erectae dioecesis quod attinet, praecipimus ut sit graeca antiqua; vernacula vero in functionibus tantum extraliturgicis toleretur eodemque modo quo in ecclesiis latini ritus iuxta Sanctae Sedis decreta illa uti fas est. Pro vero memoratae novae dioecesis sacerdotibus tempus suppetat antiquae linguae graecae addiscendae, tribus tantum annis decretam huius dioecesis erectionem proxime se- [*fol. 616v.*] quentibus in singulis parociis ea lingua liturgica uti poterunt, quae hucusque usitata est, vetita prorsus hungarica lingua, quam, quum non sit liturgica, in sacra liturgia numquam adhibere licet."

La ragione di questa disposizione va ricercata nel fatto che uno dei motivi precipui addotti insistentemente dal governo ungarico per ottenere la creazione della diocesi era quello che la lingua materna delle parrochie, che sarebbero entrate a farne parte, era la lingua ungherese, la quale arbitrariamente e contro le espresse proibizioni della Santa Sede si era di fatto introdotta anche nell'uso liturgico. E perchè le parrocchie della diocesi altre erano di origine e di rito ruteno ed altre rumene per non dar la prevalenza ad una lingua piuttosto che all'altra, si stabilì di adottare nella sacra liturgia la lingua greca antica, come quella che è in uso nelle chiese di rito bizantino.

La Sacra Congregazione di Propaganda Fide per gli Affari di rito orientale appena fu a conoscenza della Bolla sopramenzionata si affrettò a mandare al vescovo di Hajdudorogh copia di tutti i libri liturgici greci, perché ne fosse curata una edizione a spese del governo ungarico, come si era convenuto dal nunzio apostolico del tempo, l'eminentissimo Cardinale Scapinelli; e spirato il primo triennio senza che si fosse fatto ancor niente da [*fol. 617r.*] parte della Curia per dare esecuzione al disposto della Bolla prorogò di altri quattro anni il tempo accordato ai sacerdoti per addestrarsi nell'uso della lingua greca. Intanto però sopraggiunse la guerra che ebbe ripercussione grandissima anche nella vita della diocesi di Hajdudorogh, perché i vescovi rumeniche avevano mal sopportato lo smembramento di tante parrocchie rumene dalle loro diocesi per formare la nuova diocesi ibrida, approfittando del fatto che la Rumenia aveva occupato la Transilvania domandarono alla Santa Sede ed ottennero, che tutte le parrocchie rumene di Hajdudorogh fossero date in amministrazione al vescovo rumeno di Gran Varadino, e poi ai singoli vescovi rumeni, ai quali già appartenevano. Cosicchè sono restate presentemente alla diocesi di Hajdudorogh le sole parrocchie che erano di origine rutena e che prima appartenevano alle due diocesi di Munkacs e di Eperies.

Poiché tutto fa prevedere che questo stato di cose debba rimanere stabile, gli Eminentissimi Signori Cardinali di questa Sacra Congregazione „pro Ecclesia Orientali" convinti della difficoltà pratica di introdurre nella diocesi la lingua liturgica greca, sarebbero venuti nella deliberazione di proporre al Santo Padre una modifica della Bolla „Christifideles" facendo prescrivere come lingua liturgica la lingua rutena, che é almeno di diritto la lingua liturgica di tutte o quasi [*fol. 617v.*] le parrocchie, che sono restate alla diocesi di Hajdudorogh.

É stato però fatto osservare che un tal cambiamento potrebbe riuscire poco gradito al governo ungherese, che a quanto si asserisce starebbe trattando per costituire alla diocesi di Hajdudorogh la dotazione necessaria per l'apertura di un seminario già ordinato dalla Bolla.

Stando così le cose i nominati Eminentissimi Signori Cardinali mi danno l'incarico di riferire il tutto alla Signoria Vostra, perché voglia con prudenza investigare quale impressione potrebbe fare nel governo la modificazione della Bolla nel senso sopra indicato, interrogando anche in proposito l'Eminentissimo Primate e Mons. Miklosy vescovo di Hajdudorogh.

In attesa di una sua risposta con sensi della più distinta stima mi pregio raffermarmi Della Signoria Vostra Illustrissima e Reverendissima

Devotissimo servo
Niccolò Card. Marini
Segretario

2.

Csiszárik János, veszprémi kanonok, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tanácsosának véleménye a Hajdúdorogi Egyházmegye liturgikus nyelvének megváltoztatására vonatkozó javaslatról

Budapest, 1922. március 30.

ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 5. fasc. 7/9. ff. 624–630.

[*fol. 624.*]
Riflessione confidenziale e personale circa la lingua liturgica nella diocesi di Hajdudorogh[34]

In virtù della Bolla „Christifideles" del 7. giugno 1912 con la quale veniva eretta la diocesi di Hajdudorogh, alla codesta diocesi non furono annoverate che parrochie, di coloro cui lingua materna exclusivamente ed in talune, cioé nelle quali si parla anche il rumeno, per lo meno prevalentemente fù ed è la lingua ungherese.

Una certa parte delle parrochie su mentovate cioè quelle parrochie, che si trovano nel territorio occupato dalla Rumenia, furono dopo l'occupazione rumena date in administrazione al Vescovo rumeno di Gran Varadino.

Queste ultime parrochie di coloro la popolazione come gia fu osservato è ugualmente esclusivamente ossia per lo meno prevalentemente di lingua materna ungherese, alle insistente del vescovo di Hajdudorogh furono, per mezzo del governo ungherese reclamate in modo, che le parrochie queste venissero restituite all'administrazione del loro legittimo vescovo chi le administrarebbe per mezzo di un suo vicario generale nominato da lui spezialmente per le parti della sua diocesi trovatesi nel territorio ora rumeno, e, qualora questo modo urterebbe contro ostacoli non pretestualmente ma veramente insormontabili, le parrochie, di coloro si tratta, venissero fino al momento più propizio affidate alla giurisdizione del vescovo latino di Transylvania.

Senza che la Santa Sede alla domanda del vescovo di Hajdudorogh respectivanente del governo ungherese tanto moderata quanto giusta finora avesse acconsentita, la congregazione pro Ecclesia Orientali ora [*fol. 625.*] si occupa di un provvedimento addatio non solamente ad escitare il dispiacere e la scontentezza del governo ungherese, che solo con grande sacrificio provvede a tutte le esigenze della nove diocesi, mentre i beni del vescovo Hajdudorogh ora in territorio rumeno siti, sono sequestrati, ma che provvedimente e quasi direttamente destinato ad eccitare ed a sollevare gli animi di tuti gli ungheresi viventi tanto nell Ungheria troncata quanto nel territorio da essa distacato ed ad esacerbare principalmente fedeli della diocesi di Hajdudorogh, e tra questi prima di tuto gli animi delle parrochie assogettate ora ancora non solamente di diritto ma anche effettivamente alla giurisdicione del vescovo di Hajdudorogh. Perche queste parrochi e sono tutte ed intere di lingua ungherese, non essendo state distaccate dalla diocesi di Munkacs ed Eperjes che parrochie puramente di lingua ungherese.

34 Az egész irat eredeti helyesírással!

Di ristabilire la lingua palaeoslavica, vulgo ma falsamente „ruthenica" nuncupata, mostrarebbe il conato redivivo di costituire questi afflitti fedeli ungheresi vittima di una politica slava, che non contenta di aver inghiottite milioni di citadini di lingua materna ungherese, ora cerca di adattare le forze e l'influsso della chiesa per slavizare pure quel elemento ungherese puro, rimasto nel regno antico, che elemento per sfuggire questo lethale amplesso slavo (unitamente ai loro fratelli periclitati nella nazionalita ungherese per mezzo di una lingua straniera) già tempo suo implorava et ottenne, in virtù della Bolla sumentovata, dalla Santa Sede non il permesso di far uso della lingua natia, come l'ottennero i Rumeni ma il minimale ainto di una diocesi [*fol. 626.*] con lingua liturgica indifferente inquanto alla loro nazionalita.

I greco cattolici di lingua materna ungherese salutarono questo provvedimento di cuor grato. Evvero, che non cessarono essere addolorati vedendo, che mentre i loro correligiosi di lingua materna rumena potevano liberamente e coll'acconsentimento della Santa Sede usare nella s. Messa loro lingua materna, poco fà da loro modernizata ed a tempo suo arbitrariamente da loro stessi introdotta qual liturgica, greco cattolici ungheresi non furono resi partecipi dello stesso favore.

Pero al meno sono riusciti di sfuggire alla immane pressione, con la quale lo slavismo nonchè l'elemento rumeno cercava sinallora, anche per mezzo della lingua liturgica – di prepedire e di inibire il libero sviluppo della loro nazionalità ungherese.

Non potevano dubitare, che in paragone ai loro correligiosi di lingua rumena venivano considerati e presi da figliastri. Ma giusto perciò sentivano il dovere di ringraziare anche del pane là dove i veri figli venivano regalati di pasticcio.

Il vescovo di Hajdudorogh era sempre intento di mitigare questo dispiacere relativo, provocando agli argumenti convenevoli di indole ecclesiastica, e benche la guerra frattanto scoppiata non le fosse stata propizia, non mancava di ordinare rigorosamente ai suoi sacerdoti la recita dell'intero Canone in lingua greca e di far stampare a questo iscopo il testo greco del Canone, inserendolo nei messali finora usati.

Alle rimanenti parti della Sacra liturgia il vescovo non poteva estendere l'uso della lingua greca, perche queste parti, che secondo l'uso della Chiesa greca devono esser recitate alternativamente tanto [*fol. 627.*] dal celebrante quanto dai fedeli, nelle parrocchie di coloro si tratta, secondo un uso inveterato sin da cento anni, non si recitavano e non si recitano che in lingua ungherese.

Inquesta loro bona fede con la quale i fedeli recitavano certe parti della Sacra Messa in loro lingua propria, questi fedeli furono non poco confirmati dalla concessione, che ottennero i cecchi respettivamente i slovacchi nella primavera del 1920 intorno all'uso della loro lingua volgare nelle certe parti della Liturgia Sacra.

Ma i cattolici ungheresi di rito greco non potevano e non potrebbero adoperare la lingua slava, già perche nessuno di loro la connosce, neppure i loro sacerdoti, salvo alcuni pochissimi in età già molto avanzati.

Se ora questa gente puramente ed esclusivamente ungherese ignara affatto di ogni lingua slava, – nonostante l'analogia della lingua liturgica rumena viva, venisse costretta ad adattare qual lingua liturgica una lingua slava: per tal trattamento affatto inuguale e minaccioso alla sua nazionalita, facilment e potrebbe esser spinta a ricoverarsi nello schisma, pronto a salvaguardare le sue interessi nazionali.

Gia allora, quando la saviezza di p.m. Pontefice Pio X colla Bolla „Christifideles" fù eretta la diocesi di Hajdudorogh, chiamata ora nel rescripto della S. Congregazione in data 6 marzo 1922 probabilmente in onore del glorioso Pontefice fondatore „ibrida" – gli schismatici davansi premura, di erigere nello stesso territorio e nei dintorni una diocesi schismatica di lingua liturgica ungherese. Anzi questa diocesi stava già per esser systemizzata, e lo fosse stata attualmente, [*fol. 628.*] se non fosse intervenuto il deplorevole intervento rivoluzionario.

Il pericolo dello schisma neppure ora è scongiurato.

Dalla terra rutena ora soggiogata dai cechi (cioè dai Comitati Bereg, Ung e Marmarossziget) estende le sue braccia di polypo ai greco cattolici ungheresi vicini e saluterà con gioia il momento dove la S. Congregazione pro Ecclesia Orientali avra presa la sua esacerbante decisione, obbligante questi ungheresi di introdurre la lingua slava come liturgica.

Ma non solo lo schisma lo è, che minaciarebbe in caso i greco cattolici ungheresi.

Questi verebbero minacciati anche dal protestantismo in mezzo dicui questi greco cattolici ungheresi come nel enclave si trovano costituiti.

E questo protestantismo, sempre pronto a costituirsi difensore della lingua nazionale, non tarderebbe di tirare a se i greco cattolici in tal modo minacciati ed impauriti.

E non è escluso, anzi e verosimile, che questi esacerbati greco cattolici di lingua materna ungherese, per motivo di profondo disdegno troverebbero dei seguaci anche nelle file dei ungheresi latini.

Il corpo della troncata mutilata povera nazione ungherese sanguina di tante piaghe recenti.

Con intensita aumentata sentisce ogni colpo, anzitutto che le tocca dalla mano, dalla quale pitttosto spera e cerca d'implorare la guarigione delle dolorose sue ferite.

In nome della giustizia distributiva, in nome della equità, aspetta e spera la gente greco cattolica [*fol. 629.*] ungherese tanto bona, e fedele alla S. Chiesa, che non venga slavizzata, principalmente non adesso, quando la povera, misera sua patria lo stesso slavismo la mise inceppi.

Afflicto ne addatur afflictio!

La Congregazione pro Ecclesia Orientali non consideri questa natione ungherese, – tanto degna di compassione, – qual un paria contemtibile, che mentre i rumeni vicini francamente usano nella liturgia loro lingua materna, per mezzo di un provvedimento d'altronde inesecutibile possa esser senz altro umiliata anche in quanto al culto pubblico e ciò invantaggio di nessuno, ma in gioia degli inimici dell'Ungheria ed in detrimento manifesto della Chiesa cattolica!

Il clero catto lico dell'Ungheria mutilata ha oltredicche abbastanza da combattere contro l'erronea opione della pubblicità ungherese. come se la Santa Sede nelle parti distaccate dall'Ungheria si mostrasse più favorevole ai nostri nemici, come ai poveri ungheresi da essi soggiogati.

Se ora la Congregazione pro Ecclesia Orientali col provvedimento al quale mira, palesamente batterebbe la strada in pro dello slavismo anche nell'Ungheria troncata e priva di ogni elemento slavo, non sarebbe impossibile, che i poveri greco cattolici ungheresi per soffocare il fuoco e le fiamme, a che verebbero messe, si precipitarebbero nelle onde del voragine incommensurabile dello schisma o del protestantismo.

Ogni osservatore imparziale di questa situatione non trova rimedio più adatto e più conveniente di quello, che vien consigliato dalla giustizia commutativa e dal precetto di

equità, cioè, che la S. Congregazione pro Ecclesia Orientali si accontenti della situazione [*fol. 630.*] creata tra i limiti della possibilità, dalla ossequiosa prontezza e dalla cauta saviezza del vescovo di Hajdudorogh.

Perchè in tal modo, mentre vien salvata sostanzialmente la massima della Bolla „Christifideles" in virtù della quale la lingua liturgica della diocesi di Hajdudorogh deve essere la lingua greca, invece i fedeli non si inquieteranno vedendo, che, almeno nelle parti meno importanti della S. Messa, possano far uso della propria lingua ungherese in modo come lo fanno i loro correligiosi rumeni nella Messa intera compreso il Canone stesso.

Il vescovo di Hajdudorogh giusto in questi giorni presentò al governo ungherese una domanda dimandando notevole aumento della sua dotazione nonche della dotazione dei suoi capitolari. Unietamente domandò che si provvedi, sotto ogni rispetto al suo Seminario.

Non mi sento autorizzato a farlo, ma non esito a dichiarare che secondo la mia ferma convinzione le mie riflessioni e osservazioni rispecchiano anche il punto di vista del governo ungherese.

Budapest, 1922 li 30 marzo
Giovanni Csiszarik
Prelato domestico Sua Santità
Canonico di Veszprimio

3.
Csernoch János bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek véleménye a Hajdúdorogi Egyházmegye liturgikus nyelvének megváltoztatására vonatkozó javaslatról

Esztergom, 1922. április 20.

ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 5. fasc. 7/9. ff. 620–622.

[*fol. 620r.*]
Nr.1170/1922.
Excellentissimo ac Reverendissimo Domino Laurentio Schioppa,
Archiepiscopo Justinianopolitano, Nuncio Apostolico
Budapest.

Excellentissime ac Reverendissime Domine
Archiepiscope et Nuncie Apostolice!

Rite percepi Excellentiae Vestrae aestimatissimas litteras dato 13. Martii 1922. Nr. 1578., quibus edoctus sum quod S. Congregatio pro Ecclesia Orientali Beatissimo Patri proponere velit talem bullae „Christifideles Graeci" modificationem, ut in dioecesi Hajdudoroghensi reintroducatur lingua liturgica Rutena, abolita lingua graeca.

Judicium meum exquiritur, qualem impressionem apud gubernium Hungaricum ista modificatio faceret.

Reticere non possum, quod intentio S. Congregationis pro Ecclesia Orientali mihi omnino inopinata accidit ac valde periculosa videtur.

Causa erectionis dioecesis Hajdudoroghensis fuit abolitio linguae Rutenae et Rumenae liturgicae apud fideles qui non sunt Ruteni nec Rumeni, sed Hungari. Fideles nempe graeco-catholici Hungari linguam rutenam et rumenam perhorrescebant et ab iisdem omni modo liberari volebant. Desiderium eorum fuit, ut illis facultas fieret utendi lingua Hungarica in sacra liturgia. Cura autem talis facultas [*fol. 620v*] a Sancta Sede obtineri non potuerit, gubernium vero Hungaricum tota sua auctoritate adjuvare voluerit fidelium Hungaricorum ardentissimum desiderium, ut lingua rutena vel rumena liturgica, qua Hungarorum nationalitas quoque periclitabatur, aboliretur: collatis consiliis episcopatus Hungarici, gubernii Hungarici et Apostolicae Sedis iste videbatur aptus modus solvendi quaestionem, ut erigeretur nova dioecesis Hajdudoroghensis, quae in sacra liturgia utitur lingua graeca. Lingua enim graeca est perantiqua in ecclesia catholica lingua liturgica, et utpote lingua mortua nulli nationalitati potest esse periculosa vel saltem ingrata. Gubernium Hungaricum quum vidisset Rumenos et Rutenos lingua sua nativa uti in s. liturgia, perdifficili modo edoceri potuit de impossibilitate applicandi linguam Hungaricam in sacra liturgia, tamen laudabiliter semet subjecit rationibus liturgicis et suscepit omnia onera erigendi et sustentandi dioecesim graeco-catholicam, cujus lingua liturgica erit lingua graeca, lingua ex respectu nationali neutralis.

Cunctis, qui erigendae dioecesi Hajdudoroghensi adlaborabant, aliena erat intentio, ut fidelibus labii Ruteni vel Rumeni, qui linguam liturgicam callent eamque suam linguam maternam profitentur, liturgiam graecam imponerent. Solus Hungaros voluerunt liberare a liturgia Rutena vel Rumena, quae illis ex nationali ratione exosa evasit et indigentiis eorum religiosis satisfacere non potuit. Quod aliquot parochiae labii Ruteni vel Rumeni novae Dioecesi adscriptae fuerint, hoc solummodo ratio circumscriptionis territorialis expostulabat.

Fideles parochiarum praefatae dioecesis Hajdudoroghensis nunc jam in regno Rumeno jacentium et jurisdictioni episcoporum Rumenorum subactarum ex parte tantum sunt labii Rumeni. Maxima eorum pars, [*fol. 621r.*] praesertim Siculi, labii Hungarici est et aegre fert jugum liturgiae Rumenae restitutae.

Fideles vero remanentes sub jurisdictione actuali episcopi Hajdudoroghensis minime sunt Ruteni, sed Hungari sunt, qui antea utebantur liturgia Rutena.

Difficultas addiscendi linguam graecam et procurandi libros liturgicos graecos, quam iniquitas temporum valde aggravabat, non est sufficiens causa, ut causa efficiens dioecesis Hajdudoroghensis irritatur et lingua Rutena retroinducatur, cujus abolitio fuit principalis causa erigendae dioecesis. Inquantum recte informatus sum, sacerdotes dioecesis Hajdudoroghensis revera utuntur jam lingua graeca in istis sacrae liturgiae partibus, ubi lingua materna locum habere non potest. Et si alicubi detegerentur contrariae consuetudines, eaedem via disciplinaria exstirpari poterunt. Episcopus Hajdudoroghensis jam iteratis vicibus editionem librorum liturgicorum adurgebat apud gubernium Hungaricum, quod expensas editionis subministrare debet. Attamen diuturnum bellum, subsequens rerum publicarum eversio et deplorabilis status nostri paupertas, sufficienter excusant gubernium Hungaricum. Non mala fides nec defectus bonae voluntatis, sed insuperabilia obstacula sinceri consilii verificationem et executionem impediebant.

Bulla „Christifideles Graeci" erigens dioecesim Hajdudoroghensem considerari debet veluti effectus bilateralis contractus pacti inter Sedem Apostolicam et gubernium Hungaricum. Sedes Apostolica petente gubernio Hungarico erigit novam dioecesim cum lingua liturgica graeca, gubernium vero Hungaricum semet obligat ad sustentandos: episcoporum, capitulum et seminarium novae dioecesis. Si initiante [*fol. 621v.*] Sede Apostolica irriteretur causa efficiens hujus contractus, gubernium Hungaricum certissime irritum consideraret totum contractum, nulloque modo ulterius onera materialia novae dioecesis, quae ex respectu status casu hoc cunctum amitteret valorem, portare vellet. Tali autem modo ulterior hujus dioecesis exsistentia impossibilis evaderet Fideles graeco-catholici pauperrimi sunt. Episcopus et capitulum beneficio carent et ex pensione vivunt, quam ex aerario status publico accipiunt. Fundi immobiles, quas Arcadius Pasztory dioecesi Hajdudoroghensi donaverat, in territorio regni Rumeni siti, a gubernio Rumeno contra omne jus occupati detinentur. Dioecesis subsidia status destituta, bonis autem legitimis a gubernio Rumeno spoliata, subsistere non posset.

Enixis igitur precibus Sanctam Sedem exorare debeo, ut modificatio Bullae „Christifideles" a S. Congregatione pro Ecclesia Orientali proponenda omnino omittatur.

Sancta Sedes Apostolica clementer considerabit enormes difficultates, quas Episcopus Hajdudoroghensis superare debet, eundemque adjuvabit paternis instructionibus, ut praescriptiones Bullae „Christifideles" cessantibus impedimentis, ad amussim observentur.

Prout librorum graecorum editionem procurare, ita nec proprium Seminarium in Hajdudorogh gubernium Hungaricum hucusque erigere potuit et si noverca, quae nunc sunt adjuncta, perseveraverint, diuturiore adhuc tempore tali erigendo impar erit. Ut itaque de succrescentia cleri in Dioecesi Hajdudoroghensi provisum sit, ego rogante episcopo, clericos dioecesis istius in seminarium meum Strigoniense educandos suscepi, media materialia gubernio Hungarico libenter suppeditante. Et hoc eo libentius feci, quum seminarium habeam [*fol. 622r.*] amplissimum, optimo professorum collegio instructum aliisque ad docendum mediis provisum, quod nunc per occupationem maximae partis Archidioecesis meae a Czechis factam, periculo depopulationis expositum est. Quum vero hic rerum status, prout praevideri potest, diutius perseveraturus sit, propositionem facere intendo episcopo Hajdudoroghensi, ut aliquem in liturgia graeca bene gnarum virum mittat Strigonium, qui hicce clericos Hajdudoroghenses in liturgia graeca instrueret.

Jam ad finem perveni rogatae a me sententiae, quum publicus cursor mihi: consignavit epistolam hung. ministerii cultus et publ. institutionis, in qua hocce ministerium mecum communicat libellum sibi a commissione catholicorum graeco-catholici ritus hungarorum porrectum. Hi nempe stabilem habent pro ecclesiasticis quaestionibus commissionem, quae jam a multis annis agitabat pro erigendo episcopatu Hajdudoroghensi et fine obtento superinvigilat, ne stabilita per bullam „Christifideles" jura episcopatus quoquo modo violentur. Nescio unde haec commissio rescivit quaestionem motam fuisse in s. Congregatione Or. de mutanda lingua liturgica in episcopatu Hajdudoroghensi et quidem in linguam rutenam.

Vix itaque rumor aliquis ad aures illorum pervenerat, jam in antecessum protestantur contra linguam rutenam et dicunt se esse hungaros – quod et verum est – linguam rutenam non intelligentes, qui quum suo tempore obtinere non potuerint, ut sibi concedatur usus linguae hungaricae, acquieverunt usui linguae graecae, quam deinceps quoque retineri postulant, si usum linguae hungaricae obtinere non valeant. Gubernio Hungarico, mentem meam expetenti, conveniens dabo responsum. Hic tantum ideo feci mentionem libelli mihi oppor- [*fol. 622v.*] tuno tempore consignati, ut testimonio e vita currenti et practico confirmem illa, quae in superioribus veritati conformiter exposueram.

In reliquo aestimatissimis favoribus commendatus, distincto cum venerationis cultu persisto

Strigonii, die 20. Aprilis 1922.
Excellentiae Vestrae
humillimus in Christo Frater

Ioannis Cardinalis Csernoch
Princeps Primas Hungariae,
Archi-Eppus Strigoniensis.

4.
Mikósy István hajdúdorogi megyéspüspök véleménye a Hajdúdorogi Egyházmegye liturgikus nyelvének megváltoztatására vonatkozó javaslatról
Nyíregyháza, 1922. április 23.
ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 5. fasc. 7/9. ff. 633–634.

[*fol. 633r.*]
Nro 1090/1922.

Excellentissimo ac Reverendissimo Domino Domino
Laurentio Schioppa
Archiepiscopo, Nuntio Apostolico, etc.
Budapestini

Excellentissime ac Reverendissime Domine,
Domine Archiepiscope,
Nuntie Apostolice!

Quaestio linguae liturgicae, quae tot iam graeci ritus hungarorum anxietatibus perturbationibusque afficiebat animos, probantibus Excellentiae Tuae aestimatissimis litteris, de dato Martii anni currentis sub nro.1579., in S. Congregatione pro Ecclesia Orientali novae subiecta est considerationi.

Exploratur nempe: possit-ne in dioecesi fidelium graecorum labii hungarici Hajdudorogensi lingua in usum restitui liturgicum ruthenica, quae scilicet in dioecesibus Munkacsiensi et Eperjesiensi ruthenorum viget in territorioque dioecesis meae ante dismembrationem „de iure" viguisse debuit.

Ansam disceptationi huic difficultas praebuit ista, quam – in summum dioecesis meae solatium – Eminentissimi quoque praelaudatae S. Congregationis Cardinales animo iam comprehenderunt: difficultas videlicet introducendi linguam liturgicam graecam in sensu Bullae Canonisationis „Christifideles graeci" pro nova hac dioecesi Hajdudorogensi sancitam.

Utinam observatio haec finem tandem aliquando poneret altercationi exacerbationique circa materiam hanc a saeculo grassantibus.

Fideles graeci ritus labii hungarici, quorum copia – fines intelligendo integrae Hungariae – trecenta fere attingit millia, [*fol. 633v.*] quorumque in hodierna, flebiliter angusta reddite patria centum et sexaginta remanserunt millia, inter dioeceses alienae linguae, ruthenae nempe et rumenae, vivebant distributi. Summo afflicti dolore carebant proprio episcopo linguaque propria altaristica, qua mediante effunderent preces ad Altissimum.

Attamen, etsi omnibus fortunae talis propositi, non ignorabant fideles hi ritus orientalis proprium, ius nempe quo rutheni rumenique patriae huius utuntur eiusdemque iuris avidi in plurimis locis, compages vetiti transgrediendo, lingua propria hungarica in altaris servitio, ante centum iam annos uti coeperunt.

Abusum sic, via facti, exortum praesules coaevi, malum hinc timentes maius exoriturum, pati cogebantur: imo lapsu temporis, ne ad detrimentum fidei falsum quid in versiones librorum ecclesiasticorum irrepere possit, commissionem ante 45 annos e viris sat versatis pro revidendis versionibus emiserunt librosque sic emendatos approbatione munitos typo excudi divulgarique siverunt.

Post res taliter ante gestas sequitur creatio canonisatioque dioecesis Hajdudorogensis anno 1912. Cum laetitia gratiarumque actione receperunt fideles cum sacerdotibus actum hoc benignitatis Dispensatoris gratiarum Summi Pontificis.

Respirium, vi Bullae canonisationis pro lingua graeca addiscenda concessum, mox ad interpositam meam petitionem prolongatum dormitare sivit quaestionem linguae liturgicae. Mihi soli curaro attulit assiduam noctosque insomnes, qui responsum dare obligor servitutis non solum summo iudici in hac terra sed Eo quoque coelesti, qui omnes nos iudicabit.

Evanescente respirio modo memorato deliberandum erat: consultum-ne sit exsequi, in sensu litterali, praeceptum linguam respiciens graecam? – Consultum-ne sit post bellum quinquenne, intra revolutiones animorumque motum horrendissimum?

Attemen proposui principialiter saltem adimplere praeceptum de quo agitur. Modum quaesivi, quo ex una parte, intra limites possibilitatis, satisfiat postulato Sanctae Sedis ex altera vero motus animorum fidelium ab irritamento pernicioso intactus [*fol. 634r.*] maneat. Ut finem hunc assequar in locum librorum hungarico idiomate editorum missalium novos imprimi curavi cum textu graeco in Canone sive in parte maximi momenti, quae immolationis mysterio strictissimo sensu nuncupatur. Parti huic missae orientalium in systemate dialogico compositae minime inmiscentur fideles participatione et responsionibus: persolvi ergo potest lingua graeca, quin aversio ex usu lingua huius exoriatur.

Modus hic exclusive aptus accomodatusque videtur, quo delicatissima quaestio linguae liturgicae, salvo praecepto Sacrae Sedis in fundamento, parte nempe strictissime essentiali, dirimatur: quin fideles adhaerentes iuribus orientalium usuique centennario in exacerbationem schismaque compellantur.

Quod iam linguam attinet ruthenam, de huiusmodi resolutione neque mentio fieri potest.

Ritus graeci fideles, labii hungarici, nullam cum ruthenis quoad linguam communitatem fovent: Communitatis nempe liturgialis vincula, quibus isti cum his, vi coacti, olim constricti erant, sicuti e superius dictis patet, ante plura iam decennia discissa sunt. Utraque pars propriam sequebatur sequiturque viam. E senioribus sacerdotum meorum nonnulli, e supioribus Hungariae regionibus orti, loquuntur adhuc ruthenice; iunioribus tamen lingua ruthenica omnino ignota est. Imo lingua haec neque amplius addisci potest: quum scholae gymnasiales, in quibus lingua ruthenica iuvenibus graeci ritus ex cathedris tradebatur, sub imperio de praesenti nationis Bohemiae sollicitantur.

In recessu alioquin consilii huius, quod consequi nullo potest modo, idea latitat panslavismi. Solum student ideae huius protectores praeparare dilatandi causa imperii slavi-

cae nationis: similiter genti rumenae, quae occasione divisionis nuperrime peractae patriae nostrae ius formavit in unamquamque communitatem, ubi aliquando lingua viguit in altari rumenica.

In processu colloquii, quod cum praeside gubernii Hungariae pluribusque ministris regiminis supra consilium introducendae linguae ruthenicae continuavi, concorditer summa consternatio damna- [*fol. 634v.*] tioque eminuit. Mutationem huiusmodi ita ubique locorum intuentur ac si Curia Romana auxilio hostibus et spoliatoribus nostris esse cuperet in ulteriori imminuatione regni Hungariae.

Pro complexione habeo honorem Excellentiae Tuae in animadversionem benevolaeque protectioni sequentia commendare:

1. In vicinia Hungariae apud ruthenos, rumenos et servianos schisma saevit horribile: imo in Bohemia impietas absoluta

2. Intra fines nostros de die in diem manifeste corroborantur asseclae protestantium.

3. Fidelium meorum pietas adhaesioque, qua Sanctam amplectuntur Sedem, fide est dignissima.

4. Animi aequitas talium fidelium conturbare tantum cum detrimento Ecclesiae periculo nempe schismatis et haeresis potest.

5. Pro lingua ruthenica intra fines dioecesis Hajdudorogensis nullus datur basis. Huius linguae introductio in officium liturgiale hic ex toto impossibilis est.

6. E lingua proveniens ab Eminentissimis quoque Cardinalibus probe agnita difficultas rectius impossibilitas facile eliminari potest. Restringatur lingua graeca ad Canonem solum Missae: ne nimium postulatum a Sancta Matre Ecclesia filios depellat fidelissimos.

De caeteris in eximio venerationis meae cultu permaneo

In Nyiregyhaza, die 23-a Aprilis a.D. 1922.

Excellentiae Tuae

addictissimus servus et frater in Xto:

Stephanus Miklósy

episcopus Hajdudorogensis ritus Catholicorum.

MOLNÁR ANTAL

A SZENTSZÉK, A MAGYAR JEZSUITÁK ÉS EGY TÖRÖKORSZÁGI TUDOMÁNYOS INTÉZET ALAPÍTÁSÁNAK TERVE (1930–1934)

A szentszéki levéltárak XI. Pius (1922–1939) korára vonatkozó dokumentumainak a tudományos kutatás számára történt megnyitása (2006) nagyon jelentős mértékben kitágította a 20. századdal foglalkozó egyháztörténeti kutatások lehetőségeit.[1] Az elmúlt évek munkájának jelentős eredményeit több nemzetközi konferencia foglalta össze,[2] és megindultak az egyes nemzetekre vonatkozó szisztematikus forrásfeltárások is. A szentszéki diplomácia és az egyes államok, nemzeti egyházak közötti kapcsolatok történetét bemutató tanulmányok és monográfiák általában igyekeztek a hozzáférhető diplomáciai források teljességét hasznosítani,[3] míg a forráspublikációk általában egy-egy levéltár meghatározott fondjainak többé-kevésbé válogatott dokumentumait tették közzé.[4] 2010 után a magyar történészek is hozzáláttak a forrásanyag felméréséhez, megszülettek az első részlettanulmányok, és – miként azt a jelenlegi konferencia is jelzi – megindult a közös gondolkodás egy átfogóbb forrásfeltáró és feldolgozó munka megindítására.[5] Az

1 *Sergio Pagano*: Le nuove fonti archivistiche sul pontificato di Pio XI. In: La sollecitudine ecclesiale di Pio XI. Alla luce delle nuove fonti archivistiche. Atti del Convegno Internazionale di Studio, Città del Vaticano, 26–28 febbraio 2009. A cura di Cosimo Semeraro. Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, 2010. (Pontificio Comitato di Scienze Storiche. Atti e Documenti 31.) 35–43. A nyitásról szóló első magyar híradás: *Fejérdy András*: A Vatikáni Titkos Levéltár legutóbb megnyílt iratanyagáról. A vatikáni levéltár megnyitása(i). Levéltári Szemle 57(2007/3) 42–48.

2 Csak két, átfogó tematikai igénnyel rendezett konferenciát idézek: La sollecitudine ecclesiale di Pio XI i. m.; Le gouvernement pontifical sous Pie XI. Pratiques romaines et gestion de l'universel. Études réunies par Laura Pettinaroli. École Française de Rome, Roma, 2013. (Collection de l'École Française de Rome 467.).

3 Ismét csak egyetlen példát idézek: *Massimiliano Valente*: Diplomazia Pontificia e Regno dei Serbi, Croati e Sloveni (1918–1929). Filozofski fakultet–Odsjek za povijest, Split, 2012.

4 *Emília Hrabovec*: Slovensko i Svätá stolica 1918–1927 vo svetle vatikánskych prameňov. Univerzita Komenského v Bratislave. Bratislava. 2012.: *Rinaldo Marmara*: Vatikan Gizli Arşiv Belgeleri Işığında. Türkiye ile Vatikan Diplomatik İlişkilere Doğru. Secondo documenti dell'Archivio Segreto Vaticano. Verso le Relazioni Diplomatiche tra la Santa Sede e la Turchia. Bahçeşehir Üniversitesi İstanbul, 2012.; Lituania in documentis Archivi Congregationis Pro Negotiis Ecclesiasticis Extraordinariis (1919–1938). Lietuva Bažnyčios Nepaprastųjų Reikalų Kongregacijos Archyvo dokumentuose (1919–1938). Ed. Rita Tolomeo–Silvia Camilli Giammei. Academia Lituana Catholica Scientiarum, Vilnius, 2014. (Fontes Historiae Lituaniae 12.). A nemzeti keretek között folyó forráskiadás válogatási kritériumaira lásd pl.: *Emília Hrabovec*: Santa Sede e Slovacchia. Problemi e prospettive di un progetto editoriale. In: Le gouvernement pontifical i. m. 77–89., különösen 80–81.

5 Erre a jelen konferencia előadásain kívül lásd az Erdő Péter bíboros hatvanadik születésnapjára megjelent kötet tanulmányait: Magyarország és a Római Szentszék. (Források és távlatok). Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére. Szerk. Tusor Péter. Gondolat, Bp.–Róma, 2012. (Collectanea Vaticana Hungariae. Classis I. Vol. 8.), különösen: *Tusor Péter–Tóth Krisztina*: Az újonnan megnyitott vatikáni fondok és a magyar

elmúlt esztendők termését kézbe véve azonban rögtön szembetűnik az a jelentős módszertani bizonytalanság, amely a 20. századi szentszéki diplomácia dokumentumainak kiadását jellemzi. A kora újkori nunciatúrai források kiadási elveiről és gyakorlatáról ugyanis a Vatikáni Levéltár megnyitása (1881) óta vitatkoznak a történészek, és rendkívül alapos, nemzetközi keretek között folyó filológiai és módszertani tisztázó munka után kristályosodtak ki a ma is érvényben levő válogatási és közlési szabályok.[6] Ezzel szemben az erősen nemzeti keretek között dolgozó jelenkoros kutatók úttörő munkát végezve, előmunkálatok nélkül látnak hozzá a sokszor hatalmas terjedelmű forrásanyag válogatásához, feldolgozásához és kiadásához.

Jelen tanulmány azon túl, hogy a nemzetközi történettudomány számára egy eddig ismeretlen vállalkozás bemutatásával új adatokat és szempontokat kíván nyújtani a misszió és a tudomány, jelesül az orientalisztika kapcsolódási pontjainak és határterületeinek vizsgálatához, a Szentszék és a nemzeti egyházak közötti kapcsolatrendszer (a nemzeti historiográfiákban szokásosnál) komplexebb kutatásának fontosságára is szeretné felhívni a figyelmet. Mindenekelőtt bármely konkrét egyháztörténeti probléma megértéséhez szükséges az adott korszak azon társadalmi–politikai–kulturális dimenzióinak tudatosítása, amelyek a vizsgált eseménysor alakulását befolyásolták. Jelen esetben a törökországi politikai–társadalmi változások és azok nyugat-európai percepciója, a török–magyar diplomáciai kapcsolatok, illetve a magyar középosztály erőteljes török-szimpátiája döntő módon formálta az isztambuli és budapesti kezdeményezéseket és az ezekre adott római válaszokat. A történeti kutatásnak tehát számos tényezőt: a török és a magyar politika, a szentszéki diplomácia, az európai missziológia, valamint a római és budapesti jezsuita rendi stratégia kontextusát kell együttesen vizsgálnia.

A magyar jezsuiták ankarai tudományos intézet-alapítási terveiket részben a szentszéki diplomácia, jelesül az isztambuli apostoli delegátus és a Pápai Államtitkárság segítségével kívánták megvalósítani, így az ezekkel kapcsolatos levelek és beadványok, illetve a szentszéki döntéshozatalra vonatkozó dokumentumok ma a Vatikáni Titkos Levéltárban őrzött Törökországi Apostoli Delegáció archívumában,[7] illetve a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja jogutódjának, a Pápai Államtitkárság Második Szekciójának Történeti Levéltárában találhatóak.[8] A két levéltárban őrzött, egymást szervesen kiegészítő dokumentáció áttekintése ebben az esetben is bizonyítja: a Pápai Államtitkárság és a nunciatúrák levéltárait csakis közösen van értelme feldolgozni. A téma jellegéből adódóan a dokumentumok egy része ma a Keleti Kongregáció levéltárában található, hiszen a Pápai Államtitkárság ennek a szentszéki dikasztériumnak továbbította a tervezetet véleményezésre.[9] Végül a források legjelentősebb részét magának a vállalkozásban érintett szerzetesrendnek, a jezsuitáknak a római archívumában őrzik.[10] A forrásanyagban többször előbukkan a Propaganda Fide Kongregáció esetleges bevonásának terve, a kongregáció gyakorlatilag hiánytalanul fennmaradt levéltárában azonban nem találtam nyomát a magyar jezsuiták törökországi vállalkozásának.[11]

történetkutatás. Uo. 203–252. Az elmúlt évek (többek között erre a korszakra vonatkozó) magyar kutatómunkájára a Vatikáni Titkos Levéltárban lásd: *Antal Molnár*: Le ricerche ungheresi nell'Archivio Segreto Vaticano (1980–2010). In: Religiosa archivorum custodia. IV Centenario della Fondazione dell'Archivio Segreto Vaticano. Atti del Convegno di Studi, Città del Vaticano, 17–18 aprile 2012. Archivio Segreto Vaticano. Città del Vaticano. 2015. (Collectaea Archivi Vaticani 98.) 685–698. A magyar kutatások lehetőségeire az Államtitkárság Államközi Kapcsolatok Szekciójának Történeti Levéltárában lásd a levéltár igazgatójának fontos írását: *Johan Ickx*: A Szentszék külügyi történeti levéltára, különös tekintettel Magyarországra. Levéltári Szemle 65. (2015) 2. sz. 5–25.

6 Az igen kiterjedt nunciatúra-történeti kutatásokról jó áttekintő tanulmányok és bibliográfia: Kurie und Politik. Stand und Perspektiven der Nuntiaturberichtsforschung. Hrsg. Alexander Koller. Niemeyer, Tübingen, 1998. (Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom 87.).

7 Archivio Segreto Vaticano (Vatikánváros; =ASV), Archivio della Delegazione Apostolica in Turchia (= Arch. Deleg. Turchia), b. 130. fasc. 765. nr. 2. Néhány adat található még: b. 133. fasc. 788.; b. 136. fasc. 832.

8 Archivio Storico della Sezione per i Rapporti con gli Stati della Segreteria di Stato (Vatikánváros; = S.RR.SS.), Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari (= AA.EE.SS.), Turchia, pos. 91–92. fasc. 91.

TÖRÖKORSZÁGI JEZSUITA MISSZIÓK A 20. SZÁZAD ELEJÉN

Az isztambuli és tágabban a törökországi jezsuita jelenlét évszázados múltra tekint vissza, ugyanakkor kétségtelen, hogy a rend egyik kevésbé sikeres, igazából nem fejlődőképes vállalkozásának bizonyult.[12] A 16. század végi próbálkozások után a jezsuiták 1609-ben telepedtek meg az oszmán főváros galatai negyedének Saint Benoît-kolostorában, kollégiumuk a francia portai követek támogatásával az Oszmán Birodalom ázsiai részében működő jezsuita missziók központja lett. A Jézus Társasága feloszlatása (1773) után a rendházat és az iskolát a francia lazaristák vették át.[13] A rend visszaállítása (1814) után a jezsuiták 1864-ben tértek vissza az oszmán fővárosba: ezúttal a Garibaldi által 1860-ban száműzött szicíliai rendtartomány alapított a Propaganda Fide Kongregáció ösztönzésére kollégiumot és iskolát Isztambulban Santa Pulcheria néven. Kezdetben egy örményektől bérelt ingatlanban működtek, majd 1890-re felépítették az új kollégiumot, amelyet azonban 1893-ban a rendfőnök utasítására átadtak a lyoni provincia misszionáriusainak, ők viszont négy évvel később eladták a francia lazaristáknak, akik a Saint Benoît-iskolakomplexum egyik részét költöztették az épületbe.[14]

A lyoni rendtartomány 1844 óta volt jelen a Közel-Keleten, a levantei missziós vállalkozás a lyoni provincia (sőt a helyi katolikus társadalom) identitásának egyik meg-

9 Archivio Storico della Sacra Congregazione per le Chiese Orientali (Róma; = ACO), Prot. 358/31. Oriente–Varie.

10 Archivum Romanum Societatis Iesu (Róma; = ARSI), Provincia Hungariae (= Hung.), Epistolae Praepositi Generalis (= Epp. Gen.) vol. 2.; Hung. b. 1003 (1925–1930), b. 1004 (1931–1934), Epistolae Praepositi Provincialis (= Epp. Prov.), Epistolae Singulorum (= Epp. Sing.). Nyilvánvalóan izgalmas kiegészítést jelenthetne a Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya és a törökországi jezsuita misszió levéltárainak dokumentációja is. A magyar jezsuita rendtartomány levéltárát 1950-ben, a szerzetesrendek működési engedélyének megvonása után az állami szervek a rend Mária utcai központjából elszállították, és minden bizonnyal megsemmisítették – legalábbis ez az anyag azóta is lappang. A törökországi magyar misszionáriusok iratai után folytatott kutatásom mind ez ideig eredménytelennek bizonyult.

11 Archivio Storico della Sacra Congregazione per l'Evangelizzazione dei Popoli o de „Propaganda Fide", Indici Generali vol. 34 I–III., 35 I–III.

12 A jezsuiták törökországi tevékenységének rövid összefoglalása: *C.[armelo] Capizzi–H.[enri] Jalabert*: Turquía. In: Diccionario histórico de la Compañía de Jesús biográfico-temático IV. Dir. Charles E. O'Neill–Joaquín M.ª Domínguez. Institutum Historicum–Universidad Pontificia Comillas, Roma–Madrid, 2001. 3849–3852.

13 *Georg Hoffmann*: Mitteilungen über ein ehemaliges Jesuitenarchiv in Stambul. Archivum Historicum Societatis Iesu 6. (1936) 97–100.; *Carmelo Capizzi*: I gesuiti a Istambul. Ricordi del passato e problemi del presente. Ai nostri amici 49. (1978) 112–117.

14 *A.[ntonio] Leanza*: I Gesuiti in Sicilia nel secolo XIX. Disegno Storico commemorativo del I. anno centenario della Compagnia di Gesù reintegrata. F. Lugaro, Palermo, 1914. 214–228.

határozó eleme lett. A misszió és a francia patriotizmus olyan szorosan összefonódtak a keleti missziókban, hogy az anyaországban élesen szembenálló antiklerikális állami adminisztráció és a katolikus egyház Szíriában és Libanonban szorosan együttműködtek, ennek leglátványosabb eredménye a Saint Joseph Egyetem alapítása Bejrútban (1875, 1881). A francia közel-keleti missziók egyik legfontosabb felismerése, hogy a muszlim többségű területeken a katolikus jelenlétet leginkább kulturális, oktatási és tudományos tevékenységgel lehet biztosítani, amely egy hosszabb távú, nyugati (és ezzel összefüggésben keresztény-katolikus) orientáció térnyeréséhez és egy új, keresztény szellemiségű elit kineveléséhez vezethet. Ezeket az elképzeléseket a missziókat a nacionalista és kolonizációs burokból kiszabadítani kívánó Szentszék is támogatta.[15] A lyoni páterek 1881-ben jelentek meg Isztambulban, kis rezidenciájukat az újonnan alapított anatóliai örmény missziójuk központjának szánták.[16] A francia misszió az I. világháború idején is zavartalanul működött, 1921-ben pedig beköltözött Ayas pasa egykori házába, amely 6-8 rendtaggal elsősorban lelkigyakorlatos házként működött a II. világháború végéig. Ezt követően a rendtagok száma folyamatosan csökkent, az 1970-es évek végén az utolsó páter, P. Gaston Pasty egyedül élt a házban. A jezsuita jelenlét 1982-ben ért véget a török fővárosban.[17]

A muszlimok közötti apostolkodás intellektuális modellje különösen is hangsúlyossá vált Törökországban a köztársaság kikiáltását (1923) követő erőltetett laicizáció idején. Egyrészt az erőteljesen nacionalista politika és törvényhozás kezdettől fogva veszélyeztette a missziós munka legfontosabb intézményeit, az iskolákat,[18] másrészt viszont a kemalista fordulat nyugati (tehát voltaképpen keresztény gyökerű) jellegére, a valláselleneség elsősorban az iszlám ellen irányuló élére és az iszlámtól elforduló török értelmiség világnézeti útkeresésére hivatkozva a törökországi missziókban dolgozó (főleg francia) papok óvatos reményeket fogalmaztak meg egy, az értelmiségi elitre épülő krisztianizáció lehetőségéről.[19] Ez az iszlám országok és különösen Törökország felé megnyilvánuló érdeklődés a legmagasabb egyházi köröket is megérintette: maga XI. Pius pápa és Włodzimierz Ledóchowski jezsuita rendfőnök is kiemelten fontosnak tartották a muszlimok közötti missziós munkát. Az új típusú katolikus jelenlétnek az 1930-as évek elejétől kezdve megfogalmazódó kritériumai már jelentősen különböztek a korábbi missziós elvektől, mindenekelőtt a közvetlen hittérítésről lemondva az intellektuális kapcsolatokból kiinduló lassú közeledésre helyezték a hangsúlyt. Az új elgondolások mentén megfogalmazódó közel-keleti missziós útkeresés legfontosabb képviselője

15 *Claude Prudhomme–Oissila Saaïdia*: Jésuites lyonnais au Proche-Orient: la rencontre du monde arabo–musulman (1843–2002). In: Les jésuites à Lyon. XVe–XXe siècle. Sous la dir. de Étienne Fouilloux–Bernard Hours. ENS. Lyon, 2005. 205–230., 206–215.: *Yannick Essertel*: L'aventure missionnaire lyonnaise 1815–1962. De Pauline Jaricot à Jules Monchanin. Cerf. Paris. 2001. 296–307.

16 *Philippe Luisier*: Présence des jésuites en Turquie au XIXe et au XXe siècle. Mélanges de l'École Française de Rome. Moyen Age 110. (1998) 783–794.

17 *C. Capizzi*: I gesuiti i. m. 112.; *C. Capizzi–H. Jalabert*: Turquía i. m. 3851.

18 Erre hívta fel a figyelmet közvetlenül a törökországi változások után tartott missziós konferenciáján *M. Cazot* lazarista atya: Ce que nous faisons en Turquie. In: L'apostolat missionnaire de la France. Conférences données à l'Institut Catholiques de Paris. (1re série: 1923–1924). Paris, 1924. 23–52., 46–51.

19 Nagyon jellemző ezeknek az éveknek a törökországi missziós útkeresésére *P. Laugé* asszumpcionista szerzetes 1927-ben a louvain-i missziós héten tartott előadása: Le mouvement intellectuel dans la Turquie Kémaliste. In: Lés Elites en pays de Mission. Compte rendu de la cinquième Semaine de Missiologie de Louvain (1927). Le Museum Lessianum, Louvain, 1927. (Semaine de Missiologie no 3.) 213–225., 222–225.

Christophe de Bonneville, a bejrúti egyetemi rektora (1927–1930) és lyoni jezsuita tartományfőnök (1930–1936) volt. A lyoni jezsuiták 1928-ban átvették az *En terre d'Islam* című folyóiratot, 1931-ben a fourvière-i teológiai főiskolájukon iszlamológiai akadémiát alapítottak, majd az 1930-as évek második felében Ledóchowski rendfőnök megbízásából Bonneville hozzálátott egy iszlám misszió *(missio islamica)* alapításának előkészítéséhez, amely szakítva a korábbi hagyományokkal, a vallásközi kapcsolatok és a kölcsönös tudományos megismerés elmélyítésétől remélt a korábbinál tartósabb eredményeket. Az új típusú misszionáriusok első generációját Bonneville jezsuita orientalista és iszlamológus tudósokként képzelte el.[20] Ilyen szellemi és spirituális miliőben indult meg a magyar jezsuiták törökországi missziója 1930-ban és születtek meg az ankarai tudományos intézet alapítására vonatkozó tervek.[21]

A MAGYAR JEZSUITÁK TÖRÖKORSZÁGI MISSZIÓJÁNAK KEZDETEI

A magyar jezsuita rendtartomány százesztendős történetének szerves részét képezik a rendtagok külhonban vállalt missziói. Az osztrák, majd osztrák-magyar rendtartomány Afrikába és Ausztráliába küldött hithirdetőket,[22] az 1909-ben önállósuló magyar provincia pedig Kínában és Törökországban alapított missziót. Az 1922-ben megindított kínai misszió a maga nemében sikertörténetnek számított, emléke sokáig élénken élt nemcsak a magyar jezsuiták, hanem az aktív missziós propagandának köszönhetően a széles katolikus közvélemény körében is.[23] A török vállalkozás sorsa egészen másképpen alakult.[24] A biztató kezdetek ellenére hamarosan kiderült, hogy a misszió működéséhez nem állnak rendelkezésre a szükséges külső és belső feltételek, ezzel párhuzamosan a Szentszék és a római rendi vezetés kezdeti lelkesedése és támogatása is alábbhagyott. A misszió a török hatóságoknak a keresztényekkel, és különösen a külföldi katolikus papokkal szembeni bizalmatlan és sokszor kifejezetten ellenséges magatartása miatt csendben, szinte titokban működött, munkájáról még a rendtársak is alig-alig tudtak valamit, a magyarországi katolikus közvélemény előtt pedig a misszió léte sem volt igazán ismert.[25]

Bár mint láttuk, az 1930-as évek elején a keresztény tudományos-kulturális jelenlét gondolata a Közel-Keleten nagyon aktuális volt, a magyar jezsuita misszió születését voltaképpen a véletlennek, nem pedig tudatos tervezésnek köszönhette. A misszió tulajdonképpeni alapítóját, a budapesti jezsuita rendházban dolgozó Vendel Jánost elől-

20 *C. Prudhomme–O. Saaïdia*: Jésuites lyonnais i. m. 215–225.

21 XI. Piusnak a tudományos megismerésre, koordinációra és módszeres adaptációra épülő missziós stratégiájára lásd: *Laurick Zerbini*: L'exposition Vaticane de 1925. L'affirmation de la politique missionnaire de Pie XI. In: Le gouvernement pontifical i. m. 649–671., különösen 669–670.

22 *Petruch Antal*: Száz év a magyar jezsuiták múltjából. A magyar jezsuiták a közös rendtartományban II. Korda, Kecskemét, 1992. (Anima Una könyvek 5.) 221–265.

23 A kínai misszió történetére lásd *Vámos Péter* monográfiáját: Magyar jezsuita misszió Kínában. Akadémiai, Bp., 2003. (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 26.).

24 A török misszió történetének jezsuita forrásokra támaszkodó bemutatása: *Molnár Antal*: Magyar jezsuita misszió Törökországban. In: Múlt és jövő. A magyar jezsuiták száz éve (1909–2009) és ami abból következik. Jubileumi konferencia, Budapest, 2009. október 16–17. Szerk. Molnár Antal–Szilágyi Csaba. METEM, Bp., 2010. (METEM Könyvek 73.) 134–149.

25 Többek között nem említi a rendtartomány történetét feldolgozó összeállítás sem: *Petruch Antal*: Száz év a magyar jezsuiták múltjából II. Az önálló magyar rendtartomány (1909–1950). Korda, Kecskemét, 1994. (Anima Una könyvek 6.).

járói középiskolai tanárnak szánták, ezért 1928-ban beiratkozott a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem latin-történelem szakára, emellett látogatta a török szak óráit, és szabad idejében eljárt a Turáni Társaság üléseire is. Itt hasznos kapcsolatokat szerzett, hiszen az I. világháború után, a Trianoni Békeszerződésben megcsonkított Magyarországon a turáni eszmekörnek, amely a magyarság keleti rokonságát és orientációját hangsúlyozta, jelentős támogatottsága volt.[26] Páter Vendel a budapesti egyetem turkológus professzora, Németh Gyula ajánlásával, a Turáni Társaság ösztöndíjával indult Isztambulba tanulni és kutatni 1930. január 6-án. A tanulmányút ötletét tartományfőnöke, Bíró Ferenc is támogatta, hiszen ezek az elképzelések jól illettek a rend tudományos és felsőoktatási vonalon történő megerősítését célzó terveibe.[27] Vendel a francia jezsuiták rendházában kapott szállást, beiratkozott az egyetemre, ahol tanára Mehmet Fuat Köprülü, a későbbi demokrata párti politikus és külügyminiszter lett.[28] Tanulmányai mellett kezdettől fogva végzett lelkipásztori munkát a magyarok között. Az ekkoriban induló nagyszabású építkezések számos külföldi munkást vonzottak Törökországba, Vendel becslése szerint ezekben az években kb. 15.000 magyar, főleg szakmunkás és kisebb számban mérnök dolgozott Törökországban. Az ő ellátásuk a magyar páter feladata lett, isztambuli munkája és tanulmányai mellett kéthavonta átjárt Ankarába is.[29]

A nagy léptékben gondolkodó jezsuita számára a sokirányú munka néhány hónapon belül jelentős kapcsolati tőkét és újabb távlatokat eredményezett. Az egyetemen kapcsolatba került az isztambuli szellemi elit és ezzel szoros összefüggésben a politikai élet képviselőivel, ankarai utazásai alkalmával pedig megismerkedett a magyar követség tagjaival, elsősorban Tahy László követtel, illetve az ankarai néprajzi múzeumot szervező Mészáros Gyula turkológussal, aki Kemál Atatürkkel is jó kapcsolatokat ápolt.[30] A velük való tárgyalásokból körvonalazódott először egy ankarai magyar jezsuita misszió, majd pedig egy tudományos intézet alapításának terve. Ugyanakkor a páter terveiről hónapokig nem tájékoztatta rendi elöljáróit, hanem részben magyarországi politikai kapcsolatait mozgósította, részben pedig az isztambuli apostoli delegátuson keresztül, a Pápai Államtitkárság révén kívánta elképzeléseit megvalósítani.

A törökországi tervekről Habsburg József Ferenc főherceg 1930. május 25-én kelt német nyelvű levelében értesítette Eugenio Pacelli bíboros államtitkárt, ez a dokumen-

26 *Farkas Ildikó*: A turánizmus. Magyar Tudomány 38. (1993) 860–868., 864–865.; *Szendrei László*: A turanizmus. Definíciók és értelmezések 1910-től a II. világháborúig. Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő, 2010. 15–42.

27 Bíró Ferenc tartományfőnök (1927–1935) a magyar jezsuita rendtartomány két világháború közötti történetének minden szempontból legkiválóbb elöljárója volt. Jellemzésére lásd: *Molnár Antal*: Az engedelmes lázadó. (Bangha Béla és a jezsuita rendi vezetés). In: *Molnár Antal–Szabó Ferenc*: Bangha Béla SJ emlékezete. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya, Bp. 2010. 93–95.

28 Doktori disszertációjával azonban a kutatást nehezítő körülmények és betegsége miatt nem haladt előre. Vendel János SJ–Németh Gyula, Isztambul, [1932.] február 4. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Fond 121/679.

29 Az itt elmondottak elsődleges forrása Vendel egy kései beszámolója és nekrológja: *Vendel János*: Törökországi munkáink. Anima Una 37. szám (1967) 19–21.; P. Vendel János S.J. 1894–1971. Anima Una 42. szám (1972. június); Magyar jezsuiták vallomásai IV. Szerk. Szabó Ferenc S.J. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya, Bp. 2008. (Anima Una könyvek 15.) 490–495. A korabeli Törökország politikai és társadalmi viszonyaira magyar nyelven jó tájékoztatást nyújt: *Flesch István*: Atatürk és kora. Musztafa Kemál Atatürk függetlenségi háborúja és kormányzása. Corvina, Bp. 2004. 289–378.; *Uő*: A Török Köztársaság története. Corvina, Bp. 2007. (Tudástár) 24–47.

30 Erről Bíró Ferenc tartományfőnök számolt be Włodzimierz Ledóchowski rendfőnöknek 1930. október 10-én kelt levelében. ARSI Hung. 1003. Epp. Prov.

tum a magyar jezsuiták török missziójának első nyoma a szentszéki levéltárakban. A főherceg a Turáni Társaság fővédnöke volt, és ebben a minőségében ismerte meg Vendelt, a társaság lelkes tagját, levele teljes egészében a magyar páter elképzeléseit közvetítette a Vatikán felé. József Ferenc egy ankarai jezsuita plébánia és kápolna alapítására tett javaslatot, amely ellátná a török fővárosban és környékén élő mintegy 1000-1100 magyart. Ezzel részben megakadályoznák a protestáns térítés veszélyét, részben pedig megteremtenék a lehetőséget egy nagyobb léptékű misszió megalapítására, hiszen a magyarok és a törökök között jelentős volt a kulturális és politikai rokonszenv. A misszió a magyar követség telkén, a francia kápolnától 4 km távolságban létesülne, és távlatilag a Szentszék törökországi pozícióit erősítené. Ezért is nagyon fontos lenne, hogy a kínai misszionáriusok egy részét Törökországba irányítsák át. A főherceg a magyar rendtartomány nevében legalább három szerzetest ígért a vállalkozás számára.[31]

A beadvánnyal kapcsolatban Pacelli államtitkár azonnal tájékoztatást kért Angelo Rottától, aki 1930-ban cserélte fel az isztambuli apostoli delegációt a budapesti apostoli nunciatúrával, ilyen értelemben tehát kétszeresen is illetékes volt a javaslat véleményezésére.[32] Giuseppe Pizzardo érsek, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának titkára pedig Carlo Margotti apostoli delegátushoz fordult további információkért a magyar kápolna felállításának lehetőségéről.[33] Rotta nagy vonalakban egyetértett a javaslattal, hiszen a francia követségi káplán nyelvtudás hiányában a magyarokkal nem tudott foglalkozni, így az elsősorban munkásokból álló népes magyar kolónia gyakorlatilag lelkipásztori ellátás nélkül élt, és leginkább a szovjet követség által terjesztett kommunista propaganda veszélyeztette őket. A törökök a magyarokat, a vélt fajrokonság okán és a kolonialista törekvések hiánya miatt, ha nem is kifejezett rokonszenvvel, de legalább kevesebb ellenszenvvel kezelték. A budapesti nuncius az erősen vallásellenes török politikai légkör miatt nem tartotta indokoltnak a kínai misszionáriusok Törökországba irányítását, viszont a követségi kápolna felállítását a diplomáciai védelem miatt támogatta, ebben az irányban gondolkodtak a franciák mellett az olaszok is. A kifejezetten nemzeti plébániák kialakítását ellenezte, és a világi papok helyett az isztambuli bázissal rendelkező szerzeteseket (magyarok esetében a jezsuitákat) javasolta az ankarai lelkipásztori munkára.[34] Margotti elődjéhez hasonlóan támogatta a tervet, hiszen a kb. 350-400 ankarai magyarral csak a néha Ankarába látogató Vendel foglalkozott. A július 5-i audien-

31 S.RR.SS., AA.EE.SS., Turchia, pos. 91–92. fasc. 91. ff. 61–62. József Ferenc főherceg–Eugenio Pacelli bíboros államtitkár, Budapest, 1930. május 25. (1. sz. dokumentum).

32 Rövid életrajza: I «fogli di udienza» del Cardinale Eugenio Pacelli segretario di stato I. (1930). A cura di Sergio Pagano–Marcel Chapin–Giovanni Coco. Archivio Segreto Vaticano, Città del Vaticano, 2010. (Collectanea Archivi Vaticani 72.) 479. Magyarországi tevékenységére lásd: *Beke Margit*: Angelo Rotta apostoli nuncius 1930–1945. (Hazai források alapján). Magyar Egyháztörténeti Évkönyv 1. (1994) 165–174.: *Matteo Luigi Napolitano*: Budapest Igazai. A Soá és a vatikáni diplomaták. Szent István Társulat, Bp. 2014.

33 ASV Arch. Deleg. Turchia, b. 130. fasc. 765/2. f. 15. Giuseppe Pizzardo érsek–Carlo Margotti apostoli delegátus, Vatikán, 1930. június 30. Fogalmazványa: S.RR.SS., AA.EE.SS., Turchia, pos. 91–92. fasc. 91. f. 70.

34 S.RR.SS., AA.EE.SS., Turchia, pos. 91–92. fasc. 91. ff. 66–68. Angelo Rotta–Pacelli, Budapest, 1930. június 13. Másolata: ASV Arch. Deleg. Turchia, b. 130. fasc. 765/2. ff. 17–21. (2. sz. dokumentum). Rotta első látogatása után szinte menekült Ankarából, olyannyira nyomasztónak érezte az épülő főváros provinciális nyomorúságát: „Non faccia meraviglia questa fretta di lasciare Angora: chi ci vive accampato in uno dei famosi alberghi non può che sospirare il momento di abbandonarla, appena sia possibile; non vi è nessuno che vi si fermi un minuto di più dello stretto necessario." Rotta–Pietro Gasparri bíboros államtitkár, Konstantinápoly, 1926. február 15. *R. Marmara*: Vatikan Gizli Arşiv i. m. 162.

cián a pápának is beszámolt a kezdeményezésről. A pápa szándékát követve a magyar kápolnát területileg is elkülönített kváziplébániaként javasolta felállítani,[35] és a magyar jezsuitákra bízta volna a német kolónia gondozását is.[36] Pacelli Rotta és Margotti pozitív véleményére támaszkodva támogatta az ügyet, de jelezte: a Szentszék csak az anyagi források előteremtése után tud jogilag eljárni a kápolna joghatósága érdekében.[37]

Vendel a Habsburg-főhercegen és az apostoli delegátuson keresztül elindított akciójával voltaképpen megkerülte a szolgálati utat, ezért a rendi vezetés csak ősszel értesült az ankarai kápolna- és misszióalapítás előkészületeiről. A tervek azonban túlságosan nagyléptékűnek tűntek Bíró páter számára, ezért kezdetben nem reagált rájuk, és még kevésbé terjesztette fel azokat Włodzimierz Ledóchowski rendfőnöknek Rómába.[38] Vendel első budapesti és római tapogatózásai ebben az ügyben nem igazán hozták lázba az elöljárókat: a magyar kormány által tervezett ankarai kápolna és a hozzá kapcsolódó jezsuita állomás tervét jónak találták, de a távlati terveket még bizonytalannak és éretlennek minősítették.[39]

A TUDOMÁNYOS INTÉZETALAPÍTÁS TERVÉNEK MEGSZÜLETÉSE

Az ősz elején a misszióalapítás előkészítésébe bekapcsolódott Paul Mulla, XI. Pius pápa bizalmas tanácsadója keleti ügyekben. Paul Mehmed Ali Mulla-Zadé az iszlám-keresztény kapcsolatok 20. századi történetének egyik legizgalmasabb alakja volt.[40] Krétai török értelmiségi család sarja, aki aix-en-provençe-i tanulmányai során, Maurice Blondel francia filozófus hatására 1905-ben katolizált, a keresztségben a Paul nevet kapta. 1911-ben szentelték pappá, 1924-től a Pápai Keleti Intézet iszlamológia-professzora, XI. Pius pápa házi káplánja és tanácsadója lett. Orientalisták, elsősorban Louis Massignon meghitt barátja.[41] Szintén bizalmi kapcsolatban állt a Keleti Intézet rektorával, az

35 ASV Arch. Deleg. Turchia, busta 130. fasc. 765/2. f. 16v. Margotti feljegyzése az audienciáról.

36 S.RR.SS., AA.EE.SS., Turchia, Pos. 91–92. fasc. 91. f. 64. Margotti–Pizzardo, Róma, 1930. július 7. Fogalmazványa: ASV Arch. Deleg. Turchia, b. 130. fasc. 765/2. f. 22. A fogalmazványban 350, az elküldött levélben 400 ankarai magyarról írt.

37 S.RR.SS., AA.EE.SS., Turchia, pos. 91–92. fasc. 91. f. 65. Pacelli–József Ferenc főherceg, Vatikán, 1930. július 10. Sokatmondó a válaszlevél fogalmazványának javítása. Az első változatban a főhercegre hárítja az anyagi források előteremtését és jezsuiták meggyőzését: „Spero che V. A. potrà trovar modo di provvedere all'erezione della Cappella, e anche alle pratiche per ottenere l'adesione dei Padri della Compagnia di Gesù. In seguito la Santa Sede determinerà l'ambito della giurisdizione dei Padri stessi che saranno preposti al funzionamento della Cappella e all'assistenza religiosa degli Ungheresi." A végleges változatban ugyanakkor erről már csak általánosságban ír: „Ora occorrerebbe trovare i mezzi per l'erezione della Cappella, ed in seguito la S. Sede sarà ben lieta di provvedere nel senso indicato dal Delegato Apostolico."

38 ARSI Hung. 1003. Epp. Prov. Bíró Ferenc SJ magyar tartományfőnök–Włodzimierz Ledóchowski SJ rendfőnök, Budapest, 1930. október 10.

39 ARSI Hung. 1003. Epp. Prov. Bíró–Ledóchowski, Budapest, 1930. október 10.; ARSI Hung. Epp. Gen. vol. 2. p. 105. Ledóchowski–Bíró, 1930. október 29.

40 *Charles Molette*: „La vérité, où je la trouve": Mulla. Une conscience d'homme dans la lumière de Maurice Blondel. Téqui, Paris, 1988.; *Maurice Borrmans*: Mulla-Zadé et Abd-el-Jabil: Deux Frères en conversion du Coran à Jésus. Correspondances, 1927–1957. Cerf, Paris, 2009. (Intimité du christianisme.)

41 Életrajza: *Vincenzo Poggi S.J.*: Paul Ali Mehmet Mulla Zade. Islamologo di tre papi. *Maurice Borrmans M. Afr.*: Lettres de Mulla-Zadé à Louis Massignon. Préface et Introduction de Mgr Charles Molette. Pontificio Istituto Orientale, Roma, 2012. (Orientalia Christiana Analecta 292.) 17–109., 261–267. Könyvtárának török nyelvű kötetei 1960-ban a Vatikáni Apostoli Könyvtárba kerültek: *Delio V. Proverbio*: Primo elenco di libri turco-osmanlı appartenuti a Ali Mehmet Mulla-Zâde, *alias* Mgr. Paul Mulla (*1881–†1959). In: *Uő*: Turcica Vaticana. Biblioteca Apostolica Vaticana, Città del Vaticano, 2010. (Studi e Testi 461.) 229–245.

enigmatikus szürke eminenciással, Michel-Joseph Bourguignon d'Herbigny jezsuita szerzetessel, akinek 1933-ban bekövetkezett kegyvesztéséig meghatározó szerepe volt XI. Pius keleti politikájának alakításában.[42] Mulla és rajta keresztül d'Herbigny bekapcsolódásával tehát a magyar misszió ügye egyrészt valóban nemzetközi jelentőségűvé vált, másrészt pedig – Vendel elképzeléseivel egybehangzóan – a missziós vállalkozás tudományos jellege is előtérbe került.

Mulla személyes életpéldájával is igazolta a török értelmiség világnézeti útkeresésének katolikus alternatíváját. 1930 augusztusában részt vett a budapesti Szent Imre Év ünnepségein, ahol alkalma volt megismerkedni a magyar katolikus középosztály törökszimpátiájával. Személyesen találkozott Vendellel, aki isztambuli magyar cserkészeivel utazott Budapestre, és beszámolt neki munkájáról és terveiről. Mulla Rómába visszatérve d'Herbigny kérésére összefoglalta tapasztalatait, és az 1930-as évek elejét jellemző missziós reményekkel összhangban nagy reményeket fűzött a magyar jezsuiták törökországi jelenlétéhez. Két d'Herbigny-hez írott levelében számos konkrét példával alátámasztva hosszan ecsetelte a török entellektüelek affinitását a kereszténység irányában, illetve a magyar társadalom és politika törökbarátságát, amely tényezők eredményessé tehetnének egy missziós vállalkozást. Tárgyalt József Ferenc főherceggel és a budapesti jezsuitákkal is, akiknek általános félelmük, hogy a Szentszék a régi beidegződéseknek megfelelően a szlávokra és a keleti keresztényekre fókuszálva nem támogatja majd a törökök közötti missziós munkát. Mulla a direkt vallásos propagandától óvta a lelkes magyarokat, és felhívta a figyelmüket az alapos tudományos megismerés szükségességére: kifejezetten sajnálkozott azon, hogy egy olyan országban, amely egy zsidó Goldzieher Ignácot és egy racionalista Vámbéry Ármint adott a nemzetközi orientalisztikának, a katolikusok közül senki sem foglalkozik komolyan iszlamológiával és turkológiával. A török misszió eredményességének szerinte alapvető feltétele, hogy elválasszák a keleti keresztényeket célzó uniós törekvésektől, illetve az arabok közötti munkától; szükség van katolikus turkológusokra, és a statisztikai eredményekre törő prozelitizmus helyett egyfajta néma apostolkodással kell ráhangolni a török értelmiség lelkét a katolicizmus elfogadására.[43] Nem nehéz észrevennünk Mulla eszmevilágának hasonlóságát Bonnevillenek a közel-keleti muszlimok közötti munkára vonatkozó, fentebb ismertetett terveivel.

Kétségtelen, hogy Paul Mulla elmélyült reflexiói és pozitív javaslata döntő módon befolyásolták d'Herbigny, Ledóchowski rendfőnök és végső soron XI. Pius pápa állásfoglalását a magyar jezsuita vállalkozás jövőjével kapcsolatban. Az ügynek újabb lökést Margotti delegátus adott, amikor közvetlenül Ledóchowski rendfőnökhöz és Bíró tartományfőnökhöz fordult, és felkérte őket a misszió megalapítására. Lépésének előzményét Vendel novemberi ankarai látogatása jelentette, amikor vázolta neki a magyar misszió

42 D'Herbigny legjobb életrajza: *Léon Tretjakewitsch*: Bishop Michel d'Herbigny SJ and Russia. A Pre-Ecumenical Approach to Chistian Unity. Augustinus-Verlag, Würzburg, 1990. Római tevékenységének utolsó éveire és eltávolítására: uo. 218–282.

43 A két francia nyelvű levél eredeti példányait (1930. szeptember 8. és szeptember 10.) és egy 1930. szeptember 12-én kelt kísérőlevelet a Pápai Keleti Intézet levéltárában, a régi professzorok iratait tartalmazó dobozban (Antichi Professori) őrzik. Kiadásuk: *V. Poggi*: Paul Ali Mehmet Mulla Zade i. m. 208–217. A levelek másolatai a jezsuita rend római levéltárában, a magyar tartományfőnök levelei mellett is megtalálhatóak. (ARSI Hung. 1003. Epp. Prov. 1930.).

és egy tudományos intézet alapításának lehetőségét.[44] Margotti feljegyzései szerint az intézetet a magyar jezsuiták irányítanák, de világi tudósok dolgoznának benne, és tisztán tudományos jellege miatt a török kormány sem akadályozná a működését. Elsődleges feladata a kutatómunka végzése, monográfiák publikálása, konferenciák és ásatások szervezése lenne. Ennek érdekében a pápai jóváhagyásnak és a magyar kormány diplomáciai támogatásának megszerzését, illetve a szükséges anyagi háttér megteremtését tartotta szükségesnek.[45] Decemberben Rómába és Budapestre küldött leveleiben dicsérte Vendel munkáját, kiemelte az ankarai jezsuita jelenlét stabilizálásának szükségességét, és a magyar páter elképzeléseit támogatva javaslatot tett egy ankarai jezsuita tudományos intézet megalapítására.[46] Margotti feltétlen elköteleződése a magyar ügy iránt mindenképpen némi magyarázatot igényel, különösen annak ismeretében, hogy a delegátusnak sok konfliktusa volt a Törökországban működő szerzetesekkel, és meglehetős ellenérzéseket táplált a jezsuitákkal szemben. A magyar ügy felvállalásának hátterében minden bizonnyal heves franciaellenessége állhatott, hiszen tevékenysége során mindent megtett, hogy a régi kiváltságaikra támaszkodó francia szerzetes- és világi papság befolyását csökkentse. Egy Rómából és a fasiszta Olaszországgal szövetségben álló Budapestről kiinduló jezsuita vállalkozás az új török fővárosban minden bizonnyal ezt a célt is szolgálta volna.[47]

Margottit 1931. január 7-én fogadta audiencián XI. Pius, aki a Pápai Keleti Intézet egyik szekciójaként kívánta megalapítani az ankarai intézetet, a részletek kidolgozását d'Herbigny-re bízta, ő viszont az isztambuli jezsuita rezidenciát kapcsolta volna a római intézményhez. Ledóchowski rendfőnök szintén az isztambuli állomás erősítését szorgalmazta, amely az ankarai alapítás bázisaként szolgálna.[48] A kedvező információk hatására a rendfőnök halogató álláspontja 1930 végére gyökeresen megváltozott. Míg korábban csupán elvileg helyeselte, hogy a magyarok vegyenek részt a törökök majdani térítésében, 1931. január 8-án már arra szólította fel a tartományfőnököt, hogy a magyar rendtartománynak a kínai misszióval szemben a törököt kell előnyben részesítenie.[49]

44 ASV Arch. Deleg. Turchia, b. 130. fasc. 765/2. f. 24. Margotti 1930. november 22-én kelt feljegyzése.

45 ASV Arch. Deleg. Turchia, b. 130. fasc. 765/2. f. 27. Margotti 1930. december 10-én kelt feljegyzése. Vendel december 29-én Margottihoz intézett levele értelmében egy Atatürkhöz és környezetéhez közel álló idős katolikus hölgy, volt hírlapi tudósító révén kívánta a török állami engedélyeket beszerezni az ankarai nyilvános kápolna felállításához. A gazdasági válság miatt Vendel szerint magyar pénzre nem számíthatnak, ezért azt javasolta, hogy a Magyarországon a missziók számára gyűjtött adományokat a Propaganda Fide Kongregáció erre a célra fordítsa. ASV Arch. Deleg. Turchia, b. 130. fasc. 765/2. f. 26.

46 ASV Arch. Deleg. Turchia, b. 130. fasc. 765/2. ff. 23., 25. Margotti–Ledóchowski. Isztambul, 1930. december 15.; Margotti–Bíró, Isztambul, 1930. december 16. Bíró válaszában (dátum nélkül, 1930. december 24-én érkezett Isztambulba) hangsúlyozta elkötelezettségét a törökországi missziók iránt, de jelezte Margottinak, hogy a döntés nem tőle, hanem a rendfőnöktől függ. Uo. f. 26.

47 Margotti diplomáciai és főpásztori merevségét és hibáit a kutatás elsősorban utóda, Angelo Giuseppe Roncalli, a későbbi XXIII. János pápa eredményeivel kontrasztban vizsgálta. *Roberto Morozzo della Rocca*: Roncalli diplomatico in Turchia e Grecia. Cristianesimo nella storia 8. (1987) 33–72., 34–37.; *Alberto Melloni*: Fra Istanbul, Atene e la guerra. La missione di A. G. Roncalli (1935–1944). Marietti, Genova, 1992. (Istituto per le scienze religiose di Bologna. Testi e ricerche di scienze religiose, n. s. 10.) 37–48.; *Rinaldo Marmara*: Giovanni XXIII amico dei turchi. Jaca book, Milano, 2013. 7–9.

48 ASV Arch. Deleg. Turchia, b. 130. fasc. 765/2. f. 29. Margotti 1931. január 24-én kelt feljegyzése.

49 ARSI Hung. Epp. Gen. vol. 2. p. 108. Ledóchowski–Bíró, Róma, 1931. január 8.

A MAGYAR JEZSUITA RENDTARTOMÁNY ÚTKERESÉSE

Róma álláspontjának megváltozása és a Vendeltől kiinduló tervek hirtelen pozitív fogadtatása nagyon komoly nehézségek elé állították a magyar rendtartományt és elbizonytalanították Bíró Ferenc tartományfőnököt. A magyar provincia létszáma az 1930-as évek elején 260 fő körül mozgott, de ezek közül csak 85-95 volt felszentelt pap, a segítőtestvérek száma valamivel 80 alatt mozgott, a többiek tanulmányaikat végezték. Ezzel a létszámmal kellett a két budapesti rendházat, a kalocsai és pécsi kollégiumokat a gimnáziumokkal és konviktusokkal, a mezőkövesdi és nagykapornaki rezidenciákat, végül a szegedi kollégiumot és az 1930-ban átvett egyházmegyeközi szemináriumot ellátniuk. A túlterhelés jelentős gondokat okozott az elöljáróknak, hiszen nehezen győzték emberrel a megnövekedett feladatokat. Ehhez járult, hogy mindössze néhány évvel korábban kezdték meg a kínai missziót, amely 1930-ra 10 fősre duzzadt, feladásáról már csak a magyar katolikus közvélemény egyre nagyobb támogatása miatt sem lehetett szó.[50] A rendtartomány az állandó emberhiány mellett komoly anyagi gondokkal is küzdött, ilyen körülmények között egy kidolgozatlan és bizonytalan kimenetelű vállalkozás nagyon súlyos következményekkel járhatott volna. Ennek ellenére Bíró kezdetben nem volt a török misszió ellen: bár Vendel ítélőképességét nem tartotta sokra, de látott fantáziát az elképzelésekben.[51]

A politikai konjunktúrát mindig ügyesen kihasználó tartományfőnök pozitív véleményében kétségtelenül fontos szerepet játszott, hogy a két állam kapcsolatában az 1920-as évekre jellemző jóindulatú semlegességet az évtized végére a magyar és a török diplomácia határozott közeledése váltotta fel. Ennek jeleként 1930 márciusában Walko Lajos külügyminiszter, majd októberben Bethlen István miniszterelnök is Törökországba látogatott, Kemál Atatürkkel folytatott tárgyalásain a két nép rokonsága és barátsága is hangsúlyosan szóba került. A magyar látogatást egy év múlva Iszmet pasa török miniszterelnök és Tevfik Rüstü külügyminiszter budapesti útja viszonozta.[52] Az ankarai intézetalapítási terveknek ezen felül komoly esélyt nyújtottak azok a magyarországi kultúrpolitikai törekvések is, amelyek éppen ezekben az években az 1916 és 1918 között működő Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet felújítását szorgalmazták.[53]

A helyzet január végén változott meg drasztikusan. Ekkor ugyanis két, Törökországból hosszú idő után hazatért és ezért komoly helyismerettel rendelkező személy, egy mechitarista szerzetes és egy követségi alkalmazott kereste fel a Mária utcai rendházat, hogy a tartományfőnökkel beszéljenek a török misszió lehetőségeiről. Bíró influenzával feküdt, ezért Bangha Béla házfőnök fogadta őket. Bangha Béla a korszak legnagyobb hatású magyar jezsuita hitszónoka és sajtóapostola volt, aki három évtizedes munkája során gyakorlatilag megteremtette a modern katolikus újságírást Magyarországon.[54] A

50 A magyar jezsuita rendtartomány két világháború közötti rendházainak működésére: Provinciae Hungariae Societatis Iesu Litterae Annuae 1923–1949. Gépirat. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára, Magyar Rendtartomány (1909–1950) Iratai, jelzet nélkül.

51 ARSI Hung. 1004. Epp. Prov. Bíró–Ledóchowski, Budapest, 1931. január 20.

52 *Gulyás László*: A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924–1931. Attraktor, Máriabesnyő, 2013. 119–124.

53 *Arbanász Ildikó–Csorba György*: Magyar kutatók az isztambuli levél- és könyvtárakban a második világháború előtt. In: A kísérlet folytatódik. II. Nemzetközi Vámbéry Konferencia. Szerk. Dobrovits Mihály. Lilium Aurum, Dundaszerdahely, 2005. (Vámbéry Tanulmányok 2.) 7–46., 35–38.

54 Bangha jezsuita szerzetesi egyéniségét naplójegyzetei és a római elöljárókkal folytatott levelezése alapján jelen sorok szerzője rajzolta meg: *Molnár A.*: Az engedelmes lázadó i. m.

két férfi Vendel beszámolóival homlokegyenest ellenkező információkat közölt a törökök közötti térítés kilátásairól, és ezzel olyannyira meggyőzték Banghát, hogy az rögtön egy hosszú beadványt küldött Rómába a misszió ellen.[55] Csatlakozott hozzá Bíró is, aki nagyon megrémült az új hírektől, és úgy látta: Vendel naivságával félrevezette őket és velük együtt Rómát is.[56]

Bangha német nyelvű beadványa igazi retorikai mestermű, amely gyakorlatilag szétszedte a Vendel partizánakciójára és ellenőrizetlen információira épített tervezetet, és minden ízében bizonyította, hogy a vállalkozás elhamarkodott és kudarcra ítélt. Bangha érvelése Vendel egyéniségéből indul ki, aki szerinte jó szándékú és álmodozó, ugyanakkor nagyon jó kapcsolatteremtő és könnyen a hatása alá kerül az, aki nem ismeri. Egy ügyes sakkhúzással az apostoli delegátuson keresztül fellelkesítette a pápát és a rendfőnököt, akik elfogadták az ötleteit és kész tények elé állították a magyar provinciát. Bangha kritizálta az egy éve hivatalban lévő delegátus ítélőképességét, szarkasztikus analógiát vonva a budapesti apostoli nunciusok helyismeretével. Ezt követően a páter részletesen kifejtette ellenvéleményét: minden hozzáértő szerint csak nagyon közvetett eszközökkel (tudomány, sajtó, iskolák) lehet a törökországi munkát megkezdeni, amihez sok pénz és kiváló emberanyag kell, és a magyar rendtartomány egyiknek sincs bővében. Kínát nem adhatják fel a szép eredmények, a magyar katolikus közvélemény és Kína világpolitikai fontossága miatt, hiszen a dekadens és erőtlen Törökországgal szemben Kína a világ jövője szempontjából a legfontosabb munkatér. Bangha véleménye egyértelműen negatív volt a török misszió ügyében: a kínai vállalkozást kell folytatni, ha a rendfőnök és a pápa ragaszkodik hozzá, akkor legfeljebb egy atyát küldjenek a csendes tapogatózás érdekében, hosszabb távon pedig a Szentszék finanszírozza a kulturális missziót, vagyis az iskolákat, kórházakat és a tudományos intézetet.

Bangha állásfoglalásával azért foglalkoztam ilyen részletesen, mivel a misszióval szembeni minden későbbi ellenvetés és tényleges nehézség előkerül benne. A páter a február 5-én tartott konzultuson ugyanebben az értelemben adta elő véleményét, amelylyel teljesen összezavarta Bíró tartományfőnököt. Egy másik konzultor, Vukov János az ülés után azt írta a rendfőnöknek: még sohasem látta ennyire zavarodottnak az elöljáróját. A pragmatikus Vukov egyébként az átmeneti megoldást látta célszerűnek: nem kell most választaniuk a két misszió között, hiszen egyrészt Kínában van esély a térítésre, Törökországban nincsen, másrészt viszont Törökországgal közeli és természetesebb Magyarország kapcsolata, míg Kínával lényegében nincsen összeköttetése az országnak. Vukov javaslata szerint csendben tájékozódjanak Törökországban, és folytassák a mostani szinten a kínai vállalkozást.[57] Lényegében ebben az értelemben döntött a konzultus is: rábízták magukat a rendfőnök döntésére, de azt kérték, hogy Vendel információit ne vegye figyelembe; a kínai missziót szeretnék folytatni, Törökországban pedig egy-két alkalmas atya csendben tájékozódik a lehetőségek felől.[58]

Ledóchowskit nyilván meglepte a kezdetben egyértelműen pozitív reakciók után bekövetkező száznyolcvan fokos fordulat. Banghának nem is válaszolt, Bírónak viszont egy szokatlanul hosszú levélben fejtette ki álláspontját. Mindenekelőtt hangsúlyozta:

55 ARSI Hung. 1004. Epp. Sing. Bangha Béla SJ–Ledóchowski, Budapest, 1931. január 27. (3. sz. dokumentum).

56 ARSI Hung. 1004. Epp. Prov. Bíró–Ledóchowski, Budapest, 1931. január 27.

57 ARSI Hung. 1004. Epp. Sing. Vukov János SJ–Ledóchowski, Budapest, 1931. február 7.

58 ARSI Hung. 1004. Epp. Prov. Bíró–Ledóchowski, Budapest, 1931. február 5–6.

a kínai misszió elhagyását ő egyáltalán nem szorgalmazta, viszont a két misszió közül mindenképpen a török vállalkozást kell előnyben részesíteniük. Ebben a meggyőződésében nem Vendel inspirálta, akitől egyébként nem is kapott levelet, hanem egy török származású katolikus szakértő (azaz Mulla), Margotti és maga a pápa. Ezt követően hosszasan előadta az érveit, amelyek a kemáli reformok utáni Törökországgal kapcsolatos missziós várakozásokat visszhangozzák.[59] A keleti területekről érkezett információk alapján Ledóchowski úgy látta, hogy a muszlimok körében komoly vallási űr keletkezett, ezzel együtt a tizenhárom évszázados előítéleteik lassanként enyhülnek és eltűnnek, ami kiváló lehetőséget nyújthat az evangélium hirdetésének előkészítéséhez. Tanácsadóihoz hasonlóan a rendfőnök is a magyarokat tartotta a legalkalmasabbnak a vállalkozás elindítására.[60]

Bíró a lehetőségek pontos felmérése érdekében március végén úgy döntött, hogy a kérdésben már némi jártasságot szerzett és erősen exponált Banghát inkognitóban Törökországba küldi.[61] Az útra a rendfőnök hozzájárulásával 1931 Húsvétján került sor. A páter először Ankarába utazott, ahol Mészáros Gyulával konzultált az intézetalapítás lehetőségeiről, majd április 6-án Vendellel visszatértek Isztambulba, ahol az osztrák lazaristák egyik szigeten álló villájában elkészítette memorandumát a törökországi munka lehetőségeiről.[62]

Bangha tervezetéből világosan kirajzolódnak egy jezsuita vezetésű, de alapvetően világi munkatársakkal működő kulturális misszió alapvonalai. Bangha az isztambuli jezsuiták és Mulla véleményét követve úgy látta, hogy a Kemál Atatürk által folytatott szekularizációs politika jelentős orientációs válságot okozott a török intelligencia körében, közülük sokan komolyan érdeklődtek a kereszténység iránt. Úgy ítélte meg a helyzetet, hogy a szekularizáció elhárította a krisztianizáció közvetlen akadályát, ugyanis a török nacionalizmus elvált az iszlámtól, az igazi hazafiak iszlámellenesek, a hitehagyás immár nem egyenlő a hazaárulással. Bár a török törvények a kereszténység terjesztését ekkor még nem tették lehetővé, de a kulturális behatoláshoz minden feltétel adott volt: a török kormány támogatta a nyugati kultúra terjesztését, az iskolák alapítását és a külföldi szakemberek bevándorlását. Ez a két körülmény Bangha szerint utat nyitott a keresztény misszió szellemi előkészítéséhez: egy jezsuita vezetésű kulturális intézet alapításával Ankarában jelentős mértékben befolyásolni tudnák az új főváros ekkor még igen szerény szellemi életét, és megteremtenék a keresztény hittérítés eszmei alapjait. Az intézet kettős feladatot látna el: egyrészt jezsuita és világi tudósok turkológiai (elsősorban nyelv- és irodalomtudományi, néprajzi és történelmi) tanulmányaihoz nyújtana alkalmas székhelyet, másrészt pedig a nyugati keresztény (katolikus) kultúrát népszerűsítenék török nyelvű előadásokkal, folyóiratokkal és könyvekkel. Az intézet munkatársai ilyen módon maguk is megismernék a török politikai és kulturális környezetet, komoly politikai kapcsolatokra tehetnek szert, amelyek révén később befolyásolni tudják az iskolarendszer szervezését és általában a török vezetés kulturális orientációját. Az intézet magyar jellegét több körülmény támogatta: a hagyományosan jó török-magyar

59 XI. Pius és Ledóchowski rendfőnök lépéseit az iszlám vallás és a muszlimok térítése érdekében magyar szempontból jól összefoglalja egy rövid névtelen írás: Provinciánk Hírei (Nuntii provinciae Hungariae Pro NN. tantum) 86. szám (1949. február) 1–2.

60 ARSI Hung. Epp. Gen. vol. 2. pp. 111–112., 116–117. Ledóchowki–Bíró, Róma, 1931. február 25. (4. sz. dokumentum).

61 ARSI Hung. 1004. Epp. Prov. Bíró–Ledóchowski, Budapest, 1931. április 1.

62 Erről Vendel 29. jegyzetben idézett visszaemlékezéseiből tudunk.

kapcsolatok mellett az új török vezetésben erős volt a félelem a gyarmati befolyástól, emiatt az ilyen aspirációkkal nem rendelkező magyar kezdeményezéseket jobb szívvel fogadták volna. Emellett 1920 után a magyar társadalomban megnőtt a törökök iránti szimpátia, ami a hivatalos politika szintjén is érvényesült, ez a körülmény a magyar intézet alapításának gondolatát szintén kedvezően befolyásolta. Ugyanakkor Bangha arra is figyelmeztetett: a protestáns Tahy követ és a szintén protestáns Bethlen István miniszterelnök ugyancsak gondolkodtak egy magyar intézet alapításán, ami pedig a – végső soron vallási célokat (is) szolgáló – jezsuita intézmény végét jelentette volna. Az épülethez Ankarában viszonylag olcsón tudnának telket vásárolni, a tárgyalásokat magyar részről Mészáros Gyula folytatná a török kormánnyal. A cél egy 200 fős előadóval, könyvtárral és 15 szobával működő intézet felépítése lenne, amelyet névleg a törökök előtt komoly tekintéllyel bíró Széchenyi család alapítana, ténylegesen viszont a Szentszék, a személyzetet a magyar jezsuiták és az általuk kiválasztott magyar katolikus tudósok alkotnák – hangzott Bangha tervezetének konklúziója.[63]

Bangha beadványát április 17-én küldte el Margottinak Isztambulba,[64] amelyet a delegátus május 6-án továbbított támogatólag Pacelli államtitkárnak Rómába, mivel ezt a katolikus tudományos központot látta az egyetlen lehetőségnek a zárt muszlim világba való behatolásra.[65] Ez a lépés a rendi kereteken kívülre helyezte és ezzel le is lassította a döntéshozatalt.[66] Pizzardo érsek kompetencia okán május 19-én küldte át a teljes dokumentációt a Keleti Kongregáció assessorának, Amleto Cicognaninak.[67] A május 23-i audiencián a pápa a tervet nem találta eléggé kidolgozottnak,[68] és Luigi Sincero bíborost, a Keleti Kongregáció titkárát a jezsuita rendfőnökhöz utalta további információkért.[69] Ledóchowski postafordultával válaszolt, és korábbi véleményével egybehangzóan a misszió és az intézet mielőbbi megalapítását sürgette, részben a törökországi vallási konjuktúra kihasználása, részben pedig a magyar protestáns tervek megakadályozása érdekében. Ugyanakkor a rend anyagilag nem tudott hozzájárulni a vállalkozás beindításához, a rendfőnök leginkább a Pápai Keleti Intézettől vagy a Propaganda Fide Kongregációtól remélt némi támogatást.[70] A június 6-i audiencián a pápa már kifejezetten szkeptikusan nyilatkozott az ügyről: nincsen pénz és a török kormány támogatása is erősen kétséges.[71] Ezzel az intézetalapítási terv le is került a szentszéki döntéshozatal napirendjéről: Sincero bíboros június 10-én gyakorlatilag a pápa audiencián elhangzott

63 De opere missionario apud Turcas instituendo (1931). A beadvány eredetijét a Keleti Kongregáció levéltára őrzi: ACO Prot. 358/31. Oriente–Varie. (5. sz. dokumentum). Másolata megtalálható a magyar tartományfőnök Rómába küldött levelei mellett: ARSI Hung. 1004. Epp. Prov. A memorandumában felsorolt érvekhez később hozzáfűzte: a vállalkozás megkezdését Margotti személyes jóindulata is indokolja. ARSI Hung. 1004. Epp. Sing. Bangha–Ledóchowski, Budapest, 1931. április 21.

64 ASV Arch. Deleg. Turchia, b. 130. fasc. 765/2. f. 30. Bangha–Margotti, Budapest, 1931. április 17.

65 ASV Arch. Deleg. Turchia, b. 130. fasc. 765/2. ff. 31–32. Margotti–Pacelli, Isztambul, 1931. május 6., Margotti–Bangha, Isztambul, 1931. május 6.

66 Erre utal a rendfőnök több Magyarországra küldött levelében: ARSI Hung. Epp. Gen. vol. 2. pp. 126–127., 134. Ledóchowki–Bangha, Ledóchowki–Bíró, Róma, 1931. június 6.; Ledóchowki–Bíró, Róma, 1931. július 17.

67 ACO Prot. 358/31. Oriente–Varie. Margotti Pacellihez írott, fentebb idézett levelének (Isztambul, 1931. május 6.) eredeti átküldött példányán levő feljegyzés.

68 ACO Prot. 358/31. Oriente–Varie. Luigi Sincero bíboros 1931. május 23-án kelt feljegyzése az audienciáról.

69 ACO Prot. 358/31. Oriente–Varie. Sincero–Ledóchowski, Vatikán, 1931. május 27.

70 ACO Prot. 358/31. Oriente–Varie. Ledóchowski–Sincero, Róma, 1931. június 1.

71 ACO Prot. 358/31. Oriente–Varie. Sincero bíboros 1931. június 6-án kelt feljegyzése az audienciáról.

megjegyzését írta meg Margottinak: pénz és török támogatás hiányában a terv nem aktuális.[72] Margotti a döntést egy hét múlva közölte Vendellel, ezzel a kör bezárult.[73]

A fiaskó láttán Bangha 1931. szeptember 16-án újabb, kisebb léptékű javaslattal állt elő: nem szükséges mindjárt egy tudományos intézettel indítaniuk, hanem elegendő egy magyar jezsuita pátert, Pezenhoffer Józsefet Ankarába küldeniük, aki előkészíti a terepet egy sajtóra épülő misszió számára. Magyarországról világi munkatársak által összeállított török nyelvű népszerűsítő történeti és természetrajzi munkákat küldenének Törökországba, ahol a terjesztést Pezenhoffer irányításával professzionális szakemberek végeznék, később pedig folyóiratban és apologetikus kultúrközpontban gondolkodhatnának. A vállalkozást egy isztambuli panzió tartaná el, mellette később könyvkereskedést és nyomdát is alapíthatnának. A hazai munkát egy török sajtótársulat végezné Bangha szellemi irányításával.[74]

Bangháéhoz hasonló szellemi utat tett meg, kissé lassabban ugyan, de nem kevésbé invenciózusan, páter Bíró Ferenc is. Kezdetben nem igazán volt saját elképzelése a török misszió ügyében, engedelmesen végrehajtotta a rendfőnök utasításait. Meggyőződésével ellentétben és a kínai misszionáriusok kifejezett kérése ellenére 1931. november végén Ankarába küldte Pezenhoffer Józsefet.[75] A rendbe lépése előtt orvosként dolgozó, nagyon komoly és aszkétikus páter több szempontból is jó választásnak bizonyult: munkáját nagyon komolyan vette, élete példájával pedig a teljesen vallástalan ankarai magyarok között (mintegy 800-ról tudósít) is szép eredményeket ért el. Nevét Bangha javaslatára a nehezen kimondható Pezenhofferről Kardasra (testvér) törökösítette, hogy ezzel is közelebb kerüljön a török néphez.[76]

A nehézségek ellenére 1934 elején Bíró számára is összeállt a feladatok és a munkák közötti rangsor, és elfogadva a rendfőnök által kijelölt prioritásokat Banghához hasonlóan ő is tartalommal töltötte meg missziós vállalkozás tervét. 1934. március 23-án hosszú levélben tárta fel a rendfőnöknek a rendtartományra háruló feladatok közötti választásban követett szempontjait. Bíró koncepciójának lényege, hogy a magyar rendtartománynak elsősorban a magyarországi feladatokra kell összpontosítani, nem vérezhetnek el a missziókban, hiszen nagy eredményeket egy kis ország néhány jezsuitája úgysem képes elérni. A rendtagok 7%-a dolgozott ekkor a pogányok között, ami nemzetközileg is kitűnő aránynak számított. A missziók közötti választás legfőbb szempontját tehát az határozta meg, hogy melyik segíti elő leginkább az állandó személyi és anyagi gondokkal küzdő magyar provincia konszolidációját – ez pedig egyértelműen a török vállalkozás volt. A kormány támogatása miatt anyagilag nem megterhelő, kevés emberrel is működőképes, politikailag és társadalmilag komoly támogatást élvezett, a magyar értelmiség

72 ACO Prot. 358/31. Oriente–Varie. Sincero–Margotti, Vatikán, 1931. június 10.

73 Erről feljegyzés az eredeti kimenő levél hátlapján: ASV Arch. Deleg. Turchia, b. 130. fasc. 765/2. f. 34v. Sincero–Margotti, Vatikán, 1931. június 10.

74 ARSI Hung. 1004. Epp. Sing. Bangha–Ledóchowski, Budapest, 1931. szeptember 16., 1933. január 1., 1933. szeptember 10.; ASV Arch. Deleg. Turchia, b. 130. fasc. 765/2. ff. 35–36. Bangha–Margotti, Róma, 1933. június 7. (6. sz. dokumentum).

75 ASV Arch. Deleg. Turchia, b. 133. fasc. 788. f. 17. Bíró–Margotti, Budapest, 1931. november 6.

76 Kardas József több hosszú jelentését őrizte meg a jezsuita levéltár (Ankara, 1932. szeptember 20., 1933. június 6., 1934. február 3.) ARSI Hung. 1004. Epp. Sing. Emellett az apostoli delegátusnak is rendszeresen beszámolt missziós tevékenységéről és utazásairól (Ankara, 1932. április 17., 1932. május 18., 1932. december 28., 1933. július 11.) ASV Arch. Deleg. Turchia, b. 130. fasc. 765/2. ff. 37–47. passim és oldalszámozás nélkül. Kardas életrajza: *Hevenesi János*: P. Dr. Kardas József. In: Kortárs magyar jezsuiták II. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya, Bp. 1992. (Anima Una könyvek 3.) 179–182.

is jobban a magáénak érezte, sőt József Ferenc főherceg és a Turáni Társaság is a segítségét ígérte ez ügyben.[77]

A török misszió valóban magas szintű ellátására és a magyar rendtartomány tudományos tekintélyének növelésére Bíró egy nemzetközi, elsősorban török és mongol népekre szakosodott missziós szeminárium *(Institutum Missionum pro Populis Asiae Nationi Hungaricae Cognatis)* tervét is kidolgozta. A szeminárium a szegedi kollégiumukhoz applikálva működött volna, amelyben már eddig is folyt teológiai oktatás, és a magyarokkal rokon ázsiai népek közötti hithirdetés számára képzett volna papokat és világi segítőket. A Magyarországon virágzó török (sőt: tatár, kazár, mongol, bolgár, kínai és japán) rokonság gondolatát, általában a turáni eszmekört a missziós szeminárium terve kapcsolta volna össze a katolikus missziók ügyével, ebből a kapcsolatból Bíró a missziók számára komoly anyagi és erkölcsi hasznot remélt. Az országban az orientalisztikai stúdiumok nagy hagyománnyal rendelkeztek, de a tartományfőnök szerint a katolikusok ezen a téren is lemaradtak, így az intézmény ezt a hiányt is pótolhatná: egy magas színvonalon működő tudományos intézet itthon és külföldön is komoly megbecsülést szerezne a rendtartománynak, és a missziókkal való kapcsolatrendszerük is új dimenziókat nyerhetne – összegezte a terv jelentőségét Bíró páter.[78]

EPILÓGUS ÉS ÖSSZEGZÉS

A tudományos intézetalapítási tervek kudarca nem jelentette a török misszió megszűnését. A jezsuita elöljárók nem kívánták ugyan a vállalkozást erősíteni, de a megszüntetéséről sem határoztak, így a misszió gyakorlatilag még negyven évig vegetált. Az 1970-es évekig összesen hét magyar jezsuita: négy pap, egy segítőtestvér és két skolasztikus működött Törökországban. A missziónak két székhelye volt: az egyik Isztambulban, a francia jezsuiták rendházában (1930–1971/–1977/), a másik Ankarában, ahol a páter 1949-ig a magyar követséghez tartozott, de különálló bérelt ingatlanban lakott és misézett (1931–1954).[79] Vendel páter sem adta fel teljesen a tudományos munkálkodás eszményét: 1959-re befejezte és kiadta az Újszövetség török nyelvű fordítását.[80]

A magyar jezsuiták 1936-ig a magyar tartományfőnök joghatósága alá tartoztak, ezt követően a közel-keleti misszió *(Missio Proximi Orientis)*, majd 1938-tól viceprovincia *(Viceprovincia Proximi Orientis)* keretei között működtek. A Bonneville-féle közel-keleti missziós tervek az 1930-as évek második felében a magyar misszió ügyét is újra aktualizálták. A rendi vezetés két növendéket, Serei (Kiss) Károlyt és Szabó Lászlót szánta Törökországba, de végül egyikük sem mehetett a misszióba, a *missio islamica* elhalásával a törökországi magyar misszió feltámasztásának utolsó esélye is kihunyt.[81] A török kormány által az 1930/1940-es években hozott idegenellenes törvények miatt a külföldi kolóniák létszáma rohamosan csökkent.[82] A magyarok az 1930-as évek második felétől folyamatosan távoztak, a második világháború után legnagyobb részük elhagyta az országot, csak a legszegényebbek maradtak.[83]

A török misszió kudarcához végeredményben több tényező együtthatása vezetett. Mindenekelőtt az Államtitkárság, a Keleti Kongregáció és maga a pápa is túlságosan bizonytalannak találták az elképzeléseket, és hathatós szentszéki támogatás nélkül a jezsuita rend vezetése sem kívánta elkötelezni magát az ügy mellett. 1933-ban megbukott a keleti ügyeket, így a magyar misszió és intézet tervét támogató d'Herbigny páter, visszahívták Isztambulból az ő emberének számító Margotti delegátust, így az ügy a szentszéki döntéshozatal szintjén elvesztette a támogatóit. A legsúlyosabb nehézséget emellett a gazdasági válság jelentette, hiszen nem volt egyetlen olyan intézmény sem, amely felvállalta volna a költségek legalább egy részét. A rendfőnök már 1933-ban világosan megírta Banghának: a Szentszék részéről anyagi támogatás nem várható.[84] A magyar rendtartomány atyái, látva a két misszió eredményei közötti különbségeket, ekkor már egyhangúlag a kínait támogatták, Bíró tartományfőnök teljesen egyedül képviselte a török misszió fejlesztésének gondolatát.[85] A keleti missziós szeminárium tervét a rendtartomány konzultusa sem helyeselte,[86] az elképzelés azonban Rómában bukott meg teljesen: a rendfőnök nagyon ellenezte, mindenekelőtt a feladatra megfelelően kiképzett magyar páterek hiánya és a jezsuita skolasztikusok tanulmányi rendjének felforgatása miatt. Azt ugyanakkor jóváhagyta, hogy a jezsuita növendékek ismereteik és missziós buzgalmuk növelése érdekében szabadidejükben missziós konferenciákat hallgassanak.[87]

Ennyi akadályozó tényező mellett leginkább az az érdekes, hogy a terveket Rómában komolyan vették. A drasztikus politikai és társadalmi változásokat megélő Törökországban a katolikus jelenlét esélyei, az új típusú missziós remények magyarázzák, hogy a magyar intézet tervével több szentszéki dikasztérium foglalkozott, és számos pápai audiencia témája volt. A török vállalkozás története a római döntéshozatal kulisszatitkainak megismerésén túl fontos szempontokkal szolgál a magyar jezsuita rendtartomány két háború közötti útkeresésének történetéhez is. A török misszió története világosan feltárja azokat a megfontolásokat és szempontokat, amelyek alapján a fiatal magyar rendtartomány új munkatereket keresett magának. Fontos tanulságokkal szolgál, hogy a rendtar-

77 ARSI Hung. 1004. Epp. Prov. Bíró–Ledóchowski, Budapest, 1934. március 23.

78 ARSI Hung. 1004. Epp. Prov. Bíró–Ledóchowski, Budapest, 1934. november 18. (7. sz. dokumentum) Bíró páter további szegedi terveire lásd: *Tóth Tamás*: Egy jezsuita vezetésű hittudományi kar tervei a két világháború között. In: Historicus Societatis Iesu. Szilas László emlékkönyv. Szerk. Molnár Antal–Szilágyi Csaba–Zombori István. METEM, Bp., 2007. (METEM Könyvek 62.) 199–211.

79 *Molnár A.*: Magyar jezsuita misszió i. m. 135–136. A misszionáriusok életrajza: *Bikfalvi Géza*: Magyar jezsuiták történeti névtára 1853–2003. METEM, Bp., 2007. (METEM Könyvek 54.). A törökországi magyar követség csak 1932. február 1-jén költözött állandó jelleggel Isztambulból Ankarába, Isztambulban konzuli osztály, majd később konzulátus működött. ASV Arch. Deleg. Turchia, b. 136. fasc. 832. f. 8. Tahy László követ–Margotti, Isztambul, 1932. január 30.

80 İncili Şerif: yahut İsa Mesihin Yeni Ahit Kıtabı. Trans. by Jean Wendel. Padua, Apud Basilicam S. Antonii, 1959. 533 pag. Vö.: *Bruce G. Privratsky*: A History of Turkish Bible Translations. Annotated chronology with historical notes and suggestions for further research. Version „S". 2014. 84. (https://historyofturkishbible.files.wordpress.com/2014/03/turkish-bible-history-version-s-preparation.pdf. A letöltés ideje: 2015. június 18.).

81 *C. Prudhomme–O. Saaïdia*: Jésuites lyonnais i. m. 225–229.: *Molnár A.*: Magyar jezsuita misszió i. m. 146–148.

82 *Rinaldo Marmara*: La Chiesa latina cattolica di Costantinopoli. Da Bisanzio ad oggi. Una presenza della Carità in Oriente. Latin Katolik Ruhani Reisliği İstanbul, 2011. 129–142.; *Kicsi Valéria*: Keresztény közösségek Törökországban. Credo. Evangélikus Műhely 14. (2008) 1–2. sz. 51–66.

83 Erről Vendel két hosszabb levélben számolt be a rendfőnöknek: Ankara, 1936. november 17. ARSI Hung. 1005. Epp. Sing.; dátum nélkül (1943), ARSI Hung. 1007. Epp. Sing.

84 ARSI Hung. 1004. Epp. Prov. Ledóchowski–Bangha, Róma, 1933. október 29.

85 Erre utalt 1934. március 23-án kelt, fentebb idézett levelében.

86 A konzultorok még a márciusi konzultus után, 1934. március 6. és március 31. között írtak ez ügyben a rendfőnöknek. ARSI Hung. 1004. Epp. Sing.

87 ARSI Hung. Epp. Gen. vol. 2. pp. 246–247., 260–261. Ledóchowski–Lányi Ede SJ, Róma, 1934. július 24.; Ledóchowski–Bíró, Róma, 1934. december 11.

tomány két vezéregyénisége, Bíró Ferenc és Bangha Béla hogyan illesztették bele a kor magyarországi társadalmi és kulturális valóságába a missziót, vagy másképpen fogalmazva: a tulajdonképpen Rómából rájuk oktrojált döntést hogyan tették magukévá és töltötték meg tartalommal. A tervek kudarca ellenére meglátásom szerint leginkább ez az a szempont, amely a magyar jezsuiták törökországi vállalkozását a két háború közötti magyar katolicizmus történetének fontos és szép fejezetévé teszi.

FORRÁSKÖZLÉS

A dokumentumok közlése a 20. századi szentszéki dokumentumok publikációjának általános gyakorlatát követi. A rövidítéseket nem oldottam fel, hanem külön jegyzékben sorolom fel.[88] A kis- és nagybetűk teljesen következetlen használatát a mai (és lényegében a korabeli) gyakorlathoz igazítva egységesítettem. A kisebb betűtévesztéseket, elütéseket jelzés nélkül javítottam. A dokumentumok jellege (nagyrészt részletes tervezetek) miatt helykímélés céljából az iratokhoz csak rövid regesztát készítettem.

1.
József Ferenc főherceg Eugenio Pacelli bíboros államtitkárnak

Budapest, 1930. május 25.
Gépirat, autográf aláírás[89]
S.RR.SS., AA.EE.SS., Turchia, Pos. 91–92. fasc. 91. ff. 61–62.

Javaslatot tesz az ankarai magyar misszió alapítására, amely a követséghez kapcsolódna, és a magyar jezsuita rendtartomány küldene misszionáriusokat. A misszió alapítását a lelkipásztori szükségletekkel, illetve a magyarok és törökök kölcsönös egymás iránti rokonszenvével indokolja.

[*Iktatópecsét*:] Da restituire alla S. C. degli Affari Ecclesiastici Straordinari. (Alleg. al N. 1885/30).

Ew. Eminenz!

Erlauben mir Ew. Eminenz, dass ich in einer sehr wichtigen Angelegenheit Ew. Eminenz schreibe. Auch bitte ich den an Ew. Eminenz gerichteten Brief Sr. Heiligkeit zu unterbreiten. Es handelt sich um die türkische Missionsfrage, die wie ich im folgenden beweisen werde, am besten durch ungarische Missionäre behandelt werden könnte:

Pater Johann VENDEL,[90] den ich von hier aus sehr gut kenne und der derzeit in Istambul /Ayas Paşa, Seray Azkassi 15/ turkologische Studien vornimmt, hat auf einer

88 A dokumentumokban előforduló fontosabb rövidítések: ap. = apostolisch; e. g. = exempli gratia; E. P. = Euer Paternität; Ew. Eminenz = Euer Eminenz; Exc. = Excellentissimus; G. C. = Gesù Christo; Heil. Stuhl = Heiliger Stuhl; in X. = in Christo; Mons. = Monsignor; P./PP. = Pater/Patres, Padre/Padri; P.X. = Pax Christi; Prov. = Provincia; R. P. = Reverendus Pater; R. V. = Reverentia Vestra; Rev.ma = Reverendissima; RR. DD. = Reverendissimus Dominus; S. = Santo/a; S. A. = Sua Altezza; S. C. = Sacra Congregazione; S. E. = Sua Eccellenza; S. J. = Societas Jesu; S. Scriptura = Sacra Scriptura; S. Sedes = Sancta Sedes; SS. = Sanctissimus; ss. SS. = sanctis Sacrificiis; u. dgl. = und dergleichen; V. E. = Vostra Eccellenza; v. g. = verbi gratia.

89 A levélpapír bal felső sarkában a főherceg dombornyomott pecsétje.

90 Vendel János SJ (1894–1971), 1930 és 1971 között Isztambulban misszionárius. *Bikfalvi G.*: Magyar jezsuiták i. m. 241.

reservaten Konferenz erfahren, dass man auf dem Grundstück der ungarischen Gesandtschaft in Angora für die dort lebenden ca. 700–800 Seelen ausmachenden ungarischen Katholiken eine Kapelle mit einem Pfarrhaus errichten lassen will. Angora und Umgebung zäht ca. 1000–1100 ungarische Katholiken, die bisher unter gar keiner Führung standen. Da der Seelsorger der dortigen französischen Gesandschaft die ungarische Sprache nicht versteht, sind unter diesen Katholiken viele ungetauft; der Religionsunterricht der Kinder is nahezu ausgeschaltet und mehrere von diesen sind Muselman geworden. Angeblich will die ungarische Gesandschaft für die religiöse Fürsorge der Ungarn am liebsten Jesuiten und wären hiezu ein Pater und 2 Frater vorläufig ganz genügend. Wenn der Heilige Stuhl dies wünscht, so könnte der ungarische Jesuitenorden diese 3 Geistlichen bis zum Herbst 1931, dem Zeitpunkt wo wahrscheinlich die Bauten beendet sein dürften, fertigstellen können. Wenn nicht die Jesuiten diesen Posten besetzen, so soll nach Angabe Pater Vendels die Gefahr bestehen, dass die Seelsorge in protestantische Hände fällt. Die Protestanten machen angeblich diesbezügliche Anstrengungen. Wichtig wäre diese Position auch schon deshalb, weil die Sympathie der Türken für Ungarn eine grosse ist und die beiden als verwandte Völker angesehen werden. Hiedurch wäre die Möglicheit geboten mit der Zeit auch noch weiter zu gehen und diese Möglichkeit hat durch die Arbeit der ungarischen Jesuiten die besten Chancen. Die französische Position in Angora ist auch örtlich weitab von der in Aussicht genommenen ungarischen Position gelegen /4 km./ Die zu erbauende Kapelle und das Seelsorgerheim wird zwar auf dem zur ungarischen Gesandschaft gehörigen Grundstücke erbaut, doch von dieser gänzlich separiert und dem kanonischen Gesetz entsprechend. Ich würde mich ungemein freuen, wenn ich durch diesen meinen Hinweis die katholische Position in der Türkei befestigen und dem Heiligen Stuhl einen Dienst erweisen könnte. Da die Sympathie und das Interesse der Ungarn für die Türken andauernd wächst, sollte meines Erachtens die ungarische Mission stark auf die Türkei eingestellt werden. Hierüber könnte Pater Vendel sicher mit sehr wertvollen Informationen dienen. Die ganze Konstellation drängt zu einer Lösung dieser wichtigen Frage im Sinne wie ich mir erlaubt habe das Nötigste zu skizzieren. Es wäre vielleicht angezeigt ein grösseres Gewicht wie es bisher möglich war auf den näheren Osten zu legen und einen Teil der für China bestimmten Missionskräfte auf das türkische Gebiet zu leiten. Hier ist die protestantische Propaganda angeblich sehr intensiv und das beste Gegenmittel ersehe ich in der Belegung der ankarischen Position mit ungarischen Jesuiten. Den Ungarn gegenüber werden die Türken sicherlich weitaus entgegenkommender und freundlicher sein wie gegen die Angehörigen irgendeiner anderen Nation. Da die momentan erforderliche Belegschaft von 1 Pater und 2 Frater in Ungarn sicherlich zur Verfügung steht, ist jede Möglichkeit zur Vollendung dieses Werkes gegeben. Vielleicht haben Ew. Eminenz die Freundlichkeit auch von Pater Vendel autentische Informationen zu fordern, um genauestens über diese sehr wichtige Angelegenheit unterrichtet zu werden.

Die Zeitpunkt für diese Aktion wäre gegenwärtig sehr günstig, da der türkische Staat den Mohamedanismus vollständig zerstört, über welche Tatsache Ew. Eminenz ja sicherlich unterrichtet sein werden und die ich persönlich während meines Aufenhaltes in Konstantinopel bemerken konnte.

Mit dem Ausdruck vorzüglicher Hochachtung verbleibe ich Ew. Eminenz ergebener,

Budapest, d. 25. Mai 1930.

Erzherzog dr. Joseph Franz

2.

Angelo Rotta budapesti nuncius Eugenio Pacelli bíboros államtitkárnak

Budapest, 1930. június 13.

Gépirat, autográf aláírás[91]

S.RR.SS., AA.EE.SS., Turchia, Pos. 91–92. fasc. 91. ff. 66–68.

A címzett kérésére összefoglalja véleményét Habsburg József Ferenc főherceg javaslatával kapcsolatban. Lényegében megerősíti a főherceg misszióalapítással kapcsolatos érveit, dicséri P. Vendel János munkáját, de a török kormány általános valláselleneessége miatt nem fűz nagy reményeket a missziós vállalkozáshoz, és emiatt a követségi kápolna tervét támogatja, jezsuita vezetéssel.

Nonciature Apostolique
Hongrie[92]

Oggetto.
Circa un esposto
dell'Arciduca Giuseppe.

N. 3502
Budapest, 13 Giugno 1930

Eminenza Reverendissima,

Ecco l'umile parere che l'Eminenza Vostra Rev.ma ha avuto la bontà di richiedermi, col venerato Ufficio Nr. 1885/30 dei 5 corrente, intorno all'esposto di S. A. l'Arciduca Giuseppe sull'assistenza religiosa degli Ungheresi in Turchia e più particolarmente ad Angora, esposto che rinvio all'Eminenza Vostra qui accluso. In linea di massima sottoscrivo a quanto in detto esposto si dice.

È infatti vero che i Turchi – sia per ragione di una certa affinità di razza, sia e più perché l'Ungheria non può avere mire politiche in Turchia, e quindi la sua penetrazione economica non è né sospettata né temuta, – mostrano una certa simpatia o piuttosto una minore antipatia verso gli Ungheresi in confronto degli altri stranieri.

È vero pure che sono relativamente numerosi gli Ungheresi specie ad Angora, dove costituiscono la colonia straniera superiore, credo, in numero a qualunque altra. Essa è formata in grandissima parte dell'elemento operaio, è quindi così più esposta agli effetti dell'ignoranza e della propaganda bolschevica, che anni sono si esercitava in essa in larga scala per opera dell'Ambasciata russa, la quale non risparmiava danaro per legarsela al proprio carro; tanto che se ne spaventò e la legazione ungherese e lo stesso governo turco, cosicché una volta si fece un'espulsione in massa dalla Turchia dell'elemento comunista ungherese.

Il Ministro ungherese ad Angora,[93] benché protestante, insistette allora presso il suo governo per l'invio di un missionario ungherese e domandò all'uopo il mio appoggio. Io ne scrissi sia alla Segreteria di Stato, sia anche direttamente a Mons. Orsenigo[94] per interessarli ad appoggiare la giusta richiesta del Ministro. Finalmente, dopo reiterate promesse, sei mesi fa un Padre Gesuita ungherese venne a Costantinopoli col doppio scopo di fare degli studi turcologici ed assistere spiritualmente i suoi connazionali. Egli è un certo P. Wendel, pieno di zelo ed attività, che cominciò ad organizzare l'assistenza religiosa degli Ungheresi in Costantinopoli, e so che per le feste di Pasqua si recò ad Angora, dove fece tanto bene in mezzo alla colonia. Naturalmente egli vi andò e potè risiedervi un po' di tempo, sotto il titolo di cappellano della Legazione, perché altrimenti difficilmente avrebbe potuto recarvisi ed esercitare il ministero.

Coll'aria che spira in Turchia di ultralaicismo non è permesso di erigere né chiese né scuole, e viene inceppata in ogni modo, all'infuori di Costantinopoli e luoghi circonvicini, l'azione del sacerdote: ecco perché il voto espresso nell'esposto, che si riservi per la Turchia parte dell'elemento missionario che va in Cina ed altrove, purtroppo, dato l'ambiente e la mancanza di libertà, non mi pare attuabile.

Per la stessa ragione, stante l'impossibilità di provvedere altrimenti, è da appoggiarsi l'idea espressa nell'esposto, che so rispondere all'idea del Ministro ungherese in Turchia, di erigere sul suolo della Legazione una cappella: solo così si potrà avere un centro di azione non sottoposto al controllo asfissiante dell'autorità turca.

L'unica cappella latina di Angora fu eretta due anni or sono in una casa che figura come proprietà dell'Ambasciata francese, ma che appartiene invece ai PP. Assunzionisti; sarebbe come la chiesa parrocchiale, e là risiede il buon P. Marseille assunzionista[95], che dimora stabilmente ad Angora colla qualifica di Cappellano dell'Ambasciata francese. Nonostante il suo buon volere ed il suo zelo non può esercitare un apostolato fecondo in tutti gli ambienti, sia perché non conosce le varie lingue ivi necessarie, sia anche perché egli e la capella hanno, per molti, il peccato originale di avere etichetta francese. Vostra Eminenza comprende tosto ciò che la cosa significa, specialmente ad Angora, dove l'Ungheria, l'Italia, la Germania e l'Austria hanno le colonie più numerose.

Ecco perché l'Italia manda di tratto in tratto ad Angora un Padre Francescano[96], che figura come cappellano dell'Ambasciata, ed essa ha l'intenzione di erigere una cappella nella nuova sede dell'Ambasciata da costruirsi. La Germania pure ha visto volentieri ad Angora un sacerdote tedesco, cui diede ospitalità all'Ambasciata, ed ora l'Ungheria intende di fare come l'Italia.

Come si dice nell'esposto, la Legazione ungherese dista di 4 chilometri dalla capella francese, ed anche l'italiana sarà anche più lontana. Quindi l'esistenza delle tre cappelle non sarà di danno, anzi aiuterà l'assistenza spirituale di quei poveri cattolici che si trovano come sperduti in quell'ambiente così tipicamente mussulmano di Angora.

Sola cosa di cui bisognerà aver cura sarà a) di coordinare l'attività delle varie cappelle in modo da lasciare sì ampia libertà di azione, ma con un centro di unità, e b) d'impedire che sorgano vere parrocchie a carattere strettamente e rigidamente nazionale.

Ma su questo punto non m'indugio, perché non entra nell'argomento dell'esposto. – Del resto, se Vostra Eminenza lo crede utile, potrà conoscere più ampiamente il mio

91 Másolata: ASV Arch. Deleg. Turchia, b. 130. fasc. 765/2. ff. 17–21. A másolat 1930. szeptember 20-án ért Isztambulba. A közlés az autográf aláírású példány alapján történik.

92 A nunciatúra fejléces papírja.

93 Tahy László (1881–1940), diplomata, politikus, törökországi magyar követ (1924–1934). Új Magyar Életrajzi Lexikon VI. Sz–ZS. Főszerk. Markó László. Magyar Könyvklub, Bp. 2007. 568.

94 Cesare Orsenigo (1873–1946), apostoli nuncius Budapesten (1925–1930), majd Berlinben (1930–1946). I «fogli di udienza» i. m. I. 464.

95 Ludovic Marseille AA (1871–1963), az ankarai francia követség káplánja, 1923-tól (más adatok szerint 1926-tól) működött Ankarában. I «fogli di udienza» del Cardinale Eugenio Pacelli segretario di stato II. (1931). A cura di Giovanni Coco–Alejandro Mario Diguez. Archivio Segreto Vaticano, Città del Vaticano, 2014. (Collectanea Archivi Vaticani 95.) 335.; ASV Arch. Deleg. Turchia, busta 130. fasc. 765. nr. 4. fol. 88., 95., 97.

96 Sebastiano Ceccherelli OFM, 1930 szeptemberétől működött az ankarai olasz követség káplánjaként. ASV Arch. Deleg. Turchia, b. 130. fasc. 765/3. f. 54.

parere su questo oggetto procurandosi il rapporto che inviai in proposito, or non è molti mesi alla Nunziatura d'Italia, dietro richiesta di S. E. Monsignor Borgongini.[97]

Quanto poi ai missionari, ottima cosa che essi non siano già preti secolari, ma religiosi, et quidem aventi già un pied-à-terre a Costantinopoli. Nel caso concreto niente di meglio che affidare la cura spirituale degli Ungheresi ai Gesuiti, come propone l'esposto e come l'esperienza del P. Wendel ha dimostrato essere veramente feconda di bene, tanto più che i Gesuiti hanno appunto una casa in Costantinopoli. Per il momento è provveduto sufficientemente coll'ottimo P. Wendel: s'intende[98] che nel caso ch'egli, compiti gli studi, dovesse tornare in Ungheria, altro Padre dovrebbe andare a sostituirlo.

Maturatisi poi gli eventi, e costrutta la cappella coll'attigua casetta, si potrà dare un assetto definitivo all'assistenza religiosa per gli ungheresi.

Ecco il mio umile parere che sottometto all'illuminato giudizio dell'Eminenza Vostra.

Prostrato al bacio della Sacra Porpora, con i sensi della più profonda venerazione mi raffermo

dell'Eminenza Vostra Reverendissima
umilissimo servo in G. C.
Angelo Rotta Arciv.
Nunzio Apostolico

[*Címzés*:] A Sua Eminenza Reverendissima
Il Signor Cardinale Eugenio Pacelli
Segretario di Stato di Sua Santità

3.

Bangha Béla SJ Włodzimierz Ledóchowski SJ rendfőnöknek

Budapest, 1931. január 27.
Gépirat, autográf aláírás
ARSI Hung. 1004. Epp. Sing.

A tartományfőnökkel egyetértésben kifejti aggályait a török misszió alapításával kapcsolatban. Súlyosan kritizálja P. Vendel ítélőképességét, a szolgálati utat megkerülő eljárását és a római rendi vezetés döntését az előkészítetlen missziós tervek támogatására. A muszlimok között a közvetlen térítésre nincs remény, a kulturális és tudományos munkára pedig a magyar rendtartománynak sem pénze, sem pedig embere nincsen. A kínai missziót a török érdekében számos ok miatt nem adhatják fel, Törökországban egyelőre csak tájékozódjanak.

Budapest, 17. Jänner 1931.

Hochwürdigster Pater General!
P. X.

Ich halte es für meine Pflicht, als Provinzkonsultor meine bescheidene Ansicht betreffs der geplanten türkischen Mission Euer Paternität vorzulegen. Ich tue das im Ein-

97 Francesco Borgongini Duca (1884–1954), olaszországi nuncius (1929–1952). I «fogli di udienza» i. m. I. 401.
98 Előtte áthúzva: naturalmente.

vernehmen mit R. P. Provinzial[99], dem die Sache ebenfalls grosse Befürchtungen verursacht. Er und ich, wir fürchten beide sehr, dass bei dem Entschluss, die türkische Mission zu übernehmen oder nicht zu übernehmen, die gutgemeinten[100] Schachzüge des P. Vendel eine ungebührlich grosse Rolle spielen dürften.

Bevor ich von den Mission selbst spreche, muss ich einiges über diesen Punkt sagen.

P. Vendel ist ein Mann von gutem Willen. Er ist auch äusserst geschickt in der Art und Weise, siene Gedanken durchzuführen. Wer ihn nicht näher kennt, wird durch seine hochfliegenden Pläne leicht eingenommen. Er versteht es auch gut, den Weg zu hochgestellten Persönlichkeiten zu finden. Dabei ist er in hohem Grade optimistisch, besonders in der Beurteilung der Dinge, die er einmal liebgewonnen hat. Auf der anderen Seite, ist er ein Mann von recht mittelmässiger Urteilskraft, als Prediger, Präses, Jugendführer und Operarius hat er hier in zwei Jahren glänzend versagt; nur Ausflüge organisieren u. dgl. konnte er fabelhaft. Wegen dieses Versagens auf dem Gebiete ernster, seelsorglicher Wirksamkeit wurde er eben zum Lehramt-studium disponiert. Er ist ein Mann, der immer einige Wege geht und dadurch schon manchen Schaden angerichtet hat.

Was hinter seinem plötzlichen Feuergreifen für die türkische Mission steckt, ist für uns rätselhaft. Hofft er auf diese Weise vom Lehramt in Pécs oder Kalocsa, überhaupt vom eintönigen Leben in einem Kolleg wegzukommen? Sich auf dem Gebiet einer neuartigen, etwas freien und etwas abenteuerlichen Unternehmung zu betätigen? Wird er unbewussterweise von der, wie es scheint, unzugänglichen Art, wie die französichen Patres in der Türkei gewirkt haben /sie sollen nicht einmal türkisch erlernt haben/, gedrängt, Arbeitskräfte /nach seiner Meinung/ mehr praktischer Art für die Türkei zu gewinnen? Jedenfalls berührt es uns eigentümlich, dass er – ohne eigentlich den P. Provinzial vollwertig zu informieren und seine Ansicht und Entscheidung abzuwarten, gleich die stärksten Hebel in Bewegung setzt: den ap. Delegaten,[101] den er zu E. P. und zum Heil. Vater selbst schickt, die französischen Patres /die, wie es scheint, gerne die türkische Mission weggeben würden/ etc. So kann es am Ende einem recht minderwertigen Beurteiler der Lage durch sein geschicktes Manövrieren gelingen, alle Faktoren zu überrumpeln, und durch den Heil. Stuhl selbst uns vor fertige Tatsachen zu stellen. Das halte ich doch für sehr bedenklich.

Die ganze Frage ist noch absolut nicht aufgehellt, nicht vorbereitet, man tastet völlig im Dunkeln herum; mir scheint es doch verantwortlich, eine so wichtige Sache auf einer so schwachen Grundlage zu entscheiden.

Wer weiss, was der gute P. Vendel dem Delegaten vorgemalt hat, etwa von der Leichtigkeit, mit der unsere Provinz dort gleich Schulen oder, wie er es plant, ein „höheres wissenschaftliches Institut" gründen könnte? Oder von der angeblichen grossen Zuneigung der Türken zu den Ungarn?

Ist aber der ap. Delegat selbst ein hinlänglich guter Beurteiler der Lage in der Türkei? Er ist ja kaum erst ein Jahr lang dort und nach dem, was ich an den hochwürdigsten Nuntien hier bei uns sehe, muss ich in aller Hochachtung bezweifeln, dass die Vertreter des Heil. Stuhles auch gleich gute Beurteiler der Dinge sind.

99 Bíró Ferenc SJ (1869–1938), a magyar jezsuita rendtartomány tartományfőnöke (1927–1935). *Bikfalvi G.*: Magyar jezsuiták i. m. 33.
100 gutgemeinten: autográf betoldás.
101 Carlo Margotti (1891–1951), isztambuli apostoli delegátus (1930–1934), később goriziai érsek (1934–1951). *A. Melloni*: Fra Istanbul, Atene e la guerra i. m. 37–38.; I «fogli di udienza» i. m. II. 762–763.

E. P. wissen von mir, dass ich viel eher zu den sich überstürzenden Eiferern, als zu den „klugen" Leuten gehöre. In diesem Falle bin ich aber bestürzt ob der Schnelligkeit, mit der diese Frage der Entscheidung scheinbar nahe gerückt wird. Und mir kommt es geradezu als ein Frevel vor, dass hier ein Untergebener, um seine Pläne durchzusetzen, gleich den Heil. Vater selbst mobilisiert, in welchem Falle es freilich nicht mehr am Platze ist, weiter nach den Klugheitsrücksichten zu fragen.

Was nun die Frage der Mission selbst betrifft, da war mein Standpunkt dem P. Provinzial gegenüber /der ihn sofort teilte/ dieser, dass man die Frage der türkischen Mission mit grossem Ernst und Wohlwollen prüfen, ev. einen geeigneten Pater erst auf 2–3 Wochen hinunterschicken sollte, damit er an Ort und Stelle die Informationen des P. Vendel und die Aussichten einer Mission dortselbst überprüfe. Mit grosser Genugtuung höre ich eben von P. Provinzial selbst, dass P. Somogyi[102], dessen Urteil doch sehr viel gilt, ebenfalls für diesen Vorschlag ist, da man auch nach ihm der blossen Information des P. Vendel wenig trauen darf. Denn wenn auch zugegeben werden muss, dass die Türken uns wesentlich wärmer zugeneigt sind, wie die Franzosen, und eine so grosse Sache, wie die Bekehrung der Türken, auch nur bei geringer Aussicht auf Verwirklichung grosse Opfer verdient, so ist es uns bisher gar nicht klar geworden, ob eine auch nur einigermassen begründete Hoffnung auf Erfolg bei dieser Mission vorliegt, speziell in diesem Augenblick und speziell für unsere Provinz.

Der türkische Prälat Mulla[103] gab dem P. Provinzial auf die Frage, ob man bei einer ungarischen Missionstätigkeit in der Türkei mit Bekehrungen rechnen könne, eine kategorisch verneinende Antwort; nach seiner Ansicht könnte man aber durch Gründung von Schulen und Kollegien allmählich den Weg zu späteren Erfolgen ebnen.

Dieselbe Antwort gaben mir zwei aus Konstantinopel eben heimgekehrte Herren: ein ungarischer Mechitarist,[104] der 14 Jahre in Konstantinopel gelebt hat und türkisch gut spricht, und ein Beamter der ungarischen Gesandschaft. Wenn man Gratis-schulen und Gratis-krankenhäuser bauen könnte, wie es die amerikanischen[105] Protestanten tun, dann könnte noch etwas herausschauen, meinte der Mechitarist. Auch P. Vendel betont, dass man direkt auf Konversionen gar nicht hinarbeiten dürfte, das vertragen die fanatischen Türken-mohammedaner ebenso wenig, wie die durchaus freimaurerische Regierung.

Die Mission dürfte also nur mit indirekten Mitteln arbeiten: Wissenschaft, Presse, Schulen. Das verlangt aber viel Geld und das haben wir absolut nicht; ja wir dürften für diesen Zweck gar nicht sammeln hier; das würden die Türken sofort erfahren und unsere Unternehmungen sofort lahmlegen. Auch verlangt eine solche Arbeit erstklassige Leute, sonst werden wir nur Fiasko machen – und woher nehmen wir sie, da wir eben die Theologie in Szeged angefangen haben und deshalb ohnehin die in den Kollegien noch brauchbaren, wenigen Kräfte von dort herausholen müssen? Mit Krüppeln werden wir auch in der Türkei nichts erreichen. Wir haben kaum ein paar Leute, die auch nur in ihrer Muttersprache einigermassen anständig predigen können oder erträgliche Schulpädago-

102 Somogyi Jenő SJ (1879–1954), a pécsi kollégium rektora (1925–1933), kétszeres tartományfőnök (1918–1924, 1935–1942). *Bikfalvi G.*: Magyar jezsuiták i. m. 210–211.

103 Paul Ali Mehmet Mulla Zade (1881–1859), konvertita iszlamológus, 1924-től haláláig a Pápai Keleti Intézet professzora. *V. Poggi*: Paul Ali Mehmet Mulla Zade i. m.

104 Minden valószínűség szerint Bodurián Megerdics János (1881–1959), mechitarista szerzetes, aki Törökországban született, és ezekben az években Csíkszépvízen működött plébánosként. Magyar Katolikus Lexikon I. Főszerk. Diós István. Szent István Társulat, Bp. 1993. 882.

105 amerikanischen: autográf betoldás.

gen sind; wen sollen wir dann in die Türkei schicken? Es sei denn, dass wir die Missionäre aus China zurückholen und sie zu den Türken schicken. Wäre das aber klug? Sie entfalten dort eine ungemein segensreiche Tätigkeit; man sagt, dass sie viel besser[106] als die Franzosen entsprechen. Und China dürfte für die weitere Zukunft Asiens und der Welt eine viel grössere Bedeutung haben, als die innerlich entkräftete, dekadente Türkei. Ein Aufgeben der chinesischen Mission würde uns auch vor der hiesigen öffentlichen Meinung in ein schiefes Licht stellen und die mühsam geweckte Missionsbegeisterung im Lande zum Teil wieder einschläfern. – Oder sollen wir zwei Missionen nebeneinander übernehmen? Ist das nicht Versuchen Gottes, mit solchen Kräften?

Dazu kommt noch ein weiterer Umstand: die Animosität unserer Protestanten. Bisher haben sie überhaupt keine Missionen. Siedeln wir uns aber in Stambul oder Ankara /Angora/ an, etwa mit einiger Unterstützung unseres Auswärtigen Amtes /P. Vendel basiert seine Hoffnungen eben auf diese Unterstützung/, so werden sie sofort ebenfalls kommen und viel grössere Unterstützungen von der Regierung erhalten; sie werden Erfolge nach ihrer Art aufweisen, wir aber vielleicht eben nur eine kümmerliche Scheinmission einrichten. Dabei scheint mir ein wesentlicher Punkt zu sein, dass unser jetziger türkischer Gesandter, Tahy, ein ganz verbohrter, unduldsamer Kalviner ist, der auch dem P. Vendel, obwohl dieser halb offiziell ausgesandt ist und von der ungarischen Regierung einen Zuschuss erhält, feindselig gegenübersteht und eine kath. Mission wohl nicht fördern, dagegen seine kalvinistischen Brüder sofort alarmieren würde. Eine Aussicht auf seine Abberufung besteht nicht, denn er spricht sehr gut türkisch und es ist ausser ihm nur noch ein einziger in unserem ganzen diplomatischen Korps, der türkisch kann. Es ist daher gar nicht ausgeschlossen, dass unser ganzes Bemühen nur dazu dienen wird, indirekt freilich, den ungarischen Protestantismus in die Türkei einzuführen.

Diese Gründe scheinen mir gegen die Übernahme der türkischen Mission zu sprechen.

Sollte aber der Heil. Stuhl oder E. P. dennoch wünschen, dass wir diese Mission übernehmen, so würde ich bescheiden vorschlagen: 1. Die bereits in China weilenden Missionäre nicht zurückberufen, sondern in Gottes Namen beide Missionen nebeneinander zu erhalten, soweit es möglich ist. 2. Zuerst nur einen Pater nach der Türkei zu entsenden, einmal um nicht den Argwohn der Türken und des protestantischen Gesandten zu wecken, dann aber, damit er sich erst genau umsieht, in welcher Richtung die Tätigkeit anzugreifen wäre. Als ersten würde ich den für China bestimmten P. Pezenhoffer[107] entsenden, der jetzt seinen Gradus in Enghien machen wird; er ist Arzt, kann gut französisch; ist zwar noch jung, aber sehr ernst, praktisch und von gutem Urteil. Merkwürdig: P. Vendel wünscht ebenfalls, dass P. Pezenhoffer kommen soll. Sollte man sich für die Gründung eines Spitals oder eines naturwissenschaftlichen Institutes entscheiden, so wäre er doppelt der rechte Mann. 3. Ist Hoffnung vorhanden irgendwoher, vielleicht vom Heil. Stuhl, Gelder zu erhalten, so könnte man bei der Gründung von Schulen oder Spitälern oder des „wissenschaftlichen Institutes" vor allem das Laienapostolat herbeiziehen, in weitgehendem Masse, indem man die Professoren, Aerzte usw. aus dem Kreise unserer Kongreganisten wählt und uns nur die Leitung vorbehält.

106 besser: autográf betoldás, alatta áthúzva: mehr.

107 Pezenhoffer (Kardas) József SJ (1895–1983), 1931 és 1934 között Ankarában misszionárius. *Bikfalvi G.*: Magyar jezsuiták i. m. 109.

Bitte um Entschuldigung für den langen Brief. Vielleicht ist es aber gut, E. P. über einiges zu informieren, was bei der Entscheidung von Belang sein kann.
Um den Segen E. P. bittend,

E. P. ergebener Sohn in X.

A. Bangha S.J.

P.S. Meine Beurteilung der Handlungsweise des P. Vendel bedarf insofern einer Korrektur, dass er den P. Provinzial missverstanden haben mag. Dieser hatte ihm geschrieben, auf sein Wort hin allein könne er so wichtige Dinge nicht entscheiden; darauf hin mag P. Vendel sich an verschiedene Auktoritäten gewandt haben, damit diese seine Informationen bestätigen.

Auch sein grosser Eifer, den Plan einer türkischen Mission durchzusetzen, kann ganz gut aus reinster Begeisterung kommen.

[*Külzet:*] Hungaria. 27–1–31. Budapest. P. Adalbert Bangha. De missione Turcica.

4.

Włodzimierz Ledóchowski SJ rendfőnök Bíró Ferenc SJ magyar tartományfőnöknek

Róma, 1931. február 25.

Gépiratos regisztrum

ARSI Hung. Epp. Gen. vol. 2. pag. 111–112.[108]

Megvédi a török missziót támogató álláspontját, amellyel többek között a pápa is egyetért. A törökök világnézeti útkeresését ki kell használniuk a muszlimok krisztianizációjának előkészítésére.

R. P. F. X. Biró, Prov. Romae, 25 februarii 1931. Budapest

Pro optimis de missione turcica litteris d. 5. februarii datis plurimas R. V.[ae] gratias ago.

Et primo quidem quod ad missionem sinensem attinet, R. V. attente legat superiorem meam de hac re epistulam ac videbit me nullo verbo significasse missionem sinensem a vestra Provincia relinqui debere. Immo vero prorsus accedo ad sententiam vestram fore, ut huius missionis desertio graviter noceret bonae Provinciae famae apud catholicos Hungariae.

In unum tantum dixi missionem turcicam per se facere ad maius Dei obsequium ideoque praeferendam esse, si cum fructu in Turcia laborari vel saltem fructuosus labor sensim ibi praeparari possit, cum Patres natione hungarici maiore cum facilitate et fructu apud illam nationem apostolatum exercere possint quam alia Provincia quaecumque. Item vobiscum consentio praestare missionem sinensem retineri „in statu quo" i. e. eam propriam et a reliqua parte indipendentem constituendam non esse, cum id propter rationes ab ipsa R. V. allatas prospero eius progressui noceret. Ceterum huiusmodi consilium non a me provenit, verum aliquorum Patrum hungaricorum colloquia cum RR. DD. Vicario Apostolico Lécroart[109] ad illud perpendendum ansam dederunt.

108 A levél kétszer lett lemásolva a regisztrumkötetbe: ARSI Hung. Epp. Gen. vol. 2. pp. 116–117.
109 Henri Lécroart SJ (1864–1939), hszienhszeni apostoli vikárius (1919–1936). *Vámos P.*: magyar jezsuita misszió i. m. 131–133.

Mea deinde de rebus turcicis opinio minime nititur litteris a P. Vendel acceptis, cum ab eo nullas omnino acceperim, sed informationibus mihi datis ab aliquo qui ipse natione turcicus rerum turcicarum peritissimus est ac vobiscum Budapestini contulit. Postea nuntios accepi ab Exc. Delegato Apostolico Constantinopolitano, RR. DD. Carolo Margotti, viro praeclari ingenii et magnae prudentiae. Ipse Sanctus Pater denique iam olim „turcica" magnopere adverterat et ad Summum Pontificatum evectus haec studia numquam intermisit, ita ut eius iudicio securi fidere possimus. Ceterum persuasum habeatis nos hic Romae non cuivis informationi leviter credere, sed cautissime procedere nec facile decipi. Secundum relationes ex diversis Mahometanorum regionibus acceptis contingere constat aliquid plane novi: Mahometani enim persentire incipiunt sibi aliquid deesse, necessitatibus animae propriam religionem satis non esse; quo simul fit, ut tandem post 13 saecula multa acerrimaque praeiudicia mitigentur et evanescant. Quamquam „negativa" tantum est haec ratio quae spem nostram fovet, tamen medium aptissimum esse potest quo divina Providentia nos uti iubet tamquam instrumento quo paulatim aptum Evangelio Iesu Christi campum praeparemus. Nonne revera pulcherrima res esset, si hoc desiderio, propria religione non expleto, uti possemus pro Sancta Matre Nostra Ecclesia eiusque amplificatione et, etiamsi non continuo tamen paulatim, hos acerbissimos acerrimosque inimicos christianismo conciliare possemus?

Immo, si post aliquot demum annos aliquem fructum capere possemus, nonne id zelum nostrum generosum iure meritoque exstimulare deberet ad aliqua, immo vero ad magna sacrificia ferenda?

Patet interim ne cogitandum quidem esse de vera missione vel „proselytismo" in illa terra instituendo: actum enim esset, sicut ipse Delegatus Apostolicus dixit, de toto hoc opere, quod e contrario summa cum prudentia suscipiendum assiduaque patientia fovendum erit. Verum iam magnus passus erit, si aliqui Patres prudentes sub specie laborum scientificorum Angorae degere possint, qui cautissime et absque strepitu labores futuros „positivos" praeparent: quare, sicut R. V. scribit, ab uno alterove Patre v. g. P. Pezenhofer inchoari possit, sed non per 2–3 hebdomadas tantum, quia non de opere unius diei, sed longae patientiae agitur. Hic profecto valet illud S. Scripturae: „Patientes hereditabunt promissiones"[110] et „Patientia opus perfectum habet".[111]

Velit R. V. hanc epistolam cum omnibus PP. Consultoribus communicare.

Commendo me ss. SS. ...

5.

Bangha Béla tervezete a törökországi misszió alapítására

Dátum nélkül [Isztambul, 1931. április 6. után]

Gépirat

ACO Prot. 358/31. Oriente–Varie[112]

Öt pontban előadja a török kulturális misszió alapítását támogató érveit. 1. A törökországi politikai változások megtörték az iszlám egyeduralmát, és esélyt nyújtanak a nyugati kultúra, ezzel együtt a kereszténység terjesztésére. 2. A nyílt térítés helyett kulturális és tudományos intézetet

110 Vö. Zsid. 6,12.
111 Jak. 1,4.
112 Másolata: ARSI Hung. 1004. Epp. Prov. A közlés az autográf aláírású példány alapján történik.

kell alapítani Ankarában, amely magyar jezsuita vezetéssel és katolikus világi munkatársakkal működne. Külön hangsúlyozza az alevik térítésére vonatkozó reményeket. 3. A kölcsönös török-magyar rokonszenv, illetve a magyar gyarmati törekvések hiánya miatt egy kulturális misszióra a magyarok a legalkalmasabbak. 4. A protestánsok megelőzése miatt nem késlekedhetnek. 5. A névleges alapító a Törökországban nagy tekintélynek örvendő Széchenyi-család, a tényleges alapító a Szentszék lenne, magyar részről pénz nem várható, viszont a magyar rendtartomány a munkaerőket biztosítja.

358/31
[*Iktatópecsét:*] Allegato al N. 603/30 della S. Congregazione per la Chiesa Orientale.
[*Pecsét:*] Remittatur.

[*Pecsét:*] Giunta 22 mag. 1931.
[*Kézírással:*] Ricevuto da P. Wendel S. J. il 4 maggio 1931.
[*Iktatópecsét:*] Allegato al N. 1312/31 della S. Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari.

De opere missionario apud
Turcas instituendo

Summarium:
1. Nunc est tempus huic operi propitium,
2. De instituto culturali erigendo in Turcia,
3. Cur res Hungaris confidenda sit,
4. Periculum in mora,
5. De modo procedendi.

I.

In Turcarum terra, diu inaccessibili, nunc demum inopinata antea spes oborta est, Evangelium et religionem catholicam seminandi. Rationes huius spei hae sunt:

1. Abolitio mahometanismi tamquam religionis status. Gubernium novum plena deliberatione mahometanismum delendum suscepit, non odio religionis generatim spectatae ductum, sed quia mahometanismum obesse culturae illi occidentali cognovit, quam omni conatu in rempublicam invehere sibi proposuit. Proclamavit utique libertatem cultuum, ideoque tolerat exercitium cultus mahometani, sed eum omni subsidio publico privavit, moschearum fundationes fisco publico adscripsit, seminaria theologica mahometana clausit, monasteria „dervishiorum" abolevit, opinionem publicam plebis per scholas a superstitione mahometana avertit. Viri culti autem et patriotae omnino hac in re gubernium sequuntur, etiam quia ducem Kemal patriae liberatorem respiciunt et sultanatum tamquam patriae proditorem ac corruptelae omnis generis reum abhorrent. Sic spes est fore, ut mahometanismus, externis fulcimentis destitutus ac sibi relictus, in hac terra paulatim in seipso corruat, unde summum impedimentum Evangelii e medio tolletur.

2. Proclamatio libertatis cultuum. Lege sancitum est civibus adultis reipublicae quamlibet religionem libere exercere licere. Verum est, hanc legem non plene in praxim deduci, neque apertam religionis christianae propagationem a gubernio tolerari. Sed hoc ob rationes singulares fit: 1. quia gubernium timet excitare fanatismum mahometanum, neque ansam dare vult accusationi, veluti si exteris religionibus plus iuris publici tribuatur quam religioni indigenae; 2. quia timet gubernium, ne praetextu religionis christianae propagandae nationes exterae nimis se in vitam turcicam intromittant, eae praesertim, quas Turcae ob rationes politicas aut timent aut aversantur. Manet tamen principium lege sancitum libertatis cultuum, quo religioni catholicae quoque suo tempore via aperietur.

3. Nisus et voluntas invehendae culturae occidentalis. Gubernium et viri cultiores omnibus viis conantur gentem suam ad gradum europaeum civilitatis evehere. Hanc ob causam scholas aliaque instituta omnis generis erigunt, atque in hac re libenter utuntur opera etiam exterorum, eorum maxime quos sibi politice adversari non timent. Facile igitur admittent opera etiam catholica quae culturae suae gentis fovendae adlaborabunt.

4. Sympathia quaedam erga religionem christianam. Ipse dux Kemal saepe magna cum reverentia de religione christiana locutus est. Publice et palam edixit, mahometanismum fuisse ruinam gentis turcicae, per illum Turcas in cultura et moribus retardatos esse et a populis cultis despici, mahometanismo vitam moralem non bene fulciri. Imo nuper in Societate Historica[113] coram primariis viris Christum Mahometo comparans ait: hunc nihil nisi impostorem fuisse et hominem sine charactere, Christum vero „gentleman" fuisse /hoc eius verbum erat/, etiam in passione summum heroem, doctrinamque eius esse mirabilem, etc. Kemal, ut est vir summi ingenii et voluntatis sincerae, ac studiorum historicorum amantissimus, certe non erit adversarius religionis nostrae, immo fortasse fautor, ubi primum religionem nostram melius cognovit; sic amicus eius, Professor Mészáros,[114] Hungarus, catholicus, Musei Ethnographici Ancyrani director, fortiter asseruit. Similiter satis multi inter Turcas cultos sentiunt, aiuntque in locum mahometanismi aliam religionem substituendam esse. Constantinopoli satis multi Turcae ecclesias catholicas frequentare dicuntur, quamquam orationes et cantus ibi non lingua turcica, sed gallica, italica etc. fiunt. Ipse Kemal non est, nec fuit unquam francomurarius...

Habemus igitur terram immensam cum 11–12.000.000 incolarum, in qua nunc „vacuum" quoddam religiosum est, simul cum magno desiderio internae renovationis et culturae occidentalis aemulandae. Protestantes iam adsunt et vacuum illud occupare quaerunt. Si nos praesto erimus, spes bona est fore, ut data occasione magno cum fructu religionem catholicam in illam terram invehamus; secus autem natio ista mox neopaganismo vel protestantismo imbuetur.

Obiicere quispiam poterit: hucusque a missionariis nostris nihil fere inter Turcas obtineri potuisse. Verum huius rei summa ratio erat, quod mahometanismus cum ipsa nationalitate permixtus fuerat, ita ut mahometanismo renuntiare idem fere fuerit ac patriam prodere. Nunc autem haec rerum condicio prorsus mutata est, et ipsi novi patriotae mahometanismum omnino abiurant. – Nec mirum est, quod missionarii nostri hucusque, de conversione Turcarum fere desperantes, neque multum inter Turcas laborare studuerunt, ac ne linguam quidem turcicam didicerunt, sed magis Graecos et Armenos Turciae coluerunt. Hac autem ratione Turcas quodammodo etiam a se alienaverunt, cum his innata sit nationalis aversio a Graecis et Armenis, horumque patronis europaeis. Similis est haec rerum condicio illi, quae esset e. g. in Polonia, si ibi religionem catholicam soli Borussiani praedicarent, idque lingua germanica. Omnino autem mutabitur res, ubi primum missio catholica inter Turcas vere ut missio turcica laborare coeperit.

113 A Török Történelmi Társulatot (Türk Tarih Kurumu) Kemal Atatürk alapította 1931-ben.
114 Mészáros Gyula (1883–1957), turkológus, etnográfus. A frankhamisítási botrányban való érintettsége miatt 1926-ban Törökországba szökött, és az ankarai néprajzi múzeum tudományos vezetője lett. Új Magyar Életrajzi Lexikon IV. L–Ö. Főszerk. Markó László. Magyar Könyvklub, Bp. 2002. 682.

II.

Ex dictis etiam id apparet, qua ratione missio turcica adorienda vel praeparanda sit.

Non licebit statim publice Evangelium praedicare, scholas catholicas erigere, aut ad conversiones obtinendas directe et palam procedere; hac enim ratione totum opus evangelizationis periclitaretur et fortasse maius bonum praepediretur. Econtra magis indirecte procedendum esse videtur. Optima autem via procedendi illa apparet, ut Ancyrae, nova Turciae metropoli, institutum quoddam scientificum seu centrum culturale erigatur, in quo nostri homines, aliqui sacerdotes et etiam viri laici, ex una parte rebus studeant turcicis /linguae, litteraturae, historiae, ethnographiae etc./, ex altera parte scientias et culturam occidentalem, Turcarum lingua et gustu, propagent. Praeter studia igitur proprie dicta, ubi primum linguam et gentem bene noverunt, libros, fasciculos, fortasse etiam ephemeridem aliquam edent Nostri in hoc instituto, conferentias varias „scientifico-populares" etiam cum imaginibus proiectis adornabunt, aliisque modis in vitam culturalem /hucusque satis infantilem/ novae huius metropoleos influere curabunt.

Tale institutum culturale haec emolumenta habebit:

1. Gubernio pergratum erit, cum de re culturali, genti suae multum proficuae, agatur, neque palam propagandam religiosam profiteatur.

2. Aestimationem publicam nostris hominibus conciliabit, amicosque nobis inter primarios huius gentis viros acquiret, qui deinde fortasse etiam in rebus magni momenti /e. g. in evolvendo systemate scholari publico/ utentur.

3. Ipsi operi missionario erit solido fundamento, nam futuros missionarios eorumque adiutores laicos aptos reddet ad bene cognoscendam terram in qua eos laborare oportebit. Immo lapsu temporis hoc institutum germen esse poterit seminarii ad clerum indigenam educandum.

4. Institutum istud plurimam occasionem dabit penetrationis idearum catholicarum in vulgus, e. g. principia propagando philosophiae et ethicae christianae, evellendo praeiudicia, ostendendo historiam religionis christianae, artium etc.

5. Sede semel in Turcia fixa facile erit etiam in vitam socialem huius gentis influere, idque variis modis. Iam ab annis vera immigratio fieri coepit in Turciam, maxime Hungarorum, cum in hac terra omnino opus sit professoribus, ludimagistris, artificibus, technicis, infirmariis etc., hique a gubernio saepe etiam magno salario conducuntur. Iam nostri instituti hominibus facile erit curare, ut ad talia officia non protestantes vel viri increduli, sed boni catholici invitentur et acceptentur, sicque coloniae catholicae in Turcia augeantur, quarum influxus in vitam religiosam indigenarum non spernendus erit. Prae ceteris „Filiae SS. Cordis"[115] ex Hungaria invehendae erunt, quae veste laica indutae et operibus socialibus intentae utiliter in plebem influent et typographiam exstruendo aliisque modis institutum adiuvare poterunt.

6. Ex hoc instituto prae ceteris praeparari poterit missio inter illos Turciae incolas qui Kyzylbash[116] vocantur, inter quos eximius fructus conversionum speratur. Est enim tribus singularis in orientali parte Anatoliae habitans, honestissima moribus, valde hospitalis, quae videtur sub iugo mahometano antiquas christianas traditiones quodammodo conservasse et diu cryptocatholica fuisse. Hi Kyzylbash mahometanismum summo semper odio habuerunt et religionem suam ipsos omnino celarunt; habent traditionem 12 Apostolorum, Hominis Dei, Matris Dei quam „Mariam Matrem" /Meriem ana/ appellant, in suis conventibus religiosis sacerdote praesidente vinum sacrum bibunt, aquae sacralem virtutem tribuunt etc. Quodsi hos Evangelio, sibi non alieno, lucrari poterimus, notabilem partem populationis turcicae in sinum Ecclesiae adducere poterimus; peritorum enim aestimatione hi Kyzylbash saltem 3 vel 4 milliones esse putantur, id est quartam vel etiam tertiam partem totius nationis efficiunt. Cumque nunc ubique scholae erigantur, hi quoque mox cives culti erunt, ad publica officia ascendent et influxum christianum in vitam publicam habebunt.

7. Studia tandem huius instituti provenient etiam Pontificio Romano Instituto Orientali, quocum litterarum et articulorum commercium ineundum erit.

Nota. Gubernium talibus institutis erigendis has condiciones ponere solet: 1. Ut institutum vere culturale sit, non vero fines politicos prosequatur. 2. Non sibi vindicet ius exclusivum /e. g. in perquisitionibus faciendis/, sed contentum sit, ut etiam alia similia instituta easdem disciplinas excolant. 3. Ut bibliotheca instituti certis diebus a quibusvis viris cultis consuli permittatur. 4. Ut observet leges generales quibus associationes reguntur. 5. Ut clare definiat, quasnam disciplinas colere velit. Has autem condiciones nostrum institutum facile acceptabit. Ceterum res omnes cum gubernio Prof. Mészáros libenter componet, nec dubium est, quin gubernium consilium nostrum libenter approbet et acceptet.

III.

Ut nova haec missio praeprimis Hungaris confidatur, his rationius suadetur:

1. Turcae Hungaros singulari omnino amicitia prosequuntur et vulgo „kardash" /fratres/ vocant, quod eos communi secum stipite oriundos credant. Etiam gubernium, ubi potest, prae ceteris Hungaros acceptat, ad publica etiam officia.

2. Accedit ratio politica: Turcae timent nationes potentes /les grandes puissances/, maxime eas quas sibi adversarias ullo modo autumant. Iam Hungaros timere nullam rationem habent, neque Hungaros adversariorum suorum amicos esse putant.

3. Inter ipsos Hungaros magna sympathia est erga Turcas, et satis multi Hungari, etiam laici, aderunt, qui libenter operam suam praestabunt in hac missione.

4. Hungari linguam turcicam, suae non absimilem, satis facile discunt.

IV.

Opus illud mox aggredi oportebit, nam periculum est in mora. Rationes huius assertionis sunt hae:

1. Protestantes iam omnia tentant. Ancyrae Bible House erexerunt, periodicum „Pro familia" edunt etc.

2. Si de Hungaris agatur, timendum est, ne Minister Hungariae in Turcia, vir protestans, terram praeripiat. Ille enim de erigendo Instituto Hungarico /statali/ iam cogitat. Kemal Pasha post aliquos menses visitationem sibi a gubernio Hungariae nuper factam Budapestini reddere debebit. Tum autem facile rem inter se component Kemal, Minister Hungariae et gubernii hungarici praeses /uterque protestans/. Sic actum erit de nostro instituto, nam duo Instituta Hungarica simul erigere vix erit possibile; neque hoc gubernio turcico gratum esset; nimiumque appareret, nostrum institutum reapse finem religiosum prosequi. Itaque omnino curandum est, ut Ministrum illum protestantem praeveniamus

115 Jézus Szíve Társasága (Népleányok), Bíró Ferenc SJ által 1921-ben alapított apostoli társaság. *Puskely Mária*: Kétezer év szerzetessége. Szerzetesség- és művelődéstörténeti enciklopédia I. Dinasztia, Bp. 1998. 549–552.

116 Minden bizonnyal az alevi kisebbségre gondol, akik a törökség mintegy egyötödét kitevő, a síita valláshoz kötődő csoport, Kelet-Anatóliában éltek, és a szunniták részéről folyamatos üldözést szenvedtek. Itt mondok köszönetet Sudár Balázsnak az azonosításban nyújtott segítségéért.

et infra 2 vel ad summum 3 menses cum gubernio turcico de erigendo illo instituto tractare incipiamus.

3. Nunc satis exiguo pretio Ancyrae et fundus emi et aedificium construi potest; attamen pretium omnium rerum Ancyrae indies augetur, urbs enim celerrime crescit et evolvitur. Peritorum opinione nunc summa circ. 1.500.000 libellarum italicarum aedificium istituti exstrui potest /cum atrio 200 auditores capiente, et bibliotheca, ac 15 cellis/; mox autem duplo maior summa requiretur ad eundem finem. Nunc etiam sustentationi futuri instituti feliciter providere possemus, emendo e. g. fundum maiorem postea multo maiore pretio vendendum, vel instituendo per „Filias SS. Cordis" viniculturam quae hodie in illa regione eximie proficua esse dicitur etc.

V.

Modus procedendi hic esse poterit:

1. Partes fundatoris „ad extra" familia comitum Széchenyi[117] in se suscipere poterit, nam eorum nomen in Turcia optime audit, suntque boni catholici. Revera fundatrix S. Sedes esse debebit; nam proh dolor in Hungaria nunc summa egestas est, neque pecunia colligi potest ad hunc finem; sed hoc etiam imprudens esset, quia hoc Turcae statim rescirent et operi tamquam propagandae religiosae obsisterent.

Homines necessarios Provincia Hungariae S. J., quamvis parva, suppeditare poterit, si S. Sedes sic decreverit.

6.

Bangha Béla SJ Carlo Margotti apostoli delegátusnak

Róma, 1933. június 7.

Gépirat, autográf aláírás

ASV Arch. Deleg. Turchia, b. 130. fasc. 765./2. ff. 35–36.

Korábbi nagyívű javaslata helyett most egy kisebb volumenű kulturális intézet létesítését terjeszti elő a címzettnek, amely Konstantinápolyban vagy Ankarában működne, népszerű kiadványokat terjesztene, anyagi alapjait pedig egy panzió biztosítaná.

[*Margotti autográf feljegyzése*:] Ricevuto il 9 giugno 1933 in Roma.

Roma, 7 giugno 1933.
Indirizzo ordinario: Budapest, VIII Maria u. 25.

Eccellenza Reverendissima,

Vostra Eccellenza Rev.ma ricorderà il colloquio che abbiamo avuto a Costantinopoli e del memoriale che Le consegnai dipoi riguardo alla missione che i Padri Gesuiti ungheresi dovrebbero incominciare in Turchia. Trovandomi a Roma ho cercato d'incontrarmi con V. E. il che non riuscendomi, dovendo partire subito per l'Ungheria, mi permetto proporLe un altro progetto più semplice e più economico per incominciare un

117 Széchenyi Ödön (1839–1922), az isztambuli tűzoltóság megalapítója (1874), a szultáni hadsereg tábornoka, az ő munkássága miatt övezte nagy tisztelet a családot Törökországban. Új Magyar Életrajzi Lexikon i. m. VI. 218.

piccolo istituto di cultura a Costantinopoli o ad Angora con mezzi minimi, perchè vedo che il progetto che Le avevo proposto era troppo ampio e costoso ed avrebbe certamente incontrato delle difficoltà. D'accordo col P. Provinciale dei Gesuiti d'Ungheria, vorrei proporre a V. E. che si istituisca in Turchia prima di tutto uno qualunque piccolo istituto di coltura e di propaganda per libri popolari, riviste ecc. Prima di mandare sacerdoti o scrittori, sarà bene far preparare il terreno con quelle suore, che appariscono all'esterno come secolari, e sono state fondate in Ungheria per lo scopo di propaganda religiosa, per mezzo di tipografie e librerie, le quali già a Budapest si preparano e imparano la lingua turca a questo scopo. Esse incoraggiate dal P. Vendel, pensano aprire anzitutto una pensione per signore ungheresi per così arrivare ad avere i mezzi per sostentarsi.

Per realizzare questo progetto, occorre una spesa minima, diciamo un circa 25–30.000 lire, essendo una delle principali usanze di dette suore di sostentarsi col proprio lavoro. Una volta stabilitesi in Turchia, prepareranno facilmente la via ai sacerdoti e scrittori laici che manderemo in Turchia e i quali già stanno preparandosi anch'essi per quest'opera missionaria. Disgraziamente, la povera Ungheria non è in nessun modo in grado poter fornire una tale somma in questo momento.

Le sarei gratissimo se V. Eccellenza potrà farci avere una risposta a Budapest.

Inchinato al bacio del S. Anello godo potermi professare di

Vostra Eccellenza Rev.ma

dev.mo servo in G. C.
Adalberto Bangha S.J.

[*fol. 36v. Margotti autográf feljegyzése*:] In audientia Sanctissimi die 9 junii 1933. Il S. Padre al quale ho riferito quanto forma oggetto di questo foglio. È disposto a concorrere ma non potrà dar tutta la somma. Benedice l'iniziativa.
Carlo Margotti.
6–VII–33
Scritto nel senso uti supra al P. Bangha: 6–VII–33.

7.

Bíró Ferenc SJ magyar tartományfőnök tervezete egy ázsiai missziós intézet megalapításáról Szegeden

Budapest, 1934. november 18.

Autográf kézirat

ARSI Hung. 1004. Epp. Prov.

Részletes tervezetet nyújt be egy missziós szeminárium alapítására Szegeden, amely a magyarokkal rokonnak tartott ázsiai népek közötti hittérítésre képezne ki papokat. Részletesen ismerteti a szeminárium célját, jogi alapját, hallgatóit, tanrendjét és fegyelmi rendjét, tanári karát, anyagi alapjait, székhelyét, végül értékeli az alapítás mellett és ellen szóló érveket.

Provincialis Prov. Hungariae S. J.
Budapest, VIII. Mária-utca 25.[118]

Budapest, 193...

Schema Instituti Missionis
pro populis Asiae nationi Hungaricae cognatis

I. Finis instituti

1. Finis huius instituti est, ut ex una parte praeparet et educat missionarios eorumque adiutores civiles homines pro illis populis Asiae, qui nationi Hungaricae vulgo propinquiores sint; ex altera parte ideam missionis quibuscumque aptis mediis per Hungariam propaget missionibusque auxilia materialia procuret.

2. Possunt in hoc instituto etiam tales sacerdotes efformari, qui apud Hungaros extra patriam viventes ministerium apostolicum praestabunt.

3. Cleirici in convictu theologico simul vivent et frequentent scholam philosophicam et theologicam S. J. Szegedinensem.

II. Fundamentum iuridicum

Est proprietas S. J. Collegii Szegedinensis. Rector est instituti et convictus rector ipsius collegii, cuius locum tenet regens.

III. Auditores

Ordinarii sunt: a) clerici convictus, alii clerici et iuvenes academici universitatis, et alii viri cum examine maturitatis; b) sanctimoniales[119] et aliae mulieres cum examine maturitatis.

Extraordinarii: viri et foeminae intelligentiae. Salarium decernendum est ex more patrio.

IV. Cursus et disciplinae

Cursus maior durat per 5 annos, minor per tres annos.

Maior est pro non clericis.

Minor est pro clericis.

1. In maiore cursu dantur praelectiones selectae ex dogmate et philosophia et ex aliis disciplinis ecclesiasticis pro sanctimonialibus et aliis civilibus hominibus, – uti fit in schola nostra Budapestinensi. Durat per quinque annos.

2. In minore cursu dantur praelectiones missiologicae, scitu in missionibus necessaria et linguae discuntur missionibus necessariae. Hunc cursum omnes peragere debent ituri in missiones. Durat per tres annos.

Praescripta pro clericis observantur ad normam Deus scientiarum Dominus.[120]

Praelectiones fiunt vespere a hora 7–9, ter vel quater in hebdomada.

118 A Magyar Jezsuita Rendtartomány tartományfőnökének fejléces levélpapírja.

119 Betoldás: Plurimae sanctimoniales Szegedini frequentant universitatem ex decreto gubernii. Ideo habent ibi catholicos professores sacerdotes.

120 *Deus Scientiarum Dominus:* XI. Piusz apostoli konstitúciója (1931. május 24.), amellyel a pápa szabályozta az egyházi egyetemek és fakultások működését.

(Si difficultates sunt circa cursum maiorem, omitti potest. Ego ex duplici ratione hoc excogitavi: una est, quia nunc temporis homines amant talem cursum, uti videre est hic Budapestini; altera ratio est, quia sequenti anno etiam Szegedini faciet Actio Catholica cursum pro candidatis professoribus, sicuti hic Budapestini, ubi hunc cursum cum nostro iungebant, sic fieri poterit etiam Szegedini.)[121]

V. Professores

Tres professores paratus est dare Cultus Minister[122]. Alii professores seliguntur ita, sicuti factum est Budapestini in nostra illa schola superiori iuncta cum cursu a Catholica Actione erecto pro academicis candidatis professoribus futuris gymnasiorum. Szegedini P. Reisz[123] optime intelligeret hunc rem curare.

VI. De rebus materialibus

1. Adiuvabit gubernium.

2. Confoederatio Missionis mulierum sub directione ducissae Regiae Anna[124] adiuvabit institutum colligendo eleemosynas.

3. Institutum est titulus optimus colligendi pecunias.

4. Aliquod salarium auditorum. Hic Budapestini res processit sine deficit in schola nostra superiore.

5. Unum vel duo auditoria sunt necessaria.

VII. Ubi sit convictus?

Si quando aedificabitur in novo fundo nr. 37–39 collegium novum, tunc domus antiqua sub nr. 1. Szegedini erit apta convictui. Interim vel non suscipimus clericos, vel adaptari potest domus nostra nova sub nr. 39. in eodem fundo novo, quae domus nunc locata est.

Praelectiones etiam sine convictu clericorum incipi possunt.

VIII. Rationes aliae pro et contra

1. Pro sunt.

a) Paternitas Vestra mihi ante annos bis scripserat: „Missio Turcica a nobis praeferenda est Missioni Chinensi", et „nulla natio videtur esse aptior ad Turcas convertendos natione Hungarica".

Hoc institutum ad extra non habet expresse nomen Turcicum, quia Patres Kardas et Vendel scripserunt: occulte est modo procedendum propter circumstantias in Turcia nunc dominantes. Timendum est enim, ne si Turcicum gubernium animadverterit, cur Patres ibidem proprie sint, eiiciantur ex regno isto. Ideo dedi nomen generale huic instituto „pro populis Asiae nationi Hungaricae cognatis". Etenim in Hungaria haec est nunc persuasio hominum, – quidquid sit doctorum opinio, qui inter se non consentiant, – esse in Asia non solum Turcas, sed etiam alios populos Hungaris cognatos: etiam omnes

121 Margón: Sanctimoniales hoc modo in bono spiritu magis servabuntur. Quod est res maximi momenti.

122 Hóman Bálint (1885–1951), vallás- és közoktatásügyi miniszter (1932–1938, 1939–1942). Új Magyar Életrajzi Lexikon III. H–K. Főszerk. Markó László. Magyar Könyvklub, Bp. 2002. 320–322.

123 Reisz Elemér SJ (1904–1983), 1934-től a Katolikus Missziók című lap szerkesztője. *Bikfalvi G.*: Magyar jezsuiták i. m. 190.

124 Anna Monica Pia (1903–1976), szász hercegnő, 1924-től Habsburg József Ferenc főherceg felesége. Habsburg lexikon. Szerk. Brigitte Hamann. Új Génius, Bp. 1990. 55.

Turkomannos, Tataros, Kazaros, Mongolos, Bulgaros, imo etiam Chinenses et Japones. Fuerunt (Goldzieher,[125] Vámbéry[126] etc.) et sunt (Mészáros, Ligeti,[127] Németh[128] etc.) graves orientales doctores in Hungaria. Porro sunt etiam nunc associationes culturales, scientificae orientales Asiaticae in Hungaria. Haec idea orientalis vivit in Hungaria et est popularis. Proh dolor! Hucusque cum hac idea catholici Hungari non sese occupaverunt. Optime posset haec idea coniungi cum idea catholica missionum et multum prodesset rei missionariae. Hoc vult facere ille dominus professor catholicus[129] mecum et cum ministris regni. Ideo vult virum orientalis scientiae de Mongolia addictum, etiam in Gallia notum Ligeti, qui modo edidit praeclarum librum de Mongolia,[130] huius rei professorem nobis dare. Ex quibus sequitur

b) altera ratio, nempe nunc habemus huius rei amicos potentes, at forte mox – ex mutatione circumstantiarum politicarum v. g. si alii erunt ministri, – iam non habebimus. Ecce optimus noster amicus Klebelsberg[131] iam mortuus est, alii amici ut minister Wekerle iunior,[132] Scitovszky[133] noster olim alumnus, Huszár,[134] Héderváry[135] etc. iam non sunt. Occasio praesens bona arripienda est. Popovics,[136] praeses Bancae Nationalis, qui me totiens adiuvit, graviter aegrotat. Hoc valde sentio. Et sic porro antiquos protectores amittimus.

c) Etiam vanitas hominum non respuenda est. Valde arridebit hominibus, si Hungaria tale institutum habebit. Coram omni foro apparere possumus sub titulo talis instituti. Etiam Iudaei hoc respectabunt! Sub hoc titulo omnino melius poterimus agere etiam materialiter pro missionibus in genere.

d) Tunc internacionalis communicatio cum missionibus totaliter alia erit.

2. Rationes contra.

a) Rationes contra a consultoribus allatas iam protuli et refutavi eas.

---

125 Goldziher Ignác (1850–1921), orientalista, a nemzetközi iszlamológia egyik megalapítója, 1874-től haláláig a Budapesti Egyetem tanára. Új Magyar Életrajzi Lexikon II. D–Gy. Főszerk. Markó László. Magyar Könyvklub, Bp. 2001. 1032–1034.

126 Vámbéry Ármin (1832–1913), orientalista, utazó, 1863-tól 1905-ig a Pesti (majd Budapesti) Egyetem keleti nyelvek tanára. Új Magyar Életrajzi Lexikon i. m. VI. 1036–1037.

127 Ligeti Lajos (1902–1987), orientalista, 1931-től 1972-ig a Budapesti Egyetem tanára. Új Magyar Életrajzi Lexikon i. m. IV. 234–235.

128 Németh Gyula (1890–1976), nyelvész, turkológus, 1915-től 1965-ig a Budapesti Egyetem tanára. Új Magyar Életrajzi Lexikon i. m. IV. 1042–1043.

129 Valószínűleg Mészáros Gyulára gondol.

130 *Lajos Ligeti*: Rapport préliminaire d'un voyage d'exploration fait en Mongolie Chinoise 1928–1931. Kőrösi-Csoma Társaság, Bp. 1933.

131 Klebelsberg Kuno (1875–1932), vallás- és közoktatásügyi miniszter (1922–1931). Új Magyar Életrajzi Lexikon i. m. III. 975–976.

132 Ifj. Wekerle Sándor (1878–1963), pénzügyminiszter (1928–1931). Új Magyar Életrajzi Lexikon i. m. VI. 1342

133 Scitovszky Béla (1878–1959), belügyminiszter (1928–1931). Új Magyar Életrajzi Lexikon V. P–S. Főszerk. Markó László. Magyar Könyvklub, Bp. 2004. 1074–1075.

134 Huszár Károly (1882–1941), miniszterelnök (1919–1920), az Országos Társadalombiztosító Intézet elnöke (1928–1934). Új Magyar Életrajzi Lexikon i. m. III. 419–420.

135 Khuen-Héderváry Sándor (1881–1946), a külügyminiszter állandó helyettese (1925–1933), majd párizsi magyar követ (1934–1940). Új Magyar Életrajzi Lexikon i. m. III. 913.

136 Popovics Sándor (1862–1935), a Magyar Nemzeti Bank elnöke (1924–1935). Új Magyar Életrajzi Lexikon i. m. V. 434–435.

b) Ego unicam gravem rationem habeo, quae est: non habemus homines nec ad alias res. Ergo.

Respondeo:

α) pro momento omnino concedo, imo in tota mea substantia persentio tamquam unam ex multis meis crucibus;

β) ex hac difficultate, non autem ex rationibus consultorum, ego quoque nollem modo hoc institutum. Attamen

γ) ne alii hanc ideam nobis surripiant, neve bonam occasionem, quae nunc est, amittamus, et quae forte nunquam amplius erit, – saltem fundamentum nunc ponendum est principaliter huius instituti, quod fundamentum porro et pedetentim evolvendum est. Ut autem hoc fundamentum nunc ponatur, nullam video difficultatem invincibilem. Etenim

δ) ex nostratibus unicum Patrem modo necesse habeo. Et est aptissimus P. Reisz, qui est vir religiosus, ardens laborator missionum, habet practicum sensum, dexteritatem, scit linguas, est orator et scriptor excellens, et quod maximi momenti est, intelligit agere cum hominibus. Professores alii erunt modo non ex Societate. Sic est nunc Budapestini in schola illa superiore. Unicus P. Jánosi[137] est ex Societate dirigens et docens, alii professores sunt boni laici professores universitatis et sacerdotes apti saeculares vel professores ex aliis ordinibus religiosis.

Per annos pedetentim hoc institutum evolvatur, non autem ab initio plenum et perfectum iudicatur necesse est. Talis vero agendi modus non parat nostratibus difficultatem invincibilem personarum.

„Hoc institutum in Hungaria vel huic simile in aëre pendet nunc. Non esset bonum, si non nos inciperemus, sed alii."

Aliquis consultorum ad haec verba mea respondendo obiter notavit: „Si facient, bene agent."

Ego autem, si non sum stultus vel utopista, non ita cogito. Tam gravis res a jesuita non ita concipienda et percipienda est. Nos enim, si possumus, primo loco Societati, Matri Nostrae providere debemus.

Haec autem omnia Paternitati Vestrae perscripseram revera non ideo, ut Patres consultores accusarem. Quisque abundet sensu suo. Ego de iis nihil sinistre cogito el sentio.

Ego voluntatem Dei quaeso per iudicium mei superioris.

Budapestini, d. 18. nov. ann. 1934.

Bíró Franciscus S.J.
provincialis Hung.

[*Gépírással:*] Hungaria Novembr. 34. Budapest
P. R. P. Franc. Biro,
Schema Instituti Missiologici Szegedini aperiendi.

---

137 Jánosi József SJ (1898–1965), filozófus, 1935-től a Budapesti Egyetem tanára. *Bikfalvi G.*: Magyar jezsuiták i. m. 104.

SOMORJAI ÁDÁM OSB

CESARE ORSENIGO ÉS ANGELO ROTTA APOSTOLI NUNCIUSOK SZEREPE A MAGYARORSZÁGI SZERZETESRENDEK APOSTOLI VIZITÁCIÓJÁBAN 1927–1935

BEVEZETÉS

A Magyarország egész területére kiterjedő apostoli vizitáció témakörének kutatásához Kelemen Krizosztom OSB pannonhalmi főapát 1933-ban történt kinevezésének vizsgálata vezetett el. A bencés közösség ugyanis megőrizte annak emlékét, hogy őt nem a nagykáptalan választotta meg, hanem pápai kinevezés eredményeképpen lépett hivatalba. Ezért utunk előbb a római prímás apáti levéltárba,[1] majd a Szerzetesi Kongregáció levéltárába vezetett.[2] A vonatkozó forrásokat a magyarországi apostoli vizitáció dokumentumai között találtuk meg.[3]

Kutatásainkat a további levéltárakban folytattuk: a Vatikáni Államtitkárság Államközi Kapcsolatokkal foglalkozó Szekciójának[4] Történeti Levéltárában, a Magyarországi Apostoli Nunciatúra fondjában[5] és a Pannonhalmi Főapátság Levéltárában.[6] Így ki tudtuk egészíteni a korábban kialakított képet, mert előkerültek az idáig hiányzó vizitátori jelentések is. Biztonsággal megállapíthatjuk tehát, hogy 1927–1935 között minden magyarországi férfi és női szerzetesház, konvent és zárda vizitálására sor került, továbbá megismerhetjük a kényesebb kérdéseket, amelyek elsősorban a tanító rendek, így a bencések és a premontreiek esetében merültek föl.

Ez az apostoli – pápai – vizitáció (nem előzmény nélkül)[7] Cesare Orsenigo magyarországi nuncius[8] kezdeményezésére történt, amelyet személyesen XI. Piusz pápa enge-

1 Archivio dell'Abate Primate (= APr).

2 1988-tól: a Megszentelt Élet Intézményeinek és az Apostoli Élet Társaságainak Kongregációja (Congregazione per gli Istituti di Vita Consacrata e le Società di Vita Apostolica).(= CIVCSVA). 1967–1987 között a Kongregáció neve: A Szerzetesek és a Világi Intézmények Kongregációja: (Congregazione per i Religiosi e gli Istituti Secolari). Vö. Note storiche. Annuario Pontificio (2015) 1824. Levéltárát az 1908 utáni anyagra maga a Kongregáció kezeli.

3 Lásd: *Somorjai Ádám:* Visitatio apostolica Institutorum Vitae consecratae in Hungaria, 1927–1935. A magyarországi szerzetesrendek apostoli vizitációja. Pannonhalmi Főapátság. Pannonhalma 2008. (Rendtörténeti Füzetek 13.)

4 Jogelődje e korban a Rendkívüli Egyházi Ügyek Szent Kongregációja: Sacra Congregazione per gli Affari Ecclesiastici Straordinari (= AA.EE.SS.).

5 Vatikáni Titkos Levéltár: Archivio Segreto Vaticano (Vatikánváros; = ASV), Archivio della Nunziatura in Ungheria (= Arch. Nunz. Ungheria).

6 Pannonhalmi Főapátság Levéltára (= PFL).

7 Valfrè di Bonzo bécsi nuncius már 1919 augusztusában kérte Gasparri bíboros államtitkártól az apostoli vizitációt azon magyarországi tanító rendek esetében, amelynek tagjai a Tanácsköztársaság idején nagy számban elhagyták a papi hivatást. Lásd: Archivio Storico della Sezione per i Rapporti con gli Stati della Segreteria di Stato (Vatikánváros; = S.RR.SS.), AA.EE.SS., Austria-Ungheria, Pos 1410, Fasc. 567, ff. 2r–9r.

8 Cesare Orsenigo (1873–1946), Budapesten nuncius 1925–1930 között, ezt követően Berlinbe helyezték át szintén nunciusnak, ahol Eugenio Pacelli, a későbbi XII. Piusz pápa utóda lett.

délyezett 1927-ben, akit úgy is ismerünk, mint a konkordátumok[9] és az apostoli vizitációk pápáját[10].

AZ APOSTOLI VIZITÁCIÓK ÁLTALÁBAN

Az apostoli vizitáció vagy más néven pápai vizitáció nem azonos a kánoni vizitációval.[11] A kánoni vizitáció a megyés főpásztor (érsek, püspök, ordinárius) számára fontos, hogy megismerje egyházmegyéjében a papság és a hívek helyzetét, vagy pedig egy szerzetesi intézmény generálisa számára, hogy megismerje rendje, kongregációja. állapotát.[12] Míg az egyházmegyék kánoni vizitációjára ritkábban kerül sor, a szerzetesintézmények esetében a statútumok által előírt szabályos időközönként, 3-4-5 évente.

Az apostoli vizitáció az újkorban alkalmas eszközzé vált a pápák kezében arra, hogy átültessék a gyakorlatba a Trienti Egyetemes Zsinat („Tridentinum": 1545–1563) határozatait. A 19. században az Egyházi Állam felszámolását követően kapott új jelentőséget, majd Szent X. Piusz pápa (1903–1914) is gyakran igénybe vette. Ezt a gyakorlatot folytatta XI. Piusz pápa (1922–1939) is, főleg azért, mert ellenőrizni kellett az 1917-ben kihirdetett Egyházjogi Törvénykönyv *(Codex Iuris Canonici)* kánonjainak alkalmazását.[13] Fontos még a missziós területek, a harmadik világ egyházainak apostoli vizitációja, valamint a szemináriumoké és a teológiai karoké, mivel alapvetően átalakította a papság nevelését.[14]

9 Fontosabb konkordátumok: Lettországgal 1922-ben, Franciaországgal 1923-ban és 1926-ban, Bajorországgal 1924-ben, Lengyelországgal 1925-ben, Litvániával és Romániával 1927-ben (utóbbi nem ratifikálta, így nem lépett érvénybe), Olaszországgal 1929-ben (Lateráni Egyezmény, amely a jelenlegi Vatikán városállam alapdokumentuma), Poroszországgal 1929-ben, Németországgal 1933-ban (ami miatt sok kritikát kapott). Magyarországgal 1927-ben *intesa semplicé*re (amely csak 1966-ban jelent meg), Csehszlovákiával pedig 1928 elején közzétett *modus vivendi*re került sor. Vö. *Giordano Stella:* Pio XI. Il papa dei concordati. Gribaudi, Milano, 2009. 112–147; *Michael F. Feldkamp:* La diplomazia pontificia. Jaca book, Milano 1998. (Per una storia d'Occidente. Chiesa e società. Percorsi) 129.

10 Achille Ratti (1857–1939, 1922. február 6-tól pápa) 1918–1919 között Lengyelország és Litvánia apostoli vizitátora volt, még szélesebbkörű jogosítványokkal. Ebből nőtt ki a nunciatúra, 1919-től. Lásd: L'archivio di Mons. Achille Ratti visitatore apostolico e nunzio a Varsavia (1918–1921). Inventario. In Appendice le Istruzioni e la Relazione finale. A cura di Germano Gualdo. Archivio Segreto Vaticano, Città del Vaticano, 1990. (Collectanea Archivi Vaticani 23.)

11 *Giancarlo Rocca:* Visita. In: Dizionario degli Istituti di Perfezione. Diretto da Giancarlo Rocca (=DIP), 10. Paoline, Roma, 2003. 112–114. Bibliográfiával.

12 A szerzetesi mozgalmak elnevezése rendkívül gazdag. A *rend, szerzetesrend (ordo)* első előfordulása a clunyi bencések (alapítása: 10. század) kolostorszövetségeként jelentkezik: „Ordo cluniacensis", a mai értelemben először a ciszterci reform esetében fordul elő (a 11. századtól). A *kolduló rendek*kel (ferencesek, domonkosok) egy új kategória jelentkezik, majd a Trienti Zsinat korszakában a *szabályozott papok (clerici regulari)*. – Hosszabb történeti fejlődés után ma a szerzetesi intézmények következő csoportjait különböztetjük meg: 1. Szerzetesrendek (szabályozott kanonokok, monasztikus rendek, kolduló rendek és szabályozott papok), 2. Papi szerzetesi kongregációk, 3. Laikus szerzetesi kongregációk. Mindezek alkotják a szerzetesi intézmények csoportját. A másik, történelmileg újabb csoport a világi intézményeké: 1. Papi világi intézmények, 2. Laikus világi intézmények. Ez a két nagyobb csoport együtt alkotja a megszentelt élet intézményeit. Újabban megkülönböztetünk még egy csoportot: Az apostoli élet társaságai. Lásd: Annuario Pontificio (2015), 1389. Vö. Note storiche, mint fentebb, 1883–1886.

13 Ez volt az első Egyházjogi Törvénykönyv a Katolikus Egyház történetében, 1983-ban követte a második, a II. Vatikáni Zsinat után kiadott aktualizált változat, amely jelenleg is életben van.

14 *Maurilio Guasco:* Visite Apostoliche e la Chiesa in Italia. In: Dizionario Storico Tematico La Chiesa in Italia, Volume II. Dopo l'Unità Nazionale, http://www.storiadellachiesa.it/glossary/visite-apostoliche-e-la-chiesa-in-italia-2 (letöltés: 2015. május 9-én).

Az apostoli, tehát pápai vizitáció meghirdetése a szerzetesi intézmények életében elég ritka esemény, csak rendkívüli körülmények közepette kerül rá sor.[15] Egy apostoli vizitátor rendelkezik mindazzal a rendkívüli felhatalmazással, amellyel változtatásokat rendelhet el az adott szerzetesi közösség életében, így leteheti annak legfőbb elöljáróját is. Esetünkben azt a sajátosságot fogjuk tapasztalni, hogy a vizitátor javaslatokat tett a változtatásokra, amelyeket az illetékes egyházi központi (római) hatóság léptetett életbe, az apostoli nunciusok hivatalán keresztül.

A MAGYARORSZÁGI APOSTOLI VIZITÁCIÓK ÉS A KONKORDÁTUMOK *(INTESA SEMPLICE)*

A magyarországi szerzetesrendek és szerzetesi kongregációk apostoli vizitációját korábban IX. Piusz pápa rendelte el a 19. század közepén, 1852. június 25-én kelt brevéjével, az egész Osztrák Birodalom (így Magyarország) területére is. Végrehajtásával az osztrák részeken a prágai bíboros érseket, a Magyar Korona országaiban a hercegprímást, az esztergomi bíboros érseket bízta meg.[16]

Az ausztriai férfi monostorok pápai vizitációjára 1917-ben újra sor került, és ezt Magyarország területére is ki óhajtották terjeszteni, de az első világháború eseményei és az országhatárok változása megakadályozták a befejezését.[17] Csehszlovákia területére még 1924-ben rendelt el vizitációt az Apostoli Szentszék, ezt 1929-re be is fejezték.[18] Nyoma van annak, hogy a magyarországi vizitáció eredetileg az osztrák és a csehszlovák vizitáció része vagy folytatása lett volna, mert a vonatkozó iratgyűjtő címe: „Regolari Austria-Ungheria-Czeco-Slovacchia". Esetünkben is pápai kihallgatás keretében történt a vizitáció elrendelése.[19] Így föltehető, hogy a magyarországi apostoli vizitáció az Osztrák–Magyar Monarchiában elrendelt és Csehszlovákiában megvalósított vizitáció folytatása. S míg korábban csak a férfirendekre vonatkozott, Magyarország esetében a női rendekre is kiterjedt.[20] Így arra gondolhatunk, hogy a női rendek vizitációja a magyar helyzet sajátosságaiból következett, és feltehető, hogy Orsenigo nuncius gondolata volt.

15 Lásd az 1908–1960 között tartott apostoli vizitációk listáját in: *Giancarlo Rocca:* Elenco di visitazioni apostoliche, ordinate dalla S. C. dei Religiosi tra il 1908 e il 1960. In: DIP 10. i. m. 142–146.

16 Lásd: *Hervay Ferenc O.Cist.:* Un caso ottocentesco: la visita apostolica dell'arcivescovo di Praga, card. Friedrich Schwarzenberg e dell'arcivescovo di Esztergom, card. János Szcitovszky, agli Ordini religiosi dell'Impero austriaco. In: DIP 10. i. m. 140–142. (Magyar irodalommal.)

17 *Somorjai Á.:* Visitatio apostolica i. m. 125. 16. jegyz. Az ausztriai monostorok apostoli vizitációját a második világháborút követően fejezték be, az 1946–1953 közti években, ld. uo.

18 Dokumentációját ld. CIVCSA Regolari di Boemia-Moravia e Slesia. Visita Apostolica alle Case religiose degli Ordini e Istituti maschili. Ikt. sz. 1063/24.

19 „Ex Aud. SS.mi d. 19. Junii 192[...]. Pro visitatione peragenda presentetur idoneus Praelatus aut religiosus qui respectivas linguas callet." Majd olaszul: „Nell'Ud. del 25 Mart. '924 il S. Padre per la Ceco-Slovacchia ha fatto scrivere al Nuntio per proporre il nome di un Visitatore. [...] Die 28 augusti 1924. In Archivo (jam provisum). R. 1936/19." *Somorjai Á.:* Visitatio Apostolica i. m. 161. Jelzete CIVCSVA SR 5933. Az 1924. március 25-i dátum megegyezik a csehszlovákiai apostoli vizitációéval.

20 Marmaggi prágai nuncius táviratilag kért információt, hogy a női rendeket is meg kell-e vizitálni: 1924. november 27-én kelt távirat, melynek címzettje: „Abate Serafini, Cancelleria Apostolica Roma", azaz Serafini apát, a római apostoli kancellária épületében, amelyben a Szerzetesi Kongregáció az idő szerint elhelyezést nyert, és a címzett a Kongregáció titkára tisztségét töltötte be. *Somorjai Á.:* Visitatio Apostolica i. m. 501–502. Laurenti bíboros prefektus 1924. december 2-án így válaszolt: „Táviratára válaszul tudomására hozom, hogy a három apostoli vizitátorra bízott misszió nem vonatkozik a női mo-

Köztes helyzetben volt a komáromi bencés rendház (Szlovákia), amely a Magyar Bencés Kongregáció része volt ugyan, de a magyarországi vizitátornak nem volt illetékessége a csehszlovákiai részeken. Így az apostoli vizitáció itt a csehszlovákiai vizitáció része lett, a magyarországit megelőzte. P. Dr. Jozef Foltynovsky, az olmützi teológiai kar professzora 1925. március 26–28-án végezte a vizitációt Komáromban.[21] Kinevezési dekrétumát a Szerzetesi Kongregáció elöljárói 1924. november 14-én 1063/24 ikt. sz. alatt állították ki.[22] Vizitációs jelentését – így a komáromi bencés házét is – a csehszlovákiai vizitáció levéltári dokumentumai között találtuk meg.[23]

Feltűnő és jelentőségteljes, hogy mindkét pápai vizitáció időpontja egybeesett a konkordátummal (1855), illetve az *intesa semplicé*vel (1927). Ilyen szempontból érdemes lesz majd megvizsgálni a kérdést, mert az egybeesés nem lehet véletlen: az egyházi helyzet szabályozása az állam egész területén, úgy tűnik, olyan kérdés, amely az egyházkormányzat számára fontos és a helyi egyház(ak) vonatkozásában a pápai felelősség körébe tartozik.

A MAGYARORSZÁGI APOSTOLI VIZITÁCIÓ MOTIVÁCIÓJA ÉS AZ INSTRUKCIÓK

Orsenigo nuncius 1927. április 27-én részesült speciális pápai kihallgatásban, és kapta a legmagasabb beleegyezést XI. Piusz pápa részéről. 1927. június 14-én kelt, 728. ikt. sz. jelentésében Orsenigo a Szerzetesi Kongregáció bíboros prefektusához, Camillo Laurentihez fordul, és – korábbi személyes megbeszélésre hivatkozva – rögzíti indokait: „Úgy vélem, szükségtelen írásban megismételnem azokat az érveket, amelyek ezt az apostoli vizitációt tanácsossá teszik. A háború politikai következménye Magyarországon a nemzet igen nagymértékű megkurtítása [...] a határoknak ez a zsugorítása károsan hatott a szerzetesek egyházi fegyelmére is: az ősi nemzet különböző szerzetházai közti kapcsolattartás és közlekedés megszakadt, vagy legalábbis komoly hátrányt szenvedett: előfordult, hogy elszakították a különböző szerzetesházakat az anyaháztól vagy a saját tartományfőnökségtől. Egyes konventek, hogy a haza területén folytathassák életüket, más városba kerültek át, oly módon kerültek elhelyezésre, amely olykor nem felel meg a klauzúra elemi kívánalmainak sem, és nem válik az Istennek szentelt személyek díszére." Majd, ismét a

nostorokra. Ha ez első vizitációt követően szükségesnek mutatkozik, akkor majd elrendelhető lesz a női közösségek vizsgálata is [...]"CIVCSA Regolari di Boemia-Moravia e Slesia, Visita Apostolica alle Case religiose degli Ordini e Istituti maschili, Prot. 1063/24.

21 Lásd *Illés Pál Attila:* A komáromi bencés rendház a két világháború közötti korszakban. In: Örökség és küldetés. Bencések Magyarországon. I. Szerk. Illés Pál Attila–Juhász-Laczik Albin. METEM. Budapest. 2012. (Művelődéstörténeti Műhely – Rendtörténeti Konferenciák 7.) 385–398. Itt: 391–394. Ez a feldolgozás a Komáromi Bencés Rendház iratanyagán alapul, amelyet a Pannonhalmi Főapátság Levéltára őriz.

22 A dekrétum gépelt másolatát lásd: PFL, Komáromi Bencés Rendház iratanyaga. – Hivatali fogalmazványát *(minuta)* ld. CIVCSA Regolari di Boemia-Moravia e Slesia, Visita Apostolica alle Case religiose degli Ordini e Istituti maschili, Prot. 1063/24.

23 Foltynovsky 1925. november 3-i dátummal jegyezte a Szlovákia és Kárpátalja összes férfi rendházában végzett látogatásáról készült jelentését. A jelentést november 5-i dátummal, 12115 ikt. sz. alatt Antonino Arata prágai nunciatúrai ügyvivő küldte meg a Szerzetesi Kongregációnak. – Ebben az összefüggésben szükséges egy helyesbítés: a komáromi rendház vizitációja, mint fentebb írtuk, megtörtént, nem úgy, mint korábbi publikációnkban véltük: *Somorjai Á.:* Visitatio apostolica i. m. 449–533, ahol a rendház önállósodását dokumentáltuk, azaz a Magyar Bencés Kongregációtól való elválási kényszert.

nuncius, konkrét javaslatot tesz a vizitátorok személyére: a férfirendek esetében P. Hubert Hansenre, az Isteni Ige Misszionáriusai Kongregációjának tartományfőnökére,[24] a női rendek és kongregációk esetében P. Áronffy Ferenc lazarista tartományfőnökre, harmadikként pedig a fenti két vizitátor rendjeit illetően a budapesti Mons. Magdics Ignácra.[25]

A nuncius javaslatát maga a pápa hagyta jóvá, 1927. június 28-án, amikor fogadta Laurenti bíboros prefektust.[26] Nem találtunk előzetes instrukciókat,[27] van azonban egy részletes bíboros prefektusi instrukció a vizitátorok számára,[28] amelyből kiderül, hogy a kongregációnak az a szándéka, hogy minden szerzetesi intézmény saját konstitúciói és statútumai, valamint az Egyház szent kánonjai szerint éljen.[29]

A Szerzetesi Kongregáció és az apostoli vizitátorok közötti levelezést a budapesti nunciatúra közvetítette. Így 1927-ben a következőt találjuk: a megfelelő általános prokurátorok (verbiták és lazaristák) informálásával a kongregáció 1927. július 18-i dátummal megküldte a kinevezést a vizitátoroknak,[30] s a nuncius jelenti Laurenti prefektusnak, hogy a három személy elfogadta a kinevezést.[31] „A költségeket [...] az egyes monostorok vagy vizitált házak között kell szétosztani."[32] Az egyes kinevezési dekrétumokban *expressis verbis* ismét azt találjuk, hogy a vizitációs jelentést a nunciatúrán keresztül kell megküldeni a Kongregáció székhelyére.[33]

24 Societas Verbi Divini, verbiták, rövidítése: SVD.

25 Orsenigo jelentése Camillo Laurentihez, a Szerzetesi Kongregáció bíboros prefektusához. 1927. június 14. *Somorjai Á.:* Visitatio apostolica i. m. 130–133. Tisztázat: CIVCSVA, SR 5933, Prot. 5008/30. A dosszién felirat: Visita Apostolica per tutti gli Istituti in Ungheria. – Hivatali fogalmazvány: ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 21, fasc. 1/2, ff. 32r–33v.

26 „Ex aud. SS.mi diei 28 Junii 1927 SSmus Visitatores Apostolicos pro Ordinibus seu Congregationibus religiosis in Hungaria nominavit id quos Nuntius indicat [...] CCard. Laurenti". Lásd: *Somorjai Á.:* Visitatio apostolica i. m. 133. Ugyanitt Laurenti bíboros kézírásának fakszimiléje is [a nuncius jelentésének hátlapján].

27 A vizitátorok kinevezési dekrétumaiban a következő kifejezéseket találjuk: „ad bonum dictarum Religionum promovendum [...] cum omnibus facultatibus opportunis et necessariis ad providendum in iis quae moram non patiuntur, adque cum omnibus juribus et privilegiis huic muneri adnexis." Vö. *Somorjai Á.:* Visitatio apostolica i. m. 135. Magdics, 136. Áronffy, és 137. Hansen kinevező dekrétumainak hivatali fogalmazványai.

28 „Iam datis instructionibus illud addendum puto." Az új instrukció 1928. május 10-én kelt, ikt. sz. szintén 4696/27, Áronffy és Hansen számára készült, és a bíboros prefektus kézírásos fogalmazványa alapján tettük közzé: *Somorjai Á.:* Visitatio apostolica i. m. 141. (fakszimile: 143–146). A nunciatúra példányát lásd: ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 24. fasc. 6/1–2. ff. 130r–130v. Ugyanazon dátum és iktatószám alatti utasítás Orsenigóhoz, ld. *Somorjai Á.:* Visitatio apostolica i. m. 147. A Laurenti bíboros prefektus és La Puma titkár által jegyzett példány: ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 24. fasc. 6/1–2. f. 164r.

29 „Visitator accurate investiget an disciplina regularis uniuscuiusque Instituti propria, apte servetur iuxta respectivas Constitutiones et Statuta, nec non iuxta sacros Ecclesiae canones..." Az 1928. május 10-én kelt instrukcióból. *Somorjai Á.:* Visitatio apostolica i. m. 142. (fakszimile: 145.)

30 Szerzetesi Kongregáció hivatali fogalmazványa Orsenigo nunciushoz. Közzétéve in: *Somorjai Á.:* Visitatio apostolica i. m. 134. Tisztázat: ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 21. fasc. 1/2. f. 34r. – P. Hansen 1927. július 28-án kelt kinevezési dekrétumát lásd *Somorjai Á.:* Visitatio apostolica i. m. 137. Ld. még: ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 21. fasc. 1/2. f. 35r.

31 Orsenigo nuncius fölterjesztése Laurenti bíboros prefektushoz. 1927. augusztus 26. *Somorjai Á.:* Visitatio apostolica i. m. 139. Lásd még a hivatali fogalmazványt: ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 21, fasc. 1/2, f. 39r.

32 A Szerzetesi Kongregáció utasítása Orsenigóhoz. 1927. szeptember 10–13. Ld. *Somorjai Á.:* Visitatio apostolica i. m. 140. Tisztázat Enrico Caiazzo altitkár aláírásával: ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 21. fasc. 1/2. f. 41r.

33 „Rev.mus Visitator Apostolicus, visitatione peracta uniuscuiusque domus ad hanc Sacram Congregationem fidelem et accuratam relationem tra[n]smittat per Rev.mum Nuntium Apostolicum in Hungaria", vö. *Somorjai Á.:* Visitatio Apostolica i. m. 135. (Magdics és Áronffy kinevezése), 137. (Hansen kinevezése).

Laurenti bíboros 1928. december 17-én a Szent Rítuskongregáció prefektusi hivatalára kapott kinevezést. Utóda Kelet-India és más missziós területek apostoli vizitátora, a szervita Alexis Henri Marie Lépicier lett, aki 1927. december 19-e óta bíboros. 1928. december 17-étől egészen 1935. december 31-i lemondásáig ő töltötte be a Szerzetesi Kongregáció bíboros prefektusi hivatalát.

A FÉRFIRENDEK APOSTOLI VIZITÁCIÓJA ÉS A NUNCIATÚRA (1927–1935)

A férfirendek apostoli vizitációját két fázisban végezték. Az első 1927–1929 közötti, a második fázis pedig 1930–1935 közötti évekre tehető.

Első fázis, 1927–1929: a férfirendek vizitátorainak kinevezése és azok jelentései

1. P. Hubertus Hansen, SVD vizitátor jelentései

A budapesti nunciatúra, a vizitátorok és a Szerzetesek Szent Kongregációja között élénk levelezés folyt az 1928. esztendőben. Ennek része a kongregáció és a vizitátorok közti levelezés továbbítása,[34] a bencések körüli levelezés,[35] a szerzetesi ruha használatával kapcsolatos gyakorlatról szóló jelentés továbbítása, különös tekintettel a tanító rendekre, piaristákra, ciszterciekre, bencésekre és premontreiekre.[36]

Az 1929. esztendő témája az apostoli vizitáció első fázisának lezárása, P. Hansen jelentéseinek továbbítása a férfirendekről és -kongregációkról. Az első jelentést 1929. augusztus 10-i dátummal indítja el a nunciatúra, a diplomáciai csomagban a jelentés a bencésekről, ciszterciekről, piaristákról, a csornai és jászói (gödöllői) premontreiekről

34 „Instructionibus ... alias addendas" ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 24. fasc. 6/1–2. f. 165r. Mons. Umberto Kaldewey, nunciatúrai auditor értesítése Hansenhez. 1928. június 4.; Mons. Kaldewey fölterjesztése Laurenti bíboros prefektushoz. 1928. június 14. *Somorjai Á.:* Visitatio apostolica i. m. 148. Hivatali példánya: ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 24. fasc. 6/1–2. f. 166r. „Dignetur, humillime quaeso, inclusas litteras Eminentiae Suae Reverendissime Cardinali Praefecto Congregationis pro Religiosis benignissime transmittere Romam." ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 24. fasc. 6/1–2. f. 170r. Hanssen [sic!] 1928. október 12-én kelt levele Orsenigo nunciushoz.

35 „Benedettini. Copia confidenziale della relazione spedita a Roma." ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 24. fasc. 6/1–2. f. 175r. 1928. április 15.; ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 24. fasc. 6/1–2. ff. 167r–v. Hansen Orsenigóhoz. 1928. június 11.; ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 24. fasc. 6/1–2. f. 168r. Orsenigo válasza Hansenhez. 1928. június 18.; ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 24, fasc. 6/1–2. f. 172r. Hanssen Orsenigóhoz. 1928. október 11. Az ősz folyamán P. Hansen információt kért a bencések állítólagos privilégiuma felől [...] és csatolt egy rendelkezést a bencés főapáti tanácstagok kinevezéséről. Orsenigo fölterjesztése Laurenti bíboroshoz. 1928. október 14. *Somorjai Á.:* Visitatio apostolica i. m. 153–154.; A hivatali fogalmazvány: ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 24. fasc. 6/1–2. f. 171r.; Az 1928. október 11-én kelt gépelt másolat: ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 24. fasc. 6/1–2. f. 172r.

36 „Magyarországon, főleg a nagy városokban, ahol az erkölcsi veszély olyan fenyegető, a szerzetes sohasem jelenhet meg a nyilvánosság előtt teljes szerzetesi öltözete nélkül: más európai városoktól eltérően itt, Magyarországon a szerzetesi és a papi ruha ahelyett, hogy inzultust provokálna, a nyilvánosság tiszteletét váltja ki." ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 24. fasc. 6/1–2. ff. 155r–156r. Orsenigo fölterjesztése Laurentihez. 1928. október 14.

és a konventuális ferencesekről (minoritákról) szól.[37] A második küldemény dátuma 1929. október 24-e, benne a jelentés a szervitákról, a ferencesek mindkét tartományáról, szaléziekről, a keresztény iskolatestvérekről, karmelitákról, domonkosokról, maristákról, kalazantinusokról, kapucinusokról, irgalmasrendiekről és jezsuitákról.[38] Összesen 105 férfi szerzetházról.

A bencések reformjának kérdése együtt jelentkezett a szívbeteg Bárdos Remig főapát helyzetének rendezésével és Kelemen Krizosztom koadjutorrá való kinevezésével.[39] Azt tapasztaljuk, hogy Hansen minden jelentését a nunciatúra révén továbbították, sőt, hogy maga a nuncius kapott megbízást *(mandatum)* a koadjutor kinevezésére,[40] akiről, lévén ordinárius, közölni kellett a kinevezési szándékot a magyar királyi kormány felé is, bár ez nem szerepelt az *intesa semplice* szövegében. Így a nuncius a bíboros államtitkárhoz fordult, felhatalmazást kérve a pannonhalmi főapát koadjutori jelölésének közlésére a magyar kormány felé,[41] amelyet a felhatalmazás vételét követően meg is tett, és a magyar kormánytól pozitív választ kapott.[42] Végezetül Orsenigo volt az, aki a kinevezést közölte az érintettel, Kelemen Krizosztommal, és megtiltotta neki, hogy más rendbe, nevezetesen a karmelitákhoz lépjen át.[43]

1929 végén, a vizitáció befejeztével, Hansen elküldte költségeiről a kimutatást. Összesen 1240 pengőt költött, s mint írja, közlekedésre expresszvonat esetében a harmadosztályt, személyvonatok esetében a másodosztályt választotta. Néhány szerzetesrend, így a ferencesek, domonkosok, szaléziak és premontreiek kifizették útiköltségét, és szá-

37 Orsenigo fölterjesztése Alexis Henri Marie Lépicier bíboros prefektushoz. 1929. augusztus 10. Ld: *Somorjai Á.:* Visitatio apostolica i. m. 89–90., 156. Hansen jelentésének dátuma július 31., elemzését lásd: Uo. 161–210.

38 Orsenigo fölterjesztése Lépicier bíboroshoz. 1929. október 24. Ld. *Somorjai Á.:* Visitatio apostolica i. m. 156. A hivatali fogalmazvány: ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 29. fasc. 7. ff. 208r–209r. Hansen október 6-án és 7-én kelt jelentésének elemzését lásd: *Somorjai Á.:* Visitatio apostolica i. m. 211–237.

39 Lásd: *Somorjai Á.:* Visitatio apostolica i. m. 47–76. A kérdést más összefüggésben még majd tárgyalni kell, mert bő forrásanyag áll rendelkezésre a magyarországi apostoli nunciatúra levéltári anyagában (Vatikáni Titkos Levéltár) és a Pannonhalmi Főapátság levéltárában is. – Az 1933-ban főapáttá kinevezett Kelemen Krizosztom tizenegy alkalommal kísérelte meg a lemondást, de az Apostoli Szentszék egyetlen alkalommal sem fogadta el azt. Vö. *Somorjai Ádám:* Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát emigrációs évei (1947–1950). Különös tekintettel a Magyar Bencés Kongregáció jogfejlődésére, METEM, Budapest, 2014. (Pannonhalmi apátok és főapátok 1.) 19–42.

40 A Szerzetesi Kongregáció dekrétuma Orsenigo nunciushoz. 1929. június 20. Hivatali fogalmazvány a Szerzetesi Kongregáció levéltárában, vö. *Somorjai Á.:* Visitatio apostolica i. m. 85. Eredeti a nunciatúra fondjában: ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 29. fasc. 7. ff. 108r–v.

41 S.RR.SS., AA.EE.SS., Ungheria, 1929, pos. 48. fasc. 45. ff. 32r–v. Orsenigo fölterjesztése Gasparri bíboros államtitkárhoz. 1929. március 20. Hivatali fogalmazvány: ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 29. fasc. 7. ff. 124r–125r. Szövegét lásd a forrásközlésben.

42 „A nuncius 1929. augusztus 17-én kereste fel a külügyminisztert, és közölte, hogy bár az *intesa semplice* szerint nem lenne szükség közlésre, mégis udvariasságból tájékoztatja a kormányt. A külügyminiszter hivatalosan tudomásul vette a tájékoztatást, és közölte, hogy kikéri a kormány véleményét. Augusztus 21-én [...] közölte, hogy Kelemen Krizosztom személye... szimpatikus." In: *Csizmadia Andor:* A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban. Akadémiai, Bp., 1966. 311.

43 „Quid vis, desertor esse vis? Tu debes primus esse, qui aedificat Ordinem. Monachus es, Beatissimus Pater mandatum dat, tu obedire debes." E szavakat 1929. június 29-én hallotta Orsenigótól Kelemen Krizosztom, legalábbis, később így emlékezett. Ld: *Várszegi Imre Asztrik:* Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát (1929–1950). In: *Solymos László Szilveszter–Várszegi Imre Asztrik:* Pannonhalmi főapátok 1. Kreusz Krizosztom (1856–1885). Kelemen Krizosztom (1929–1950). METEM, Budapest, 1990. (METEM Könyvek 2.) 259.

mos alkalommal felajánlották a fuvart.[44] A Szerzetesi Kongregáció megköszönte szolgálatait,[45] köszönőlevelét szintén a nunciatúra továbbította.[46]

2. Mons. Magdics Ignác vizitációs jelentése

Mons. Magdics a lazaristák, azaz Áronffy Ferenc CM vizitátor rendjét vizitálta. Jelentései nem kerültek be a Szerzetesi Kongregációba, valamilyen oknál fogva ott maradtak a budapesti nunciatúrán.[47] 1928-ban két házat vizitált meg: április 9-én járt Piliscsabán és május 27-én Budapesten.[48] 1929. június 23-án vizitálta a harmadik házat Lakócsán (Pécsi Egyházmegye).[49] 1928. április 10-én a budatétényi verbita házat vizitálta, s amint írja, „az atyákat és testvéreket jó buzgóság tölti el".[50]

Második fázis, 1930–1935: az apostoli delegátusok kinevezése és azok jelentései

Orsenigót 1930. március 30-i dátummal helyezték át Berlinbe. Két nappal ezt követően Angelo Rotta érsek, törökországi apostoli nuncius kapott kinevezést Budapestre, ahol 1945-ig teljesített szolgálatot. A Szerzetesi Kongregáció, miután Orsenigóval is megbeszélte a teendőket, fölkérte az új nunciust, hogy a tartományfőnökökkel egyetértésben delegáljon minden szerzetesrend és szerzetesi intézmény számára egy-egy megfelelő szerzetest, aki az első vizitációs fázis jelentései alapján ellenőrzi az ott javasoltak betartását.[51] Augusztus 15-én Rotta hosszú fölterjesztésben válaszolt, és arra tett javaslatot, hogy a mindenkori generális jelölje ki a delegátust, és a Szerzetesi Kongregáció kérje föl erre az egyes generálisokat.[52] A Szerzetesi Kongregáció elfogadta a nuncius javaslatát, és közölte vele, hogy amikor megbízást adott számára a szerzetesrendek helyzetének rendezésére, nem állt szándékában megterhelni őt az elérendő eredmények iránti

44 „Die Auslagen eher zu niedrig als zu hoch bemessen habe [...] Zur Erklärung derselben sei es mir auch gestattet eigens beizufügen, dass ich bei den Eisenbahnfahrten auf Schnellzügen in der Regel immer III. Klasse und nur auf Personenzügen II. Klasse gefahren bin." ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 29, fasc. 7, ff. 206r–v. P. Hubert Hansen SVD Orsenigóhoz. 1929. október 11. Elszámolás: Uo. f. 207r.

45 1929. december 9-én kelt hivatali fogalmazvány. Lásd: *Somorjai Á.:* Visitatio apostolica i. m. 157.

46 A nunciusnak adandó válasz hivatali fogalmazványának kelte 1929. december 11., szövegét lásd: *Somorjai Á.:* Visitatio apostolica i. m. 158.

47 A nunciatúrai iratgyűjtőn a következő, ceruzával írt sorokat találjuk: „Questi documenti e l'unita relazione circa la Visita Ap. delle Suore di S. Vincenzo e dei Padri Lazzaristi e del Divino Verbo dovrà essere inviata a Roma, assieme alla relazione che presenterà P. Áronffy circa le altre Suore, richiamando il suo rapporto con cui [...] in ottobre la relazione di P. Hansen." ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 31. fasc. 13. f. 434.

48 ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 31. fasc. 13. ff. 446v–447r. Mons. Magdics vizitátori jelentése. 1928. július 19. Az itt jelzett mellékletek: „Cetera in Appendice A., et B." A: Uo. ff. 459r–462v; B: ff. 463r–466r.

49 ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 31. fasc. 13. f. 456v. Mons. Magdics jelentése. 1929. augusztus 23.

50 „Patres et fratres pleno sunt fervore", C melléklet, ld. ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 31. fasc. 13. ff. 467r–470v.

51 A Szerzetesi Kongregáció utasítása Rotta nunciushoz. 1930. június 24. Fogalmazványát lásd: *Somorjai Á.:* Visitatio apostolica i. m. 239–245. Első oldalának fakszimiléje Uo. 242. Eredetije a nunciatúra fondjában: ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 33. fasc. 8. ff. 654r–656v.

52 Rotta fölterjesztése Lépicier bíboros prefektushoz. 1930. augusztus 15. Ld.: *Somorjai Á.:* Visitatio apostolica i. m. 246–248. Hivatali fogalmazványa: ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 33. fasc. 8. ff. 657–661.

felelősséggel is, hanem csak azzal, hogy megfelelő módon segítsen a rendezés munkájában mind a kinevezett delegátus, mind pedig a megfelelő tartományfőnökök oldalán.[53]

A Szerzetesi Kongregáció 1930. december 10-i dátummal körlevelet intézett 15 férfirend generálisaihoz, felkérve őket, hogy nevezzenek meg egy-egy saját rendből való, de lehetőség szerint más tartományhoz tartozó jámbor és bölcs szerzetest, aki a mellékelt instrukciókat az egyes szerzetesházakra diszkréten és határozottan alkalmazza. Egyben felkéri a generálisokat, hogy a budapesti nunciussal együtt őrködjenek afölött, hogy a lehető legjobb eredményeket érjék el.[54]

A Szerzetesi Kongregáció levéltárában fennmaradt följegyzésen hiányzik két szerzetesrend generálisának neve, nevezetesen azoké, akiknek rendtartományát Mons. Magdics Ignác vizitálta. Feltűnő, hogy nem a Rómában székelő prímás apáthoz, hanem a Magyar Bencés Kongregáció Pannonhalmán székelő prézes apátjához fordultak,[55] akit ily módon generálisként ismertek el.[56] A bencésekkel való levelezés ismét eléggé bőséges, más összefüggésben vissza kell majd térni rá. Itt csak annak rögzítésére szorítkozunk, hogy ismét a nunciatúra volt az az intézmény, amely közvetített és eljárt.[57]

A delegátusok munkájának összefoglaló jelentését hiába kerestük, azonban fennmaradt a levelezés a Szerzetesi Kongregáció és az egyes generálisi hivatalok között, kivéve a Magdics által vizitált lazaristákat (Áronffy vizitátor rendje) és a verbitákat (Hansen vizitátor rendje). Nem volt szükség delegátus kinevezésére a karmeliták és a szerviták esetében. Hat kongregáció megküldte a delegátusok jelentéseit, így a bencések, ciszterciek, ferencesek, kapucinusok, jezsuiták és Mária Kis Szolgái. Más szerzetesi intézmények nem küldtek jelentést, de a Szerzetesi Kongregáció instrukciója sem írta ezt elő.[58]

A delegátusok munkája tovább tartott a tanító rendek, különösen a bencések esetében. Záró dokumentumnak Strohsacker delegátus 1932. október 27-én kelt javaslatai tekinthetők, és az új főapát kinevezése, aki nem más, mint a korábbi főapáti koadjutor, Kelemen Krizosztom.[59] A csornai premontreiek esetében az új prépost apát kinevezése 1935-ban történt.[60]

53 1930. december 2-án, Lépicier bíboros prefektus és La Puma titkár által aláírt utasítás. Hivatali fogalmazványa alapján lásd: *Somorjai Á.:* Visitatio apostolica i. m. 249–250. Eredetije: ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 37. fasc. 6. ff. 135r–135bisr. A fogalmazvány augusztus 25-én kelt.

54 A 15 férfirend generálisaihoz intézett körlevél. 1930. december 10. Hivatali fogalmazványát lásd: *Somorjai Á.:* Visitatio apostolica i. m. 250–251.

55 Ezt a példányt La Puma titkár írta alá, kelte 1930. december 18. Lásd a pannonhalmi főapátnak küldött példányt, melynek jelzete: PFL, „PF Iktatatlan" Kelemen Krizosztom főapáti koadjutor iratai között. Itt fennmaradt az instrukció latin szövege és magyar fordítása is.

56 A bencés rend – azon belül az egyes bencés kongregációk – sajátos egyházjogi helyzetére lásd újabban: *Viktor Dammertz:* A bencés kongregációk alkotmányjoga. Pannonhalmi Főapátság, Pannonhalma, 2015. (Bencés rendtörténet 2.)

57 Vö. *Somorjai Á.:* Visitatio apostolica i. m. 94–103., továbbá ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 37. fasc. 6/2. Budapest, Benedettini 1931 Pos V. Religiosi, Rinuncia Kelemen Krizosztom. Lásd még: ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 40. fasc. 4. ff. 63–149.

58 A következő delegátusok működésére vonatkozóan találtunk forrásokat: Hubert Noots OPraem, Hartmann Strohsacker OSB, Franciscus Albertus Janssens O.Cist, Giulio Smercsek OFM, Anton Joes von Harsberg OFMCap, Narcissus Babinszky OF, Peter Willekens SJ, Johannes Walter SchP, Francesco Walland SDB és Jean Emile FMS. Vö. *Somorjai Á.:* Visitatio apostolica i. m. 252–299.

59 Vö. *Somorjai Á.:* Visitatio apostolica i. m. 99–103 és 62–76.

60 *Somorjai Á.:* Visitatio apostolica i. m. 294–299.

A NŐI RENDEK APOSTOLI VIZITÁCIÓJA ÉS A NUNCIATÚRA, 1927–1932

Áronffy Ferenc CM vizitátor jelentése

A női rendek esetében ez idő tájt öt püspöki jogú kongregáció volt, hivatalos nevükön: Egri norma, Annunciata Nővérek, Domonkos Nővérek, Szent Ferenc Leányai, Szent Mária Magdolna Nővéreinek Intézménye.

A pápai jogú kongregációk esetében két csoportot különböztetünk meg: a *moniales* csoportba tartoznak az ősi alapítású monasztikus közösségek, pápai klauzúrával. Életvitelük kontemplatív és az egyes házak nagy önállósággal rendelkeznek. A második csoportba tartoznak a *sorores,* amelyek újabb alapítások, a *vita activa* terén jeleskednek szeretetszolgálatukkal. Kongregációik centralizáltak.

Moniales. Ebbe a csoportba tartoznak a vizitációs és a karmelita nővérek.

Sorores. Ebbe a csoportba tartoznak a következő közösségek: Notre Dame Nővérek, Megváltós Nővérek, Ferences Segítő Nővérek, Ferences Missziós Nővérek, Örökimádó Nővérek, Szegények Kisnővérei, Jézus Szíve Nővérek Társasága, Mária Szolgái Nővérek, Szatmári Irgalmas Nővérek, Angolkisasszonyok, Miasszonyunk Tanító Nővérek, Isteni Megváltó Nővérei, Keresztes Nővérek (Szent Keresztről Nevezett Irgalmas Nővérek), Szalvátor Nővérek, Isteni Szeretet Leányai, Karmelita Nővérek, Orsolyiták (Római Unióhoz Tartozó Szent Orsolya Rend), Miasszonyunk Női Kanonokrend, Jó Pásztor Nővérek, Iskolanővérek.[61]

Ennek a 27 kongregációnak a pápai vizitációja öt esztendeig tartott. A vizitátor, Áronffy, csak 1932-ben küldte meg jelentéseit.[62] 1927-ben (szeptember 22-e és december 30-a között) 14 házat, 1928-ban 104 házat, 1929-ben 83 házat, 1930-ban 48 házat, 1931-ben 7 házat, 1932 elején 6 házat, összesen 262 zárdát látogatott végig.[63]

Mons. Magdics Ignác vizitátor jelentései

A 28. kongregációt, az irgalmas nővéreket (Páli Szent Vincéről nevezett Szeretet Leányai Társulata) Mons. Magdics Ignác vizitálta, jelentéseit azonban nem találtuk meg a Szerzetesi Kongregáció iratanyagában, csak a magyarországi apostoli nunciatúráéban. Három jelentést küldött, ezek dátuma: 1928. július 19.,[64] 1929. március 28.[65] és 1929. augusztusz 23.[66] Amint ő írja, megvizitálta mind a 74 zárdát, és találkozott a kongregáció 1300 nővérével. Javaslata szerint a nővérek ne vállaljanak több intézetet, és a rendes vizitátornak több időt kell rájuk szánnia. Ezen túlmenően fölvetette, hogy a generális ház, amely Párizsban van, költözzön át Rómába.[67]

61 Lásd a kongregációk jegyzékét: *Somorjai Á.:* Visitatio apostolica i. m. 431–432.
62 Ezeket a jelentéseket Rotta nuncius 1932. június 30-án kelt, Lépicier bíboros prefektushoz címzett fölterjesztésének mellékleteként találtuk meg, lásd: *Somorjai Á.:* Visitatio apostolica i. m. 280.
63 Áronffy vizitációs körútjához lásd *Somorjai Á.:* Visitatio apostolica i. m. 432–437. A jelentéseket latin nyelven küldte be, szövegüket lásd: Uo. 301–424. Végig kézírás, jól olvasható, lásd a fakszimilét: Uo. 428–430. Fogalmazványát lásd a nunciatúra fondjában: ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 40. fasc. 4. ff. 91r–109v.
64 ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 31. fasc. 13. ff. 440r–447r, 448v.
65 ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 31. fasc. 13. ff. 449r–452v.
66 ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 31. fasc. 13. ff. 454r–457v.
67 ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 31. fasc. 13. f. 457r.

ÖSSZEGZÉS

Az apostoli vizitáció célja az volt, hogy felmérje a magyarországi szerzetesi közösségek helyzetét lelki, fegyelmi és financiális szempontból. A nuncius volt a kezdeményező, a nuncius tett javaslatot a három vizitátor személyére, amely javaslatot Róma elfogadott, a nunciatúra pedig a közvetítés fóruma lett. Így a megyés főpásztorok értesítése, a magyarországi tartományfőnökökkel és más nagyobb szerzetesi elöljárókkal való kapcsolat fenntartása, valamint a vizitátorok és a római Szerzetesi Kongregáció közötti levelezés továbbítása tárgyában a nunciatúra volt illetékes. Ezenkívül, szükség esetén, eljárt a magyar királyi kormánynál és a Vatikáni Államtitkárságnál. A nunciatúra ily módon a döntések operatív meghozatalának a hivatalává is vált. Orsenigo volt az, aki Hansen vizitátor véleményét magáévá téve, a férfirendek esetében egy második vizitációs kört is javasolt, annak ellenőrzésére, hogy életbe léptették-e az előírt változtatásokat. Ismét a nuncius, ez esetben az új nuncius, Angelo Rotta volt az, aki az új eljárásmódra javaslatot tett, miszerint a generálisok kapjanak felkérést és nevezzék ki a delegátusokat, akik a második vizitációt végeznék. Javaslatát Róma is elfogadta. Sajátos a helyzet a bencések esetében, mert a Magyar Bencés Kongregáció prézes apátja, más néven a pannonhalmi főapát – aki egyben az *abbatia nullius* ordináriusa is – a generálisokkal megegyező felkérést kapott.

Összegezve, az apostoli vizitáció során a vizitátorok nem jártak el delegált exkluzív jogkörrel, sokkal inkább érvényesült az Apostoli Szentszék intézményeinek, első helyen az apostoli nunciatúrának az ellenőrzése és közvetítése, így a kezdeményezésben és a kivitelezés folyamán. Ily módon az egyes szerzetesrendek szorosabb kapcsolatba kerültek Rómával, egyrészt az Apostoli Szentszék hivatalaival, másrészt az egyes generálisokkal, továbbá megerősödött az alapító szabályzatának és az 1917. évi Kánonjogi Kódex előírásai szerint megújított statútumoknak – rendi konstitúcióknak – obszervanciája, sor kerülhetett, ha a szerzetesi reform indokolta, az új nagyobb elöljárók kinevezésére, így a bencések és a csornai premontreiek esetében. Végezetül pedig rendelkezésünkre áll a szerzetesházak hálózatának egyfajta röntgenképe és a szerzetesek létszámának kimutatása. Ezek az információk igen hasznosak a magyarországi egyháztörténet összefüggésében is.

FORRÁSKÖZLÉS

Tanulmányunkban hivatkoztunk a már közzétett forrásokra. E helyen válogatást adunk a vizsgálatokba újonnan bevont két vatikáni levéltár saját anyagából. Saját anyag abban az értelemben, hogy a korábban kutatott levéltárakban értelemszerűen az itt közölt források nem találhatók meg.

Első helyen a budapesti apostoli nunciatúra levéltári fondjából, a vizitáció meghirdetésével kapcsolatos levelezést adjuk közre (1927), majd pedig közöljük Orsenigo nuncius fölterjesztését a Rendkívüli Egyházi Ügyek Szent Kongregációjához (1929), amelyben engedélyt kér arra, hogy a Szerzetesi Kongregáció által kinevezendő főapáti koadjutor személyét előzetesen közölhesse a magyar királyi kormánnyal.

A forrásokat, amelyek latin, illetve olasz nyelvűek, teljes terjedelemben közöljük. Kurzívval jelöltük a kézírásos bejegyzéseket.

1.

A budapesti apostoli nunciatúra körlevele a magyarországi megyés főpásztorokhoz és szerzetesnők vizitációjának meghirdetése

1927. augusztus 14.

Gépirat, fogalmazvány, aláírás nélkül

ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 21. fasc. 2. f. 37r.

[*Francia nyelvű címeres levélpapíron,*]

Ai Vescovi – Visita Ord. femminili

NONCIATURE APOSTOLIQUE

HONGRIE

N. 904

Budapest, die 14a Augusti 1927

Amplissime Domine,

Honori mihi duco Amplitudinem Tuam certiorem facere Sacram Congregationem Religiosorum, approbante Sanctissimo Domino Papa PIO XI, decrevisse Apostolicam Visitationem in Regno Hungariae pro omnibus Ordinibus, Congregationibus et Institutis Religiosarum etiam juris dioecesani. – Apostolici Visitatoris munus autem praefata Sacra Congregatio dignata est deferre Reverendo Domino Francisco Áronffy, Superiori Provinciali Congregationis Missionis; pro domibus vero Sororum S. Vincentii a Paulo eadem Sacra Congregatio Reverendissimum Dominum Ignatium Magdics, Sacerdotem Archidioecesis Strigoniensis Budapestini degentem, Visitatorem Apostolicum designavit.

Enixe rogo Amplitudinem Tuam ut praelaudatis Visitatoribus Apostolicis praesto esse velis prout necessitas postulaverit.

Occasionem libenter nanciscor profundae observantiae meae sensus in te profitendi ac permanere gaudeo

Amplitudinis Tuae
addictissimus
+ e.

Questa circolare fu spedita
a tutti i Vescovi diocesani
a Mg. Miklosy (greco-cattolico)
a M. Papp (" ")
al Vicario Capit. di Strigonia
ai Vicari Generali: Lindenberger
Székely
Páyer
Tornay[68]

68 Az országhatárok által szelt egyházmegyék magyarországi felelősei: Lindenberger János, pápai prelátus, váradi kisprépost, kanonok, debreceni plébános, a nagyváradi egyházmegye apostoli kormányzói helytartója; Székely Gyula, pápai prelátus, mérki plébános, a szatmári egyházmegye püspöki helytartója; Páyer Ferenc apostoli protonotárius, sátoraljaújhelyi apátplébános, a kassai egyházmegye apostoli helytartója; Tornay János pápai prelátus, bozóki címzetes prépost, címzetes kanonok, sajópüspöki plébános, a rozs-

2.

A budapesti apostoli nunciatúra körlevele az ordináriusokhoz

1927. október 11.

Gépirat, fogalmazvány

ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 21. fasc. 2. f. 42r.

A nunciatúra körlevele a megyés főpásztorokhoz, apostoli kormányzókhoz, káptalani helynökökhöz és a pannonhalmi főapáthoz a férfi szerzetesrendek vizitációjának elrendelése ügyében. Szmrecsányi Lajos egri érseknek szól a fennmaradt példány. Itt hiányzik Mons. Magdics apostoli vizitátor megnevezése.

Agli Ordinari – Visita Ordini maschili

NUNZIATURA APOSTOLICA

UNGHERIA

N. 1016

Budapest, II Ottobre 1927

Amplissime Domine!

Honori mihi duco Amplitudinem Tuam certiorem facere quod Sacra Congregatio Religiosorum, approbante Sanctissimo Domino Papa PIO XI, Apostolicam Visitationem – sicut jam pro Ordinibus et Congregationibus Religiosarum – etiam pro Ordinibus et Congregationibus masculini sexus decrevit. Apostolici Visitatoris munus autem praefata S. Congregatio dignata est deferre Rev.do P. HUBERTO HANSEN Superiori Provinciali Congregationis Divini Verbi, nunc habitanti in religiosa domo S. Gabrielis prope Vindobonam (Mödling), qui tamen per decem annos in Hungaria habitavit ut Superior domus ejusdem Congregationis Divini Verbi. – Visitator Apostolicus praedictus facultatem habet visitandi etiam domus religiosas masculini sexus juris diocesani.

Dum enixe oro Amplitudinem Tuam ut praelaudato Visitatori Apostolico praesto esse velis prout necessitas postulaverit, occasionem nanciscor profundae observantiae meae sensus in Te profitendi ac permanere gaudeo

Amplitudini Tuae
addictissimus
+ Cesar Orsenigo [s. k.]
Arch. Ptolem. Nuntius Ap.

Spedita a tutti gli Ordinari
latini e greci – e Vicari Generali
delle diocesi con sede extra Ungheria
e Abbate Pannonhalma

Amplissimo Domino
Szmrecsanyi Aloysio[69]
Archiepiscopo AGRIENSI

nyói egyházmegye apostoli kormányzói helytartója. Adatok a Magyar Katolikus Almanach 1927. I. évfolyamából, Stephaneum Nyomda 1927. – Az Annuario Pontificio korabeli száma nem tünteti fel neveiket, hanem egyházi elöljáróikét, megyéspüspök ordináriusokét, akik az országhatáron kívül rezideálnak.

69 A nunciatúrán tévesen szerepeltették az érsek keresztnevét. Lajos (Lodovicus) helyett Alajost (Aloysius) írtak.

3.

A budapesti apostoli nunciatúra körlevele a férfi szerzetesrendek és kongregációk tartományfőnökeihez

1927. október 16.

Gépirat, fogalmazvány

ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 21. fasc. 2. f. 43r.

Ai Superiori [degli] Ordini e Congregazioni religiosi maschili

NUNZIATURA APOSTOLICA

UNGHERIA

No. 1016

Budapest, 16 Octobris 1927.

Reverendissime Domine,

Honori mihi duco Paternitatem Tuam certiorem facere quod Sacra Congregatio Religiosorum, approbante Sanctissimo Domino Papa PIO XI, Apostolicam Visitationem – sicut jam pro Ordinibus et Congregationibus Religiosarum – etiam pro Ordinibus et Congregationibus masculini sexus in Hungaria decrevit. Apostolici Visitatoris munus autem S. Congregatio praefata dignata est deferre Reverendo P. HUBERTO HANSEN, Superiori Provinciali Congregationis Divini Verbi, nunc habitanti in religiosa domo prope Vindobonam (Mödling), qui tamen per decem annos in Hungaria habitavit ut Superior domus ejusdem Congregationis Divini Verbi.

Dum enixe oro Paternitatem Tuam ut praelaudato Visitatori Apostolico praesto esse velis prout necessitas postulaverit, occasionem nanciscor observantiae meae sensus in Te profitendi ac permanere gaudeo

Paternitati Tuae
addictissimus
[*aláírás hiányzik*]

Zirc	=	*Cisterciensi*
Eger	=	*Conventuali*
Csorna	=	*Premonstratesi*
Budapest	=	*Cappucini*
"	=	*Fatebenefratelli*
"	=	*Carmelitani*
"	=	*Gesuiti*
"	=	*Salesiani*
"	=	*Scuole Cristiani*
"	=	*Domenicani*
"	=	*Piaristi*
"	=	*Francescani (minori e minori)*
"	=	*Serviti*

4.

Cesare Orsenigo apostoli nuncius levele Hubert Hansen SVD tartományfőnöknek[70]

1927. október 26.

Gépirat, fogalmazvány

ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 21. fasc. 2. f. 46r.

Értesíti a vizitátort, hogy megbizatásáról értesítette a megyés főpásztorokat, apostoli kormányzókat, káptalani helynököket és a férfirendek elöljáróit (tartományfőnökeit). Kéri, hogy mihamarabb kezdje meg a vizitáció munkáját.

1049/*v*

26 Octobris 1927

Reverendissime Pater,

Honori mihi duco Paternitatem Tuam certiorem facere quod jam a praeterita hebdomada litteris meis notificavi Episcopis Ordinariis, Administratoribus Apostolicis, Vicario Capitulari necnon Superioribus Ordinum et Congregationum masculini sexus tum Visitationem Apostolicam tum nomen Visitatoris. Spero ideo Paternitatem Tuam quam primum Visitationem incohaturam [sic!] esse, longum enim est iter, *et vigens* labor.

Grati animi mei sensus Tibi libenter profiteor ac manere gaudeo

Tibi in Corde Jesu
addictissimus

Archppus – Nuntius Apostolicus
[*aláírás hiányzik*]

Rever.mo Domino
P. HUBERTO HANSEN
Provinciali Congregationis Divini Verbi
M Ö D L I N G [E N]

5.

Cesare Orsenigo apostoli nuncius fölterjesztése Pietro Gasparri bíboros államtitkárhoz

1929. március 20.

S.RR.SS., AA.EE.SS., Ungheria, pos 48. fasc. 45. ff. 32r–v.[71]

Engedélyt kér, hogy magánközlésként, baráti gesztusként, előzetesen bejelenthesse a magyar kormánynál a római szándékot Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapáti koadjutori kinevezésére.

70 Hubert Hansen vizitátor 1927. november 7-én válaszolt, a nunciustól audienciát kért a közeli napok egyikén. Lásd: ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 21. fasc. 2. f. 50r.

71 Hivatali fogalmazvány jelzete: ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 29. fasc. 7. f. 124r–125r.

N° Prot. *2265/v.*
20 Marzo 1929

OGGETTO
Nomina di un Amministratore Apostolico
per l'Arciabbazia Benedettina

Eminenza Reverendissima,

La Sacra Congregazione dei Religiosi è venuta nella determinazione di nominare un Amministratore Apostolico ad nutum S. Sedis per l'Arciabbazia benedettina di Pannonhalma, in sostituzione dell'Arciabbate D. Remigio Bardos, che è anche molto malandato in salute. Questa provvida misura, maturata attraverso un coscienzioso e silente lavoro del Visitatore Apostolico dei religiosi in Ungheria e approvata pienamente dall'Emo Card. Serédi, sarà ben presto applicata, avendo la Sacra Congregazione già data tutte le necessarie disposizioni. – Per quanto riguarda l'autorità politica, questa nomina – a mio modesto avviso – non esige alcun previo assenzo[72] del Governo. Ma poiché l'arciabbate, e quindi l'amministratore apostolico, è anche il direttore supremo di tutte le scuole dell'Ordine, che godono il privilegio di essere pareggiate per il conferimento dei gradi accademici, ed è inoltre l'amministratore di tutti i beni, che sono assai rilevanti, avuti a suo tempo dai Re per il sostentamento dell'Ordine e delle scuole, io temo che una tale nomina – se fatta a completa insaputa del Governo – potrebbe indispettire qualche Ministro, a cui sarebbe facile poi di procurare non poche noie al nuovo Amministratore, attesi i molteplici *suoi* atti amministrativi in cui si richiede l'approvazione del Governo per la loro validità civile.

Considerato tutto questo io sarei umilmente d'avviso di segnalare in forma molto privata, e quasi a puro titolo di amicizia, la imminente nomina dell'Amministratore Apostolico al Ministro degli Esteri, onde evitargli l'ingrata sorpresa di apprenderla dai giornali. Prego rispettosamente Vostra Eminenza di darmi il più presto possibile le necessarie istruzioni in merito.

Chino al bacio della Sacra Porpora, con i sensi della più profonda venerazione godo di raffermarmi

Di Vostra Eminenza Reverendissima
+ *C. O.* [Cesare Orsenigo] [s. k.]

[*Eredeti példányon hivatali bejegyzés*]: *aprile*
mi constà che la Segr. di Stato ha communicato quanto sopra alla S. Congreg. dei Religiosi

A Sua Eminenza Reverendissima
Il Sig. Card. PIETRO GASPARRI
Segretario di Stato di SUA SANTITÀ
VATICANO

72 A nunciatúrai fogalmazványon utólag javítva: assenso

MATTEO LUIGI NAPOLITANO

A BUDAPESTI APOSTOLI NUNCIATÚRA A NÁCIZMUS ÉS KOMMUNIZMUS ÁRNYÉKÁBAN

EGY NEHÉZ DIPLOMÁCIAI KÜLDETÉS KEZDETE

Angelo Rottát 1930. március 20-án akkreditálták, mint budapesti apostoli nunciust. Ezzel a magyarországi nunciatúra élén Cesare Orsenigo utóda lett, aki az áthelyezések során Eugenio Pacellit váltotta a berlini nunciatúrán. Pacelli maga pedig vatikáni államtitkárrá lépett elő.

Angelo Rottának – akárcsak későbbi jobbkezének, Mons. Verolinónak – abban a kivételes helyzetben volt része, hogy szemtanúja lett annak, ahogyan Magyarország két egyforma, de ellentétes előjelű diktatúra áldozatává vált: előbb a nácibarát nyilasoké, majd a kommunistáké.

Rotta kétségkívül legkényesebb diplomáciai feladatainak egyike Pacelli bíboros budapesti útjának előkészítése volt, amikor az államtitkár az 1938-as Eucharisztikus Kongresszus alkalmából érkezett hazánkba. Érthető, hogy Magyarországon lázasan készültek a nagy eseményre. Annál is inkább, mert nem pusztán vallási jellegű eseményről volt szó, hanem számos diplomáciai vonatkozással is bírt. A kongresszus tudniillik egyúttal a katolikus egyház és a Harmadik Birodalom közötti kapcsolatok erőpróbája is lett.

Valóban, éppen ennek a jelentős egyházi – és ugyanakkor nemzetközi – kongresszusnak előkészületei alatt jelentkezett a Harmadik Birodalom katolikusai részvételének kérdése. Hogy nem egy lényegtelen problémáról volt szó, már abból a tényből is nyilvánvaló, hogy valamennyi magyar újság, előbb csak visszafogottan, majd mind kitartóbban megszellőztette annak lehetőségét, hogy a német katolikusok távolmaradnak az 1938 május végére tervezett budapesti Eucharisztikus Kongresszusról.

Magának Rottának 1938. január 30-án volt alkalma beszélni erről a külügyminiszterrel, aki arról tájékoztatta a nunciust, hogy a hír sajnálatos módon valószínűleg nem alaptalan. A legjelentősebb napilapok még ugyanazon a napon hozták a félhivatalos német közleményt, „amely megerősíti a német katolikusok távolmaradását, melynek oka állítólag nem vallási vagy felekezeti jellegű, hanem csupán az a szándék, hogy a résztvevő németek lelkiismeretét ne tegyék ki annak, hogy a nemzetiszocializmust kevéssé helyeslő dolgokat halljanak, mindenekelőtt azonban azért, hogy elkerüljék a megosztottságot."[1]

A helyzet természetesen kétségessé tette, hogy a Szentszék és a náci Németország kapcsolatait összhang és szívélyesség jellemezné. A magyarországi Eucharisztikus Kongresszus valóban alkalmat adhatott a nemzetiszocializmussal szembeni kritika meg-

1 Archivio Segreto Vaticano (Vatikánváros; = ASV), Archivio della Nunziatura in Ungheria (= Arch. Nunz. Ungheria), b. 58. fasc. 2/1. ff. 74r–v. Rotta Pacellinek. 1938. január 30.

fogalmazására, természetesen pasztorális, doktrinális és teológiai köntösben, de ez Hitler számára ettől nem kevésbé volt kellemetlen, tekintetbe véve, hogy 1937 márciusában megelőzte a *Mit brennender Sorge* kiadása.

Hogy Magyarország helyzete semmi jóval nem kecsegtetett, az *Anschluss* másnapján vált nyilvánvalóvá. Politikai körökben és a népesség körében hatalmas volt az ijedtség és megdöbbenés. A zsidóság különösképpen riadt volt, olyannyira, hogy biztosra vették a háború kitörését. A magyarok kivették bankbetétjeiket. Az olasz ügyvivő, Formentini elbeszélése szerint „a zsidóság még ma is rémült". Az olasz diplomata a továbbiakban természetesen azt hangsúlyozta, hogy a zsidók túloznak, és elvesztették valóságérzéküket. Olaszország szemére vetik, hogy sorsára hagyta Ausztriát, továbbá Franciaországot és Angilát vádolják. „A zsidók körében általános meggyőződés, hogy néhány hónapon belül Hitler ugyanezekkel a módszerekkel csatolja el a Szudéta-vidéket Csehszlovákiában, és egyúttal akcióba fog, hogy megszállja Magyarországot is."[2] A hamarosan bekövetkező események megmutatták, mennyire megalapozottak voltak a magyar zsidók félelmei.

Lengyelország lerohanása 1939. szeptember 1-én tovább rontotta a kilátásokat. Mons. Rotta volt az, aki elsőként kapott híreket a szenvedő lengyel egyházmegyékből: „Az apostoli nuncius mondta nekem – meséli a budapesti olasz nagykövet – hogy a katolikus templomok vasárnap csak két órát tartanak nyitva; sok püspököt és papot letartóztattak és internáltak, sokak tulajdonát elkobozták, nagy számú tömeges kivégzést tartanak a kisebb falvakban is. A krakkói püspöknek nincsen lehetősége levelet küldeni; más magasrangú főpapok börtönben vannak. A katonák viselkedése sokkal korrektebb és lovagiasabb, de a Gestapo ügynökei kegyetlenek. (Az apostoli nuncius úgy tudta, hogy a berlini nuncius megbeszéléseket folytatott von Ribbentroppal: de nem sok konkrétumot lehetett várni ettől). Ha lehetséges az összehasonlítás, a két rossz közül a lengyelek a bolsevik rendszert választanák inkább, amely állítólag legalább csak egyetlen osztállyal szemben kegyetlen, de általában véve nem tűnik ellenségesnek a lengyel néppel szemben."[3]

A második világháború kitörése, és a villámgyors német győzelmek felvetették a kérdést, vajon mi lesz a zsidók sorsa. Ami a magyar zsidókat illeti, a világháború kitörése összetett helyzetet teremtett, és számos szempont érvényesült egyszerre. Historiográfiai szempontból három kérdést kell érintenünk: XII. Piusz szerepét a Shoával kapcsolatban, a magyar zsidók sorsának vonatkozásában is; egy több pólusú mentési hálózat létének kérdését; és végül, a budapesti apostoli nunciatúra szerepét a szomorú magyarországi történésekben.

Éppen a nunciatúra lehet kiindulópontunk, hogy megemlítsünk egy fontosnak tűnő körülményt. A vatikánt Budapesten képviselő mindkét diplomatát, Mons. Rottát és Mons. Verolinót, a Yad Vashem egyaránt a „Világ Igazai" közé sorolta. Szinte egyfajta egymást erősítő pozitív kölcsönhatásként (*circolo virtuoso*), a magyar fővárosban a semleges országok képviseletein dolgozó más diplomaták és személyek ugyancsak a Világ Igaza kitüntetésben részesültek. Példaként említhetjük Raoul Wallenberg, Per Anger és Giorgio Perlasca esetét.

2 Documenti Diplomatici Italiani. Ottava Serie (1935–1939). (= DDI VIII), Vol. 8. 1° gennaio – 23 aprile 1938. A cura di Gianluca Andrè. La Libreria dello Stato, Roma, 1999. 341. sz. dokumentum. Forminetti budapesti ügyvivő Ciano külügyminiszternek. 1938. március 16.

3 Documenti Diplomatici Italiani. Nona Serie (1939–1943). (= DDI IX), Vol. 2. 25 ottobre –31 dicembre 1939. A cura di Mario Toscano. La Libreria dello Stato, Roma, 1957. 718. sz. dokumentum. Vinci budapesti olasz követ Ciano külügyminiszternek. 1939. december 26.

Az a tény, hogy Magyarországon jelentős – egyetlen országra nézve statisztikailag kiemelkedő – a semleges országok diplomatái között az Világ Igazainak aránya, bizonyos hipotézisek megfogalmazására sarkall. Az első természetesen az, hogy létezett egy olyan – információ-gyűjtési támaszpontokkal rendelkező – mentési hálózat, amelynek kétségkívül az apostoli nunciatúra volt a vezetője. Ezen a mentési hálózaton belül kell vizsgálni a World Jewish Congress fontos szerepét, amelyet a szervezet Egyesült Államokban őrzött levéltárainak anyagára támaszkodva ma már jól tudunk dokumentálni.

Tagadhatatlan, hogy a konfliktus kirobbanása komoly dilemmák elé állította a magyar nemzetet. Mi a jobb: Romániával és Jugoszláviával és az – esetleg – feltámadó Lengyelországgal együtt ellenállni, vagy „német vazallussá válni"? Némelyek számára úgy tűnt, hogy Budapesten egyetlen parancsszó létezett: „Magyarország nem tárgyal fegyveres fenyegetés nyomása alatt." Mons. Montini mindenesetre megjegyezte: „Magyarországot már most a tengelyhatalmak támogatják. Biztosan viselni fogja ennek minden következményét. Már amennyiben a dolgok jó irányba haladnak."[4]

Montininek igaza volt. Magyarország nem tudta figyelmen kívül hagyni a tengelyhatalmakat, és nem véletlen, hogy 1939. április 15-én a magyar felsőház plenáris ülésén – Serédi bíborosnak a Pester Lloyd hasábjain március 31-én közzé tett ellenvetései ellenére, amelyhez néhány protestáns püspök tiltakozása is csatlakozott – megszavazták a második zsidótörvényt. Diplomáciai szempontból azonban a tengelyhatalmak utánzása abban nyilvánult meg, hogy (éppen a zsidóellenes törvény meghozásának napjaiban) a budapesti kormány jelezte: ki kíván lépni a Népszövetségből.

Lengyelország német megszállása nyomán felmerült a kérdés: mit tegyen Magyarország? Rotta nuncius nyomon követte a gyorsan változó helyzetet. Gróf Csáky külügyminiszter bejelentette neki Magyarország semlegességét, miközben az ország folytatta az exportot mind Németország, mind Lengyelország irányába.

A budapesti kormány a *drôle de guerre* egész időszakában, 1939 szeptemberétől 1940 májusáig nem változtatott magatartásán. A nyugat elleni német támadás a dunai és balkáni térségben is komplikáltabbá tette a szituációt, amennyiben Bulgária és Magyarország bejelentette Romániával szembeni követeléseit, amelyeket az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntés elégített ki. A magyar követeléseket Németország erőteljesen támogatta. Vajon ezek után képes lehetett-e még az ország a német nyomásnak ellenállni? Természetesen nem. Ribbentropp radikális „kúrát" szánt Magyarországnak: szakítani kell az – 1948-as belga alkotmány mintáját követő – magyar alkotmány liberális alapjaival, tisztán autoriter típusú alkotmánnyá átalakítva azt. Ehhez járult továbbá egy új antiszemita törvény-tervezet, amely immár a kikeresztelkedett zsidókkal szemben is igen kemény volt. Rotta pedig nem tehetett mást, minthogy kifejezte a miniszterelnöknek a Szentszék egyet nem értését, hogy esetleg „drákói intézkedéseket hoznak a zsidókkal szemben, mégha azok meg is vannak keresztelve."[5]

Jugoszláviának a tengelyhatalmak részéről történő megtámadása igen drámai pillanat volt, amelyet belpolitikai síkon az angolbarát Teleki gróf öngyilkossága jellemzett.

4 Actes et Documents du Saint-Siège relatifs à la Seconde Guerre Mondiale (= ADSS). Vol. 1. Le Saint-Siège et la guerre en Europe. Mars 1939–Août 1940. Éds. Pierre Blet–Angelo Martini–Burkhart Schneider. Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano 1963. 138. sz. dokumentum. Mons. Montini feljegyzése. 1939. augusztus 28.

5 ADSS Vol. 6. Le Saint-Siège et les victimes de la guerre. Mars 1939– Décembre 1940. Éds. Pierre Blet–Robert A. Graham–Angelo Martini–Burkhart Schneider. Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, 1972. 362. sz. dokumentum. Rotta a Maglione, 2 novembre 1940.

Határozottan távol akarta tartani Magyarországot a háborútól, de annak reális veszélye, hogy az új helyzetben a tengelyhatalmak mégis belekényszerítik, egészen konkréttá vált. Valóban, az erősen angolellenes Bárdossy miniszterelnökké történő kinevezése a magyar külpolitika irányultságának megváltozását jelezte. De már addig is észlelhető volt néhány változás 1940 végén, amikor Magyarország csatlakozott a Háromhatalmi egyezményhez (november 20.), amikor megszakította diplomáciai kapcsolatait Lengyelországgal (december 1.), és amikor hozzájárult, hogy a Romániába tartó német csapatok magyar területen haladjanak át (december 13.). 1941. április 7-től Magyarország immár Jugoszláviával szemben is hadban álló félnek tekintette magát.

A további fejlemények (amelyekre Ante Pavelić usztasa Horvátországának létrejötte nyomta rá bélyegét) veszélybe sodorták a horvát zsidókat, akik 1941 áprilisától gyakran a fiumei Recsina-hídon az olasz határ irányába keresték a menekülés útját.

ZSIDÓELLENES TÖRVÉNYHOZÁS: „EURÓPAI" JELENSÉG

Amikor immár elkerülhetetlennek látszott a konfliktus Németország és a Szovjetunió között, a félhivatalos Pester Lloyd 1941. június 11-én arról adott hírt, hogy küszöbön áll a vegyesházasságokra vonatkozó faji törvények néhány cikkelyének módosítása, amivel szemben a Szentszék kifejezte fenntartásait. Egy törvénytervezet kötelezővé tette a házasság előtti orvosi vizsgálatot az alanyok „árja" voltáról; egy másik javaslat véglegesen megtiltotta a katolikusok és zsidók közötti házasságkötést (tekintet nélkül arra, hogy megkeresztelt zsidókról van e szó). Mindenesetre a polgári házasságkötésnek abszolút elsőbbsége volt az egyházival szemben, és így akadályozta a katolikus egyházat abban, hogy egy szentséget szabadon szolgáltasson ki. Mindezek a fejlemények természetesen kiváltották Serédi bíboros tiltakozását. A magyar prímás mint felsőházi tag bejelentette, hogy a tervezett változtatásoknak nyíltan ellen fog állni. Rotta is megbízást kapott, hogy tegye meg a szükséges lépéseket: fejezze ki a Szentszék, és személy szerint a pápa legsúlyosabb fenntartásait. Mindez érthető módon kellemetlenül érintette Bárdossy miniszterelnököt.[6]

Ugyanígy járt el Maglione bíboros államtitkár báró Apor vatikáni magyar követtel szemben: „Szavaim – jegyezte fel Maglione a találkozó után – tényleges tiltakozás jellegét öltötték. A követ zavarban volt (végső soron egyetértett velem), és megígérte, hogy tüstént pontosan és gonddal beszámol tiltakozásomról kormányának."[7] A Vatikán fenntartásait az újabb zsidótörvény elfogadásának pillanatában ismételten megerősítették.[8]

Szlovákia esete is mutatja, milyen mértékben versengtek Közép-Európa országai Németország követésében a faji törvények terén is. 1941. szeptember 3-án Mons. Burzio apostoli viztátorral bizalmasan közölték, hogy az új „zsidó kódex" elfogadása már csak napok kérdése, és hogy a „házasságot érintő rendelkezések igen súlyosak lesznek, és visszaható hatállyal fognak bírni". Burzio ezért közvetlenül a szlovák minisztertanács elnökétől, Tisótól kért kihallgatást. Az audienciára azonban – Burzio érthető fájdalmára – csak 1941. szeptember 1-én került sor, azaz pontosan azon a napon, amelyen bejelen-

6 ADSS Vol. 8. Le Saint-Siège et les victimes de la guerre. Janvier 1941–Décembre 1942. Éds. Pierre Blet–Robert A. Graham–Angelo Martini–Burkhart Schneider. Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, 1974. 95. sz. dokumentum. Rotta Maglionenak, 1941. június 14.

7 ADSS Vol. 8. i. m. 114. sz. dokumentum. Maglione bíboros feljegyzése, 1941. július 19.

8 ADSS Vol. 8. i. m. 128. sz. dokumentum. Maglione Apornak, 1941. augusztus 10.

tették az új, (Dávid-csillag viselését is szabályozó) szlovák „zsidó kódex" jóváhagyását. Nem ért semmit Maglione bíboros tiltakozójegyzéke sem, amelyet 1941. november 12-én adott át Sidor vatikáni szlovák követnek.

Hangsúlyoznunk kell, hogy jegyzékében Maglione két körülményre mutatott rá. Első helyen világossá tette, hogy az egyetemes egyház „bármely törzsből származó személyeket" befogad, akárcsak a „teljes emberiség" is; a „zsidó kódex" tehát, ennek a kategorikus imperativusznak mond ellent, ami az „evangélium kifejezett és kategorikus tanítása". Másrész az egyház, jóllehet tiltja a katolikusok és nem katolikusok közötti házasságkötést, fenn kívánja magának tartani a jogot, hogy kivételeket tegyen. Az új törvény most ezt akadályozza, és ez fontos eleme, mert a kivételek „a lelkiismeret parancsoló igénye" miatt – a körülményeket figyelembe véve – mind gyakoribbá válhatnak, és kivételből szabállyá változhatnak.[9]

A szlovák példa mutatja, hogy a Szentszék mennyire figyelemmel kísérte az utánzás jelenségét, amely mindinkább érlelődött Közép-Európában a zsidókat érintő törvényhozás területén. Miközben a szlovákiai események alakultak, Magyarországról kevéssé biztató hírek érkeztek a Vatikánba a „zsidók Magyarországról való kiűzéséről." A Szentszék arra kérte Serédi pírmást, hogy amennyiben ezek a hírek igazak, „hathatós módon járjon közben a kir. kormánynál, hogy haladéktalanul rendelkezzenek a szerencsétlen elűzöttek sorsának enyhítéséről, és ismét biztosítsák a számtalan zsidó fajból származó magyar alattvalónak a szükséges nyugalmat és biztonságot".[10]

Hogy mennyire érthetőek voltak a Vatikán aggodalmai, éppen a Közép-Európában a zsidóellenes törvénykezés terén tapasztalható utánzási hullám jelezte. Magyarországon, a püspöki karnak a zsidók érdekében végzett tevékenységét – amely arra irányult, hogy megakadályozza, vagy legalább enyhítse az országból történő kiutasításukat – nehezítette, hogy ezáltal éppen az új törvényeket támogató katolikusok körében vált népszerűtlenné. Mindez egy olyan pillanatban, amikor – például Szlovákiában – olyan Németországgal megkötendő egyezmények kerültek szóba, melyek szerint „a szlovák zsidók kivándorlása csupán egy részét képezte" a kelet-európai zsidók „áthelyezését" célzó „átfogó programnak".[11]

Az apostoli nunciatúra számára kezdettől fogva világos volt, hogy a „zsidókérdés" a magyar politikai élet érdeklődésének középpontjában állt. Akármennyire is tagadni kívánta ezt a budapesti kormány, teljesen egyértelmű volt a szlovák és magyar eset közötti összefüggés: a két zsidóellenes törvénykezés a pozsonyi és budapesti kormányok Berlintől való politikai (és, ha tetszik, lélektani) függőségének bizonyítéka volt.

A sztálingrádi győzelem megteremtette a tengelyhatalmak végső vereségének alapját. Éppen ebben az időpontban kezdett tovább romlani a magyar zsidók helyzete. A szovjet előretörés arra késztette Kállay miniszterelnököt, hogy felszólítsa a Szentszéket:

9 ADSS Vol. 8. i. m. 199. sz. dokumentum. Maglione Sidornak, 1941. november 12.

10 ADSS vol. 8. i. m. 194. sz. dokumentum. Maglione Serédinek, 1941. november 2. (Kiemelés tőlem: M.L.N.)

11 ADSS Vol. 8. i. m. 383. sz. dokumentum. Sidor vatikáni szlovák követ Maglionenak. 1942. május 23. A dokumentum így folytatódik: „Karol Sidor rendkívüli és meghatalmazott szentszéki követ közelmúltban tett pozsonyi látogatásán szóban beszámolt arról, hogy a Szentszék olyan információk birtokába jutott, miszerint a szlovák kormány utasítást adott az összes zsidó származású fiatal lány letartóztatására és frontra szállítására a német katonák szabad rendelkezésére. Ilyen eset még soha nem történt, és nem is történhet meg mert a nürnbergi törvények szerint ilyen tett súlyosan büntetendő. Hivatalosan arról tájékoztattak minket, hogy azt a néhány német katonát, akik viszonyt folytattak zsidó származású nőkkel, a katonai törvényszék golyó általi halálra ítélte."

XI. Piusz *Divini Redemptoris* kezdetű enciklikájában kifejtett alapelvek értelmében a kommunizmust elítélve álljon egy „antibolsevik keresztes hadjárat" élére. Nem szükséges hozzátennünk, hogy Kállay óvakodott felidézni Ratti pápa másik enciklikáját, a nácizmus által megtestesített államelméletet kritizáló *Mit brennender Sorge*-t.[12] XII. Piusz nem véletlenül emelte ki Kállay észrevételeinek egyoldalúságát, amelyeket egy irányból érkező – bolsevik – veszélyre utaló jogi és teológiai hivatkozások fűszereztek, amit azonban a Szentszék nem tekintett a keresztény világot fenyegető egyetlen veszedelemnek. „Nem lehet – mondta a pápa – a nyilvánosság előtt megismételni a bolsevizmus elítélését anélkül, hogy ne beszélnénk egyúttal a nácizmus által folytatott üldözésről is."[13]

A HÁBORÚ ALATTI HUMANITÁRIUS DIPLOMÁCIA

A budapesti apostoli nunciatúra 1943-ban megsokszorozta humanitárius tevékenységét: ez részben abban állt, hogy információt gyűjtöttek a Vatikáni Információs Iroda számára a keleti fronton eltűnt olasz katonákról. A nunciatúra részt vállalt továbbá azokban erőfeszítésekben, amelyek arra irányultak, hogy a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága segítségével zsidó konvojokat (különösképpen gyermekeket) indítsanak Palesztínába. Mons. Johann Rastnak egy 1943. február 12-én a berni Hotel Metropole-ban (a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságának központjában) tartott értekezletről szóló emlékeztetője felidézi Suzanne Ferrièrenek, a Bizottság és egyúttal a Nemzetközi Gyermekmentő Szövetség tagjának szavait. Az emberek csodálkoznak – magyarázta Ferrière – hogy a Vöröskereszt hallgat a zsidók tragédiájáról; azonban – tette hozzá – „a tiltakozások nem érnének semmit; ráadásul nagyon rossz szolgálatot tehetnének mindazoknak, akiknek segítségére kívánunk sietni". Nagyon hasonló hozzáállás ez XII. Piuszéhoz, akit az *ad maiora mala vitanda* szempontja vezérelt.[14]

Magyarország német megszállása 1944. március 18-ról 19-re virradó éjszaka új fejezetet nyitott. Úgy látszott, a magyar zsidók sorsa végleg megpecsételődött. Az Egyesült Államok arra kérte XII. Piuszt, hogy az apostoli nunciusok és a helyi püspökök működjenek együtt a zsidómentésben. Rotta és Verolino igazodási ponttá váltak a vállalkozásban. Az esztergomi érsekség dokumentumai számos adattal szolgálnak erről a budapesti apostoli nunciatúra által vállalt vezető szerepről.[15]

A németek arra kényszerítették Horthyt, hogy (Sztójay Döme vezetésével, aki egyúttal külügyminiszteri tárcát is kezében tartotta) nevezzen ki egy bábkormányt. Sok zsidót Kárpátaljára deportáltak. Mindenhonnan a Vatikán segítségét kérték. A magyar zsidók

12 ADSS Vol. 7. Le Saint-Siège et la guerre mondiale. Novembre 1942–Décembre 1943. Éds. Pierre Blet–Robert A. Graham–Angelo Martini–Burkhart Schneider. Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, 1973. 126. sz. dokumentum. A magyar miniszterelnök XII. Piusz pápának, 1943. február 24.

13 ADSS Vol. 7. i. m. 137. sz. dokumentum. Maglione bíboros feljegyzése, 1943. március 7.

14 ADSS. Vol 9. Le Saint-Siège et les victimes de la guerre. Janvier–Décembre 1943. Éds. Pierre Blet–Robert A. Graham–Angelo Martini–Burkhart Schneider. Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, 1975. 56. sz. dokumentum melléklete. A Nemzetközi Vöröskereszt álláspontjáról ld. Foreign Relations of the Unites States (= FRUS). Diplomatic papers, 1943. General, Vol. I. U.S. Government Print Office, Washington, 1963. 394–396. The Ambassador in the United Kingdom (Winant) to the Secretary of State. London, 1943. december 24.

15 Archivio monsignor Gennaro Verolino (Roma; = AmGV), (rendezetlen anyag) Bokor Péter feljegyzése Gennaro Verolinoval folytatott beszélgetéséről. (Datálatlan). p. 3. A továbbiakban a Bokor Péter által készített Verolino-interjúból vett idézetek magyar fordítását a a következő kiadás alapján közöljük: *Bokor Péter:* Végjáték a Duna mentén. Interjúk egy filmsorozathoz. Rtv–Minerva–Kossuth, Bp., 1982.

tragédiája mindinkább teljessé vált. Az újabb és újabb zsidóellenes rendeletek „tulajdonképpen minden kenyérkereső foglalkozástól eltiltották a zsidókat, megfosztották őket a szabad közlekedés lehetőségétől, meghatározott helyekre gyűjtötték őket, megkülönböztető jelzést, sárga csillagot kényszerítettek rájuk. Ezeknek a rendeleteknek a közzététele után kereste fel a nuncius Sztójay miniszterelnököt és követelte a humánus eljárást mindazokkal szemben, akiknek a származásukon kívül nem volt semmi más bűnük."[16] Nem célunk a magyar történelemnek ebben a zavaros időszakában hozott különféle zsidóellenes intézkedések ismertetése. Elegendő ha megjegyezzük, hogy a korábbi szabályozás mértéken felüli súlyosbítását hozták: „A legfőbb rendelkezések a következők – írta Rotta –: közszolgálati hivatal vagy munkakör elfoglalásának, illetve rádió és telefon birtoklásának tiltása, utazási korlátozások, a budapesti zsidók számára tilos a várost elhagyni, bizonyos szakmák és kereskedelmi tevékenységek folytatásának korlátozása, kizárás a sajtóból, filmszínházból, színházból és ügyvédi tevékenységből. A csillag viselésének kötelessége, valamennyi ingó és ingatlan vagyon bejelentésének kötelezettsége, amely vagyon zár alá kerül és elkobozzák."[17] A Gestapo nyomását továbbra is érezékelni lehetett, az országot pedig változatlanul a Wehrmacht tartotta katonai ellenőrzése alatt. Az általános káoszban és a Vörös Hadsereg előrenyomulásával párhuzamosan, a menekültekkel együtt tovább romlott a zsiók helyzete is.

A fenti helyzetet látva Rotta budapesti nuncius 1944. május 15-én ismét a magyar külügyminiszterhez fordult azzal, hogy az Apostoli Nunciatúra soha nem mulasztotta el, hogy világossá tegye a zsidóellenes rendelkezések jogtalanságát. Mégpedig két oknál fogva: a hátrányos megkülönböztetés egyrészt a megkeresztelt zsidókat is károsan érinti, másrészt pedig „alkalmazásuk embertelen módja miatt". A Szentszék lépései azonban hatstalanok maradtak.

„Mindenki tudja, mit jelent a gyakorlatban a deportálás" – írta Rotta nuncius Sztójaynak. „Remélem, hogy Magyarország kormányai sokkal távolabbra kívánnak majd elmenni ezen személyek jogainak tiszteletben tartása terén, mint a szlovákok, akárcsak az igazságosság és a nagylelkűség gyakorlásában, amelyek Szent István országának hagyományos erényei."[18]

A nunciatúra uditoréjának, Mons. Verolinonak személyes feljegyzései jelentős részletekkel egészítik ki mindezeket a tragikus eseményeket. Jóllehet a Sztójay kormány tagadta, hogy Magyarországon deportálások volnának folyamatban, Verolino éppen az ellenkezőjét gondolta: „Mi akkor már tudtuk, hogy Auschwitzba viszik őket. Tudtunk a gázkamrákról. Tudtuk, hogy akiket nem tartanak munkára alkalmasnak, azokat nyomban odaérkezésükkor meggyilkolják. Voltak olyan személyek, akik vonatot kísértek, vasutasok, akik láttak bizonyos dolgokat... És iszonyodva jelentették nekünk. [...] Csupán kötelező külföldi munkára viszik az embereket. Igen? Dehát munkára – munkaképes emberek kellenek! Miért visznek munkára kisgyerekeket? Vagy 70-80 éves aggastyánokat? A kormány erre azt válaszolta: csupán azért járnak el ilymódon, mert rájöttek, hogy a zsidók szívesebben veszik, ha a családjuk is velük tarthat. Így jobban dolgoznak... Hát persze, ez is átlátszó magyarázat volt. Mondottuk is: miért csak a zsidók részesülnek

16 Uo. p. 2.; *Bokor P.:* i. m. 117.

17 ADSS Vol. 10. Le Saint-Siège et les victimes de la guerre. Janvier 1944–Juillet 1945. Éds. Pierre Blet–Robert A. Graham–Angelo Martini–† Burkhart Schneider. Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, 1980. 153. sz. dokumentum. Rotta Maglionenak, 1944. április 19.

18 AmGV (rendezetlen anyag). Rotta Sztójaynak. 1944. május 17. (n. 1090/44). Idézi: Azione diplomatica della Nunziatura di Budapest in favore degli ebrei. 1945. október 24.

ebben a kiváltságban? Azok a magyar munkások, akik kint dolgoznak Németországban – azok miért nem vihetik ki a családjukat? Aztán meg: azt még csak-csak elfogadná az ember, hogy egy asszony elkíséri a férjét. De amikor teljesen magányos öregembereket visznek el vagy gyerekeket, akiknek ott sincsenek a szüleik?"[19]

1944. június elején Rottának és Verolinónak sikerült Veesenmayerrel, az új budapesti német követtel találkozniuk, akit arra kértek, hogy lépjen közbe „mérséklő tényezőként, annak érdekében, hogy a zsidók helyzete kevésbé legyen kegyetlen Magyarországon".[20] Éppen 1944 júniusában érkeztek ugyanis a különböző nemzetközi zsidó szervezetektől a Szentszékhez a magyarországi zsidók megsemmisítéséről szóló információk és a közbelépést szorgalmazó kérések. A Vatikán arra utasította a nunciatúrát, hogy ellenőrizze, mit tettek addig a magyar püspökök a zsidók érdekében, és gyűjtsön információkat a megsemmisítésükről. Szükségesnek látsztott az is, hogy Rotta egy második jegyzéket intézzen a magyar külügyminiszterhez, amelyben a zsidók ellen hozott zaklató intézkedések mérséklésének szükségességét hangsúlyozta: nem elegendő, ha a „jó emberek" nem értenek azokkal egyet. „Az erő és erőszak felülkerekedik a jó érzésen és az igazság és igazságosság jogain. Olyan intézkedésekről van szó, amelyek kívülről jönnek ugyan, de amelyek sajnálatos módon fanatikus, szinte mániákus végrehajtókra lelnek Magyarországon, az erkölcsi érzék és a nemzet jóhírének súlyos kárára."[21] 1944. július elsején Horthy válaszolt XII. Piusz korábbi szomorú üzenetére. Biztosította a pápát, hogy minden lehetségeset meg fog tenni „annak érdekében, hogy a keresztény emberi értékekből fakadó kívánalmaknak érvényt szerezzen" Magyarországon.[22]

Szavaiban azonban alávetettség és tehetetlenség rejlett, mert Horthynak nem voltak ismeretei a dolgok tényleges állásáról, és „Őszentsége felhívása megrázta, és határozottan közbelépett parancsot adva a deportálások felfüggesztésére. Így fegyverszünetre került sor." Ezt az eredményt – Verolino iratai szerint – több különböző erő kölcsönhatása együtt érte el. „Serédi prímás tevékenysége is szerepet játszott benne, különösképpen az a közös pásztorlevél, amelyet őeminenciája készített, és amelyet július 6-án vasárnap kellett volna Magyarország minden templomában felolvasni. Ennek az akciónak részletei azonban ismertek az esztergomi érsekség előtt, jobban is, semmint az Apostoli Nunciatúra számára."[23]

Serédi bíboros Magyarország katolikus prímásaként hiába követelte, hogy a kormány szállíttassa haza a már deportált mintegy 438.000 zsidót. Ezeknek mindössze egyharmada volt munkaképes: a maradék kétharmad megsemmisítőtáborok felé vette az irányt. 1944 forró nyarán Budapesten körülbelül 250.000 embert kényszerítettek erőszakkal zsidóházként megjelelölt házakba, amelyek „megtisztítása" egy megjelölt időpontban Eichmann pribékjeinek lett volna feladata a magyar csendőrséggel együttműködésben. A zsidók helyzete tehát összességében javult, de csak átmenetileg. A Zsidó Világkongresszus, a World Jewis Congress kötelességének érezte, hogy XII. Piusznak köszönetet mondjon ezért az eredményért. „Őszentsége erőfeszítései – szól a pápának küldött üzenet

19 AmGV (rendezetlen anyag). Bokor Péter feljegyzése Gennaro Verolinoval folytatott beszélgetéséről. (Datálatlan). p. 3. Vö. *Bokor P.:* i. m. 118–119.
20 AmGV (rendezetlen anyag). Azione diplomatica della Nunziatura di Budapest in favore degli ebrei. 1945. október 24.
21 ADSS Vol. 10. i. m. 227. sz. dokumentum. Rotta Maglionenak, 1944. június 10.
22 ADSS Vol. 10. i. m. 250. sz. dokumentum. Horthy XII. Piusznak. 1944. július 1.
23 AmGV (rendezetlen anyag). Azione diplomatica della Nunziatura di Budapest in favore degli ebrei. 1945. október 24.

– a tizenegyedik órában reményt adnak arra, hogy megmentsük a haláltól a megtizedelt európai zsidóság maradékát, és megkönnyebbülést nyújtanak üldözött testvéreinknek haláluk pillanatában. Miközben köszönetünket fejezzük ki Őszentsége nemes humanitárius tevékenységéért, alázattal és sürgetően kérjük, hogy továbbra is segítsen nyomást gyakorolni annak érdekében, hogy Magyarország kormányzója gyorsan és ténylegesen teljesítse ígéretét, miszerint a lehető leggyorsabban megszervezi minnél nagyobb számú zsidó gyermek és felnőtt szabadon bocsátását és számukra mengfelelő menedéket készít és biztosít."[24]

MEGSZŰNŐ EMBERSÉG: AZ SS ÉS A NÁCIBARÁTOK SZEREPE MAGYARORSZÁGON

Amikor úgy tűnt: sikerült elérni felfüggesztésüket, Adolf Eichmann újraindította a deportálásokat. Mons. Verolino iratai tanúskodnak az apostoli nunciatúra reakciójáról. „Akkor mi a nunciatúrára összehívtuk a semleges országok követeit. Az apostoli nuncius ugyanis a diplomáciai testület doyenje is volt. [...] a jegyzőkönyvet is mi készítettük el. Kereken kimondtuk benne, hogy tűrhetetlen, ha kizárólag a származásuk miatt embereket a legyilkoltatásnak tesznek ki! Emlékszem: az egyik diplomata kelletlenkedett, hogy ez a fogalmazás talán túl erős, majdnem olyan, mintha azt írnánk, hogy »Uraim! Önök közönséges gyilkosok!« Azt válaszoltam ennek a diplomatának: »Bármilyen szomorú, dehát éppen ez a tény!« És a mondat benne maradt a szövegben. Ez tulajdonképpen egy jegyzék volt, amelyet másnap a nuncius és Danielsson svéd követ nyújtott át a magyar kormánynak. Ezúttal elég határozott, megnyugtató válasz érkezett."[25]

1944. augusztus 30-án államcsínyre került sor, amelyet maga Horthy támogatott. Lakatos Géza tábornok lett a miniszterelnök, félreállítva a nácibarát Sztójayt. Az új miniszterelnök azonnal biztosította Rotta apostoli nunciust, hogy a zsidók deportálására nem fog sor kerülni.[26] Voltak információk a szövetségesek és Magyarország közötti fegyverszünetet célzó fontos tárgyalásokról. 1944. szeptember közepén a Vörös Hadsereg már átlépte Magyarország határát. Szeptember 19-én Horthy kormányzó német nyelvű levelet írt a pápának, melyben sajnálatának és egyet nem értésének adott hangot amiatt, amit Magyarországon a zsidókkal tettek, és a Szentszék védelmébe ajánlotta a magyar nemzet jövőbeni sorsát.[27]

1944. október 11-én a magyar teljhatalmú megbízottak Moszkvában fegyverszünetet írtak alá a Szovjetunióval; a budapesti rádió erről négy nap múlva adott hírt. Október 15-én este Horthy admirális az apostoli nunciatúra védelme alá helyezte családját. A fegyverszünet hírére a németek elfoglalták a rádióállomást, feloszlatták a Lakatos-kormányt és arra kényszerítették Horthyt, hogy a nyilaskeresztesek vezetőjét, Szálasi Ferencet nevezze ki miniszterelnöknek, Kemény bárót pedig külügyminiszternek.

24 ADSS Vol. 10. i. m. 273. sz. dokumentum. A World Jewish Congress Maglione bíborosnak. 1944. július 21.
25 AmGV (rendezetlen anyag). Bokor Péter feljegyzése Gennaro Verolinóval folytatott beszélgetéséről. (Datálatlan) p. 6. Vö. *Bokor P.:* i. m. 122.
26 ADSS Vol. 10. i. m. 318. sz. dokumentum. Rotta az Államtitkárságnak. 1944. szeptember 5.
27 ADSS Vol. 11. Le Saint-Siège et la guerre mondiale. Janvier 1944–Mai 1945. Éds. Pierre Blet–Robert A. Graham–† Angelo Martini–† Burkhart Schneider. Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, 1981. 360. sz. dokumentum. Horthy XII. Piusznak. 1944. szeptember 19.

A diplomáciai protokollal nem törődve 1944. október 18-án este Rotta apostoli nuncius felkereste Kemény bárót, hogy „önmérsékletre intse". De ez hasztalan volt: „A zsidók elleni harc a korábbiaknál sokkal hevesebben lángolt fel." Adolf Eichmann visszatért, hogy SS csapataival kegyetlenkedjen Magyarországon. Összehívta a magyar zsidó vezetőket, (akiknek élén Kasztner Israel Rezső állt) és azt mondta nekik: „Látjátok? Visszatértem, karunk még mindig elég hosszú ahhoz, hogy elérjen titeket." És nem sokkal később a nyilasok és az SS valóban megkezdte a legvadabb bűntettek végrehajtását.[28]

Mit lépett a nunciatúra? „Lépéseket tett a kormányál, hogy nyilvánítsa Budapestet »nyílt várossá.« Monsignore Rotta arra is elszánta magát, hogy elmenjen Szálasihoz, a »nemzetvezetőhöz«. De Szálasi úr elutasította a javaslatot. Ő védelmezni akarta a fővárost. Hiábavaló volt minden érv."[29]

1944. október 20-án Eichmann megkezdte a magyar zsidók deportálásának második fázisát. Terve az volt, hogy a férfiakat elfogja és arra kényszeríti, hogy napi harminc kilométeres szakaszokban, hosszú menetben gyalogoljanak az osztrák határig. Célhoz érve, az esetleges túlélőknek lövészárkokat kellett volna ásni és erődítéseket építeni a Harmadik Birodalom számára, hogy megállítsák a Vörös Hadsereget. Az ügyben október 21-én a nuncius közvetlenül tárgyalt Szálasival. A találkozóról fennmaradt egy német nyelvű jegyzőkönyv. A magyar levéltárakban őrzött jegyzőkönyv a háború után ameriakai kezekbe került és más magyar levéltári anyagokkal együtt Washingtonba vitték, hogy mikrofilm-másolat készüljön róluk.[30] A jegyzőköny egy példányát megtaláltuk a megbeszélésen részt vevő Mons. Verolino hagyatékában is.[31]

A találkozón azonnal szóba került a zsidókkal való bánásmód kérdése. „Verolino uditore nem osztja a miniszterelnök véleményét a zsidó faj általánosságban vett káros voltát illetően [...] a nyelvnek és a keresztség tényének köszönhetően, idővel a zsidóság is hasznos szerepet játszhat a társadalomban." De Szálasi határozott volt: „Mégha egy zsidó magyarul beszél is, semmi esetre sem lehet magyarnak tekinteni. A nyelv nyilvánvalóan nem változtatja meg a személy lelkét. [...] A zsidó nem változik meg a keresztség vételét követően sem. [...] A magyar nemzet élet-halál harcot vív a bolsevizmus ellen; és ha a zsidók egyhangúan a magyar nemzet mellett lettek volna, nem mutattak volna oly nagy lelkesedést Anglia és Amerika iránt, amelyek a bolsevizmus oldalán harcolnak." Miután a beszélgetés megfeneklett, Rotta azt mondta, hogy Magyarországot „ezentúl nem kíséri isteni áldás". Ezen a ponton a miniszterelnök reakciója nagyon kemény volt: „A miniszterelnök jobbnak látja, ha nem ejtik ki Isten nevét ebben a vitában, mert jobban szereti annál saját vallását, semmint hogy Isten nevét belekeverné a kérdésbe."[32]

Ez a süketek közötti párbeszéd egy újabb fejezetet nyitott.

---

28 AmGV, scatola 2. fasc 2. Visas for Life: The Righteous and Honorable Diplomats. A Nomination for Archbishop Gennaro Verolino for Righteous Among the Nations Yad Vashem Martyrs' and Heroes' Remembrance Authority. The Righteous and Honorable Diplomats Project, Los Angeles 2004. 4. Lényegében megegyezik ezzel a következő beszámoló: *David Cesarani*: Adolf Eichmann, anatomia di un criminale. Mondadori, Milano, 2004. 231.

29 AmGV (rendezetlen anyag). Bokor Péter feljegyzése Gennaro Verolinóval folytatott beszélgetéséről. (Datálatlan). p. 7. Vö. *Bokor P.:* i. m. 123.

30 National Archives 2, College Park (MD), T 973, Roll 1, Frames 1153–1218.

31 AmGV, scatola 2. Az ADSS szerkesztői azt írják (vol. 10. i. m. 456. 5. jz.), hogy a jegyzőkönyv 19 oldalas. A birtokunkban lévő, Verolino hagyatékából származó másolat 16 oladalas.

32 AmGV (rendezetlen anyag). Protokoll der Underredung des Herrn Ministerpräsidenten Ferenc Szálasi mit den päpstlichen Nuntius Angelo Rotta am 21. Oktober 1944.

SEMLEGES, DE NEM PÁRTATLAN DIPLOMÁCIA

Az 1944. október 20-i razziát követően, látva, hogy a magyar kormánnyal kezdeményezett mindennemű tárgyalási kísérlet hiábavaló, az apostoli nunciatúra szilárd és közvetlen kapcsolatot alakított ki a semleges államok többi diplomáciai képviseletével. Eichmann minden eszközzel – még kevéssé leplezett fenyegetésekkel is – igyekezett megakadályozni ezeket az általa „illegális üzérkedésnek" tekintett kapcsolatokat. Ebben a tevékenységben az immár több mint 70 éves Rottát nagy mértékben segítette Mons. Verolino.

A két diplomata, valamint kollégáik sokrétű tevékenységet folytattak. Verolino irányított egy önkéntes csoportot, melynek tagjai között szép számmal akadtak magyar papok: a lazarista Köhler, Izay Géza jezsuita, Baranszky Tibor szeminarista, az apostoli nunciatúra titkára és a zsidóknak szóló oltalomlevelek hatékony terjesztője. Leleményes szükségmegoldásokat is alkalmaztak. „1944 őszén, novevemberében – olvasható a Yad Vashem számára készített vizsgálat anyagában – Rotta és Verolino számos «diplomáciai» menedékházat hoztak létre, amelyeket a Vatikán nevében vettek bérbe. Amikor a nácik és a nyilasok karhatalmistái be akartak törni ezekbe a védett házakba, Verolino és önkéntesei sikerrel tartóztatták fel őket."[33]

Mons. Verolino közvetlen munkatársai között találunk egy elsőrangú személyiséget is, akinek szerepe világossá teszi, hogy a zsidók mentését íróasztal mellett tervezték meg. Az Ujváry Sándor nevű önkéntesről van szó, aki 1944-ben egy „Együttműködési Osztályt" irányított, mint a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságának vezetője. Ujváry kezdettől fogva világossá tette Rotta és Verolino előtt, hogy hamis dokumentumokkal, hamis igazolványokkal és engedélyekkel dolgozik, annak érdekében, hogy kiragadja a nyilasok karmaiból a szerencsétlen zsidókat. Rotta és Verolino tehát megbízták Ujváryt, hogy készítsen több száz biankó dokumentumot, olyan oltalomleveleket, amelyeket hamis személyi adatokkal lehet kitölteni, a nunciatúra által biztosított hamis keresztlevelekkel együtt. Ettől a perctől kedve Verolino és Ujváry szoros kapcsolatban álltak egymással.

Minderre – miként jeleztük – akkor került sor, amikor a nyilasok és az SS újrakezdték a magyar zsidók deportálását, napi harmic kilométeres távokon végighajtva őket az osztrák határig. Az újabb kegyetlenség megakadályozása, vagy legalábbis fékezése érdekében, diplomáciai rendszámú autókonvojokat szerveztek, élelmiszerrel, gyógyszerekkel, ruhákkal, és a menetben részt vevő zsidók számára szükséges más felszerelésekkel.

Ujváry és egy csapat nővér vezette ezeket a konvojokat igen kockázatos küldetésekre. Mikor erről Rotta tudomást szerzett azt mondta Ujvárynak: „Fiam, tevékenysége tetszik Istennek és Jézusnak, mert ártatlan emberek megmentésén munkálkodik. Már előre megadom Önnek a feloldozást. Folytassa munkáját Isten dicsőségére!"[34] Munkatársai, az élelmiszereken kívül üres oltalomleveleket is készítettek, amelyeket a pillanatnyi helyzetnek megfelelően lehetett kitölteni, aszerint, hogy milyen helyzetet találtak a semleges országok diplomatái Hegyeshalomnál, az osztrák határ, azaz a Harmadik Birodalom határa előtti utolsó faluban.

A hegyeshalmi „halálmenet" tragédiáját részletesen leírja egy még kiadatlan emlékeztető, amelyet a Vatikáni Levéltárban őriznek. Az apostoli nunciatúra egyik bizalmas

---

33 AmGV scatola 2, fasc 2. Visas for Life i. m. 4.

34 *Harvey Rosenfeld*: Raoul Wallenberg. Holmes&Meier, New York, 1995. 76.

kapcsolata szerkesztette, egy olyan szerzetes, akinek feladata a helyszínen való információ-gyűjtés és az áldozatok állapotának ellenőrzése volt. Jelentését azután hozzákapcsolták Rotta 1944. december 8-án az Államtitkárságnak küldött dispacciójához.[35] A szóbanforgó csatolmányt csak részlegesen publikálták a vatikáni dokumentumokat kiadó sorozatban. „Csupán Dosztojevszkij tolla volna képes leírni mindazt a szörnyűséget – olvassuk ebben –, amelyek a Budapestről Hegyeshalomba, a határállomásra tartó deportálásokat kísérik. A nunciatúra teherautóján utazva, az ember úgy halad el az éhségtől, és fagytól legyengült, utolsó erőfeszítéssel vánszorgó és sántikáló deportáltak csoportjai mellett, mint egy seregszemlén. Ennek a napi húsz-harminc kilométeres menetnek emberfeletti erőfeszítése, amelyen idős embereknek, gyerekeknek kell végigmenni élelem nélkül, és anélkül, hogy lehetőségük volna az út során egy ágyon megpihenni, nyomot hagyott az arcokon. Űzött vadakra jellemző, alig emberi vonások. A katonák, kezükben bottal ösztökélik őket gyorsabb menetelésre, és hajtják előre a lemaradókat. [...] Orvosi ápolás és bármiféle gyógyszer nélkül maradnak. A Vöröskereszt Nemzeközi Bizottsága által hozott gyógyszereket elkobozták a nemzetiszocialista párt tagjai és a hegyeshalmi gyógyszertárba helyezték el. [...] Dante pokla ez, azzal az egyetlen különbséggel, hogy nem örök. A halál, az elszállítás, vagy néhány esetben a szabadulás véget vet ennek. Minden reggel felsorakoznak ezek a szerencsétlenek az utolsó útszakaszhoz, amely átvezet a határon. Azok, akik még nem múltak el 16 évesek, vagy idősebbek hatvannál kilépnek a sorokból, hogy visszaküldjék őket Budapestre. De ez a kiválogatás a lehető leghanyagabb és felelőtlenebb módon történik. A minap egy fiatal, tizenhároméves lány szaladt a parancsnokoló tiszthez, dokumentumait lobogtatva, amelyeket valamilyen oknál fogva meg tudott őrizni. A tiszt visszalökte a sorba: »Eriggy, elég nagy vagy, hogy dolgozzál.« [...] A külföldi képviseletek küldöttei által kiszabadított személyek helyzete ugyancsak elég veszélyes volt. Egy Hegyeshalomról folyó hó 23-án visszatérő 153 főből álló csoportnak Komáromban ki kellett szállnia a vagonokból, ahol forradalom szításának vádjával az erőd börtönébe zárták őket."[36]

A Mons. Gennaro Verolino mellett szóló Yad Vashemnek átadott dokumentumok (melyek másolata megvan a vatikáni diplomata levéltárában) ugyancsak átfogó képet nyújtanak arról az önkéntes-hálózatról, amely a Shoá legsötétebb éveiben, „amikor sok zsidót vatikáni oltalomlevelekkel védtek otthonában",[37] a budapesti apostoli nunciatúra vonzáskörében dolgozott. Verolino irathagyatékából számos bátor magyar neve kerül elő: Antal Jánosé (a rákospalotai szalézi kollégium rektoráé); báró Apor Gizelláé (a Vöröskereszt önkénteséé); Bády Ferenc katolikus papé (aki az oltalomlevelek nélkülözhetetlen futárja volt); a már említett Baranszky Tiboré, aki 1979-ben megkapta a „Világ Igaza" kitüntetést; Esterházy Józsefé és Farkas Imréé (A Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságának együttműködési osztályáról): Ozoray Piroskáé (aki férjével. Farkas Imrével együtt otthonában és az egyetemen fogadott be zsidókat és katonaszökevényeket): Fehér Gyula Mátyás atyáé; Feha István őrnagyé; a jezsuita Izay Gézáé, aki szoros együttműködésben dolgozott az apostoli nunciatúrával; Kiss Gézáé (a Hegyeshalomba tartó zsidók számára készített biankó oltalomlevelek másik „összeállítójáé"), Uhl Antal baranyaszentgyörgyi

35 ADSS Vol. 10. i. m. 35. és 58 jz.

36 AmGV (rendezetlen anyag). Promemoria concernant les personnes d'origine juive, deportées en Nov. 1944. Ezt a promemoriát Rotta budapesti apostoli nuncius 1944. december 8-án az Államtitkárságra küldött jelentéséhez csatolták (AES 5347/45). *Incipit*jét a kötet szerkesztői röviden idézik a bevezetésben. ADSS Vol. 10. i. m. 39.

37 AmGV scatola 2, fasc 2. Visas for Life i. m. 63.

kápláné (aki rengeteg biankó keresztlevelet állított ki a Párizsban tartózkodó magyar zsidók számára). Hozzáértő, megbízható, és mindenekelőtt bátor emberek csoportjáról van szó, amely a semleges államok budapesti diplomatáiért is sokat tett – akik közül jó páran veszélyeztetett diplomaták voltak (gondoljunk csak a lengyel diplomata Henryk Slawikra, akit az SS elfogott; a svájci Carl Lutzra; a svéd Per Angerre és Raoul Wallenbergre).

MENTÉS, MENEKÜLÉS, ÉS KILÉPÉS A HÁBORÚBÓL

A magyarországi szovjet előretörés újabb drámákat okozott. 1944. december 22-én, szovjet védelem alatt Dálnoki Miklós Béla vezér-ezredes vezetésével ideiglenes kormány alakult, amelyben csupán két kommunista, és (Miklóst is beleértve) három katona kapott helyet. Két magyar kormány létezett tehát, amelyek szemben álltak egymással.

Miközben a Vörös Hadsereg mind előbbre tört Magyarországon, a veszprémi püspököt, Mindszenty Józsefet 1944. november 27-én letartóztatták a nyilasok. A Vatikán a bebörtönzött magyar klérus azonnali szabadon bocsátását követelte, és ünnepélyesen tiltakozott a legutóbbi visszaélések ellen, amelyeket a nácibarát nyilas kormány követett el.

1944 karácsonya után megkezdődött Budapest szovjet ostroma. „Akkor még egy kísérletet tettünk – meséli Verolino. – Felkerestük a már körülzárt főváros magyar katonai parancsnokát, Hindy tábornokot. Értelmetlen, felelőtlen, bűnös dolog az ellenállás folytatása és kilátástalan is! De Hindy szerint: a katona dolga az, hogy harcoljon. Különben is: közelednek már a felmentő csapatok... A Dísz tér alatti pincében, iszonyú körülmények között éltük át az ostrom heteit, hónapjait."[38] Az apostoli nunciatúra épületét a szovjet légierő 1945. január 18-án lebombázta, így romkupac lett belőle.

1945. január 20-án, a Vörös Hadsereg hosszú és immár tarthatatlan ostromának végén a szövetséges-barát kormány végleges fegyverszünetet írt alá a Szovjetunióval. „Amikor az orosz hadsereg 1945 január elején bevonult Budapestre, 125 ezer magyar zsidó túlélőt talált. Ez volt Európa legnagyobb túlélő zsidó közössége. Nem maradtak volna életben a semleges államok diplomatái nélkül."[39]

A Szálasi rendszer már végnapjait élte. Előre látva ennek a fegyvertelen lakosságra váró szörnyű következményeit Rotta és Verolino döntést hoztak: „Február 3-án – meséli Verolino – a nunciussal átbotorkáltunk a Dísz térről a Várba, le a föld mélyébe, ott volt akkor a német főparancsnok, Pfeffer-Wildenbruch SS-tábornok. Monsignore Rotta az emberek szenvedéséről beszélt, amiről természetesen a tábornok is tudott. Azt mondta: »Kérem, ha valaki át akar menni az oroszokhoz, felőlem mehet." De hogyan? A Duna jegén át? Hiszen mindkét partról tüzet nyitottak volna arra, aki ott mozog! Én akkor nyíltan megkérdeztem: »Miért nem köt fegyverszünetet, tábornok úr?« Azt válaszolta, hogy ez túllépné a hatáskörét. »Dehát van rádiójuk! Kérjen felhatalmazást!« Ezt – érdekes – megígérte. Talán meg is tette, de nem fegyverszünetre, vagy fegyverletételre került sor, hanem kitörésre, pontosabban: kitörési kísérletre, 1945. február 11-én este. Előzőleg

38 AmGV (rendezetlen anyag). Bokor Péter feljegyzése Gennaro Verolinóval folytatott beszélgetéséről. (Datálatlan). pp. 7–8.

39 AmGV scatola 2, fasc 2. Visas for Life i. m. 5.

még egy levélkét küldött a német tábornok, hogy a hátrahagyott mintegy 11 ezer sebesültet a nunciatúra oltalma alá helyezi."[40]

KOMMUNISTA URALOM

1945. április 4-én tudatták Mons. Rottával és Verolinoval a megszálló szovjetek parancsát, hogy negyvennyolc órán belül hagyják el Budapestet. Immár *personae non gratae* voltak Magyarország új urai számára. Április 6-án a két vatikáni diplomata elhagyta az Angolkisasszonyok rendházát, ahol addig vendégeskedtek, és felszálltak egy Bukarestbe tartó vonat harmadosztályú kocsijába, öt napon és öt éjszakán át vagonjuk fa padjain aludtak. Amikor már úgy tűnt, hogy a vonat célba ér, eltérítették Bulgária irányába, amelyet teljes hosszában átutaztak, egészen a török határig. A török kormányt azonban nem értesítették ennek a „speciális vonatnak" érkezéséről: egy egész napot álltak ezért a szvilengradi állomáson, (ez volt az utolsó bolgár állomáshely a határ előtt), várva, hogy megkapják az engedélyt, hogy török földre lépjenek.

Ekkor egy másik kényszermegállóra is sor került. 1945. április 11. és június 9. között Rotta és Verolino Isztambulban maradtak, miközben reménytelenül keresték a módját, hogyan juthatnának Rómába. Végül sikerült felszállniuk egy angol hajóra, mely francia hadifoglyokat szállított Odesszából Marseilles-be. A hajó érintette Nápoly partjait, de nem kötött ki. Marseilles-be érve visszafordult Taranto felé, hogy felvegyen egy indiai hadosztályt. Ismét elhaladtak Nápoly mellett, de most sem kötöttek ki. A hosszú odüsszeia végén Rotta és Verolino a pugliai városban szálltak ki, és június 24-ig ott maradtak, mígnem egy olasz torpedóromboló elvitte őket Civitavecchiába (az olasz vasutak működésképtelenek voltak), ahonnan 1945. július 20-án értek Rómába.

Verolinoirataiból világos, hogy a rendszerváltás ellenére az új magyar kormány abban a hitben élt, hogy Budapesten van még apostoli nuncius. Egy magyar szerzetes tájékoztatta erről Verolinót, aki „összekötő megbízatást" töltött be a katolikus egyház és a magyar állam között. Feltételezték, hogy Mindszenty később ellenezte Rotta visszatérését. Verolino ezt határozottan kizárta. „Soha nem volt szó Rottáról (akkor már 75 éves volt), hanem más személyről", és ez kifejezetten szerepelt is egy dokumentumban. „Aki tényleg ellenezte a budapesti nuncius visszatérését, azok az oroszok voltak. Az említett szerzetes elmondása szerint a javaslatot hallva azt mondták: »Így egy Mindszenty helyett kettő is lenne nálunk!«"

ZÁRÓ ÉSZREVÉTELEK

Rotta, Verolino és a Budapesten működő többi „igaz" diplomata rendelkeztek azzal a mindennapi bátorsággal, amelyben minden nap elég magának. A budapesti apostoli nunciatúrának köszönhetően létrejött egy olyan mentési hálózat, amely lehetővé tette a semleges országok diplomatái számára is a zsidóság szemük előtt zajló tragédiájának enyhítését. Verolino elmondása szerint: „A nunciatúra, amikor látta a zsidók üldözését, hogy igazságtalan törvényeket hoztak ellenük, hogy elbocsátották őket munkájukból,

40 AmGV (rendezetlen anyag). Bokor Péter feljegyzése Gennaro Verolinóval folytatott beszélgetéséről. (Datálatlan). p. 8. Vö. *Bokor P.:* i. m. 124–125.

deportálták őket, és ezek a deportálások gyakran tragikus módon végződtek, saját kezdeményezésére, de a Vatikán, illetve személyesen a Szentatya biztatására is, jegyzékeket készített, beszélt a miniszterelnökkel és a külügyminiszterrel, szorgalmazta a zsidóüldözés leállítását, mert nem jogos csupán fajuk vagy származásuk miatt elítélni az embereket." Ezek a szavak a Verolino ügyében a Yad Vashem számára készített vizsgálati dossziéban olvashatók.

Ez egy olyan történet, amely saját korukban érte a vatikáni diplomatákat: egy tragikus időszakban, amikor minden nap a jövőt illető teljes bizonytalanságban kellett élni; egy hallatlan és ugyanakkor elmondhatatlan korban.

Három észrevételt kívánunk végül tenni.

Mindenekelőtt a budapesti apostoli nunciatúra története egyértelműen tanusítani látszik számunkra egy többé-kevésbbé szervezett mentési hálózat létezését, amelynek hatékonyságát nyilván a magyar politikai események, és természetesen a háborús események is befolyásolták. A magyar zsidók számára létrehozott hálózat volt ez, de általában nyitott mindenki számára, akinek szüksége volt rá, „anélkül, hogy megkérdezték volna" faját, vallását, politikai nézeteit vagy származását: a Talmud szerinti „igazságosság" példájára, és még általánosabban, annak az etikai érzéknek, sőt erkölcsnek mintájára, amelyet a diktatúrák soha sem tudtak teljesen elnyomni, mégha a sok európai országban elhatalmasodó kollektív őrület már-már minden reményt ki is oltott.

Másodsorban a budapesti nunciatúra története a semleges országok diplomáciájának története; kiterjed tehát azon diplomaták viselkedésére, akik együttműködtek a nunciatúrával, és akik a kommunisták érkezésekor nem ritkán összetettebb és tragikusabb személyes sorssal szembesültek, mint más kollégáik. Elég, ha Raoul Wallenberg sorsára gondolunk.

Mindez egy általánosabb és bizonyos szempontból problematikusabb témához vezet: vajon az Igazak történetét változatlanul úgy kell-e tekintenünk, mint az eseti és egyedi hősiesség, az egyszerű, váratlan és előre nem látott jószándék történetét? A „véletlen", vagy a „káosz" hőseinek története ez, akiket a Shoá nagy közös drámája teremtett? Vagy egészen más történet ez? Vajon önálló historiográfiai téma-e vagy sem, a történeti tudományágak között meghatározott saját hellyel és értelemmel?

Az, hogy az utolsó világháború után hetven évvel még oly sokat kell tanulmányozni egy ilyen kényes témát, megmutatja, hogy a történeti tudományterületek nem csak leírói, hanem egyúttal részei is az emberiség átfogóbb történetének.

(Fordította: Fejérdy András)

A DIPLOMÁCIAI KAPCSOLATOK HELYREÁLLÍTÁSA 1990–2015

TÓTH TAMÁS

MAGYARORSZÁG ÉS A SZENTSZÉK DIPLOMÁCIAI KAPCSOLATFELVÉTELE 1990-BEN

Amikor az Angelo Rotta címzetes érseket, apostoli nunciust a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) szovjet nyomásra kiutasította az országból, azt az egyházi személyt távolították el megalázó módon, aki 1930 óta, tizenöt éven keresztül szolgált nunciusként a Magyar Királyságban, és aki az ország 1944 márciusában történt megszállását és a nyilasok októberi hatalomátvételét követően az üldözöttek megmentése érdekében kiemelkedően sokat tett. A Diplomáciai Testület doyenjeként, valamint XII. Pius pápa (1939–1958) magyarországi követeként és nevében tiltakozott a hatóságoknál, védett házakat alakíttatott ki és menlevelek tízezreit állíttatta ki a veszélyben lévő emberek számára. Ténykedését Izrael Állam a *Világ igaza* kitüntetéssel is elismerte. Kiutasítása 1945. április 4-én történt, vagyis éppen azon a napon, amelyet évtizedeken keresztül Magyarországon a felszabadulás napjaként ünnepeltek. Másnap, a nuncius elutazása előtti napon még találkozott vele Grősz József kalocsa-bácsi érsek (1943–1961), akinek naplója tanúsága szerint a valódi ok a kommunista ideológia volt, amelyet ő így fogalmazott meg: „Moszkva nem akar tanúkat arra, ami itt történik".[1]

Ezzel a hivatalos, nagykövet-nunciusi szintű diplomáciai kapcsolatok Magyarország és a Szentszék között több mint negyven éven keresztül szüneteltek. Amikor a kapcsolatok újrafelvétele napirendre került, a budapesti Külügyminisztérium által 1989-ben a Minisztertanács számára készített előterjesztés a nuncius kiutasítására még mint a négy győztes nagyhatalom közös döntésére emlékezett. A kapcsolatok helyreállításának sikertelenségét pedig – amellyel az irat szerint az akkori koalíciós kormány 1945 novemberében próbálkozott – Mindszenty József bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek (1945–1973) ellenállásával és a Vatikán érdektelenségével magyarázta.[2] A későbbi változatokból azután már – köszönhetően a gyors politikai változásoknak – ezek a kitételek kimaradtak. Tény, hogy a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak több győztes szövetséges ország is tagja volt, de az is kétségtelen, hogy a SZEB Magyarországon a Szovjetunió befolyása alatt állt. A Magyar Népköztársaság és a Szentszék közötti kapcsolatokat az 1960-as évek elejéig a szembenállás jellemezte. Agostino Casaroli bíboros, aki ebben az időben a szentszéki külügyekért felelős Rendkívüli Ügyek Kongregációjának helyettes vezetője, vagyis altitkára (1961–1967), később titkára (1967–1979) majd bíboros ál-

1 Grősz József kalocsai érsek naplója 1944–1946. S. a. r. Török József. Szent István Társulat, Budapest, [1995]. 192.

2 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL) Külügyminisztérium, TÜK iratok (= XIX-J-1-j) 1989, 91. doboz, 160-14 Vatikán, 00891/3. szám. Előterjesztés a Minisztertanácsnak a magyar-vatikáni kapcsolatok rendezésére irányuló tárgyalások megkezdésére. 1989. szeptember 12.

lamtitkár (1979–1990) volt, emlékirataiban a Magyar Katolikus Egyház szolgálatának ellehetetlenítését szemléltetve megemlíti, hogy az 1960-as évekre a 12 magyarországi egyházmegyéből a Pannonhalmi Területi Apátságot nem számítva már csak ötben volt püspök, közülük többen már nagyon idősek voltak; további három megyéspüspök – köztük Mindszenty József bíboros – akadályoztatva volt püspöki szolgálata gyakorlásában. Az akadályoztatott püspökök helyettesítésére kinevezett apostoli kormányzók közül is kettő akadályoztatva volt, az őket helyettesítő káptalani helynökök közül az egyiket pedig a kiközösítés egyházjogi büntetésével sújtották, mert egyidejűleg parlamenti képviselő is volt.[3] 1962-ben a Szentszék úgy érezhette, hogy az 1956-os forradalom leverésével hatalomra jutott Kádár János rendszere ekkorra már némi hajlandóságot mutat az Egyházzal való kapcsolat „normalizálására".[4] Ennek – Casaroli visszaemlékezése szerint is – az egyik fontos oka a számukra bel- és külpolitikai szempontból is egyre kényelmetlenebb, úgynevezett Mindszenty-kérdés megoldása lehetett, hiszen a bíboros a forradalom leverésekor az Amerikai Egyesült Államok budapesti nagykövetségén kért menedéket, és azóta ott tartózkodott. 1963 májusában lehetővé vált, hogy először látogathasson el Agostino Casaroli Magyarországra, majd ezt követően októberben egy magyar tárgyalódelegáció is járt Rómában. A Szentszék számára az egyik kulcskérdés a püspökkinevezések biztosítása volt, mivel ebben látták az Egyház fennmaradásának egyik fő biztosítékát. A kommunista államokról való valamivel pontosabb információk könnyebb beszerzését az is lehetővé tette, hogy az 1962-ben megnyitott II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) miatt többen is érkeztek Rómába, akik ezekből az országokból származtak. Végül 1964. szeptember 15-én aláírtak egy részleges megállapodást, amely ezt, és néhány más kérdést rendezett, azonban Mindszenty bíboros ügyére ezzel nem sikerült pontot tenni. Ő még 1971-ig a nagykövetségen maradt, és az egyházüldözés sem szűnt meg a dokumentum aláírásával. Az azonban lehetségessé vált, hogy ezt követően rendszeressé váljanak a találkozások a két fél között. Ennek kétségtelenül az egyik legkiemelkedőbb momentuma Kádár János vatikáni látogatása volt 1977. július 9-én.

Az 1980-as évek végén, részben a Szovjetunióban megindult változásoknak köszönhetően, a rendszer azonban váratlanul elemeire bomlott Európában, így Magyarországon is. 1988. március 15-én még rendőri atrocitások is kísérték az ellenzéki ifjúság budapesti tüntetését, azonban nem sokkal később, a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) májusi országos értekezletén Kádár elveszítette hatalmát. Ősszel, 1988. november 24-én megalakult a Németh Miklós vezette első kormány, amely csak az úgynevezett modellváltásban, vagyis a demokratikus keretek további tágításában gondolkodhatott. A történelem kerekének gyors forgása azonban 1989 tavaszán lehetőséget adott a második Németh-kormány megalakítására, amely a rendszerváltás kormányává lett.[5] Ebbe a változásba beletartozott az Egyházzal, illetve a Szentszékkel való kapcsolat újragondolása is.

1988 és 1989 fordulóján két olyan dolog történt, ami meggyorsította a Szentszékkel való diplomáciai kapcsolatok újrafelvételét. Az egyik II. János Pál pápa (1978–2005) magyarországi meghívása volt, amelyet Paskai László bíboros, prímás, esztergomi érsek (1987–2002) 1988. augusztus 20-án, Szent István ünnepén jelentett be. Az államfői feladatot ellátó Elnöki Tanáccsal is egyeztetett meghívást, a kommunizmus bukásáért sokat

3 *Agostino Casaroli*: A türelem vértanúsága. A Szentszék és a kommunista államok (1963–1989). Szent István Társulat, Bp., 2001. 123–124.

4 *A. Casaroli*: i. m. 124–151.

5 *Oplatka András*: Németh Miklós. „Mert ez az ország érdeke." Helikon Kiadó, [Budapest], 2014. 9–10.

tevő, maga is kommunista országból származó szent pápa elfogadta. Innentől kezdve a magyar külügy is élénk érdeklődéssel figyelte a meghívás alakulását, a látogatás szervezését, és ezzel kapcsolatban a diplomáciai kapcsolatok újrafelvétele is szóba került. 1989 februárjában a római nagykövet rejtjeles táviratában még arról számolt be, hogy a kommunista országokkal való kapcsolattartásért felelős Francesco Colasuonno[6] címzetes érsek, különleges megbízatással rendelkező apostoli nuncius (1986–1990) is nagy várakozással tekintett a közelgő pápalátogatás elé, a diplomáciai kapcsolatokat illetően pedig kijelentette, hogy azokat „az események természetes menete majd meghozza."[7] A római nagykövet jelentésében hozzátette: „Saját véleményem szerint a diplomáciai kapcsolatok rendezése mellett jelenleg csak igen nagy általánosságban megfogható érdekek szólnak, amennyiben a nuncius működése gyorsítaná és demonstrálná a hagyományos európai kultúrkörből történt korábbi eltávolodásunk felszámolását. Gyakorlatilag ugyanakkor nehézséget jelentene abban, hogy a kapcsolatok eddigi három tényezője közé (kormány, püspöki kar és Vatikán) egy nunciusi hivatal közvetlen ellenőrző, kezdeményező funkciója kerülne épp a pápa látogatás előkészítésének politikailag is bonyolult szakaszában. Leginkább a magyar püspöki karnak lenne ez a hátrányára, amelynek most inkább az az érdeke, hogy az új vezetés alatt konszolidálja magát befelé és ezzel megerősítse magát kifelé is."[8]

A római nagykövet – és ebben nem volt egyedül – éppen egy évvel a kapcsolatok rendezése előtt még azon a véleményen volt, hogy a viszony a hivatalos diplomáciai kapcsolatok nélkül is jó. A nagykövet tehát felvetette, hogy érdemesebb lenne a kapcsolatfelvételt az 1991-re tervezett pápalátogatás utánra halasztani, esetlegesen az 1964-es megállapodás kibővítése révén.

A történelmi események azonban sokkal gyorsabban követték egymást, és a kapcsolatok rendezését felgyorsította egy másik esemény is. Nicolae Ceaușescu, Románia diktátora (1965–1989) 1988-ban bejelentette azt a település-szisztematizálási tervet, amely sok, az ottani magyar kisebbség lakta település, egyben sok magyar emlék eltűnését is jelentette volna. II. János Pál pápa 1989. január 1-ére, a béke világnapjára írt üzenete a kisebbségek iránti tiszteletre szólított fel, és ez komoly támogatás volt a magyar diplomácia számára. Az üzenetben a más országokban élő magyar kisebbségekről nincs kifejezetten szó, azonban a római nagykövet már 1988. december 15-én rejtjeles táviratban arról értesítette a magyar külügyet, hogy „Colasuonno kijelentette, hogy a pápa széleskörű általános érvényű megnyilatkozást akart, de abban, hogy a szöveg és a hangsúlyok éppen így alakultak, szerepe volt a Romániából érkezett nyomasztó híreknek."[9] Az Országgyűlés december 21-én határozatot fogadott el arról, hogy nyilatkozatban üdvözli a pápai üzenetben foglaltakat. Kérte, hogy a római magyar nagykövet keresse fel az elérhető legmagasabb rangú vatikáni diplomatát, és számoljon be arról, hogy megkapták az üzenetet, és azt a sajtó részletesen ismertette. Felvetették továbbá, hogy az

6 Francesco Colasuonno (1925–2003) bíboros, szentszéki diplomata hosszú időt töltött az Államtitkárságon. 1990–1994 között azután a Szovjetunióban képviselte a Szentszéket. 1998-ban kreálta bíborossá II. János Pál pápa.

7 MNL OL XIX-J-1-j Külügyminisztérium 1989, 91. doboz, 160-14 Vatikán, 00891. sz. Dr. Misur György (az iraton nincs megnevezve a küldő neve és rangja). 1989. február 8. A közölt idézeteket a szerkesztve adjuk közre.

8 Uo.

9 MNL OL XIX-J-1-j Külügyminisztérium 1989, 91. doboz, 160-27 Vatikán, 009/1. sz. A pápai üzenet hátteréről. 1988. december 15.

abban foglaltak kerüljenek elő a soron következő, januári ökumenikus imahéten is.[10] A nagykövetet 1989. január 4-én fogadta Colasuonno érsek, és a félórás megbeszélésen jelen volt a kelet-európai ügyekkel foglalkozó John Bukovsky[11] is. Colasuonno amellett, hogy megerősítette a pápai üzenetre vonatkozó korábbi kijelentését,[12] „az Országgyűlés állásfoglalását a kétoldalú kapcsolatok fejlesztésének fontos állomásaként értékelte".[13]

1989. május 29. és június 5. között Magyarországon tartózkodott a Szentszék tárgyalódelegációja. A delegációt Colasuonno érsek vezette, az Államtitkárságról Mons. Tullio Poli kísérte el. Tulajdonképpen egy rendszeresen megrendezésre kerülő, menetrendszerű találkozóról volt szó, amely még az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) meghívására történt. Ez a pártállami hivatal 1951-től ellenőrizte a vallási felekezeteket. Az intézmény Miklós Imre[14] nevével forrt össze, aki elnöki minőségében volt hosszú időn keresztül a szentszéki diplomaták tárgyalópartnere. A találkozó idejére az Állami Egyházügyi Hivatalt azonban a gyors politikai változások következtében megszüntették.[15] Casaroli személyes hangú levélben köszönt el Miklós Imrétől, akit 1963-as első budapesti látogatása óta ismert.[16] A delegációt ezúttal már Sarkadi Nagy Barna fogadta, aki a Minisztertanácshoz tartozó, ekkor létrehozott, rövid életű Egyházpolitikai Titkárságnak volt a vezetője miniszterhelyettesi rangban. A korábbi káderek közé tartozó, egykori ÁEH elnökhelyettes Sarkadi Nagy jelentése szerint amellett, hogy találkoztak a Püspöki Konferencia elnökével és más egyházi vezetőkkel, valamint ellátogattak Székesfehérvárra, Vácra, Pécsre, és Nyíregyházára, fontos tárgyalásokat folytattak az ÁEH budapesti, Lendvay utcai székházában.[17] Az ilyenkor szokásos püspökkinevezési ügyek mellett szóba kerültek a térségben és Magyarországon zajló politikai változások, Paskai László nem sokkal korábban befejezett kárpátaljai lelkipásztori körútja, a romániai helyzet, valamint az emigrációban élő magyarok számára kinevezendő püspök ügye, és a bécsi Pázmáneum papnevelő intézet sorsa is. Kifejezetten a rendszerváltáshoz kötődő téma volt a lelkiismereti és vallásszabadságról szóló törvény az ekkor már előkészítés alatt álló tervezete és a diplomáciai kapcsolatok felvétele. A szentszéki delegáció jelezte, hogy a diplomáciai kapcsolatok felvételét min-

10 MNL OL XIX-J-1-j Külügyminisztérium 1989, 91. doboz, 160-27 Vatikán, 009. sz. Javaslat külügyi lépésekre a pápai üzenettel és az Országgyűlés nemzetiségi állásfoglalásával kapcsolatban. 1988. december 23.

11 John Bukovsky (Ján Bukovský, 1924–2010) szlovák származású amerikai verbita szerzetes 1973-tól dolgozott az Államtitkárságon. 1990-ben Románia apostoli nunciusa lett, 1994–2000 között az Orosz Föderációban képviselte a Szentszéket.

12 „Jelezte, hogy a pápai üzenet a nemzetiségi kérdésben általános érvényű megfogalmazást tartalmaz, de elkészítésénél a Justitia et Pax pápai bizottság gondosan tanulmányozta és figyelembe vette ez erdélyi magyar kisebbség helyzetét, sorsának alakulását." MNL OL XIX-J-1-j Külügyminisztérium 1989, 91. doboz, 160-27 Vatikán, 009/3. sz. Az Országgyűlés állásfoglalásának vatikáni fogadtatása. Rejtjeles távirat. 1989. január 4.

13 MNL-OL XIX-J-1-j Külügyminisztérium 1989, 91. doboz, 160-27 Vatikán, 009/3. sz. Az Országgyűlés állásfoglalásának vatikáni fogadtatása. Rejtjeles távirat. 1989. január 4.

14 Miklós Imre (1927–2003) kezdettől fogva az ÁEH munkatársa volt. 1956-tól elnökhelyettese, 1970-től első elnökhelyettese, 1971-től az 1989-es megszűnésig államtitkári rangban elnöke volt a szervezetnek.

15 Erről a Szentszéket is értesítették. A római nagykövetség tájékoztatása szerint Casaroli bíboros május 26-án tudomásul vette a tárgyalópartner változását, egyben megerősítette a delegáció érkezését. MNL OL XIX-J-1-j Külügyminisztérium 1989, 119. doboz, 160-1 Vatikán, 5933. sz. 1989. május 30.

16 MNL OL XIX-J-1-j Külügyminisztérium 1989, 119. doboz, 160-II-99 Vatikán, 8702. sz. 1989. szeptember 11.

17 MNL OL XIX-J-1-j Külügyminisztérium 1989, 119. doboz, 160-1 Vatikán, 6461/T sz. Az ÁEH *(sic!)* jelentése a Vatikán képviselőivel folytatott megbeszélésekről. 1989. június 6.

den esetben az illető államnak – jelen esetben Magyarországnak – kell kezdeményeznie, a megvalósításán pedig mindkét félnek dolgoznia kell.[18] Június 1-én Paskai László jelenlétében találkoztak Horn Gyula külügyminiszterrel is, aki felvetette az 1991 őszére tervezett pápalátogatás esetleges előrehozatalát is,[19] és kölcsönös érdeknek nevezte a kétoldalú kapcsolatok továbbfejlesztését. A látogatás után nem sokkal a külügyminiszter utasítást adott a diplomáciai kapcsolatok felvételével kapcsolatos konkrét lépések kidolgozására.[20]

A kapcsolatfelvételi szándék hivatalos kinyilvánítására kedvező alkalom volt az 1964-ben megkötött részleges megállapodás aláírásának 25. évfordulója. Ebből az alkalomból Németh Miklós miniszterelnök levelet küldött Agostino Casaroli bíboros államtitkárnak, kérve a diplomáciai kapcsolatok felvételét.[21] A levelet az Egyházpolitikai Titkárságon kidolgozott vázlat alapján a Külügyminisztérium fogalmazta meg, és küldte meg Németh Miklósnak.[22] A szeptember 5-én kelt levelet 11-én adta át a római nagykövet Casaroli bíborosnak.

Ezzel párhuzamosan készült egy előterjesztés a Minisztertanácsnak,[23] amely alapján az határozatban egyetértett: (1) a Magyar Népköztársaság és a Vatikán Állam (*sic!*) közötti diplomáciai kapcsolatok rendezésével; azzal hogy (2) ezt az 1964-es megállapodás 25. évfordulója alkalmából írásos kormányfő üzenetben közöljék; (3) az üzenetet a római nagykövet útján juttassák el Casaroli bíboroshoz; (4) a levél tartalmát szeptember 15-én publikálják a napilapokban; és (5) felhatalmazta a külügyminisztert, a Minisztertanács Egyházpolitikai Titkársága, a Külügyminisztérium és a Művelődési Minisztérium képviselőiből álló hivatalos tárgyaló delegáció kijelölésére.[24]

Az első dokumentumok még a terminológiai bizonytalanságok miatt a Vatikánváros Állammal történő kapcsolatfelvételről beszéltek, azonban hamarosan világossá vált, hogy itt valójában nem egy miniállam a tárgyalópartner, hanem az Apostoli Szentszék, amely – Erdő Péter meghatározásában – „a pápa személyét és azokat a központi szerveket jelenti, melyek segítik őt az egész világegyházra szóló lelkipásztori feladatában."[25] Érdekesség, hogy a miniszterelnöki levelet már azelőtt kézbesítették, hogy arról a Minisztertanács formálisan határozott volna róla. A Vatikánban igen nagyra értékelték az írást, amit az is alátámaszt, hogy a nagykövet beszámolója szerint Casaroli csak emiatt a levél miatt halasztotta el egyhetes útjának kezdetét, mivel személyesen szerette volna átvenni a levelet.[26] A beszámolóban foglaltak szerint a bíboros:

18 A jelentés konkordátumról beszél.

19 A látogatás előrehozatala minden bizonnyal jót tett volna az akkor kormányzó MSZMP utódpártjának.

20 Egy kis jegyzetlapon Horn Gyula sajátkezű feljegyzése június 29-iki dátummal: „Kezdjétek meg a konkrét lépések kidolgozását!" MNL OL XIX-J-1-j Külügyminisztérium 1989, 119. doboz, 6947. sz.

21 MNL OL XIX-J-1-j Külügyminisztérium 1989, 119. doboz, 160-1 Vatikán, 4004-2/T. sz. Németh Miklós miniszterelnök levele Agostino Casaroli bíboros államtitkárnak. 1989. szeptember 5.

22 MNL OL XIX-J-1-j Külügyminisztérium 1989, 91. doboz, 160-14 Vatikán, 00891/2. sz. Javaslat Németh Miklós elvtárs Casaroli bíboroshoz küldendő levelének vázlatára. (Sarkadi Nagy Barna) 1989. augusztus 25. Horn Gyula a kész levél tervezetét 1989. szeptember 1-jén továbbította Németh Miklósnak.

23 MNL OL XIX-J-1-j Külügyminisztérium 1989, 91. doboz, 160-14 Vatikán, 00891/3. sz. Előterjesztés a Minisztertanácsnak a magyar-vatikáni kapcsolatok rendezésére irányuló tárgyalások megkezdésére. 1989. szeptember 12.

24 MNL OL XIX-J-1-j Külügyminisztérium 1989, 91. doboz, 160-14 Vatikán, 00891/5. sz. A Minisztertanács MT 3251/1989. sz. határozata. 1989. szeptember 14.

25 *Erdő Péter*: A Szentszék és Magyarország. Katolikus Szemle 3–4. (1991) 140.

26 MNL OL XIX-J-1-j Külügyminisztérium 1989, 91. doboz, 160-14 Vatikán, 00891/4. sz. Rejtjeles távirat. 1989. szeptember 11.

„Kijelentette, hogy a levélben foglalt gondolatok nemcsak szépek, tiszták és baráti szelleműek, hanem tárgyilagosak is. A 25 évvel ezelőtti részmegállapodás kompromisszum volt ugyan, de szilárd alapot teremtett a későbbi pozitív fejleményekhez, amelyeket II. János Pál pápa Miklós Imrének találkozásukon elhangzott szavait derűsen többször is idézve maga is a kis lépések korszakának fogadott el."[27]

A Szentszék félhivatalos lapja, az *Osservatore Romano* szeptember 15-én terjedelmes cikkben számolt be a kétoldalú kapcsolatok alakulásáról, amelyben azt is jelezték, hogy készek a diplomáciai kapcsolatok helyreállítását célzó tárgyalásokra, amit magyar részről is üzenetértékűnek tekintettek.[28] Casaroli bíboros államtitkár október 5-én keltezett levelében válaszolt, nagyra értékelve a kezdeményezést, és külön dicsérte azt, hogy időközben elkezdték Mindszenty bíboros rehabilitációs eljárását.[29]

Egy háttéranyag alapján világosan látszik az is, hogy a Külügyminisztériumot – amely már régóta figyelte a térségben robbanásszerűen bekövetkező változásokat – reálpolitikai szempontok vezették. Pontosan látták ugyanakkor, hogy a diplomáciai kapcsolatok újrafelvételével együtt felvetődhetnek vagyonjogi kérdések (az államosított egyházi javak révén), Mindszenty bíboros rehabilitálása, továbbá más egyházi vezetők, papok elleni perek és ítéletek felülvizsgálatának igénye, valamint hogy előtérbe kerülhetnek a Magyar Katolikus Egyházon belül az ő szóhasználatukban „szélsőséges" erők.[30] Casaroli Németh Miklósnak küldött válaszából is jól látszik, hogy az akkori magyar külügyben a saját szempontjaik szerint, de a valóságnak megfelelően mérték fel a helyzetet, hiszen a Szentszék számára többek között a Mindszenty-kérdés kulcsfontosságú ügy volt.

Ezután elkezdték a tárgyalódelegációk tagjainak kijelölését, amelyet magyar részről a Külügyminisztérium koordinált. Voltak ugyan olyan kezdeti elképzelések is, hogy az ÁEH helyébe lépett Egyházpolitikai Titkárság vagy a Művelődési Minisztérium koordinálhatná a tárgyalásokat, azonban rövid időn belül világossá vált, hogy az új helyzetben a Külügyminisztérium a kompetens szerv.[31] (Közben, október 23-án kikiáltották a Magyar Köztársaságot.) A tárgyalásokon részt vevő szentszéki küldöttséget Colasuonno érsek vezette, tagjai Antonio Franco[32] és John Bukovsky voltak.[33] Magyar részről a

27 Uo. Hozzátette: „Nemcsak a magyar nemzet, hanem maga a pápa is nagy várakozással tekint magyarországi látogatása elé. Szívósan tanul magyarul. Az 1964. évi megállapodás megkötéséhez akkor bátorság, de mindenekelőtt az előrelátás képessége kellett, s ez megvolt."

28 MNL OL XIX-J-1-j Külügyminisztérium 1989, 119. doboz, 160-1 Vatikán, 4004-3/T. sz.

29 MNL OL XIX-J-1-j Külügyminisztérium 1989, 119. doboz, 160-1 Vatikán, 4004-4/T. sz. Agostino Casaroli bíboros államtitkár válaszlevele Németh Miklós miniszterelnök elvtársnak. 1989. október 10.

30 MNL OL XIX-J-1-j Külügyminisztérium 1989, 91. doboz, 160-14 Vatikán, 00891/3. sz. Előterjesztés a Minisztertanácsnak a magyar–vatikáni kapcsolatok rendezésére irányuló tárgyalások megkezdésére. 1989. szeptember 12.

31 Ezen a véleményen volt John Bukovskyval való találkozója után Keresztes Szilárd hajdúdorogi püspök és miskolci apostoli kormányzó (1988–2007) is. A nagykövet rejtjeles távirata tévesen Richárd néven említi. A Művelődési Minisztérium nem volt kompetens a kérdésben, az Egyházpolitikai Titkárságról pedig kijelenti, hogy „mostani vezetője éveken át szorosan kapcsolódott a megszűnt ÁEH munkájához és annak vezetőjéhez, s működése a magyar vatikáni kapcsolatok új szakaszában nem lenne kívánatos." 1989. október 19. MNL OL XIX-J-1-j Külügyminisztérium 1989, 91. doboz, 160-14 Vatikán, 00891/10. sz.

32 Antonio Franco (1937-) szentszéki diplomata 1992-től ukrajnai nunciusként szolgált, majd 1999-től a Fülöp-szegeteken, végül 2006–2012 között Izraelben. Ukrajnai nunciusként Kárpátalját, a mai munkácsi latin püspökséget is adminisztrálta 1993 és 1997 között.

33 Angelo Sodano későbbi bíboros államtitkár, aki akkor az Államtitkárságon a külügyekért felelős Államközi Kapcsolatok Szekciójának vezetője, úgynevezett titkára volt érseki rangban, tájékoztatta a római

küldöttség vezetője Sarkadi Nagy Barna, tagjai Kopányi Vilmos, a Külügyminisztérium illetékes területi főosztályának és Platthy Iván, a Művelődési Minisztérium Egyházpolitikai Főosztályának vezetője lettek.[34] A tárgyalások első fordulójára Vatikánvárosban kerül sor. A magyar delegáció november 20–24. között tartózkodott Rómában, az első tárgyalás 21-én volt.[35] A jelentés szerint Casaroli bíboros is fogadta őket, Misur György római nagykövet és Luigi Poggi[36] érsek, olaszországi nuncius is ebédet adott a tiszteletükre.[37] A megbeszéléseken már a konkrétumokról volt szó: Kölcsönösen megállapították, hogy az 1964-es megállapodás túlhaladottá vált, új megegyezést kell kötni. A nagykövet-nunciusi szintű kapcsolatokhoz kérték, hogy a nuncius – a korábbi gyakorlatnak megfelelően – automatikusan a Diplomáciai Testület doyenje is legyen. A szentszéki delegáció a készülőben lévő, a lelkiismereti és vallásszabadságról szóló törvény tervezetéhez fogalmazott meg javaslatokat:[38] szóba került többek között a sorkatonai szolgálatot teljesítők vallásgyakorlása. Felmerült ekkor még az is, hogy a magyar állam a püspöki kinevezéseket előzetes beleegyezéshez köti, jelen esetben a köztársasági elnökéhez.[39] Végül a határon túli magyarok ügye is szóba került: a Szentszék kinyilvánította elkötelezettségét a környező országokban élő magyar katolikusok anyanyelvi lelkipásztori ellátása ügyében püspöki szinten is.[40] Nem feledkeztek meg Casaroli bíboros november 24-iki 75. születésnapjáról sem: 2 háromágú herendi gyertyatartót és 2 kalocsai hímzett terítőt készíttettek elő a számára.[41]

nagykövetet. MNL OL XIX-J-1-j Külügyminisztérium 1989, 91. doboz, 160-14 Vatikán, 00891/12. sz. Rejtjeles távirat. 1989. november 3.

34 MNL OL XIX-J-1-j Külügyminisztérium 1989, 91. doboz, 160-14 Vatikán, 00891/11. sz.; A tolmács Szalva János volt. Uo., 00891/12. sz. Rejtjeles távirat. 1989. november 6.

35 A szállásköltségeket a magyar fél felvetésére megegyezés és a szokások szerint a fogadó fél viselte, valamint gépkocsit is biztosított. MNL OL XIX-J-1-j Külügyminisztérium 1989, 91. doboz, 160-14 Vatikán, 00891/12. sz. 1989. november 6.; Uo., 00891/14. sz. Rejtjeles távirat Rómából, 1989. november 8.

36 Luigi Poggi (1917–2010) bíboros, szentszéki diplomata 1973 óta foglalkozott rendkívüli megbízatásokkal rendelkező nunciusként a keleti politikával. 1986–1992 között itáliai nuncius volt, majd a Szent Római Egyház könyvtárosa és levéltárosa lett. 1998-ban kreálta bíborossá II. János Pál pápa.

37 MNL OL XIX-J-1-j Külügyminisztérium 1989, 91. doboz, 160-14 Vatikán, 00891/15. sz. Sarkadi Nagy Barna jelentése a Szentszék képviselőivel folyatott tárgyalásokról. 1989. november 28.

38 Javaslataik: (1) lesz-e lehetőség, és milyen feltételek mellett a sorkatonai szolgálatot teljesítők vallásgyakorlására (4.§); (2) vonatkoznak-e a nyilvántartásba vétel feltételei a már működő egyházakra (8. §); (3) mit jelent az egyházak nyilvántartásba vétele szempontjából a képviseletre jogosult személy? (9. §); (4) mit jelent az ügyészség törvényi felügyelete? Javasolták a „polgári törvényeknek megfelelően" kitétel alkalmazását (15. §); (5) szükséges-e külföldi állampolgár vezető egyházi tisztségbe történő kinevezése esetén ragaszkodni a köztársasági elnök előzetes beleegyezéséhez? Ezen a ponton itt még a lengyel megoldást javasolták, ahol az egyházügyi hivatal elnöke és a püspöki kar elnöke egyeztetnek a személyről. (16. §): (6) mit jelent az államnak vagy állami szervnek kizárólagosan fenntartott nevelési, oktatási, kulturális, közművelődési és szociális tevékenység? (17. §) Sarkadi Nagy Barna jelentése a Szentszék képviselőivel folyatott tárgyalásokról. 1989. november 28. MNL OL XIX-J-1-j Külügyminisztérium 1989, 91. doboz, 160-14 Vatikán, 00891/15. sz.

39 A római nagykövet a Rómában tartózkodó Paskai László bíborossal és Dankó László kalocsai érsekkel (1987–1999) a püspöki kinevezésekről beszélgetett. A fontosnak tartották a kinevezések megfelelő szabadsággal történő megtételéhez a feltételek lefektetésénél a precíz megfogalmazásokat, hiszen a külföldön élő magyarok külföldinek számítanak. MNL OL XIX-J-1-j Külügyminisztérium 1989, 91. doboz, 160-14 Vatikán, 00891/13. sz. Rejtjeles távirat. 1989. november 7.

40 Nemrég neveztek ki új püspököt, és a jelentés szerint Szlovákiában és Erdélyben is a magyar többségű egyházmegyékben csak magyar anyanyelvűt akarnak kinevezni. MNL OL XIX-J-1-j Külügyminisztérium 1989, 91. doboz, 160-14 Vatikán, 00891/13. sz. Rejtjeles távirat. 1989. november 7.

41 MNL OL XIX-J-1-j Külügyminisztérium 1989, 119. doboz, 160-1 Vatikán, 10480. sz.

A második fordulóra már néhány héttel később sor került, mivel a Szentszék is szerette volna mihamarabb lezárni a tárgyalásokat.[42] Colasuonno érsek és Bukovsky atya utaztak Magyarországra, és ott december 8–16. között folytattak tárgyalásokat. Fogadta őket Németh Miklós miniszterelnök, Horn Gyula külügyminiszter, Glatz Ferenc művelődési miniszter, Kulcsár Kálmán igazságügyi miniszter. Találkoztak továbbá a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia tagjaival, és részt vettek magyarországi püspökszenteléseken is. Németh Miklós miniszterelnök ekkor hívta meg Agostino Casaroli bíboros államtitkárt az okmány ünnepélyes aláírására, hiszen a felek számára fontos volt az eseménynek minél nagyobb súlyt adni. A szentszéki küldöttség újra tárgyalt a lelkiismereti és vallásszabadságról szóló törvény tervezetéről is.[43] Többek között kérték a Katolikus Egyház nemzetközi jellegének figyelembe vételét; túl kevésnek tartották az egyházalapításhoz szükséges, tervezetben szereplő 10 fős alsó határt; ellenezték, hogy az egyházak felett az ügyészség gyakoroljon törvényességi felügyeletet. Ismét értetlenkedésüknek adtak hangot, milyen nevelési-oktatási, kulturális, szociális és egészségügyi tevékenységet tarthat fenn az állam kizárólagosan saját magának, a hitoktatás kapcsán pedig kérték, hogy kerüljön bele az egyházakkal történő egyetértés szükségessége. A küldöttség megtekintette a nunciatúra számára szóba jöhető épületeket is.

Innentől kezdve még gyorsabban zajlottak az események. 1990. január 18-án II. János Pál pápa magánkihallgatáson fogadta Horn Gyula külügyminisztert, aki tárgyalt Casarolival is. Horn vitte magával Németh Miklós meghívólevelét az ünnepélyes aláírásra.[44] Január 24-én az Országgyűlés elfogadta az 1990. évi IV. törvényt a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról, amely február 12-én lépett hatályba. Ez a törvény nem nemzetközi szerződés volt, mégis úgy tűnik, hogy a felek számára komoly tárgyalási alapot jelentett. Február elején a bíboros államtitkár utazott Magyarországra, hogy Németh Miklós miniszterelnökkel együtt aláírják a diplomáciai kapcsolatok felvételéről szóló okmányt.[45] Casaroli bíboros kíséretében ott volt Francesco Colasuonno érsek, valamint a magyar származású, de a kommunizmus miatt hazájába sokáig vissza nem térhetett

42 MNL OL XIX-J-1-j Külügyminisztérium 1989, 91. doboz, 160-1 Vatikán, 00891/16. sz. Sarkadi Nagy Barna jelentése. 1989. december 18. Sarkadi Nagy Barna jelentése. 1989. december 18.

43 Javaslataik: felesleges az 5.§ 2. bekezdésében: „Egyház minden olyan vallási tevékenység végzése céljából alapítható, amely az Alkotmánnyal nem ellentétes, és amelyet tv. nem tilt"; 8.§ 1. bek. a) pontjában a 10 fő nagykorú természetes személy mint alsó határ az egyházalapításhoz túl kevés; 12. § 3. bek. felesleges az egyházi jogi személlyé nyilvánításához az, hogy a bejelentéshez közölni kell, ha a szervezet nemzetközi vagy külföldi egyházi szervezet részét alkotja, az e szervezettel való kapcsolatának tartalmát és formáit; 15. § 1. bek. felesleges, hogy az ügyészség törvényességi felügyeletet gyakoroljon az egyházak felett; 17. § 1 bek. nem értik, milyen nevelési-oktatási, kulturális, szociális és egészségügyi tevékenységet tarthat fenn az állam kizárólagosan saját magának; 20. § 1. bek. b) az egyházak megszűnése kapcsán a feloszlatás helyett nyilvántartásból való törlést javasolják; 25. § 3. bek. a művelődési miniszter szabályozza az állami nevelési-oktatási intézményekben folyó vallásoktatást, de kerüljön bele, hogy az illetékes egyházi szervvel való egyetértésben. MNL OL XIX-J-1-j Külügyminisztérium 1989, 91. doboz, 160-1 Vatikán, 00891/16. sz. Sarkadi Nagy Barna jelentése. 1989. december 18.

44 MNL OL XIX-J-1-j Külügyminisztérium 1990, 97. doboz, 160-1 Vatikán, 301/T. sz. 1990. január 15.

45 Az eljárásjog szerint január 23-iki dátummal a külügyminiszter felhatalmazást kért a Minisztertanácstól, hogy előterjesztést tegyen az ideiglenes köztársasági elnöknek. A Minisztertanács MT 3022/1990. sz. január 25-iki határozatával felhatalmazta őt, hogy ezt megtegye. Szűrös Mátyás ideiglenes köztársasági elnök 110/1990. sz. január 31-iki határozatával megtette a szükséges elhatározatást, és megadta Németh Miklósnak az aláírásra a felhatalmazást, amelyet Horn Gyula külügyminiszter a következő nap ellenjegyzett. MNL OL XIX-J-1-j Külügyminisztérium 1990, 83. doboz, 160-113 Vatikán, 00333. sz. (több dokumentum).

Kada Lajos[46] címzetes érsek, a Szentségi és Istentiszteleti Kongregáció titkára, valamint az Államtitkárság részéről Luigi Ventura.[47] Fogadta őket Szűrös Mátyás ideiglenes köztársasági elnök, valamint Németh Miklós miniszterelnök, Glatz Ferenc, Kulcsár Kálmán miniszterek, Kiss Elemér, Kovács László és Pusztai Ferenc államtitkárok.[48] A delegáció február 7–12. között tartózkodott Magyarországon, részt vettek Esztergomban a Mindszenty hercegprímás tere avatásán és a Szent István bazilikában is ünnepi szentmisén. A rövid megállapodást a szöveg előzetes egyeztetését követően ünnepélyesen február 9-én írták alá.[49] Az Egyházpolitikai Titkárság vezetőjének véleménye szerint „Mindszenty bíboros méltatása, a megemlékezés és az időpont megválasztása (február 8.: az ítélet kimondásának évfordulója) a Vatikán számára láthatóan elengedhetetlen feltétel volt Casaroli bíboros látogatásához. A megfelelő magyar állami reagálás és a kezdeményezés megőrzése lehetővé tette minden feszültség elkerülését és kedvezően befolyásolta a közhangulatot."[50]

Casaroli bíboros valóban nagyra értékelte az utat, és a közös sajtótájékoztatón a szintén általa jegyzett 1964-es megállapodás hatályon kívül helyezése kapcsán úgy fogalmazott: úgy érzi magát, mint egy apa, aki a saját teremtényét jött eltemetni, de örül annak, hogy a kevesebből több lett.[51] A keleti blokk országai közül Lengyelország után ez volt a Szentszék részéről a második megállapodás a diplomáciai kapcsolatok újrafelvételéről, viszont ez volt az első ünnepélyes keretek között aláírt egyezmény.

Március 19–22. között még egy szentszéki küldöttség látogatott Magyarországra Giovanni Coppa[52] érsek vezetésével, hogy – mivel a régi nunciatúra épületének visszaszerzése nem volt lehetséges – megvásárolják a Budapest XII., kerület, Gyimes u. 1–3. szám alatti ingatlant.[53] Magyarország pedig Rómában igyekezett a rendelkezésre álló erejével, elsősorban a római nagykövetségről történő átcsoportosítással biztosítani a helyszínt és a szükséges beosztotti kart. Szóba jött a Róma belvárosában fekvő, a Római Magyar Akadémia otthonául szolgáló Falconieri-palota is. A Vatikánhoz közeli elhelyezkedésén túl a helyszín mellett szólt, hogy a palota második emelete ad otthont a Pápai Magyar Intézetnek.[54] A földszinti sajtóosztályt akarták kiköltöztetni, azonban hamarosan kiderült, hogy a helyszín nem alkalmas, így végül a Fraknói-villa mellett döntöttek, ahol addig a római konzulátus volt.[55]

46 Kada Lajos (1924–2001) 1946-ban került Rómába a Collegium Germanicum et Hungaricumba. 1957-ben lépett a Szentszék diplomáciai szolgálatába. 1984–1991 között volt a Szentségi és Istentiszteleti Kongregáció titkára, majd bonni, illetve madridi nuncius volt.

47 Luigi Ventura (1944–) szentszéki diplomata, 1995-től nuncius.

48 MNL OL XIX-J-1-j Külügyminisztérium 1990, 83. doboz, 160-113 Vatikán, 00333/6. sz. Sarkadi Nagy Barna jelentése. 1990. február 13.

49 Február 23-án a római nagykövet vacsorát adott ebből az alkalomból, amelyen jelen voltak Casaroli bíboros, Poggi, Colasuonno, Kada, Giovanni Cheli (1918–2013, szentszéki diplomata, kuriális érsek, 1998-tól bíboros), Jean-Louis Tauran (1943–, szentszéki diplomata, 1990 végétől 2003-ig az Államtitkárság Államközi Szekciójának titkára), a Máltai Lovagrend szentszéki követe és mások. MNL OL XIX-J-1-j Külügyminisztérium 1990, 83. doboz, 160-13 Vatikán, 00238/3. sz. Rejtjeles távirat. 1990. február 26.

50 Uo.

51 *Casaroli*: i. m. 170.

52 Giovanni Coppa (1925–) bíboros 1952-től dolgozott a Római Kúriában. 1980-ban szentelték püspökké, 1990 és 1993 között nuncius Csehszlovákiában, majd az utódállamokban: Szlovákiában 1994-ig, Csehországban 2001-ig. 2007-ben kreálták bíborossá.

53 MNL OL XIX-J-1-j Külügyminisztérium 1990, 97. doboz, 160-1 Vatikán, 3923-1. sz. 1990. március 22. John Bukovsky jött vele, állandó kísérőjük Keresztes Szilárd volt.

54 MNL OL XIX-J-1-j Külügyminisztérium 1990, 97. doboz, 160-1 Vatikán, 301-2/T. sz. 1990. február 13.

55 MNL OL XIX-J-1-j Külügyminisztérium 1990, 83. doboz, 160-113 Vatikán, 00333. sz. (több dokumentum).

Eközben lezajlottak Magyarországon az első demokratikus választások, amelyeket a Magyar Demokrata Fórum nyert meg. Németh Miklós Casaroli bíborosnak írt búcsúzó levelében így fogalmazott: „Amint az Eminenciád előtt is bizonyára jól ismert, kormányom megbízatása rövidesen lejár. A magyarországi rendszerváltás, a demokráciába történő átmenet békés úton valósult meg. Ebben áll kormányom tevékenységének egyik legfontosabb eredménye és azt őszinte örömmel állapítom meg, hogy ebben a nagy munkában végig számíthattam a katolikus egyház támogatására és segítségére."[56]

Hamarosan kinevezték Magyarországra az első, rendszerváltás utáni apostoli nunciust a tapasztalt diplomata, Angelo Acerbi,[57] és a Magyar Köztársaság első nagykövetét Keresztes Sándor[58] személyében. Az agrément-t természetesen mindketten gyorsan megkapták.[59] Az első szentszéki diplomata 1990. május 20-án érkezett meg Magyarországra, a lengyel származású Juliusz Janusz[60] személyében, aki később maga is magyarországi nuncius lett.[61] Először ideiglenesen a Budai Várban található Prímási Palotában lakott, amelyet a kommunizmus idején államosítottak, és akkor kapta vissza az Egyház. Angelo Acerbi május 15-én érkezett meg Bogotából először Rómába. Új hivatalához kötődően első római, magyar vonatkozású élményei Ternyák Csabához, a Pápai Magyar Intézet akkori rektorához, jelenlegi egri érsekhez, és a szintén magyar származású Kállay Kristófhoz kötik, aki akkor a Szuverén Máltai Lovagrend szentszéki követe volt.[62] Június 18-án érkezett meg Budapestre, és három nappal később már bemutatta megbízólevelét Göncz Árpád ideiglenes köztársasági elnöknek. Szerették volna, ha Keresztes Sándor is hamar be tudja mutatni megbízólevelét, annál is inkább, mert az új miniszterelnök, Antall József (1990–1993) július végén vagy augusztus elején olaszországi útja kapcsán szeretett volna II. János Pál pápával találkozni.[63] A római nyári munkarend miatt azon-

56 MNL OL XIX-J-1-j Külügyminisztérium 1990, 97. doboz, 160-1 Vatikán, 4488. sz. 1990. április 20. A levélben Németh Miklós kérte a Gyulafehérvári (Erdélyi) Egyházmegye érseki rangra emelését is. – A nagykövet, amikor átadta a levelet Casaroli bíborosnak, a jelentése szerint említette Németh Miklós közeledését is a hit irányába: „Röviden ismertettem Németh miniszterelnök úr mind erősebben megnyilvánuló figyelmét a vallási élet iránt, amire azzal válaszolt, hogy az egyház mindig örömmel fogadja be a hozzá visszatérőket." MNL OL XIX-J-1-j Külügyminisztérium 1990, 83. doboz, 160-14 Vatikán, 00143/2. sz. 1990. május 7.

57 Angelo Acerbi (1925–) szentszéki diplomata, 1974-től nuncius. Előző állomáshelyén, Kolumbiában 1979-től szolgált. Magyarországon 1990–1997 között volt, majd 2001-ig Hollandiában szolgált. Nyugdíjazását követően 2015-ig a Máltai Lovagrend prelátusa volt. – A bogotai magyar nagykövet akkori jelentése szerint nem sokkal Kolumbiába érkezését követően más misszióvezetőkkel együtt az M-19-es gerillaszervezet foglya volt, nagy szerepe volt a túszok morális állapotának fenntartásában, az őket őrző gerillák megszelídítésében, a konfliktus békés, tragédiák nélküli megoldásában, emellett főzési tudományát a fogva tartók és a fogvatartottak is nagyra értékelték. MNL OL XIX-J-1-j Külügyminisztérium 1990, 83. doboz, 160-116 Vatikán, 001305/2. sz. 1990. április 20.

58 Keresztes Sándor (1919–2013) kereszténydemokrata politikus 1990 és 1994 között töltötte be a tisztet.

59 MNL OL XIX-J-1-j Külügyminisztérium 1990, 83. doboz, 160-116 Vatikán, 001305. sz. (több dokumentum); Uo. 97. doboz, 160-1 Vatikán, 6466-1. sz.

60 Juliusz Janusz (1944–) szentszéki diplomata 1990–1992 között volt először Magyarországon, apostoli nunciussá 1995-ben nevezték ki. 2003 és 2011 között apostoli nunciusként volt újra Budapesten.

61 MNL OL XIX-J-1-j Külügyminisztérium 1990, 83. doboz, 160-17 Vatikán, 002006. sz. Rejtjeles távirat. 1990. május 21. A távirat szerint sokat ad a lengyel-magyar barátságra, és lengyelként külön is örült, hogy Magyarországra küldték.

62 Angelo Acerbi személyes visszaemlékezése 2015. március 25. Vö. még a kötetben közölt visszaemlékezéseit.

63 MNL OL XIX-J-1-j Külügyminisztérium 1990, 83. doboz, 160-113 Vatikán, 00333/11. sz. Feljegyzés.; Uo., 97. doboz, 160-1 Vatikán, 6777. sz. 1990. július 23.

ban a megbízólevél bemutatására csak szeptember 15-én került sor Castel Gandolfóban, két nappal később pedig Antall József látogatása is megvalósult.[64]

Magyarországon még egy jó évet vett igénybe a nunciatúra épületének, az egykori Horváth-villának a kialakítása. Addig a nunciatúra ideiglenes helyen működött: Angelo Acerbi személyes visszaemlékezése szerint először a budapesti Czinege utcában laktak egy panzióban, majd átköltöztek a Budakeszi útra, ahol egy emeletes ház negyedik emeleti lakásában lakott és dolgozott a nuncius. Itt alakították ki egy ideiglenes misézőhelyet is, a diplomata titkár pedig néhány emelettel feljebb lakott. Kezdetben még bútoraik sem voltak.[65] A nunciatúra ma is használt épülete II. János Pál 1991. augusztus 16-iki érkezése előtt néhány nappal lett kész.

Eztán folytatódott a munka, amelyet azóta is komoly megállapodások szegélyeznek. 1994-ben a Katonai Ordinariátusra vonatkozóan kötöttek nemzetközi megállapodást, amely 2008-ban került módosításra. 1997-ben írták alá azt a Megállapodást, amelyet a 2013-ban módosítottak, és amelyet Semjén Zsolt miniszterelnök-helyettes és a jelenlegi apostoli nuncius, Alberto Bottari de Castello címzetes érsek látták el kézjegyükkel. Ez utóbbiban sikerült néhány olyan kérdést is tisztázni, amelyre korábban nem kerülhetett sor. Reméljük, hogy Magyarország és az Apostoli Szentszék közötti jó kapcsolatok még tovább fejlődhetnek, és lehetőség lesz a későbbiekben felmerülő kérdések sikeres megoldására is.

FORRÁSKÖZLÉS

1.

Javaslat a Minisztertanácsnak a magyar–vatikáni diplomáciai kapcsolatok rendezésére irányuló hivatalos tárgyalások megkezdésére

Budapest, 1989. szeptember 11.

MNL OL XIX-J-1-j Külügyminisztérium 1989, 91. doboz, 160-14 Vatikán, 00891/3. sz.

A Németh Miklósnak, a Minisztertanács elnökének előterjesztett, szigorúan titkos minősítésű dokumentumot a belső eljárási rendnek megfelelően Kovács László külügyminisztériumi államtitkár (külügyminiszter 1994–1998 és 2002–2004) hagyta jóvá, és Horn Gyula külügyminiszter (miniszterelnök 1994–1998) írta alá szeptember 12-iki dátummal. Ez volt az első, még állampárti szempontból készült előterjesztés, amelyet gyorsan változó politikai események azután jelentősen módosítottak, mire 1990 februárjában a diplomáciai kapcsolatok újrafelvételére vonatkozó dokumentum aláírásra került.

Az I. pont a kapcsolatok történeti hátterével foglalkozik, amely szerint Magyarország és a Vatikán (helyesen: Szentszék) között 1920. július 16-án létesültek hivatalos diplomáciai kapcsolatok, amelyek 1945 áprilisában a négy győztes nagyhatalom képviselőiből álló Szövetséges Ellenőrző Bizottság döntése nyomán, az apostoli nuncius Magyarországról történő kiutasításával szakadtak meg. Az 1960-as évek elejéig a kapcsolatokat a szembenállás jellemezte, a Vatikán (helyesen:

64 Vö.: *Szabó Tamás*: Az apostoli nunciatúra épülete 1990 után. In: Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata 1920–2000. Szerk. Zombori István. Szent István Társulat, Budapest, 2001. 105–111., ill. Függelék.

65 Angelo Acerbi emlékezik arra, hogy Várszegi Asztrik segédpüspök, rektor (1991 óta pannonhalmi főapát 1991) adta kölcsön a bútorait a Központi Szemináriumból, míg nem találtak megfelelő berendezést.

Szentszék) 1963-ban kezdeményezte a kapcsolatok újrafelvételét, amelynek eredményeként írták alá 1964. szeptember 15-én a részleges megállapodást. Az 1964-es megállapodás azonban túlhaladottá vált. Magyarországnak kül- és belpolitikai érdeke a teljeskörű diplomáciai kapcsolatok helyreállítására irányuló tárgyalások megkezdése. A tárgyalások megkezdése kedvezőleg hatna II. János Pál pápa 1991-re tervezett látogatásának előkészítésére, és elősegítené azt is, hogy a szocialista vezetés ezáltal elnyerje a hívek bizalmát. Egy konkordátum megkötése esetén azonban felvetődhetnek vagyonjogi problémák, felmerülhet Mindszenty József bíboros rehabilitálásának, az egyházi vezetők, papok elleni perek és ítéletek felülvizsgálatának igénye, a Magyar Katolikus Egyházon belül előtérbe kerülhetnek a szocialista vezetéssel szemben álló, általuk szélsőségesnek nevezett erők, s felmerülhet azok összefogása egyes ellenzéki pártokkal, csoportokkal, valamint a szomszédos szocialista országok reagálása is kérdés lehet.

A II. pont a Külügyminisztérium javaslatát fogalmazza meg, mely szerint a Minisztertanács értsen egyet a magyar–vatikáni diplomáciai kapcsolatok rendezésére irányuló hivatalos tárgyalások megkezdésével, így Németh Miklós, a Minisztertanács elnöke az 1964-es részleges megállapodás aláírásának 25. évfordulóján intézzen levelet Agostino Casaroli bíboros államtitkárhoz, és fejezze ki készségüket a tárgyalások megkezdésére. A miniszterelnöki üzenetet a római nagykövet továbbítsa, és azt a Vatikánnal egyeztetett módon a szeptember 15-i napilapokban teljes terjedelmében hozzák nyilvánosságra. Jelöljék ki a Minisztertanács Egyházpolitikai Titkársága (az Állami Egyházügyi Hivatal utódszerve), a Külügyminisztérium és a Művelődési Minisztérium képviselőiből álló hivatalos egyházi delegációt.

Ezt követi a minisztertanácsi határozat tervezetének szövege.

Külügyminisztérium
00891/3/1989.

SZIGORÚAN TITKOS!
Készült: 3 példányban
3. sz. példány

Előterjesztés
a Minisztertanácsnak
a magyar–vatikáni kapcsolatok rendezésére irányuló
tárgyalások megkezdésére

A Külügyminisztérium javasolja a Minisztertanácsnak, hogy tegyen kezdeményező lépést a magyar vatikáni diplomáciai kapcsolatok rendezésére irányuló hivatalos tárgyalások megindítására.

I.

Magyarország és a Vatikán Állam[66] között 1920. július 16-án létesültek hivatalos diplomáciai kapcsolatok, amelyek 1945 áprilisában a négy győztes nagyhatalom képviselőiből álló Szövetséges Ellenőrző Bizottság döntése nyomán, a vatikáni nuncius Magyarországról történő kiutasításával szakadtak meg.

A koalíciós kormány 1945 novemberében kezdeményezte a kapcsolatok helyreállítását. Ez azonban Mindszenty bíboros ellenállása és a Vatikán érdektelensége miatt nem vezetett eredményre.

Az 1960-as évek elejéig Magyarország kapcsolatát a Vatikánnal a szembenállás jellemezte. Ebben meghatározó szerepet játszottak az államnak és a katolikus egyház viszonyának problémái.

66 Végig Vatikánváros Államról és annak követéről van szó a dokumentumban, azonban valójában az Apostoli Szentszékkel történő diplomáciai kapcsolatfelvételről van szó.

A Vatikán 1963-ban kezdeményezte a magyar–vatikáni érintkezés újrafelvételét. A tárgyalások az 1964. szeptember 15-én, a Vatikánnal kötött részleges megállapodás aláírásával *[2]* zárultak. Azóta a kétoldalú konzultációk és magas szintű érintkezések különböző formákban rendszeresek.

A megállapodás alapján, annak kereteit is meghaladva számos kérdésben rendeztük az állam és az egyház viszonyát, s folyamatosan fejlesztettük kapcsolatainkat a Vatikánnal. Az 1964-es megállapodás azonban betöltötte hivatását, mára túlhaladottá vált. A diplomáciai viszony hiánya akadályozza a kapcsolatok további szélesítését.

A Vatikán befolyásos nemzetközi politikai tényező. Aktív résztvevője az európai biztonsági és együttműködési folyamatnak. Állásfoglalásai meghatározóak a hívő tömegekre.

A Szentszék 120 országgal tart fenn diplomáciai kapcsolatot, köztük Kubával (a pápának meghívása van), Jugoszláviával és 1989 júliusától Lengyelországgal. Képviselteti magát az ENSZ-ben, és a legfontosabb nemzetközi szervezetekben.

A Vatikán elsősorban egyházpolitikai szempontból érdekelt a diplomáciai kapcsolatok rendezésében, ami egyúttal részét képezi a II. Vatikáni Zsinat szellemében folytatott kelet-európai politikájának.

A teljeskörű diplomáciai kapcsolatok helyreállítására irányuló tárgyalások megkezdéséhez kül- és belpolitikai érdekeink fűződnek.

A Vatikántól támogatást kaphatunk a nemzeti kisebbségek, az emberi jogok védelmében, humanitárius kérdésekben képviselt törekvéseink megvalósításához.

A diplomáciai kapcsolatok rendezése kedvezően befolyásolná Magyarország nemzetközi megítélését, demonstrálná külpolitikánk nyitottságát.

[3]

Kezdeményezésünk idehaza is jelentős tömegek egyetértésével találkozna. Bizonyítaná elhatározottságunkat a demokratizálódási folyamat továbbvitelére. Elősegítené a nemzeti közmegegyezés erősítését.

A tárgyalások megkezdése kedvező hatást gyakorolna a pápa 1991-re tervezett látogatásának előkészítésére, és elősegítené, hogy az eseményt érdekeinknek megfelelően aknázhassuk ki a hívő rétegek megnyerésére.

A magyar–vatikáni diplomáciai kapcsolatok rendezésére irányuló lépéseinknek kedvezőtlen hatásai is lehetnek:

- Konkordátum megkötése esetén felvetődhetnek vagyonjogi problémák.
- Felmerülhet Mindszenty bíboros rehabilitálásának, az egyházi vezetők, papok elleni perek és ítéletek felülvizsgálatának igénye.
- A magyar katolikus egyházon belül előtérbe kerülhetnek bizonyos szélsőséges erők, s felmerülhet azok összefogása egyes ellenzéki pártokkal, csoportokkal.
- A szomszédos szocialista országok reagálása.

A Vatikán képviselőjével folytatott legutóbbi budapesti konzultáció során mindkét részről kifejezésre juttattuk a kétoldalú kapcsolatok továbbfejlesztésében való érdekeltségünket, beleértve a teljeskörű diplomáciai kapcsolatok helyreállítását is. Vatikáni megítélés szerint a diplomáciai kapcsolatok rendezését megelőzné Konkordátum (Szerződés) megkötése.

II.

Mindezen tényezőket figyelembe véve a Külügyminisztérium javasolja a Minisztertanácsnak, hogy értsen egyet:

– a magyar–vatikáni diplomáciai kapcsolatok rendezésére irányuló hivatalos tárgyalások megkezdésével, azzal, *[4]* hogy
  = Németh Miklós elvtárs a részleges megállapodás aláírásának 25. évfordulóján levelet intéz Agostino Casaroli bíboros államtitkárhoz, és kifejezi készségünket a tárgyalások megkezdésére.
  = A miniszterelnöki üzenetet római nagykövetünk útján továbbítsuk.
  = Az üzenetet a Vatikánnal egyeztetett módon a szeptember 15-i napilapokban teljes terjedelmében hozzuk nyilvánosságra. Az eseménynek kormányszóvivői tájékoztató és a sajtó útján biztosítunk hazai és nemzetközi nyilvánosságot.
– Jelöljük ki a Minisztertanács Egyházpolitikai Titkársága, a Külügyminisztérium és a Művelődési Minisztérium képviselőiből álló hivatalos egyházi delegációt, és lássuk el a szükséges felhatalmazással.

A fentiek alapján kérem a következő határozat elfogadását.

A Minisztertanács
_______/1989. sz. határozata

A Minisztertanács egyetért

1./ A Magyar Népköztársaság és a Vatikán Állam közötti diplomáciai kapcsolatok rendezésére irányuló hivatalos tárgyalások megkezdésével.

2./ A részleges megállapodás aláírásának 25. évfordulóján írásos kormányfői üzenet küldésével Agostino Casaroli bíboros államtitkárnak ezirányú szándékunk közlésével.

3./ Az üzenet Casaroli bíborosnak dr. Misur György, római nagykövetünk útján történő továbbításával.

[5]

4./ a levél publikálásával a szeptember 15-ei napilapokban. Az események kormányszóvivői és a sajtó útján történő hazai és nemzetközi ismertetésével.

5./ A Minisztertanács Egyházpolitikai Titkársága, a Külügyminisztérium és a Művelődési Minisztérium képviselőiből álló hivatalos tárgyaló delegáció kijelölésével.

Budapest, 1989. szeptember 12.

Dr. Horn Gyula s. k.

2.

Agostino Casaroli bíboros államtitkár köszönőlevele Miklós Imrének, az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) leköszönő elnökének.

1989. szeptember 11.

MNL-OL XIX-J-1-j Külügyminisztérium 1989, 119. doboz, 160-II-99 Vatikán, 8702.

A levelet Misur György római magyar nagykövet továbbította szeptember 11-én Budapestre. Kopányi Vilmos, a Külügyminisztérium területileg illetékes főosztályának vezetője szeptember 20-án kérte Sarkadi Nagy Barnát, az ÁEH utódszervezete, a Minisztertanács Egyházpolitikai Titkárságának vezetőjét a levél továbbítására.

A személyes hangvételű levélben a bíboros emlékezik a 25 évvel ezelőtt kötött megállapodás kapcsán az akkor, és az azóta is mostanáig tartó együttműködésre. Emlékezik arra is, hogy amikor 1963 májusában először járt Magyarországon, Miklós Imre várta őt a határon, valamint a hivatalos találkozókon túl is tapasztalt udvariasságra, szívélyességre, már-már barátságra. A mindig szebb jövőre tekintve megköszöni értékes együttműködését, hiszen része volt annak előkészítésében.

Il Cardinale Segretario di Stato

Dal Vaticano, 11 Settembre 1989

Stimatissimo e ricordato Sig. Miklos,

si avvicina il XXV° anniversario di quel 15 settembre che segnò una svolta sostanziale nel rapporto fra la Santa Sede e il Governo e fra lo Stato e la Chiesa in Ungheria. Una data che possiamo certamente considerare storica e che ha dato l'avvio a molti altri passi, ponendo le basi per i nuovi sviluppi che si annunciano.

Il mio pensiero non può, in questa occasione, non rivolgersi a Lei che allora, come Vice-presidente dell'organismo statale preposto alle relazioni con i Culti religiosi, e poi in qualità di Presidente, ha attivamente accompagnato tutto questo processo, nella fase della preparazione, nella conclusione delle intese e quindi nei passi successivi, sino a questi ultimi tempi.

Partecipe anch'io dell'intenso lavoro compiuto dalle due Parti, posso darLe diretta testimonianza dell'impegno da Lei posto, con sincerità di convinzioni e di volontà, per assicurare al comune sforzo risultati positivi, superando difficoltà e guardando al futuro con un ottimismo che i fatti hanno dimostrato radicato nella realtà della situazione.

Credo che Ella possa ora guardare al passato – a partire dall'inizio del maggio 1963, quando l'ordine del Papa Giovanni XXIII mi portò a varcare per la prima volta le frontiere ungheresi, trovandoLa ad attendermi – con la soddisfazione di chi non ha lavorato invano. Una soddisfazione che anch'io provo, per parte mia.

Ricordo in questo momento, oltre alla parte ufficiale dei nostri numerosi incontri, la cortesia, diventata quasi immediatamente cordialità e quasi, se così posso esprimermi, amicizia da Lei costantemente manifestatami sul piano personale, e che Ella sa ben condivisa.

Guardando ora al futuro, che si annunzia sempre migliore, mi è gradito esprimere il mio apprezzamento per chi ha contribuito a prepararlo.

Le esprimo i miei sinceri auguri per Lei, per la Sua Signora e pro tutti i Suoi familiari, chiedendo per loro la benedizione dell'alto.

+A. Card. Casaroli

Stim.mo Signore
Sig. IMRE MIKLOS
BUDAPEST

3.

A Magyar Köztársaság ideiglenes elnökének 110/1990. számú, január 31-én kelt határozata

MNL-OL XIX-J-1-j Külügyminisztérium 1990, 83. doboz, 160-113 Vatikán, 00333.

A Horn Gyula külügyminiszter által február 1-én ellenjegyzett határozat révén helyreállítják a nagykövet-nunciusi szintű diplomáciai kapcsolatokat a Magyarország és a Szentszék között.

(1) A külügyminiszter előterjesztése alapján a köztársasági elnök elhatározza a nagykövet–nunciusi szintű diplomáciai kapcsolatok helyreállítását a Magyar Köztársaság és az Apostoli Szentszék között, valamint (2) felhatalmazza Németh Miklós miniszterelnököt a megállapodás aláírására.

A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG
IDEIGLENES ELNÖKE

A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG ELNÖKÉNEK
110/1990. sz. határozata

1./ A külügyminiszter előterjesztése alapján elhatározom a nagyköveti–nunciusi szintű diplomáciai kapcsolatok helyreállítását a Magyar Köztársaság és a Szentszék között.

2./ Felhatalmazom Németh Miklós miniszterelnököt arra, hogy a diplomáciai kapcsolatok helyreállításáról szóló megállapodást aláírja.

Budapest, 1990. január 31.

(aláírás)
/dr. Szűrös Mátyás/
a Köztársaság ideiglenes
elnöke

Ellenjegyzem:
Budapest, 1990. február 1.
/Dr. Horn Gyula/

ERDŐDY GÁBOR

AZ EGYHÁZPOLITIKAI RENDSZERVÁLTOZÁS MAGYARORSZÁGON

Az 1989–90-ben zajló „tárgyalásos forradalom"[1] részeként az egyházpolitikai folyamatokban lejátszódó változások, az egyházak és állam viszonyának újraszabályozása szoros és szerves összefüggésben állt az átfogó rendszerváltozás történetével, s annak meghatározó stratégiai kulcselemét képezte, tükrözte jellegét és minőségét.

A kezdetben a Magyar Szocialista Munkáspárton belül a Grósz Károly vezette rendpártiak és a reformpártiak küzdelmébe ágyazódó folyamatnak fontos állomását jelentette Németh Miklós kormányának 1989. május 10-én végrehajtott átalakítása. A reformok mellett elkötelezett politikusok (Békesi László, Glatz Ferenc, Horn Gyula, Kulcsár Kálmán) színre lépésével létre jöttek a modellváltó egyházpolitika személyi feltételei. „Az állam és az egyház kapcsolatrendszerének a rendszeres párbeszéden, a partneri viszonyon kell alapulnia"[2] – jelentette ki Németh Miklós miniszterelnök május 11-én. A belpolitikai átalakuláshoz kapcsolódó látványos külpolitikai fordulat előkészítése jegyében megkezdődött a műszaki zár (vasfüggöny) lebontása az osztrák határon, és megtörtént a kezdeményezés a diplomáciai kapcsolatok felvételére a Vatikánnal.[3] Hangsúlyozandó, hogy a rendszerváltozás komplex folyamatában a „modellváltó szakasz" levezénylésére, a „létező szocializmus" megreformálására vállalkozó Németh-kormány a demokratikus irányban nyitott átalakulást az állampárt hatalmi monopóliumainak megtartásával kívánta összekapcsolni. Reformjainak távlati célja a bukásra ítélt rendszer átmentése és nem annak teljes lebontása volt. A rendszerváltó szakasz realizálására az Antall-kormány vállalkozott.[4]

Kétségtelen ugyanakkor, hogy a Németh-kormány egyetemes összehasonlításban is jelentős lépéseket tett a szocialista rendszer megreformálása útján. Ismeretes, hogy a szovjet megszállás árnyékában, a népi demokratikusnak nevezett korszak, majd a proletárdiktatúra éveiben lezajlott az állam és az egyház szétválasztása, de nem a „szabad egyház szabad államban" jelszó jegyében. A marxista felfogás szerint ugyanis a szeparáció egyet jelentett a „klerikális reakcióval" való végleges leszámolással, amit adminisztratív megtorlásokkal és koncepciós perek sorozatával kívánt elérni. Az 1956-os forradalmat

1 *Romsics Ignác*: Magyarország története a XX. században. Osiris, Budapest, 1999. 537.; *Debreczeni József*: A miniszterelnök. Antall József és a rendszerváltozás. Osiris, Budapest, 1998.; *Ripp Zoltán:* Rendszerváltás Magyarországon 1987–1990. Napvilág Kiadó, Budapest, 2006. 2–7.

2 *Fazekas Csaba*: Az Országos Vallásügyi Tanács 1989–1990. METEM, Budapest, 2011. 15–17.; *Romsics I.*: Magyarország története i. m. 548.; *Ripp Z.*: i. m. 256., 339–341.

3 *Romsics Ignác*: Volt egyszer egy rendszerváltás. Rubicon-könyvek, Budapest, 2003. 141.

4 *Fazekas Cs.*: Az Országos i. m. 13.; *Romsics I.*: Magyarország története i. m. 537.; *Ripp Z.*: i. m. 139–142., 471–472.

és szabadságharcot vérbefojtó szovjet intervenciót követő kádári konszolidáció alapját pedig szintén az egyház elleni brutális fellépéssel összefonódó megtorlás képezte.[5]

Az 1970–80-as években megvalósított kádári „kis lépések egyházpolitikája" egyre több engedményt tett a szabadabb vallásgyakorlás terén, a gyakorlatban a vallásszabadság korlátozása és az egyházak feletti hatósági ellenőrzés azonban változatlanul érvényesült. A belpolitikai olvadás nemzetközi hátterét, legitimitását pedig a Szentszékkel 1964-ben megkötött „Részmegállapodás" biztosította, melynek értelmében a magyar állam lemondott a főkegyúri jog gyakorlásáról és elismerte, hogy a püspökök kinevezése kizárólag a Szentszék joga. Utóbbi viszont elfogadta, hogy az állam hozzájárulása nélkül senkit nem nevez ki, ami a valóságban egyet jelentett a vétójoggal.[6] A kádári politika eredményességét jelezte, hogy az 1980-as évek közepére a pártállam az egyházakon belül is rendelkezett támogatókkal, és Magyarországon (a lengyel, a román, valamint a kelet-német fejlődéstől eltérően) az egyházak nem váltak a demokratikus ellenzéki mozgalmak kikristályosodási pontjaivá, az azok szerveződésében meghatározó szerepet játszó intézményekké.[7] Mindez távolról sem kisebbíti azonban az egyházaknak a rendszerváltoztatás előkészítésében komoly részt vállaló keresztény értelmiség felnevelésében, „önszerveződésében" megragadható érdemeit.

1988-tól az ellenzéki mozgalmak és pártok egyre nagyobb nyomást gyakoroltak a kormányra, és határozottan követelték az állampolgárok alávetettségét, kiszolgáltatottságát megjelenítő Állami Egyházügyi Hivatal működésének végleges felfüggesztését, a vallásszabadság korlátozásának megszüntetését, a pártállam ideológiai monopóliumának felszámolását. A Hivatal feloszlatása végül megtörtént, de június 30-án létrehozták a miniszterelnök irányításával működő, tanácsadói és döntés-előkészítő hatáskörrel felruházott Országos Vallásügyi Tanácsot.[8] Bár a vallásügyi törvény kidolgozásában folyamatos és érdemi párbeszéd valósult meg az egyházak bevonásával, a visszarendezéstől tartó demokratikus közvélemény határozottan elutasította az új intézményt. Sólyom László augusztus végén magát a törvényalkotási folyamatot, s a vallásügyi tanácsot egyaránt „értelmetlennek és haszontalannak" minősítette, mivel az szerinte „a szokásjog alapján is kialakíthatja, hogy közvetítsen, ellenőrizzen, magát nélkülözhetetlenné tegye."[9] Hasonlóképpen foglalt állást a Keresztény Értelmiségiek Szövetségének szegedi csoportja, a Szabad Demokraták Szövetsége pedig teljes szétválasztást, mindenfajta állami és egyházi monopóliumtól független szabad vallásoktatást követelt. Végül a Tanács mindösszesze három ülést tartott. Október 20-án megnyitó beszédében Németh Miklós, kormánya nevében megkövette az egyházakat az államszocialista rendszer bűneiért, és elkötelezte magát a demokratikus egyházpolitikai gyakorlat folytatása mellett.[10] Az 1989 nyarára felerősödő rendszerváltoztató hangulatban egyre erőteljesebben bontakozott ki az állam vallási semlegességének követelése, az állam és az egyház elválasztásának, továbbá a

5 *Balogh Margit–Gergely Jenő:* Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005. Dokumentumok. 1. köt. 1790–1944. História–MTA Történettudományi Intézete, Bp., 2005. (História Könyvtár – Okmánytárak 2.) 76–77.

6 *Fazekas Cs.*: Az Országos i. m. 12.; *Balogh M.–Gergely J.:* i. m. 81–82. A magyarországi egyházpolitikában bekövetkező változásokról, lejátszódó folyamatokról ld. *Fazekas Csaba:* A rendszerváltó állam egyházpolitikája Magyarországon (1989–1990). Vallástudományi Szemle 6. (2010) 4. sz. 61–74.

7 *Fazekas Cs.*: Az Országos i. m. 12.

8 *Balogh M.–Gergely J.:* i. m. 23.

9 *Fazekas Cs.*: Az Országos i. m. 14.

10 *Balogh M.–Gergely J.:* i. m. 29–30., 33–35.

vallásszabadság alapvető egyéni jogként történő elismerésének és biztosításának szorgalmazása.

1989. október 23-án Szűrös Mátyás kihirdette az „októberi alkotmánynak" nevezett új alaptörvényt, a Magyar Köztársaság alkotmányát, amely tartalmazta az egyházak és az állam szétválasztását, s a teljes vallásszabadságot. A múlt felszámolása és a demokratikus egyházpolitika jogszabályai megalkotásának párhuzamos folyamatában mérföldkövet jelentett az 1990. január 24-én elfogadott, a polgári szabadságjogokat részletesen deklaráló IV. tc. „A lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról." A törvény az állam és az egyház kapcsolatának – az együttműködés lehetőségét is magába foglaló – elvi megalapozását elvégezve leszögezte, hogy az állam gondoskodik az átalakuláshoz szükséges feltételekről és egyben hozzárendeli a megvalósítás garanciáit is. Deklarálta az egyházak szabad működését a nevelés, a kulturális és a szociális élet, az egészségügy, a sport és az ifjúságvédelem területén, és engedélyezte a fakultatív hitoktatást az állami oktatási-nevelési intézetekben. Kimondta továbbá, hogy az állam a jövőben is részt vállal a vallási kulturális örökség megőrzésében és annak felújításában, nagy jelentőségű megállapításában pedig rögzítette, hogy „Az egyház az általa fenntartott közoktatási és felsőoktatási intézmények után ugyanolyan szintű működtetési pénzügyi támogatásban részesül, mint az állami vagy önkormányzati iskolák." A törvény a lelkiismereti és vallásszabadságot alapvető emberi és polgári szabadságjognak minősítette, és teljes jogegyenlőséget teremtett az egyes felekezetek között. Kimondta, hogy az egyházak a világnézeti szempontból semleges államtól függetlenül működnek, az állam egyetlen egyházzal sem kapcsolódhat össze intézményesen, és egyik egyház tanításával sem azonosítja magát.[11] A rendezés teljes mértékben megfelelt az európai normáknak, amikor a vallásgyakorlás korlátait lebontotta, az egyházakat a civil társadalom szerves és megkülönböztetett részeiként definiálta, s a „separazione e collaborazione" elvét megvalósítva biztosította az állammal szemben azok autonóm, egyben vele partneri pozícióját.[12]

A szovjet blokk országai történetében Lengyelország után másodikként, 1990. február 9-én megtörtént a diplomáciai kapcsolatok újra felvétele a Vatikán és a Magyar Köztársaság között. A megállapodást Budapesten írta alá Agostino Casaroli bíboros államtitkár és Németh Miklós miniszterelnök. A szabad választások után 1990 nyarán megtörtént a nagykövetcsere: az Apostoli Szentszék részéről Angelo Acerbi érsek, magyar részről Keresztes Sándor kereszténydemokrata politikus személyében. Megkezdődött az 1949 utáni koncepciós perek áldozatainak – többek között Mindszenty József hercegprímásnak – rehabilitálása.[13]

Az egyházpolitikai rendszerváltozás legfontosabb döntéseire (mindenekelőtt a pártállami intézményrendszer felszámolása, az egyházak demokratikus működési feltételeinek megteremtése) már az Antall kormány megalakulása (május 23.) előtt sor került. A független, felelős kereszténydemokrata kormány és a parlament feladatként az egyházpolitikai rendszerváltoztató folyamat kiteljesítését – az egyházi ingatlanok sorsának rendezése, a kárpótlás lebonyolítása, az egyházi oktatás (hitoktatás) és az új iskolarendszer megteremtése, az állami egyházfinanszírozás rendjének meghatározása és megvalósítá-

11 *Balogh M.–Gergely J.:* i. m. 91–93, 96.; *Romsics I.*: Magyarország története i. m. 548–549.; *Romsics I.*: Volt egyszer i. m. 237.

12 *Balogh M.–Gergely J.:* i. m. 93.

13 *Romsics I.*: Volt egyszer i. m. 237–238. A Vatikánnal való diplomáciai kapcsolatfelvétel háttértárgyalásairól ld. *Balogh M.–Gergely J.:* i. m. 30

sa, állam és egyházak demokratikus kapcsolatrendszerének teljes körű kiépítése – öröklte.[14] Mindennek elvégzése azonban nem ígérkezett könnyűnek.

1990 nyarán a belpolitikai helyzet rendkívül kiéleződött. A július 29-én lebonyolított népszavazás a köztársasági elnök megválasztása módjáról, a kommunista múlt bűneivel való elszámoltatás és a felelősségre vonás, továbbá az ország válságos helyzetéért felelős pártállami vezető személyekkel szembeni fellépés kérdésében eldurvuló szenvedélyes viták tüzében a politikai légkör elmérgesedett. A politikai küzdelemben a felelősségre vonást kezdeményező un. Justitia tervet elutasítva a Szabad Demokraták Szövetsége és a Fiatal Demokraták Szövetsége a konzervatív kormánykoalícióval szemben a Magyar Szocialista Pártot támogatta.[15]

A jelzett törésvonalak melletti polarizáció – az egyik oldalon a kereszténydemokrata értékeket valló kormánykoalíció, a másik oldalon pedig a szocialisták, a szabaddemokraták és a fiatal demokraták szövetsége – tovább mélyült az iskolai hitoktatás kérdéséről kiéleződő polémiában. Amint az ismeretes, 1949-ben betiltották a kötelező iskolai hitoktatást, s a kommunista hatalom a vallás- és egyházüldözés válogatott eszközeit vetette be a vallásos nevelés visszaszorítása szolgálatában. Antall József kormánya magától értetődő történelmi feladatnak tekintette, egyenesen erkölcsi kötelezettségként élte meg, hogy az egyház és az állam közötti viszony újrarendezése keretében orvosolja a sérelmeket. Ennek jegyében június 15-én megállapodott az egyházak képviselőivel arról, hogy az állami iskolákban szeptembertől bevezetik a fakultatív vallásoktatást, s a tantárgyat a tanrendbe is beillesztik. A megállapodás értelmében a hitoktatók a tanári kar rendes tagjaiként az iskolától fizetést kaptak volna. A világnézeti semlegesség jelszavát hangoztató ellenzék tiltakozása és elszánt ellenállása következtében végül olyan kompromisszum született, mely szerint a hitoktatók nem lettek a tantestület tagjai, s csupán a tanárok „pedagógiai partnereiként" működhettek, fizetésükről pedig a kormány gondoskodott. A vallásoktatásban történő részvételt igazoló bejegyzés ugyanakkor nem szerepelhetett a bizonyítványban, arról az egyházak külön okmányt állíthattak ki.[16]

A kritikus helyzetben került sor Antall József nagy jelentőségű konzultációjára a magyar püspöki karral szeptember 3-án, melynek keretében a miniszterelnök ismételten megerősítette elhatározását, miszerint kereszténydemokrata kormánya biztosítani fogja azokat a feltételeket, amelyek nélkülözhetetlenek az egyházak számára társadalmi alapfunkcióik ellátásához az oktatás, az egészségügy, és a karitász területén. A vallásoktatás, az egyházak és az állam viszonyának újraszabályozása során kirobbant rendkívül szenvedélyes, a történelmi kulturharcok emlékét felidéző polémia döntő mértékben járult hozzá a kormány és az ellenzék közötti konfliktus elmérgesedéséhez, amely október 25–28-között az üzemanyagárak felemelése ellen tiltakozó taxisoknak az ellenzék által nyíltan támogatott, s az országot megbénító blokádjában csúcsosodott ki. A súlyos betegsége miatt a kritikus napokban kórházban tartózkodó miniszterelnök eltökéltségét azonban távolról sem ingatta meg abban, hogy következetesen haladjon az európai kereszténydemokrácia értékein alapuló politikája megvalósításában.[17]

Antall József politikai filozófiájának központi elemét képezte az állam és az egyházak egymással összefonódó és egymást feltételező, a lelkiismereti és vallásszabadságon

14 *Fazekas Cs.*: Az Országos i. m. 12–23.

15 *Romsics I.*: Volt egyszer i. m. 274.

16 *Romsics I.*: Volt egyszer i. m. 274–276.; *Debreczeni Cs.*: i. m. 136.

17 *Romsics I.*: Volt egyszer i. m. 276–277.

nyugvó, történelmi megújulása. Meggyőződése volt, hogy az állam és az egyházak viszonyának pozitív meghatározása a demokrácia alapelemét, s egyben annak próbakövét képezi.[18] Kormányprogramjában félreérthetetlenné tette, hogy az egyházak autonómiája mellett elkötelezett kormánya „az állam és az egyház teljes és valóságos szétválasztásának elve alapján áll. Ehhez szükségesnek tartja az egyházak működőképessége feltételeinek biztosítását, és a magyar egyházaknak vissza kívánja adni azt a történelmi szerepet, amit az elmúlt magyar évezred során játszottak."[19] Ezt a célt szolgálta a volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetéről rendelkező, 1991. július 22-én életbe léptetett törvény, s ezt a célt szolgálta a már Antall József halála után, 1997. június 20-án, az Apostoli Szentszékkel aláírt megállapodás a magyarországi katolikus egyház közszolgálati és hitéleti tevékenységének finanszírozásáról. Ahhoz azonban, hogy az egyház a nemzeti újraépítkezés feladatában reá háruló történelmi misszióját sikeresen betölthesse, és küldetésének eleget tehessen, megszeghetetlen követelménynek tekintette annak szigorú távolságtartását a politikai küzdelmektől. „Az egyházaknak nem a parlamenti harcok, a pártok csetepatái állhatnak az érdeklődésük középpontjában, hanem azok felett állva a társadalom egészét érintő nagy kérdések megoldására kell törekedniük, a modern kor gépezetével szemben álló egyes emberek támaszaként"[20] – fejtette ki a Vigilia 1990. évi 3. számában megjelent tanulmányában.

Az őszintén elkötelezett katolikus vallású, a keresztény egyházak közötti sok évszázados, hullámzó intenzitású konfliktusok örökségét elutasító, s azt a 19. századi liberális katolikus tradíciókra támaszkodva következetesen meghaladó Antall József az ökumenizmus, a vallási felekezetek közötti együttműködés rendíthetetlen híve volt. Meggyőződését meghatározó mértékben alakította a magyar protestáns felekezeteknek a nemzeti örökséget gazdagító működése. A rendszerváltozás közös munkájában fontos küldetést és felelősséget tulajdonítva szerepüknek méltatta hozzájárulásukat a katolicizmus megújításához, „közös európaiságunk" megszilárdításához, a magyar nemzeti kultúra és nemzeti identitás megőrzéséhez és fejlesztéséhez, „a szétforgácsolt magyarság összetartásához", az európai és a keresztény értékek gazdagításához.[21]

Antall József kiemelkedő szerepet játszott az egyházpolitikai rendszerváltozás magyarországi történetében, annak kiteljesítésében. Teljesítményét II. János Pál pápa a következőképpen értékelte: „A jogállam demokratikus elveihez való következetes ragaszkodással, egyúttal a keresztény Magyarország ezeréves hagyományai és értékei szem előtt tartásával, nem kevésbé a többi magas emberi érték – köztük a szabadság – biztosításával, amelyek mindig is jellemezték nagy népét, a keresztény hitet élő államférfi szívvel-lélekkel szolgálta országát. Maradandó érdeme, hogy az elnyomás nehéz évtizedei után megmutatta és megnyitotta az utat a magyar és a többi nép közötti testvéries kapcsolat és közösség kiépítése felé."[22]

18 *Erdődy Gábor*: Tradicionális történelmi identitás – modern politikai eszmerendszer. Antall József kereszténydemokrata politikai filozófiája és annak nemzeti történelmi beágyazottsága. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2011. 183.

19 *Antall József*: A nemzeti megújhodás útján. In. *Antall József*: Modell és valóság. II. Athenaeum Nyomda Rt., Budapest, 1994. 54–55.; *Romsics I.*: Volt egyszer i. m. 261., *Debreczeni J.*: i. m. 146.

20 *Antall József*: MDF és kereszténydemokrácia. In: Modell és valóság i. m. 435.; *Debreczeni J.*: i. m. 146.

21 *Antall József*: Magyar reformátusok világtalálkozóján. In: Modell és valóság i. m. 162–164.; *Antall József*: A pápai kollégium újjászületésénél. Uo. 1991–1992.; vö. *Erdődy Gábor–Fazekas Csaba*: A magyarországi kereszténydemokrácia gyökerei és alternatívái. Magyar Szemle Új folyam 14. (2005) 7–8. sz. 116.

22 Idézi *Erdődy G.*: i. m. 1.

HEGYI LÁSZLÓ

A SZENTSZÉK ÉS MAGYARORSZÁG KÖZÖTT KÖTTETETT SZERZŐDÉS ÉS ANNAK MÓDOSÍTÁSA. AZ EGYHÁZ ÉS AZ ÁLLAM KÖZÖTTI EGYÜTTMŰKÖDÉS KERETE AZ ÚJJÁSZERVEZETT MAGYARORSZÁGON

Amikor Magyarország és az Apostoli Szentszék közötti diplomáciai kapcsolatok újrafelvételének 25. évfordulóját ünnepeljük, és ezen túlmenően be kívánjuk mutatni a magyar útnak is nevezhető, az állam és az egyházak együttműködésen alapuló modelljét, először vissza kell tekintenünk az időben. A történeti kontextus segít annak megértésében, miért foglal el kitüntetett helyet hazánk számára a Szentszékkel újra létrejött diplomáciai kapcsolat, valamint az ezt követően megkötött Megállapodások.

A KOMMUNISTA DIKTATÚRA EGYHÁZAT SÚJTÓ POLITIKÁJÁNAK KÖVETKEZMÉNYEI

A II. világháborút követően a győztes hatalmak által felállított Szövetséges Ellenőrző Bizottság, amelynek feladata a vesztes országok politikai életének irányítása volt, – szovjet nyomásra – 1945. április 4-én – azon a napon, amelyet a világháború után negyven évig felszabadításként ünnepeltettek velünk, – kiutasította hazánkból Angelo Rotta nunciust, a Szentszék magyarországi nagykövetét. Ezzel megszakadtak a diplomáciai kapcsolatok Magyarország és a Szentszék között.

A társadalmi átalakulás során 1945-ben kisajátították az egyházak földjeit, amelyek működésüknek anyagi alapját nyújtották. A kommunista hatalomátvételt követően az egyházakat az állam meg akarta törni, hogy ezzel a kommunista ideológia terjesztésének semmi ne állja gátját. Az egyház társadalmi tanításának megjelenítésére képes minden eszközt és lehetőséget felszámoltak és üldöztek. Ennek a folyamatnak fontos részét képezte, hogy 1948-ban államosították az egyházi iskolákat. Az intézkedés 1408 katolikus intézményt érintett, 4226 tanárral és 134 368 tanulóval.

Koholt vádak alapján, koncepciós perben életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték Mindszenty József bíborost, esztergomi érseket, majd több főpapot. Létrehozták az Állami Egyházügyi Hivatalt, amely az állam és egyház hangoztatott szétválasztásának megvalósítását követő időben az egyházat felügyelte, valamint főkegyúri jogokat[1] gyakorolt.

1950-ben feloszlatták a szerzetesrendeket. Ezt követően a totális állam, hogy a vallásszabadság hangoztatott látszatát fenntarthassa, engedélyezte 8 katolikus, szerzetesrendek által fenntartott gimnázium további működését. A komoly korlátozásokkal tovább működni engedett négy szerzetesrend, a bencés, a piarista és a ferences férfi szerzetes-

1 Mindenekelőtt az egyházi vezetők kinevezésében gyakorolt jogról van szó.

rendek, valamint a szegény iskolanővérek női szerzetesrend két-két gimnáziumot tartha-tott fenn.

Bár a tankönyvek az egész országban egységesek voltak, és a pártállam által meghatározott ideológiai nevelést közvetítették, tanáraink szóban mégis mindezt ki tudták egészíteni úgy, hogy a helyére kerülhettek fejünkben és szívünkben a dolgok. Azon szerencsések közé tartozom ugyanis, akik ilyen gimnáziumban szerezhették meg érettségi bizonyítványukat. Így emlékszem azokra a pillanatokra, amikor a hivatalos tananyag mellett, más hangsúllyal elmondottak hirtelen csendet, feszült figyelmet hoztak a tanórán. Tudtuk, kevesen kaphatják meg kortársaink közül mindezt.

A rendszerváltásig ezek az iskolák szigetként voltak jelen, olyan oktatási és nevelési színvonalat képviselve, amely széles körben tette őket elismertté. Ezek finanszírozása azonban döntően az itt tanulmányokat folytató növendékek szüleinek, valamint a szerzetesrendek külföldi kapcsolatainak köszönhetően valósulhatott meg. Emlékszem tanáraim megjegyzésére, mely szerint az állam által folyósított hozzájárulás még a kréta megvásárlására sem volt elegendő.

A DIPLOMÁCIAI KAPCSOLATFELVÉTEL, VALAMINT A RENDSZERVÁLTOZÁSNAK KÖSZÖNHETŐEN MEGALKOTOTT ÚJ EGYHÁZI TÖRVÉNY ÉS AZ ELVETT EGYHÁZI INGATLANOK TULAJDONJOGÁNAK RENDEZÉSE

Magyarország és a Szentszék, illetve Magyarország és az egyházak kapcsolataiban minőségi változást a rendszerváltozás hozott. A rendszerváltás folyamatának fontos részét képezte a Szentszékkel kötött, Németh Mikós miniszterelnök és Agostino Casaroli bíboros államtitkár által Budapesten aláírt 1990. február 9-i Megállapodás, amely helyreállította a diplomáciai kapcsolatokat. Majd – 45 év megszakítást követően – a Szentszék kinevezte Magyarország rendszerváltást követő első apostoli nunciusát, Angelo Acerbi érseket. Továbbá ekkor fogadta el az Országgyűlés a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló törvényt.[2] A Katolikus Egyház ezzel ismét elfoglalhatta helyét a társadalomban.

Az egyházakról szóló törvény lehetővé tette, hogy az egyház szerepet vállalhasson nevelési-oktatási, kulturális, szociális, egészségügyi, sport, illetőleg gyermek- és ifjúságvédelmi területen. Az egyházak megélénkült tevékenységével, amellyel a társadalom fokozott elvárásának feleltek meg, azonban nem állt összhangban működésük tárgyi feltételrendszere. Ezért az első szabadon választott Országgyűlés 1991-ben elfogadta a volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéséről szóló törvényt.[3] A törvény alapján három megoldásra nyílt lehetőség.

Az egyház által természetben visszaigényelt ingatlanokat az egyház tulajdonába visszaadták. Ezekben az ingatlanokban kezdődhetett meg az egyház oktató-nevelő, illetve szociális munkája.

Másik lehetőségként egyszeri pénzbeli kártalanítást kapott az egyház.

Harmadik lehetőségként a nem visszaigényelt ingatlanokat örökjáradékká alakították át. A járadék az egyház hitéleti tevékenységének forrását jelentette, s jelenti ma is.

2 A lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló1990. évi IV. törvény.

3 A volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéséről szóló 1991. évi XXXII. törvény

Az egyházi iskolák ismételt megjelenésével kapcsolatosan fontos mérföldkőnek számított az Alkotmánybíróság 1993-ban kimondott határozata,[4] amely szerint a szülőknek joguk van arra, hogy gyermekük – választásuk szerinti – egyházi iskolába járjon. Ha az egyház vagy a szülők elkötelezett iskolát alapítottak és működtetnek, az állam olyan arányban köteles őket támogatni, amilyen arányban ezek az intézmények állami feladatot vállaltak át.

Az első szabadon választott kormányt követő szocialista-liberális, Horn Gyula miniszterelnök vezette kormány – az ország gazdasági állapotára hivatkozva – az egyházakkal megállapodott abban, hogy a tervezettnél később, 2011-re fejeződik be az ingatlanrendezés. Horn Gyula politikai tanácsadói ugyanakkor úgy mérték fel, hogy egy Szentszékkel megkötött egyezmény nagyban hozzájárulhatna ahhoz, hogy katolikus szavazók szimpátiáját megszerezve újabb szocialista győzelmet arassanak a következő évben esedékes parlamenti választáson. Ez a cél vezette tehát a szocialista pártot az egyezmény megkötésének szorgalmazásában.

AZ ELSŐ ORBÁN-KORMÁNY ÁLTAL KIHIRDETETT, A SZENTSZÉKKEL MEGKÖTÖTT „VATIKÁNI SZERZŐDÉSBEN" FOGLALTAK

A Magyar Állam és az Apostoli Szentszék között Vatikánvárosban 1997. június 20-án köttetett meg a Megállapodás, amelyet magyar részről Horn Gyula miniszterelnök, a Szentszék képviseletében Angelo Sodano bíboros államtitkár írt alá. A Megállapodás garantált támogatásban részesítette a katolikus iskolákat, rendelkezett a hajdan államosított egyházi ingatlanok után fizetett kártalanításról, és arról is, hogy a költségvetés kiegészíti a személyi jövedelemadó egyszázalékos adófelajánlásokból befolyt összegét. A kihirdetésre az első Orbán-kormány alatt, 1999 júliusában került sor.[5]

A Megállapodás alapján a Magyar Állam a Katolikus Egyház 1200 ingatlana után örökjáradékot fizet. A Megállapodás tartós megoldást kívánt találni a Katolikus Egyház közszolgálati és hitéleti tevékenységének finanszírozására. A Megállapodás ezért kimondta:

- Az egyházi közszolgálati tevékenységek finanszírozására az állami intézményekre vonatkozó általános szabályok érvényesek.
- Az egyház által fenntartott közoktatási intézmények ugyanolyan szintű pénzügyi támogatásban részesülnek, mint az állami intézmények.
- A Katolikus Egyház felsőoktatási intézményeinek nem hitéleti képzésre felvett hallgatói után támogatásban részesül, az állami intézmények hasonló jogcímű normatíváival azonos összegben.
- Az egyház kulturális öröksége a magyar kulturális örökség fontos része, ezért azok megőrzésében az egyház és az állam együttműködik; azok az ugyanolyan állami kézben lévő kulturális örökségnek nyújtott támogatáshoz hasonló mértékű támogatásra jogosultak.

4 4/1993. (II.12.) AB határozat

5 A Magyar Köztársaság és az Apostoli Szentszék között a Katolikus Egyház magyarországi közszolgálati és hitéleti tevékenységének finanszírozásáról, valamint néhány vagyoni természetű kérdésről 1997. június 20-án, Vatikánvárosban aláírt Megállapodás kihirdetéséről szóló 1999. évi LXX. törvény

- Taxatíve felsorolt egyházi ingatlanok átadására vonatkozó igényt elismeri a Magyar Állam, azt évenként egyenletes, értékarányos ütemezésben adja át.
- Az egyéb ingatlanok ellenértékét járadék forrásává alakítja át, amely az egyház hitéleti tevékenységének finanszírozását szolgálja.
- Magánszemélyek személyi jövedelemadójuk 1%-áról az általuk megjelölt egyház javára rendelkezhetnek.
- Egyházi kiegészítő támogatást vezetett be, amelyre annak alapján jogosult az egyház, hogy az állampolgárok az egyházi közszolgáltatást milyen mértékben veszik igénybe.

A felmerülő vitás kérdések rendezésére létrehozták a Szentszéki–Magyar Vegyesbizottságot. A Vegyesbizottság ratifikálásra készítette elő a Megállapodást.

A Megállapodás úgy rendelkezett, hogy 2001-ben felül kell vizsgálni a személyi jövedelemadó felajánlható 1%-ának kérdését. A Vegyesbizottságban végzett munka eredményeként elődöm, a ma miniszterelnök-helyettes Semjén Zsolt egyházi kapcsolatokért felelős helyettes államtitkár és Karl-Josef Rauber apostoli nuncius, ma bíboros, 2001. augusztus 23-án aláírt jegyzőkönyvben rendezte a kérdést. A jegyzőkönyv nem új megállapodás, hanem a Megállapodás kiegészítő jegyzőkönyvének minősül.

A Vegyesbizottság munkájának köszönhetően 2008 decemberében került aláírásra a Katonai Ordinariátus kérdésében született memorandum. A Magyar Honvédség szervezeti átalakulása, valamint a sorkötelezettség megszüntetése után ennek keretében valósul meg a katonák lelkipásztori szolgálata.

A 2010-ES ORSZÁGGYŰLÉSI VÁLASZTÁSOKAT KÖVETŐ, MAGYARORSZÁG MEGÚJÍTÁSÁT CÉLZÓ TÖRVÉNYI ÁTALAKULÁS; ENNEK SORÁN A „VATIKÁNI SZERZŐDÉS" MÓDOSÍTÁSÁNAK FONTOS INTÉZKEDÉSEI

2010-ben a választásokat követően megalakulhatott a második Orbán-kormány. Magyarország Kormánya hazánk teljes megújítását tűzte ki célul. Ebben a munkában az egyház partnerségét örömmel fogadta és új jogi keretet teremtett az együttműködéshez.

A megjelölésében régi, szovjet mintájú, sztálini alkotmányunk elavult szemléletet tükrözött. A 2010-es választást követően, történelmi nagyságú felhatalmazás birtokában az új Országgyűlés megalkotta új Alaptörvényünket, amely már határozott értékrendet is megjelenít. Hangsúlyos benne a házasság, a család védelme, a közösségek megerősítése. Deklarálja az állam és egyház különállását, s az egyházzal kapcsolatosan megfogalmazott új viszonyt jeleníti meg a közösségi célok elérésében is.

Az elmúlt évszázadban a szekularizáció célkitűzése az állam és az egyház szétválasztása volt. Ez a cél megvalósult. A ma kihívásaira adandó válaszok az állam és az egyházak együttműködésével valósíthatók meg.

Magyarország megújításának fontos állomása volt a jogszabályi környezet megváltoztatása. Új Alaptörvényünk mellett új egyházi törvényt, szociális törvényt, értékközpontú köznevelési törvényt alkotott a Magyar Országgyűlés.[6] Utóbbiban kifejezést nyert, hogy célunk egy erős középosztály kiépülésének elősegítése, a gyermekek és fiatalok nevelése során a test, lélek és szellem harmonikus fejlesztése, valamint az erkölcsi nevelés megjelenítése.

6 A lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló 2011. évi CCVI. törvény; A nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXC. törvény.

A változások szükségessé tették, hogy mindezek függvényében a Szentszékkel fennálló Megállapodást megvizsgáljuk. Ennek a munkának az elvégzésére a Szentszék és Magyarország Kormánya ad hoc bizottságot hozott létre. A bizottságban a Szentszék részéről Alberto Bottari de Castello apostoli nuncius vezette a delegációt, továbbá a Magyar Katolikus Püspöki Kar több tagja, köztük Erdő Péter bíboros, a Püspöki Kar elnöke, valamint a Pápai Magyar Egyházi Intézet rektora, Tóth Tamás vett benne részt. Magyar részről a dr. Semjén Zsolt miniszterelnök-helyettes vezette delegációnak miniszterek és államtitkárok voltak tagjai. A Megállapodást módosító új Megállapodást 2013-ban törvénnyel hirdettük ki.[7]

A Megállapodás módosításának legfontosabb pontjai:

- Magyarország megújításához erkölcsi megújulásra van szükség. Ennek megvalósulásához fontos lépésként az új köznevelési törvény az állami iskolákban bevezette az etika oktatását, amelyet a szülő választása szerint hit- és erkölcstan tanulásával lehet helyettesíteni. A Katolikus Egyház által szervezett oktatás költségeit a Magyar Állam finanszírozza.
- Az egyházi felsőoktatási intézmények által folytatott világi képzésre többletforrást biztosít a Magyar Állam, az ott tanulók az állami fenntartású intézményekben tanulókkal megegyező támogatást kapnak.
- A Pázmány Péter Katolikus Egyetemet, mint a Szentszék által elismert katolikus egyetemet, kiemelt egyetemnek ismeri el. Ennek révén magasabb finanszírozásban részesül.
- A Magyar Állam részt vesz az egyházi tulajdonban lévő kulturális örökség megőrzésében; ennek részeként az egyházi közgyűjtemények és közművelődési intézmények támogatását közel négyszeresére növelte.
- A Magyar Állam a papképzés céljaira a Pápai Magyar Egyházi Intézet részére ingyenesen tulajdonba adta a Római Magyar Akadémia székházául szolgáló Falconieri-palotának második emeleti helyiségeit, melyeket az Egyházi Intézet jelenleg is használ. Ezzel egy, a kommunista időszakban létrejövő igazságtalan helyzetet sikerült orvosolnunk. Továbbá megelőznünk egy még nagyobb méltánytalanságot, egy esetlegesen, más politikai beállítottságú kormány részéről megjelenő, az ingatlan eladására vonatkozó szándék megvalósulásával, amint arra volt is kísérlet szocialista kormányzás idején.
- A Magyar Állam garantálja az egyháznak a személyi jövedelemadó magánszemélyek részéről felajánlható 1%-át akkor is, amennyiben az állampolgárok ennél kevesebbet ajánlanak fel közvetlenül.

A Magyar Állam a nem természetben visszaigényelt ingatlanok alapján járó járadék összegét kiegészíti. A kiegészítés induló összege 2011-ben 5,3 milliárd Ft volt, melyet az infláció mértékével valorizálnak. Az idei évben az ingatlanok alapján járó járadék, valamint kiegészítő járadék együttes összege 11,2 milliárd Ft.

7 Az egyfelől Magyarország, másfelől az Apostoli Szentszék között a Katolikus Egyház magyarországi közszolgálati és hitéleti tevékenységének finanszírozásáról, valamint néhány vagyoni természetű kérdésről szóló 1997. június 20-án aláírt Megállapodás módosításáról szóló Megállapodás kihirdetéséről szóló 2013. évi CCIX. törvény.

Ha az adatok tükrében vizsgáljuk az egyház társadalmi szerepvállalásának növekedését, akkor a következőket látjuk:

Az Emberi Erőforrások Minisztériuma által kezelt központi költségvetési hozzájárulások összege a 2010-es évhez és az utolsó baloldali kormány által készített költségvetéshez képest a duplájára, 52 milliárd forintra nőtt.

Az egyházi épített örökség és beruházások, valamint egyéb egyházi programok támogatására a kormány a Katolikus Egyház részére 2011–2014 között több mint 1300 programra összesen 16,2 milliárd Ft-ot biztosított.

Magyarország megújítása érték alapon álló közösségek nélkül nem képzelhető el. Ezek a közösségek a hit alapján állnak és évezredes múlttal bírnak. Ennek megfelelően az egyház egyre nagyobb részt vállal a közfeladat-ellátásból, ehhez a kormány minden segítséget megad számára. Az egyház társadalmi szerepvállalása jelentősen megnövekedett az előző kormányzati ciklusban.

Ma az 582 katolikus köznevelési intézményben több mint 114 ezren tanulnak, szemben a 2010-es 71 ezerrel. Tehát több mint másfélszeresére nőtt a katolikus köznevelési intézményben tanulók száma. Magyarországon jelenleg a katolikus fenntartású szociális és gyermekvédelmi intézményekben gondozottak, ellátottak száma 33.000 fő.

Amikor a Magyarország és a Szentszék közötti viszonyt, ezen belül is a „Vatikáni Szerződést" elemeztük, láthattuk, az nem egyszerű jogi aktus volt, hanem Magyarország politikai átalakulásának kiemelkedően fontos pillanata. Hiszem, hogy új Alaptörvényünknek, valamint értékalapon megújult jogszabályainknak köszönhetően Magyarországot fel tudjuk emelni abból a hitét és életerejét vesztett állapotból, amelybe a XX. század történelmi kataklizmái juttatták. A XX. század végén Magyarország egy demográfiailag elöregedett, gazdaságilag tönkrement, pénzügyileg eladósodott ország volt. De Magyarország a XXI. század győztese lehet. Ebben a törekvésben az egyház a Vatikáni Szerződés által is megteremtett lehetőségekkel élve kitüntetett szerepet játszhat. A jogi keretek, jogszabályok tehát készen vannak, tartalommal, élettel és lélekkel nekünk közösen kell megtöltenünk!

A SZERKESZTŐ UTÓSZAVA

Jelen kötet a 2015. április 14-én a budapesti Parlamentben megrendezett „Fejezetek Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolataiból" és a 2015. június 12-én a Római Magyar Akadémián tartott „Rapporti diplomatici tra la Santa Sede e l'Ungheria (A Szentszék és Magyarország közötti diplomáciai kapcsolatok)" című konferenciák szerkesztett anyagát tartalmazza. A Magyarországi Apostoli Nunciatúra, a Külgazdasági és Külügyminisztérium valamint a Miniszterelnökség együttműködése eredményeként megvalósult budapesti, illetve a Magyarország Szentszéki Nagykövetsége és a Római Magyar Akadémia által szervezett római rendezvények egyazon kettős évforduló volt apropója. Egyfelől 2015-ben emlékeztünk Magyarország és a Szentszék közötti diplomáciai kapcsolatok újrafelvételének 25. évfordulójára (1990). Másfelől ez a dátum egyúttal a budapesti nunciatúra első korszakának kezdő és végpontját illetően is kerek évfordulókhoz kapcsolódik: 95 évvel ezelőtt, 1920-ban nyílt meg az önálló nunciatúra Budapesten, és 70 évvel ezelőtt, 1945-ben kényszerült beszüntetni tevékenységét.

A kötet első részében a budapesti konferencián elhangzott köszöntő beszédek és protokolláris nyitó előadások kaptak helyet. A központi részben található tanulmányok a budapesti nunciatúra két világháború közötti történetére vonatkozó legfrissebb magyar kutatások eredményeit mutatják be. Az utolsó egység három tanulmánya a diplomáciai kapcsolatok 1990. évi helyreállításának történetét és az elmúlt 25 év bilaterális kapcsolattörténetének kiemelkedő eseményeit tárgyalja.

A kötet ugyanakkor több, mint a két konferencián elhangzott előadások szerkesztett anyaga. A római konferencia szervezése során kezdettől fogva tudatosan érvényesült az a szempont, hogy az ünnepi rendezvény – és a leendő konferenciakötet – tudományos része egyúttal a szentszéki levéltárakban a két világháború közötti periódus történetére vonatkozó magyar kutatások állásáról is képet adjon. Közel tíz évvel a szentszéki levéltárak XI. Piusz pápaságára (1922–1939) vonatkozó dokumentumainak kutathatóvá tételét (2006) követően elérkezett annak az ideje, hogy a témával foglalkozó magyar szakemberek az eddigi tapasztalatok alapján felmérjék egy szisztematikus forrásfeltáró és feldolgozó munka megkezdésének lehetőségeit és feltételeit, ezáltal is szervesebben bekapcsolva a magyar tudományosságot a nemzetközi szakmai vérkeringésbe.

A kötet tanulmányai ebből a szempontból is számos tanulsággal szolgálnak, melyek közül itt csupán kettőt említünk. Egyfelől mind nyilvánvalóbb, hogy a Magyar Királyság romjain megszületett nemzetállamok széttagolt – de társadalmi-egyházi vonatkozásban egymáshoz változatlanul ezer szállal kapcsolódó – valósága szükségessé teszi a történeti kutatás egész térségre történő kiterjesztését, azaz a hagyományos bilaterális kapcsolatok kutatása helyett a multilaterális megközelítés érvényre juttatását. A kötetben olvasható

kutatási eredmények másfelől megerősítik azt az evidenciát, hogy a horizontális nyitáson túl ugyanolyan lényeges a kutatás vertikális irányba történő tágítása. Az tudniillik, hogy egy téma átfogó feldolgozásához nem elegendő egy-egy szerv levéltári iratanyagára támaszkodni, hanem az adott kérdésben kompetenciával bíró valamennyi tényező forrásait figyelembe kell venni.

A szisztematikus és összehangolt kutatómunka feltételei között a forrásfeltárás irányainak meghatározása mellett a forrásfeldolgozás, különösképpen a forráskiadás módszertani alapjainak megszilárdítása tekinthető elsőrendű feladatnak. Mintegy a *status quo* felmérése a célja annak, hogy kötetünk a tanulmányok mellett az adott kérdéskörre vonatkozó legfontosabb forrásokból készült válogatást is közöl. A publikált dokumentumok kiválasztása és a forráskiadás elveinek meghatározása során a szerzők teljes szabadsággal rendelkeztek. A szerkesztői munka keretében csupán a közölt kútfők címleírásában (cím, dátum, műfaj, jelzet) igyekeztünk egységes szempontokat érvényesíteni, így tudatosan vállaltuk, hogy a kötet ebből a szempontból nem nyújt teljesen egységes képet. Ez az eljárásmód ugyanakkor lehetőséget teremt arra, hogy a 20. századi forráskiadásra jellemző eltérő módszertani gyakorlatokat egymás mellé helyezve és összevetve, levonjuk a tanulságokat és komoly lépést tegyünk egy megfelelő szakmai konszenzus kialakításának irányába.

Nyilván nem lehet egyik napról a másikra megteremteni a legújabb kor szentszéki forrásainak kiadásakor érvényesítendő válogatási és közlési kritériumok oly szilárd rendszerét, mint amelyekkel hasonló dokumentumok esetében a kora újkori – még inkább középkori – forráskiadási gyakorlat már rendelkezik. Kötetünknek nem is ez a célja, hanem csupán annyi, hogy konkrét példák segítségével itthon is elindítsuk a vitát ebben az alapvető jelentőségű kérdésben, és – a konferenciakötet közeljövőben tervezett idegennyelvű kiadásával – egyúttal bekapcsolódjunk a kérdésről folyó nemzetközi diskurzusba.

Fejérdy András

NÉVMUTATÓ

A KÖTET SZERZŐI

Balog Zoltán miniszter; Emberi Erőforrások Minisztériuma

Bottari de Castello, Alberto, pápai nuncius; Budapest

Csíky Balázs Bolyai ösztöndíjas kutató; tudományos munkatárs; MTA-PPKE Lendület Egyháztörténeti Kutatócsoport

Erdő Péter bíboros, prímás, esztergomi érsek

Erdődy Gábor rektorhelyettes, tanszékvezető egyetemi tanár; Eötvös Loránd Tudományegyetem

Érszegi Márk Aurél első beosztott; Magyarország Szentszéki Nagykövetsége

Fejérdy András tudományos munkatárs; MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont; tudományos főmunkatárs; Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Gallagher, Paul Richard, államközi kapcsolatok titkára; Pápai Államtitkárság

Hegyi László egyházi kapcsolatokért felelős helyettes államtitkár; Emberi Erőforrások Minisztériuma

Ickx, Johan, igazgató; Pápai Államtitkárság Második Szekciójának Történeti Levéltára

Mikola István biztonságpolitikai és nemzetközi együttműködésért felelős államtitkár; Külgazdasági és Külügyminisztérium

Molnár Antal igazgató; Római Magyar Akadémia; tudományos főmunkatárs; MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont; egyetemi docens; Eötvös Loránd Tudományegyetem

Napolitano, Matteo Luigi, egyetemi tanár; Molise Egyetem

Semjén Zsolt, miniszterelnök-helyettes

Somorjai Ádám OSB bencés; Róma

Szijjártó Péter miniszter; Külgazdasági és Külügyminisztérium

Tóth Krisztina tudományos munkatárs; MTA-PPKE Lendület Egyháztörténeti Kutatócsoport

Tóth Tamás rektor; Pápai Magyar Intézet

Végsheő Tamás rektor; Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola

„Az első világháború után Magyarország önálló állammá vált. Önálló diplomáciai kapcsolatokat létesített az Apostoli Szentszékkel. Ennek a kicsi és elszigetelt országnak ismét segítette beilleszkedését az európai népek családjába az Apostoli Szentszékkel fennálló kapcsolat.
A második világháború idején pedig a szentszéki követség, a Nunciatúra, Angelo Rotta apostoli nuncius és Mons. Gennaro Verolino hősies fáradozása nyomán üldözött emberek tízezreit mentette meg a faji üldözéstől és a biztos haláltól. A mai kutatások azt is megvilágították, hogy a Nunciatúra az egész diplomáciai testület embermentő tevékenységének résztvevője, sőt, bizonyos értelemben a motorja volt. Az önzetlen emberségnek ez a tanúságtétele ma is elevenen él a magyar nép emlékezetében.
Annál fájdalmasabb volt viszont, hogy a náci diktatúrát követő szovjet uralom kiutasította a Nunciatúrát Budapestről és így a Szentszék és Magyarország közti diplomáciai kapcsolatok megszakadtak egészen 1990. február 9-éig. A diplomáciai kapcsolatok huszonöt évvel ezelőtti helyreállítása ismét jelképes értékű volt. Jelezte Magyarország visszatalálását a nyugati népek nagy családjába.
Ma is értékes és termékeny az Apostoli Szentszék magyarországi munkája, amely nem csak a magyar egyház és a magyar társadalom munkáját segíti, hanem hozzájárul a magyarság és a szomszédos népek megbékéléséhez és aktív együttműködéséhez is."

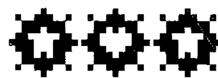
Erdő Péter

Jelen kötet a 2015. április 14-én a budapesti Parlamentben megrendezett „Fejezetek Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolataiból" és a 2015. június 12-én a Római Magyar Akadémián tartott „Rapporti diplomatici tra la Santa Sede e l'Ungheria (A Szentszék és Magyarország közötti diplomáciai kapcsolatok)" c. konferenciák szerkesztett anyagát tartalmazza.
A kötet első részében a budapesti konferencián elhangzott köszöntő beszédek és protokolláris nyitó előadások kaptak helyet. A központi részben található tanulmányok a budapesti nunciatúra két világháború közötti történetére vonatkozó legfrissebb magyar kutatások eredményeit mutatják be. Az utolsó egység három tanulmánya a diplomáciai kapcsolatok 1990. évi helyreállításának történetét és az elmúlt 25 év bilaterális kapcsolattörténetének kiemelkedő eseményeit tárgyalja.

Fejérdy András

9 789639 662902

Balassi Intézet
Római Magyar Akadémia

MAGYARORSZÁG ÉS A SZENTSZÉK DIPLOMÁCIAI KAPCSOLATAI

MAGYARORSZÁG ÉS A SZENTSZÉK

DIPLOMÁCIAI KAPCSOLATA[I]

1920–201[5]